

“COOPERAZIONE INTERNAZIONALE E DIALOGO TRA GENERAZIONI”

ROMA

20-25 SETTEMBRE 2025

„COOPERARE INTERNAȚIONALĂ ȘI DIALOG ÎNTRE GENERAȚII”

ROMA

20 -25 SEPTEMBRIE 2025

“INTERNATIONAL COOPERATION AND DIALOGUE BETWEEN GENERATIONS”

ROME

20 -25 SEPTEMBER 2025

EDITED BY MARIA D’ARIENZO, ELENA-ANA IANCU, SIMION BELEA

ACCPS

ASOCIAȚIA DE CERCETĂRI
CONSILIIERE ȘI PROMOVARE SOCIALĂ
BAIA MARE

ROMANIA
1 DECEMBRIE 1918
UNIVERSITY OF ALBA IULIA

CCD. SARA

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Belea Simion, Lector dr., Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca – Centrul Universitar Nord din Baia Mare, Facultatea de Litere, România.

Elena Ana Iancu, Prof. univ. dr. habil., Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad, Facultatea de Științe Umaniste și Sociale/ Academia de Științe Juridice din România.

Maria d'Arienzo, Prof. univ. dr., Universitatea Federico II din Napoli, Facultatea de Drept, Italia.

Patrick Valdrini, Profesor emerit de Drept canonic la Universitatea Pontificală Laterană de Drept canonic (Paris/ Roma/ Napoli).

COMITATO SCIENTIFICO

Belea Simion, Professore Università Tecnica di Cluj-Napoca – Centro Universitario Nord di Baia Mare, Facoltà di Lettere, Romania.

Elena Ana Iancu, Prof.ssa Dr. hab., Università “Aurel Vlaicu” di Arad, Facoltà di Scienze Umane e Sociali / Accademia Romana delle Scienze Giuridiche, Romania.

Maria d'Arienzo, Professore Ordinario, Università Federico II di Napoli, Facoltà di Giurisprudenza, Italia.

Patrick Valdrini, Professore Emerito di Diritto Canonico presso la Pontificia Università Lateranense (Parigi/Roma/Napoli).

SCIENTIFIC AND COMMITTEE

Belea Simion, Technical University of Cluj-Napoca – North University Centre of Baia Mare, Faculty of Letters, Romania.

Elena Ana Iancu, Professor PhD. habilitat, “Aurel Vlaicu” University of Arad, Faculty of Humanities and Social studies / Academy of Legal Sciences, Romania

Maria d'Arienzo, Full Professor PhD., Federico II University of Naples, Faculty of Law, Italy.

Patrick Valdrini, Professor Emeritus of Canon Law at the Pontifical Lateran University of Canon Law (Parigi/Roma/Napoli).

Colaboratori:

Ambasada României pe lângă Sfântul Scaun și Ordinul Suveran Militar de Malta
Fondazione Primoli – Roma, Italia.

Asociația de cercetare, consiliere și promovare socială (ACCPS) Baia Mare, România.

Asociația ”Centrul de cercetare în drept SARA” (CCDSARA) – Oradea, România

Proprietă literară rezervată

Copyright

ISSN 1970-5301

ISBN 979-12-205-0473-7

DOI: <http://doi.org/10.55516/ijlso.v11i1.313>

Acest volum cuprinde contribuțiile prezentate la Conferința Internațională „Cooperarea internațională și dialog între generații”, organizată în data 22 septembrie 2025 la Roma, cu patronajul Ambasadei Romaniei pe lângă Sfantul Scaun și Ordinul Militar Suveran de Malta. Experti din lumea academică din România și Italia au dezbătut tema amplă și transversală a relației dintre cooperarea internațională și dialogul între generații în secolul XXI, o temă a cărei complexitate este inerentă transformărilor sociale. Obiectivul conferinței a fost de a încuraja dialogul între diferitele discipline, în efortul de a transcende specializările individuale și de a identifica problemele cheie, de a propune soluții și de a stimula noi provocări. În acest sens, volumul reprezintă rezultatul reflecțiilor armonioase și complementare care au apărut, dar și al abordărilor inovatoare propuse în cadrul conferinței.

Lector dr. Simion Belea

Il presente volume raccoglie i contributi presentati alla Conferenza internazionale «Cooperazione internazionale e dialogo intergenerazionale», tenutasi il 22 settembre 2025 a Roma, con il patrocinio dell'Ambasciata di Romania presso la Santa Sede e del Sovrano Militare Ordine di Malta. Esperti del mondo accademico rumeno e italiano hanno discusso l'ampio tema trasversale del rapporto tra cooperazione internazionale e dialogo intergenerazionale nel XXI secolo, un tema la cui complessità è intrinsecamente legata alle trasformazioni sociali. L'obiettivo della conferenza era quello di promuovere il dialogo tra le diverse discipline nel tentativo di andare oltre le singole specializzazioni e individuare le questioni chiave, di proporre soluzioni e stimolare nuove sfide. In questo senso, il volume rappresenta il risultato delle riflessioni armoniose e complementari emerse, ma anche degli approcci innovativi proposti nel corso della conferenza.

Docente Ph.D Simion Belea

This volume contains the papers presented at the International Conference on “International Cooperation and Intergenerational Dialogue,” held on September 22, 2025, in Rome, under the patronage of the Romanian Embassy to the Holy See and the Sovereign Military Order of Malta. Academic experts from Romania and Italy discussed the broad and cross-cutting topic of the relationship between international cooperation and intergenerational dialogue in the 21 st century, a topic whose complexity is inherent in social change. The aim of the conference was to foster dialogue across different disciplines, in an effort to transcend individual specializations, identify key issues, propose solutions, and stimulate new challenges. In this regard, the volume is the result of the harmonious and complementary reflections that emerged, as well as the innovative approaches proposed during the conference.

Lecturer dr. Simion Belea

Parteneri:

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, România;
Universitatea "Aurel Vlaicu" din Arad, România;
Fundația Primoli, Italia;
Baroul Maramureș, România.

Comitet de organizare:

Dr. *Belea Simion*, Technical University of Cluj-Napoca - North University Center of Baia Mare, Romania;
Habilitation Professor PhD. *Elena-Ana Iancu*, "Aurel Vlaicu" University of Arad, Faculty of Humanities and Social Studies, Romania;
Lawyer *Florin Andreicuț*, Dean of the Maramureș Bar Association, Romania.

External collaborators/ Colaboratori externi:

Fundația Primoli – Roma, Italy;
Centrul de studii și cercetări - Dosarul Statistic de Imigrare – IDOS, Italia/
Study and Research Center - Immigration Statistical File – IDOS, Italy;
Universitatea de Studii din Napoli Federico II, Italia/University of Naples Federico II – Italy.

Internal collaborators/ Colaboratori interni:

Asociația de cercetare, consiliere și promovare socială - Baia Mare, Romania/
Association for research, counseling and social promotion -Baia Mare, Romania;
Asociația Centrul de Cercetare în Drept SARA, Oradea Romania/SARA Law Research Center, Oradea, Romania;
Asociația EMERA Arad, Romania/EMERA Association of Arad.

Evenimentul s-a desfășurat cu Patronajul Ambasadei României pe lângă Sfântul Scaun și Ordinul Militar Suveran de Malta.

L'evento si è svolto con il patrocinio dell'Ambasciata di Romania presso la Santa Sede e dell'Ordine Militare Sovrano di Malta.

The event was held under the patronage of the Romanian Embassy to the Holy See and the Sovereign Military Order of Malta.

INDICE
Atti del Convegno Internazionale in lingua italiana
COOPERAZIONE INTERNAZIONALE E DIALOGO TRA
GENERAZIONI

CRISTINA LAURA ABRUDAN <i>Comunicazione interculturale e migrazione internazionale nel mercato del lavoro</i>	11
SIMION BELEA <i>Cooperazione internazionale e diritti delle generazioni future</i>	23
BOGDAN BUNECI <i>Il problema delle lacune legislative</i>	31
DIANA CÎRMACIU <i>Il ruolo del diritto canonico nella storia del diritto rumeno</i>	43
MARIA D'ARIENZO <i>Cooperazione accademica e contrasto all'intolleranza religiosa e all'antisemitismo</i>	51
ELENA-ANA IANCU <i>La buona fede: il fondamento di una comunicazione onesta</i>	55
AUGUSTIN LAZĂR <i>Il rimpatrio dei tesori reali daci e delle tavolette della Lex Troesmensium. Cooperazione giudiziaria rumeno-italiana</i>	63
MARIUS NECHITA <i>Modelli di intervento teorici nell'assistenza sociale agli anziani</i>	69
CARMEN UNGUR-BREHOI, DIANA CÎRMACIU <i>Cooperazione rumeno-italiana: situazione attuale e sfide future per la tutela dei diritti delle generazioni future</i>	77

CUPRINS

Lucrările Conferinței internaționale în limba română

COOPERAREA INTERNAȚIONALĂ ȘI DIALOG ÎNTRE GENERAȚII

CRISTINA LAURA ABRUDAN

Comunicarea interculturală în contextul migrației internaționale pe piața muncii..... 89

SIMION BELEA

Cooperarea internațională și drepturile generațiilor viitoare 101

BOGDAN BUNECI

Problema lacunelor legislative 109

DIANA CÎRMACIU

Rolul dreptului canonic în istoria dreptului românesc 119

MARIA D'ARIENZO

Cooperarea academică și combaterea intoleranței religioase și a antisemitismului 125

UCU MIHAI FAUR

Drepturile de personalitate protejate în sistemul dreptului civil..... 129

ELENA-ANA IANCU

Buna-credință fundamentul unei comunicări oneste 135

AUGUSTIN LAZĂR

*Repatrierea tezaurilor regale dacice și a tablelor *lex troesmensium*. cooperarea judiciară româno – italiană..... 143*

MARIUS NECHITA

Modele teoretice de intervenție în asistența socială a vârstnicului..... 149

CARMEN UNGUR-BREHOI, DIANA CÎRMACIU

Cooperarea româno-italiană - situația actuală și provocările viitoare pentru protejarea drepturilor generațiilor viitoare..... 157

SUMMARY

Proceedings of the International Conference in English

INTERNATIONAL COOPERATION AND DIALOGUE BETWEEN GENERATIONS

CRISTINA LAURA ABRUDAN

*Cross-cultural communication in the context of international migration
on the labour market.....* 169

SIMION BELEA

International Cooperation and The Rights ff Future Generations 181

BOGDAN BUNECI

The Problem of Legislative Gaps..... 189

DIANA CÎRMACIU

The Role of Canon Law in the Istory of Romanian Law..... 199

MARIA D'ARIENZO

*Academic Cooperation and Countering Religious Intolerance
and Antisemitism* 205

UCU MIHAI FAUR

Personality Rights Protected Under Civil Law 209

ELENA-ANA IANCU

Good Faith is the Foundation of Honest Communication..... 215

AUGUSTIN LAZĂR

*The repatriation of Dacian royal treasures and the Lex Troesmensium
tablets. Romanian-Italian judicial cooperation.....* 223

MARIUS NECHITA

Theoretical intervention models in social assistance for the elderly..... 229

CARMEN UNGUR-BREHOI, DIANA CÎRMACIU

*Romanian-Italian cooperation - current situation and future challenges
for the rights protection of future generations* 237

Atti del Convegno Internazionale in lingua italiana
COOPERAZIONE INTERNAZIONALE E DIALOGO
TRA GENERAZIONI

Comunicazione interculturale e migrazione internazionale nel mercato del lavoro

CRISTINA LAURA ABRUDAN*

RIASSUNTO

*Viviamo in un mondo globalizzato, in cui parole come identità, comunicazione, immigrazione, emigrazione sono dappertutto ogni giorno. Il mondo odierno è caratterizzato da un movimento costante, da transizioni radicali che si riflettono in cambiamenti sociali che possono facilmente portare a disorientamento, sradicamento e turbolenza. Quando si pensa ad identità, comunicazione, immigrazione ed emigrazione, si ha la sensazione che tutto sia già stato detto e discusso, e che ogni prospettiva sia già stata affrontata. Il modo possibile per affrontare questi concetti è tornare alle loro radici, alla definizione di questi termini e continuare a seguire il fragile filo della storia nella speranza di trovare qualcosa che colleghi tutti questi elementi e ci conduca da qualche parte. Il presente articolo cerca di definire i concetti di identità, comunicazione, immigrazione ed emigrazione, tutti riflessi nella letteratura postmoderna, più precisamente nelle opere dello scrittore internazionale postmoderno Kazuo Ishiguro. Egli è uno dei rappresentanti del romanzo ibridato, che implica l'emergere di una fertile scena culturale di interscambio. La letteratura è ed è sempre stata una fonte preziosa per lo studio delle nozioni sopra menzionate, poiché l'idea di identità e comunicazione attraverso gli occhi degli immigrati ed emigranti ha generato scrittori che ci hanno mostrato il gusto della sperimentazione, disposti a diventare esuli. Così, *Quel che resta del giorno* di Kazuo Ishiguro evidenzia l'idea di identità vista attraverso gli occhi della diaspora e dell'ibridazione. La tradizione letteraria modellata da scrittori greci e romani ci conduce all'idea di internazionalismo in letteratura; quindi, la letteratura odierna basata su idee come identità e comunicazione si presenta come una naturale continuazione di quella che è nota come la tradizione della letteratura internazionale.*

PAROLE CHIAVE

Identità; Comunicazione; Letteratura contemporanea; Immigrato; Migrante.

SOMMARIO: 1. Introduzione – 2. Identità e comunicazione nel contesto postmoderno e l'interiorizzazione della letteratura – 3. Kazuo Ishiguro come scrittore internazionale – 4. Conclusioni.

* Università di Oradea, Facoltà di Scienze Economiche.

1. Introduzione

Il mondo in cui viviamo è un enorme palcoscenico composto da diversi palcoscenici più piccoli, a seconda dei diversi ambiti, in cui il tema dell'immigrazione e dell'emigrazione rappresenta la norma. Si tratta di un quadro multiculturale formato da cittadini di diverse nazionalità. In questo contesto, il concetto di identità diventa sempre più affrontato e importante e le fasi postmoderne, indipendentemente dall'ambito, hanno sempre fatto emergere punti di vista diversi riguardo al tema dell'identità, della comunicazione, dell'immigrazione e dell'emigrazione. Questi temi, insieme a quelle dell'etnia, razza, genere e cultura, costituiscono le principali fonti d'ispirazione per molte opere letterarie. Secondo Habib, "la critica delle opere letterarie composte nell'era postmoderna ha sdervito a molteplici scopi: nella loro funzione più elementare, presentavano un'immagine dell'era postmoderna dal punto di vista dei sudditi governati, studiando l'effetto del governo sia sui governanti che sui sudditi delle colonie in relazione ai cambiamenti culturali, politici e finanziari, diventando attori importanti nella lotta per la sovranità, incentrata sulla richiesta di pari disponibilità di risorse, sulla rivolta contro l'autorità straniera e sull'espressione dell'esistenza culturale e politica indigena"¹. L'ordine mondiale è cambiato, le nazioni stanno assumendo nuove forme e cominciano a sviluppare nuove strutture sociali che sollevano interrogativi riguardanti l'etnia, l'uguaglianza di genere, la cultura, l'identità: tutti questi temi sono rappresentati al meglio nella letteratura mondiale. Autori di tutto il mondo hanno il potere di esprimere idee e di dare voce ai pesi, alle lotte e alle bellezze quotidiane dell'esistenza. Il processo d'interiorizzazione ha visto la comparsa di scrittori intrappolati tra lingue e culture, che creano opere letterarie che combinano due lingue e due culture. Come afferma Iancu E. A., "la migrazione (emigrazione-immigrazione) è un fenomeno che esiste da lungo tempo nella storia delle nazioni (dei popoli), persiste tuttora ed è destinato a registrare una tendenza crescente nel futuro dell'umanità"². L'esperienza dell'immigrato e la lotta tra il mondo lasciato alle sue spalle e il nuovo mondo in attesa di essere accettato e assimilato dal nuovo sé possono essere facilmente percepite nelle opere d'arte, nella percezione di coloro che sono coinvolti in questo complesso processo.

Gli scambi interculturali sono stati evidenziati in letteratura meglio che in qualsiasi altro campo, con scrittori diversi che scrivono da diverse parti del mondo, esprimendo esperienze diverse, con conseguenze diverse³.

¹ RAFEY HABIB, *Modern Literary Criticism and Theory: A History*, Blackwell, p.739

² ELENA-ANA IANCU, *Criminal Law Challenges Caused by Migration for Work*, in *International Journal of Legal and Social Order*, iss. 1, 2025, consultabile al sito internet <https://ijlso.ccdsara.ro/international-journal-of-legal-a/article/view/259/210>.

³ SIMION BELEA, „Continuità e discontinuità nell'esperienza del migrante” *Buletin Științific, Fascicula Filologie, Seria A*, Vol. XXI, 2013, pag 219

2. Identità e comunicazione nel contesto postmoderno e l'interiorizzazione della letteratura

Il termine “postmoderno” è diventato uno dei termini più insistentemente utilizzati nei dibattiti culturali, tuttavia con molta imprecisione: per alcuni è sinonimo di “arcaico”, per altri si riferisce ad una cultura dominata dalle insegne al neon o dalla banalità delle rappresentazioni televisive. Ma forse il modo più semplice per pensare al postmoderno e alla sua letteratura è pensare al modernismo, il movimento da cui è emerso il postmodernismo; tuttavia, altri potrebbero considerare come un modo di pensare postmoderno la teoria poststrutturalista emersa negli anni ‘60 e ‘70. Il postmodernismo rifiuta i confini tra forme d’arte elevate e basse, enfatizzando l’ironia, la parodia e la giocosità, favorendo la riflessività e l’ambiguità attorno ad un soggetto distrutto e disumanizzato. Si potrebbe facilmente caratterizzare come focalizzato sul contesto locale a causa di una perdita di fiducia in un mondo oggettivo.

Alcune definizioni sostengono che il postmodernismo si limiti a mettere in discussione le precedenti narrazioni principali; d’altra parte, sono altre che demistificano i rapporti di potere decostruendo i valori, mostrando quelli nascosti e proponendo miti sull’autocoscienza per sostituire quelli vecchi. La magia si mescola al reale, sfidando le certezze ontologiche dei lettori. Pertanto, la letteratura postmoderna può essere considerata revisionista, indipendentemente dalla definizione a cui si aderisce.

Il postmodernismo può essere considerato un insieme di fenomeni legati al tardo capitalismo. Il tardo capitalismo è stato un’epoca di forte manipolazione dei mass media, un’epoca di consumismo in cui lo scetticismo è emerso sempre più legato all’idea di mezzi e motivazioni con cui il mondo è costruito e al modo in cui comunica. Il postmodernismo si adatta bene a tale scetticismo, in cui conoscenza e razionalità esistono come entità neutrali ma piuttosto universali, essendo oggettive e affidabili allo stesso tempo. Il termine postmodernismo è visto da alcuni critici come un ritorno alle sfide fondamentali poste all’inizio del secolo dagli sperimentalisti. Il romanzo del periodo postmoderno ha riflesso il nostro modo di vivere, pensare e comportarci, nonché il caos e la destrutturazione che dovrebbero caratterizzare la vita contemporanea. Si è inoltre posta una domanda sulla necessità di nuovi e molteplici significati.

Come il modernismo in passato, il postmodernismo non ha sviluppato una filosofia coerente in sé; tuttavia, sono molti i filosofi che si occupano e discutono diversi aspetti della condizione postmoderna. Ad esempio, Frederick Jameson considera il postmoderno come “una rappresentazione della specificità culturale del capitalismo avanzato”⁴. Jacques Derrida notò che “la struttura del mondo

⁴ FREDERICK JAMESON, *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, 1991.

postmoderno non deve più essere collegata al mondo postmoderno e non deve più essere collegata all'idea del centro"⁵. Jacques Lacan si è profondamente interessato alla reinterpretazione dell'inconscio psicoanalitico. Michel Foucault ha posto l'attenzione sul potere della conoscenza, mentre Jean Francois Lyotard ha analizzato lo status della conoscenza nell'era postmoderna. Liviu Petrescu considera il postmodernismo come "un processo che promuove la dislocazione schizofrenica"⁶. Secondo il postmodernismo, il mondo è composto da esseri umani decentrati, persone dislocate che sottolineano la dimensione mitologica e religiosa dell'identità, dell'esilio e della migrazione. Dibattiti e studi hanno come temi centrali il significato d'identità, casa, luogo e dislocamento, migrazione, esilio e diaspora. Così, Edward Said considera "la cultura occidentale moderna come l'opera collettiva di esuli, emigrati e rifugiati"⁷. George Steiner considera l'intero palcoscenico letterario del XX secolo come creato da esuli che parlano di esuli: "...Sembra giusto che coloro che creano arte in una civiltà di quasi barbarie, che ha lasciato così tante persone senza casa, siano essi stessi poeti senza casa e vagabondi attraverso il linguaggio. Eccentrici, distaccati, nostalgici, deliberatamente inattuali..."⁸. In Trasgressione d'esilio, Robert Newman considera l'immigrazione e l'emigrazione come un'esperienza strana, sia visiva che linguistica, che può essere tradotta in situazioni insolite, marginalità e ibridazione. Per quanto riguarda l'identità, a suo avviso, quando si immigra, il legame tra la propria identità e un certo luogo si spezza e i concetti di identità e casa vengono ridefiniti, concludendo che "...sembra che nemmeno razza, genere o religione possano stabilire i vecchi confini e definire l'identità"⁹.

Rappresentando un mezzo per rivalutare l'intero concetto d'identità, l'appartenenza a una particolare nazione e cultura e l'appartenenza a una determinata lingua, l'idea d'esilio è stata ampiamente teorizzata e decostruita. Così, in un mondo guidato dalla globalizzazione e ossessionato dall'internazionalizzazione, il concetto d'"identità" è diventato una parola chiave per dibattiti, lezioni, articoli e conferenze. C'è una certa ambiguità attorno all'idea d'immigrazione, l'oscillazione tra il rifiuto di servire le proprie radici e il rifiuto di accettare la realtà di un'altra lingua. Così, l'intero concetto di casa e identità viene ridefinito e associato a un contesto totalmente diverso, a seconda della nuova cultura, trasformato dall'esperienza generale di dislocazione.

La teoria dell'identità, del sé e della soggettività ha rappresentato un tema di riflessione attraente e interessante negli ultimi anni, costituendo un quadro unificante di dibattiti intellettuali. Probabilmente più che mai, le persone ascoltano, leggono e discutono questioni relative all'identità, all'immigrazione,

⁵ JACQUES DERRIDA, *Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences in Writing and Difference*, Routledge, Londra e New York, 1990.

⁶ LIVIU PETRESCU, *Poetica Postmodernismului*, Edizione Paralela 45, Bucarest, 2020.

⁷ EDWARD SAID, *In the Shadow of the West*, Oxford University Press, Oxford, 2021.

⁸ GEORGE STEINER, *Grammars of Creation*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2021.

⁹ ROBERT NEWMAN, *Transgressions of Reading Narrative Engagement as Exile and Return*, Duke University Press, Durham, Carolina del Nord, 2023.

all'emigrazione e all'idea di casa. Storici, economisti, filosofi, psicologi, sociologi, antropologi e politologi danno l'impressione di avere qualcosa da dire o da aggiungere a quanto già detto su questo argomento. Esistono vari dibattiti sull'identità ed incontriamo discorsi eterogenei sull'argomento.

Ma cosa significa l'"identità"? L'Oxford English Dictionary rivela una radice latina: "identitas" da "idem", che significa "lo stesso", con due significati. Il primo significato è un concetto d'assoluta uguaglianza: questo è uguale a quello. Il secondo è un concetto di distinzione, che presuppone coerenza e continuità nel tempo. Il concetto d'identità può essere affrontato da diversi angoli, stabilendo simultaneamente due possibili relazioni di confronto tra persone e cose: la somiglianza, da un lato, e la differenza, dall'altro. Secondo Kevin Davey, "il verbo 'identificare' è un accompagnamento necessario all'identità: la parola implica qualcosa di attivo, che non può essere ignorato. Un'identità è un punto di identificazione instabile e ambizioso, un tentativo di posizionarsi o costruire un gruppo – in relazione agli altri – attraverso rappresentazioni in continua evoluzione di una cultura, storia, memoria o insieme di desideri utopici condivisi o distinti. Le nozioni di identità, autenticità, essenza, laddove trovano un punto d'appoggio, devono essere create, rafforzate e ricreate"¹⁰.

L'identità può essere intesa in diversi modi. Può essere vista come un processo di costruzione di significato, basato su elementi culturali, o come un insieme d'elementi culturali che hanno la priorità su altre fonti di significato. L'identità è un po' difficile da comprendere perché non è qualcosa che troviamo o possediamo una volta per tutte; è piuttosto un processo che è la fonte d'esperienza e significato delle persone; non è semplicemente lì, ma deve sempre essere stabilita. Come sottolinea Craig Calhoun, "Non conosciamo nessun popolo senza nome, nessuna lingua o cultura in cui non venga fatta una qualche distinzione tra sé e l'altro, noi e loro... la conoscenza di sé – sempre una costruzione, non importa quanto sembri una scoperta – non è mai del tutto separabile dalla pretesa di essere conosciuti in modi specifici dagli altri"¹¹.

Le identità sono varie ed esistono diversi elementi che contribuiscono alla loro creazione: genere, razza, etnia, lingua, religione, professione e così via. Le identità devono essere valorizzate in quanto le persone sono costituite dalle loro identità: nessuno può essere separato dalla propria identità. Questa idea è di carattere kantiano: tutti gli esseri umani hanno un'identità composta da elementi come classe, genere e razza che operano per produrre un'identità fissa, coerente ed unificata. La teoria moderna dell'identità la vede come il risultato di un processo misto di fattori psicologici e sociali. Inoltre, ci sono due lati dell'identità di una persona: quello privato, che è la parte interiore della nostra identità, e quello esposto al pubblico, la parte esteriore della nostra identità.

¹⁰ KEVIN DAVEY, *English Imaginaries: Six Studies in Anglo-British Modernity*, Oxford University Press, Oxford, 2020.

¹¹ CRAIG CALHOUN, *Social theory and the Politics of Identity*, Blackwell Press, Oxford, 2021.

Il mondo postmoderno ha sviluppato un'idea d'identità frammentata, sia a livello nazionale che personale. Stuart Hall, nel suo Discorso coloniale e teoria postcoloniale, affronta due diverse questioni d'identità culturale che emergono nella letteratura postmoderna: "Chi sono io?" e "a che appartengo?". In un periodo segnato da importanti cambiamenti riguardanti la nascita di stati e nazioni indipendenti, l'emigrazione e l'immigrazione, alcuni scrittori sono giunti a conclusioni pessimistiche: l'opera di V.S. Naipaul è caratterizzata da scetticismo; Edward Said riteneva che le potenze imperiali desiderassero il controllo sugli altri popoli e usassero la letteratura come mezzo per raggiungere tale controllo. Tuttavia, il XXI secolo è stato caratterizzato da segnali di accettazione della prospettiva e della forza di una società multiculturale, con l'arrivo della seconda e terza generazione di immigrati. Questo era il contesto di allora e la società britannica si trovava in un grande dilemma identitario. Una delle soluzioni fu fornita da Homi K. Bhabha: "...riscrivere la nazione come narrazione. La Gran Bretagna è uno spazio multiculturale in cui la lingua non è più l'inglese, ma affonda le sue radici in molteplici culture, e coloro che un tempo furono colonizzati si stanno ritagliando ampi territori all'interno di questa lingua"¹². Così, la scena letteraria è stata conquistata da scrittori internazionali, che hanno come temi chiave l'idea d'identità, comunicazione, nazione e codici culturali, tutti affrontati attraverso la percezione di immigrati ed emigranti. Diversi scrittori si sono affermati in diverse parti del mondo; nuovi scrittori immigrati e multilingue hanno reso più complesso il contesto degli scambi interculturali.

3. Kazuo Ishiguro come scrittore internazionale

Nell'era postmoderna, le opere letterarie mostravano un interesse costante per il tema dell'interiorizzazione, dell'appartenenza nazionale e dell'identità. La tendenza centrale nella letteratura era la propria interiorizzazione; quindi, l'arrivo di alcuni scrittori dall'estero segnò un gusto per la sperimentazione e una tendenza degli scrittori a diventare esuli. C'è una chiara tendenza degli scrittori a vivere all'estero e tra i temi preferiti menzioniamo identità, comunicazione, emigrazione e immigrazione. La letteratura, in particolare il romanzo, può essere un veicolo adatto sia per la creazione che per l'espressione di questi temi. Gli scritti degli immigrati sono concentrati sull'idea di patria, senza ignorare la casa adottiva; l'attaccamento inconscio sia ai costumi, alle tradizioni, ai valori morali che alla lingua porta all'esperienza di essere simultaneamente intrappolati tra due culture. Pertanto, per molti scrittori, allontanarsi dalla propria patria per andare in Occidente sottolinea il senso di perdita, di dislocazione culturale e in qualche modo impone il compito di definire una nuova identità. Bruce King identifica Buchi Emecheta, Shiva Naipaul, Timothy Mo, Salman Rushdie e Kazuo Ishiguro come

¹² HOMI K. BHABHA, *Nation and Narration*, Routledge, London e New York, 2020.

gli autori chiave del nuovo “internazionalismo”, sostenendo che “scrivono delle loro terre d’origine e dell’esperienza degli immigrati all’interno della corrente principale della letteratura britannica... il nuovo internazionalismo riflette il modo in cui la vita moderna è caratterizzata dalla consapevolezza di nuove nazioni, dalla facilità di viaggi e comunicazioni internazionali, dal mercato letterario globale, dall’uso mondiale dell’inglese e dalla possibilità che l’assimilazione alla cultura britannica non sia più l’ideale per molti di coloro che vivono in Inghilterra”¹³.

Secondo la maggior parte dei critici, Kazuo Ishiguro è tra i romanzieri britannici contemporanei di maggior successo. Ishiguro è uno scrittore che usa le sue origini giapponesi come una delle sue principali fonti di scrittura, ma tutto ciò che scrive è in realtà frutto della sua immaginazione. A questo proposito spiega: “Ero ben consapevole di avere pochissima conoscenza del Giappone moderno. Eppure scrivevo libri ambientati in Giappone, o presumibilmente ambientati in Giappone. La mia stessa mancanza di autorevolezza e la mia scarsa conoscenza del Giappone, credo, mi hanno costretto a usare la mia immaginazione e anche a considerarmi una sorta di scrittore senz’atletto. Non avevo un ruolo sociale evidente perché non ero un inglese molto inglese, e non ero nemmeno molto giapponese”¹⁴.

Il momento dell’apparizione di Ishiguro sulla scena internazionale coincise con un’atmosfera che sottolineava il suo ruolo di autore biculturale, la cui “mancanza di una casa” lo colloca in una posizione che può avere implicazioni sia positive che negative. La voce di Ishiguro è una voce narrativa tardo-moderna, una voce narrativa che è come un mix di preoccupazioni e voci, scritta da un autore internazionale, culturalmente ricco e orientato all’umanesimo. Il fatto che la sua opera presenti dilemmi etici attraverso i suoi personaggi, chiedendo ai lettori di tutto il mondo di esaminare strategie e problemi di vita, lo rende davvero uno scrittore internazionale. Inoltre, è uno scrittore che presenta i dilemmi sociali di qualsiasi persona, non solo tedesca, inglese o giapponese, indipendentemente da classe, genere, etnia o religione. Ishiguro è intrinsecamente universale. A questo proposito, afferma: “Devo essere internazionale nella mia scrittura. Le persone devono sacrificare molte cose che rendono unica la loro cultura e, di fatto, danno un significato alla loro arte e alla loro cultura, ma in questo processo finiscono per contribuire a questa coltre senza senso”¹⁵. Il suo messaggio è chiaro: le arti e le culture devono essere custodite e protette, poiché le persone sono costrette a sacrificare molto per rendere la propria cultura unica al mondo. Le tracce delle culture giapponese e inglese sono assolutamente evidenti nel suo romanzo più rilevante, *Quel che resta dei giorni*, tuttavia i dilemmi e le problematiche presentate possono essere di qualsiasi persona e di qualsiasi cultura. Il suo linguaggio, la trama, i personaggi, le strategie narrative e l’impatto emotivo rendono Ishiguro uno scrittore internazionale.

¹³ BRUCE KING, Kazuo Ishiguro, Manchester University Press, Manchester, 2000.

¹⁴ KAZUO ISHIGURO, *The Remains of the Day*, Farber & Farber Press, U.K., 1988.

¹⁵ *Ivi*, p. 33.

Il sostantivo semplice “casa” ha significati diversi per persone diverse: una casa, una città, un paese, un’ideologia, una fede. Per Kazuo Ishiguro, nella vita di tutti i giorni, significa sicuramente la sua casa a Londra, dove vive con la moglie e la figlia. Tuttavia, è nato a Nagasaki, in Giappone, nel 1954 e i suoi genitori decisero di trasferirsi in Inghilterra per un breve periodo, quando aveva solo cinque anni. Quindi, la sua partenza dal Giappone non è stata una sua decisione; di conseguenza, la sua casa si trova a metà strada tra questi due mondi, non essendo né giapponese né inglese. Nel 1982 è stato nazionalizzato come cittadino del Regno Unito, essendo tra gli scrittori britannici di maggior successo. Ishiguro ha molto in comune con lo scrittore anglo-indiano Salman Rushdie, il trinidadiano Shiva Naipaul, il nigeriano Buchi Emecheta e l’hongkonghese Timothy Mo. I temi comuni a tutti questi scrittori sono l’identità e la dignità culturale e razziale, e sembra che trovarsi a metà strada tra culture e identità sia una caratteristica distintiva dei grandi scrittori dell’era moderna. Parlando del romanzo più rilevante di Ishiguro, *Quel che resta del giorno*, Ihab Hassan si chiede: “Uno scrittore giapponese, vissuto in Inghilterra fin dall’infanzia, scrive un romanzo sul maggiordomo di una grande casa inglese. È il risultato di una visione giapponese dell’Inghilterra o, più subdolamente, di una versione inglese del Giappone? Od è entrambe le cose e nessuna delle due, semplicemente una visione della nostra condizione, del nostro mondo?”¹⁶. Hassan sostiene che il romanzo può essere letto come un’immagine speculare del Giappone raffigurato in Inghilterra. Entrambi i paesi condividono l’insularità e sono desiderosi di preservare le proprie tradizioni autoctone di fronte alla globalizzazione. Il romanzo è complesso, e si basa su due elementi fondamentali: la profonda comprensione da parte del lettore dell’identità e del carattere di Stevens (il maggiordomo, il personaggio principale del romanzo) e i periodi storici coinvolti. Pertanto, il romanzo può essere visto come la storia di un’identità e di un personaggio, da un lato; dall’altro, può essere considerato una complessa critica dell’imperialismo e dell’impero.

Per comprendere il concetto d’identità nel romanzo di Ishiguro, dobbiamo comprendere l’identità di Steven, del maggiordomo e del personaggio principale del romanzo. Il tema deve essere affrontato dal punto di vista dello scrittore giapponese dietro una maschera inglese. Ci troviamo sicuramente di fronte a una meditazione sulla natura della coscienza e dell’identità nazionale. Stevens, il maggiordomo, è ritratto come completamente definito dal suo ideale di servizio, al servizio di Lord Darlington. La sua vita repressa e tranquilla fu vissuta nel perseguimento di un obiettivo illusorio, poiché dovette rassegnarsi alla verità che l’uomo che aveva servito non era affatto un uomo onorevole o nobile, come aveva creduto in precedenza. L’identità del maggiordomo è fatta di valori e tradizione, sebbene l’etica del maggiordomo fosse più rilevante per la generazione del padre che per la sua. Considera il padre una persona dall’impeccabile dignità

¹⁶ IHAB HASSAN, *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*, University of Wisconsin, Madison, 2023.

professionale e si impegna affinché i suoi successi professionali corrispondano all'insieme di valori che valorizzano le prestazioni di un maggiordomo. Questo insieme di valori passati rappresenta l'unico insieme di valori in cui ha senso per un maggiordomo sviluppare le proprie virtù. Il lettore assiste anche a un viaggio verso l'identità di Stevens, un viaggio dentro se stesso, quando Stevens decide di andare da Miss Kenton, l'ex governante di Darlington. Barry Lewis osserva che "...gran parte del romanzo segue le riflessioni di Stevens sulla sua identità e il viaggio in auto che intraprende nel West Country è un viaggio nel senso inglese del sé"¹⁷. Il viaggio vero e proprio mette il protagonista in contatto con persone provenienti da altri luoghi e questo crea un gioco di identità: c'è sempre un'interessante commistione tra ciò che vorremmo essere e le identità che gli altri ci attribuiscono. Come osserva Robert Duplessis, "l'immagine che abbiamo su noi stessi dipende in modo significativo dall'immagine che gli altri hanno su noi e, lungo il cammino, riflettono quest'immagine"¹⁸. Il viaggio di Stevens verso se stesso inizia quando incontra un uomo dai capelli bianchi che lo incoraggia a percorrere un sentiero per ammirare la bellezza della campagna inglese circostante. In un certo senso, l'uomo predice il viaggio interiore di Stevens, il viaggio verso se stesso. "...Le dico, signore, che le dispiacerà se non farà una passeggiata lassù. E non si sa mai. Ancora un paio d'anni e potrebbe essere troppo tardi... meglio continuare finché è ancora possibile"¹⁹. Alla fine del viaggio, Stevens rimane incantato dal paesaggio circostante e si rende conto di non aver mai visto tanta bellezza e di aver vissuto una vita piuttosto protetta. E questo, insieme alla dignità, completa magnificamente la sua identità. Sicuramente, Stevens non soddisfa i suoi stessi standard di grande maggiordomo né esibisce ciò che lui definisce come dignità. Tutta la sua vita è stata guidata dall'ambizione di essere un grande maggiordomo e da cosa dovrebbe fare un uomo per essere un grande maggiordomo. Inoltre, l'attaccamento ad una famiglia illustre, la Hayes Society, è un requisito importante a cui Stevens si attiene: "Il criterio più cruciale è che il candidato sia dotato di una dignità adeguata alla sua posizione. Nessun candidato soddisferà i requisiti, qualunque sia il suo livello di risultati, altrimenti sarà considerato carente sotto questo aspetto"²⁰. Non solo impara tutto a memoria, ma lo fa tutto suo e diventa il barometro della sua autostima; essere inglese significa essere grandi ed essere grandi significa possedere dignità, e la dignità è incarnata dai grandi maggiordomi.

Da un altro punto di vista, Stevens rappresenta il tipico personaggio confuso perché non riesce a comunicare con gli altri e non riesce a distinguere tra la sua identità professionale e quella personale. A questo proposito, sorge spontanea una domanda: perché Stevens ha un atteggiamento così negativo nei confronti

¹⁷ BARRY LEWIS, *Kazuo Ishiguro*, Manchester University Press, Manchester, 2021.

¹⁸ ROBERT DUPLESSIS, *Instructiuni de folosire*, in *Dilema*, n. 469, 2023.

¹⁹ KAZUO ISHIGURO, op. cit.

²⁰ *Ivi*, p. 53.

della comunicazione? Il suo atteggiamento nei confronti degli altri dipendenti è distante, poiché pensa di potersi liberare del ruolo di vero maggiordomo solo quando è completamente solo. Non comunica realmente con nessuno e trova che evitare la comunicazione faccia a faccia sia una buona soluzione. Sostituisce la comunicazione con messaggi scritti, poiché non richiedono un feedback immediato, perché teme di far emergere il suo “vero io”. La signorina Kenton è l’unica con cui interagisce abbastanza spesso, perché si trovano ad affrontare molte situazioni in cui l’identità professionale è inappropriata. Osservando il dialogo tra i due, si potrebbe pensare che si tratti di un dialogo parallelo: “Ricordo di essere rimasto un po’ sorpreso quando la signorina Kenton aprì la porta ed entrò prima che le avessi chiesto di farlo. Entrò con un vaso di fiori in mano e disse con un sorriso: “Signor Stevens, pensavo che questi avrebbero illuminato un po’ il suo salotto”. “Prego, signorina Kenton?” “Mi è sembrato un vero peccato che la sua stanza fosse così buia e fredda, signor Stevens, quando fuori c’è un sole così splendente. Pensavo che questi avrebbero ravvivato un po’ l’ambiente”. “Molto gentile da parte sua, signorina Kenton”. “È un peccato che qui non entri più sole. Anche le pareti sono un po’ umide, non è vero, signor Stevens?”²¹. Non gli piacciono i fiori perché possono essere visti come promemoria della bellezza della vita e si nega ogni bellezza e ogni senso di libertà. La signorina Kenton è molto più capace di esprimere umanità di Stevens, sebbene sia stata educata ad essere dignitosa a tutti i costi. È disposta ad esprimere i suoi sentimenti verso Stevens, ma si frustra quando lui non ricambia il suo affetto. Inoltre, quando gli racconta della proposta di matrimonio del signor Benn, lui risponde semplicemente: “Certo, signorina Kenton. È molto interessante”²². Quando fa capire chiaramente al signor Stevens che sta ancora pensando a cosa fare e che in realtà lui potrebbe cambiare tutto con una sola parola, lui risponde freddamente: “Le sono molto grato, signorina Kenton. Le auguro una piacevole serata. Ora, se vuole scusarmi”²³. Alla fine del romanzo, Stevens ha una sorta di illuminazione, realizzando di aver sprecato la sua vita fidandosi ciecamente del suo superiore, lottando per falsi ideali che si sono rivelati meno grandi di quanto lui stesso avesse creduto. La dignità non è nulla senza empatia, conclude; non si tratta solo di conoscere il proprio posto, ma di sentirsi coerenti con se stessi ovunque ci si trovi.

Ishiguro ha osservato del suo personaggio che era un emblema di ciò che era inglese ed universale. Stevens è sia inglese che giapponese, con una doppia appartenenza; la sua identità presenta molte caratteristiche giapponesi, come: lo stoicismo nell’adempimento dei doveri, la lealtà al suo padrone, l’insistenza sul rituale e la considerazione della natura. A questo proposito, un altro romanziere giapponese, Kenzaburo Oe, afferma in una conversazione con Kazuo Ishiguro: “La mia conclusione è che, piuttosto che essere uno scrittore inglese o uno scrittore europeo, tu sei uno scrittore che scrive in inglese... Ho sentito che pensando a te in questo modo... avevo afferrato qualcosa di essenziale”²⁴.

²¹ *Ivi*, p. 121.

²² *Ivi*, p. 127.

²³ *Ivi*, p. 73.

²⁴ KENZABURO OE, *The Novelist in Today's World: A Conversation*, Boundary 2, Oxford University Press, Oxford, 1991.

4. Conclusioni

Questo articolo è un tentativo di gettare luce sui concetti d'identità, comunicazione, immigrazione ed emigrazione, prendendo in considerazione la letteratura postmoderna e il romanzo di Kazuo Ishiguro *Quel che resta del giorno*. È piuttosto difficile trovare qualcosa che non sia già stato detto, poiché gli argomenti affrontati hanno ispirato dibattiti vivaci, articoli interessanti e sono già stati teorizzati. I flussi d'idee e d'informazioni sono ciò che viola i confini delle società; quindi, l'impermeabilità precedente è andata perduta per sempre. Viviamo in un mondo caratterizzato da interconnessione, mobilità, flusso continuo di idee, immaginazione continua, e la letteratura si crea di conseguenza. La letteratura risponde in modo fantasioso al suo clima intellettuale, di conseguenza, gli scritti contemporanei nascono dall'ambiente intellettuale e hanno profonde e durature affinità con la scrittura teorica. L'indagine romanzesca dell'identità rappresenta una delle idee più intensamente affrontate, insieme a comunicazione, immigrazione ed emigrazione. Qualsiasi studio di questi concetti non sarebbe completo se non affrontasse le opere d'arte in cui compaiono. Di conseguenza, il processo d'avvicinamento all'opera di Kazuo Ishiguro, e alla letteratura contemporanea nel suo complesso, rimarrebbe incompleto se non fosse affrontato attraverso la letteratura della migrazione, dell'identità, della comunicazione, della diaspora. Il trauma della migrazione e la comprensione della propria identità, composta da due culture, spiegano molti aspetti delle letture: l'enfasi sulla mescolanza di vite, la spiegazione della storia e l'importanza data al momento in cui qualcosa di nuovo entra nel mondo. Ishiguro scrive del suo Giappone natale dalla prospettiva dell'esperienza dell'immigrato, all'interno del mainstream della letteratura britannica. Fa parte di due culture, preoccupandosi degli effetti del cambiamento e della necessità di adattamento. Sostiene che gli incontri interculturali e intergenerazionali tendono spesso a cancellare tutti i conflitti sociali e la storia politica. I personaggi creati da Ishiguro trovano più facile descrivere uno stato passivo di confusione che esprimere il disaccordo con il passato o il presente.

Come tutte le riflessioni sulle esperienze umane, la letteratura è una forma d'arte che cerca di comprendere la vita; Ishiguro ritrae le persone, con intensità e simpatia, alla ricerca di un modo per sentirsi a casa nonostante il dolore dell'esperienza dell'immigrazione e alla ricerca della propria anima. Il fatto che l'autore abbia lo status d'immigrato ha dato forma all'esilio emotivo dei suoi personaggi.

Nella letteratura contemporanea, identità, esilio e immigrazione sono presentati come temi complessi, sottolineando i complessi cambiamenti psicologici, sociali e relazionali che i personaggi attraversano quando emigrano in un paese sconosciuto con una cultura sconosciuta o poco conosciuta. Il senso d'essere intrappolati tra culture e nazioni diventa il collante degli esuli caratterizzati da

Cristina Laura Abrudan

un sentimento di nostalgia e malinconia mentre raccolgono tutti i ricordi per ricostruire una versione immaginaria della patria. La ricerca dell'identità è un tema ricorrente nei viaggi, che comprende il viaggio verso un altro paese, la migrazione internazionale, ma anche il viaggio verso se stessi.

Cooperazione internazionale e diritti delle generazioni future

SIMION BELEA *

RIASSUNTO

Negli ultimi anni, la comunità internazionale e il diritto internazionale sembrano aver preso coscienza del ruolo che le nuove generazioni possono svolgere nei processi di “governance globale”, in particolare per quanto riguarda aspetti importanti come la promozione della pace, lo sviluppo sostenibile e la tutela dei diritti umani. La cooperazione internazionale svolge un ruolo fondamentale nella definizione e nella tutela dei diritti delle generazioni future, promuovendo un approccio intergenerazionale allo sviluppo sostenibile e alla giustizia ambientale. Questo concetto si basa sul principio secondo cui le generazioni attuali hanno il dovere di preservare il pianeta e le risorse naturali per le generazioni future. Il problema delle generazioni future è strettamente legato al progresso tecnologico, che ha ampliato sempre più gli effetti del suo impatto nel tempo.

PAROLE CHIAVE

Equità intergenerazionale; sviluppo sostenibile; diritti delle generazioni future; solidarietà; ambiente; pace; sicurezza; stabilità.

SOMMARIO: 1. Introduzione - 2. La questione delle generazioni future - 3. Patrimonio culturale - 4. Conclusioni

1. Introduzione

In un mondo caratterizzato da sfide globali quali la crisi climatica, migrazione e le disuguaglianze sociali, la cooperazione tra Stati, organizzazioni e individui è fondamentale per garantire un futuro più equo e sostenibile. Quando parliamo di cooperazione internazionale, in termini generali, ci riferiamo a quella forma di collaborazione tra diversi attori per affrontare sfide di interesse e portata globale: ciò coinvolge Stati, organizzazioni sovranazionali o internazionali nelle loro numerose forme, organizzazioni non governative (ONG), nonché aziende private e persone fisiche. Alla base di ciò vi è la considerazione che i problemi e i fenomeni sono sempre più interconnessi e richiedono risposte coordinate. Le azioni volte,

* Università Tecnica di Cluj-Napoca – Centro Universitario Nord di Baia Mare.

ad esempio, a combattere la povertà, ridurre i conflitti armati, fornire aiuti in situazioni di emergenza, combattere i cambiamenti climatici come vere e proprie sfide globali, richiedono una prospettiva globale per essere veramente efficaci e, pertanto, necessitano di una forma di cooperazione tra i diversi attori a livello internazionale. Vorrei ricordare il Summit di New York, del 22 settembre 2024, in cui i *leader* mondiali hanno adottato un Patto per il futuro che include il “Patto digitale globale”¹ e una Dichiarazione sulle generazioni future². Questo patto è l’accordo internazionale più completo degli ultimi anni, copre settori completamente nuovi e questioni su cui non è stato possibile raggiungere un accordo per decenni e mira, in primo luogo, a garantire che le istituzioni internazionali siano in grado di agire in un mondo che è cambiato radicalmente da quando sono state create. Nel complesso, il quadro del patto rappresenta una dichiarazione ferma dell’impegno risoluto dei paesi nei confronti delle Nazioni Unite, del sistema internazionale e del diritto internazionale. I *leader* degli Stati hanno delineato una visione chiara di un sistema internazionale in grado di mantenere le proprie promesse, più rappresentativo del mondo odierno e basato sull’energia e sulla competenza dei governi, della società civile e di altri partner chiave. Il Patto per il futuro, il Patto digitale globale e la Dichiarazione sulle generazioni future aprono la porta a nuove opportunità e possibilità inesplorate, ha affermato il Segretario generale delle Nazioni Unite António Manuel de Oliveira Guterres nel suo discorso di apertura del Vertice sul futuro³: «*Non possiamo creare un futuro adeguato per i nostri nipoti con un sistema costruito dai nostri nonni*». I documenti preparatori suggerivano le questioni rilevanti dell’iniziativa, in particolare la connettività digitale, la prevenzione della frammentazione di Internet, l’offerta di opzioni ai cittadini sul modo in cui vengono utilizzati i loro dati, l’applicazione dei diritti umani online e la promozione di un Internet affidabile, introducendo criteri di responsabilità per la discriminazione e i contenuti ingannevoli⁴. Il patto parte dalla constatazione che la potenza delle tecnologie emergenti e la rapidità con cui si sviluppano aprono nuove possibilità all’umanità, generando al contempo rischi di cui alcuni non sono ancora pienamente conosciuti, motivo per cui è importante limitarli e attenuarli e sottoporre le tecnologie a un controllo umano, in modo da favorire lo sviluppo sostenibile e il pieno esercizio dei diritti umani.

¹ Il Patto digitale globale (GDC). Si tratta di un quadro globale volto a garantire un futuro digitale aperto, libero e sicuro per tutti. Il suo obiettivo è colmare tutti i divari digitali e accelerare i progressi verso il raggiungimento degli Obiettivi di sviluppo sostenibile (SDG) dell’Agenda 2030.

² Con una buona dose di ottimismo, il 22 settembre le Nazioni Unite hanno adottato il “Patto per il futuro”, che comprende il Patto digitale globale e la Dichiarazione sulle generazioni future. I documenti pongono lo sviluppo sostenibile, la pace e la sicurezza e i diritti umani al centro del futuro dell’ONU, che attualmente sta affrontando una perdita di credibilità senza precedenti.

³ Il presidente dell’Assemblea generale ha sottolineato che il Patto «getterà le basi per un ordine globale sostenibile, equo e pacifico, per tutti i popoli e tutte le nazioni». Il Patto copre una vasta gamma di aspetti, tra cui la pace e la sicurezza, lo sviluppo sostenibile, i cambiamenti climatici, la cooperazione digitale, i diritti umani, l’uguaglianza di genere, i giovani e le generazioni future, nonché la trasformazione della governance globale.

⁴ Cfr. <https://www.wolterskluwer.com/ro-ro/expert-insights/odia-pactul-digital-global>, 20 dicembre 2025.

La Dichiarazione sulle “Generazioni Future” è un documento storico adottato al Vertice delle Nazioni Unite sul Futuro (22-23 settembre 2024), che impegna gli Stati a integrare gli interessi delle generazioni future nelle decisioni attuali. Il documento riguarda lo sviluppo sostenibile, la pace, la sicurezza e la gestione dei rischi globali, garantendo un pianeta vivibile ed equo. Come basi giuridiche della cooperazione internazionale pertinente sono indicati: il diritto internazionale e, in particolare, la Carta delle Nazioni Unite, il diritto internazionale dei diritti umani e il Programma di sviluppo sostenibile all’orizzonte 2030; si menzionano anche i risultati del Vertice mondiale sulla società dell’informazione riportati nella Dichiarazione di principi e nel Piano d’azione⁵. Infine, la cooperazione internazionale svolge un ruolo educativo importante nel cambiamento dei comportamenti e dei processi culturali.

2. La questione delle generazioni future

L’espressione “generazioni future” ha diverse connotazioni. In religione e filosofia, indica coloro che beneficeranno degli insegnamenti spirituali e delle azioni virtuose. Nella storia indiana, si riferisce a coloro che erediteranno le conoscenze tradizionali e le risorse naturali. Nelle scienze della salute, sottolinea l’impatto delle decisioni odierne sul benessere futuro. In generale, si riferisce ai beneficiari dell’eredità, le cui vite saranno influenzate dalle azioni e dalle conoscenze di chi vive nel presente. Nel contesto del buddismo, le generazioni future si riferiscono a coloro che erediteranno gli effetti del karma e delle azioni compiute nel presente. Nel buddismo Mahayana, rappresenta il pubblico a cui Buddha rivolge i suoi insegnamenti, adattandoli per renderli comprensibili e rilevanti.⁶ Queste persone sono considerate i beneficiari delle conoscenze e delle pratiche culturali, come l’arte della costruzione dei templi, che gli amministratori si sforzano di trasmettere⁷. *În Theravada*⁸, generații viitoare desemnează grupurile succesive influențate de acțiunile, învățăturile și condițiile create de generațiile anterioare. È fondamentale considerare l’impatto delle nostre azioni su coloro che verranno dopo di noi⁹. La conoscenza delle vite future è imperfetta negli *arhat* e nei *pratyekabuddha*, che rappresentano la linea di esseri che appariranno dalle condizioni presenti e dalle azioni karmiche.

⁵ Per raggiungere il suo obiettivo, il Patto fissa innanzitutto cinque obiettivi generali, ovvero: ridurre tutte le fratture digitali e accelerare il progresso verso il raggiungimento degli obiettivi di sviluppo sostenibile; rendere l’economia digitale più inclusiva, in modo che tutti possano trarne vantaggio; favorire uno spazio digitale inclusivo, aperto, sicuro e protetto, che rispetti, protegga e promuova i diritti umani; promuovere modelli di governance dei dati responsabili, equi e interoperabili e rafforzare la governance internazionale dell’intelligenza artificiale per il bene dell’umanità.

⁶ Maha Prajnaparamita Sastra door *Gelongma Karma Migme Chödrön*.

⁷ Cfr. Hualin International Journal of Buddhist Studies.

⁸ La “Vecchia Dottrina” è la più antica scuola buddista sopravvissuta fino ad oggi. È stata fondata in India. È relativamente conservatrice e, in generale, è quella che più si avvicina al buddismo primitivo.

⁹ Il Grande Sutra della Perfetta Saggezza di Gelongma Karma Migme Chödrön.

Essi sono i discendenti che portano il karma delle loro azioni nelle rinascite successive. Alla fine, sono loro che vivranno in un'era post-Buddha, avendo bisogno di insegnamenti per cercare l'illuminazione¹⁰. Nel Vedanta, il concetto si estende ai ricercatori e agli studenti che aspirano a opportunità simili nel campo della ricerca e della spiritualità. La conservazione e la trasmissione della conoscenza sono fondamentali per il loro beneficio futuro. In breve, le generazioni future nell'induismo implicano la responsabilità di preservare il patrimonio spirituale, culturale e scientifico per il benessere di posterità¹¹. Per quanto riguarda il diritto, sia a livello sovranazionale che nazionale, il tema delle generazioni future è lungi dall'essere ignorato. Tuttavia, la raccolta - con la pretesa di essere esaustiva - di tutti i testi giuridici che lo riguardano richiederebbe ovviamente un lavoro a sé stante. Pertanto, ho deciso di concentrarmi su un esempio unico di documento, la "*Dichiarazione sulla responsabilità delle generazioni presenti nei confronti delle generazioni future*", la cui importanza risiede, da un lato, nella sua natura speciale, in quanto è dedicata specificamente ai diritti di responsabilità intergenerazionale, e, dall'altro, al livello normativo a cui si colloca questo testo normativo, ovvero il livello internazionale. Considerando l'insieme dei pericoli¹² che possono o stanno attualmente minacciando i diritti delle generazioni future, è auspicabile che il diritto internazionale abbia la priorità. La terza, infine, riguarda le premesse teoriche su cui si basa la Dichiarazione, da cui derivano i temi affrontati, direttamente e incidentalmente.

Il riconoscimento di una dimensione soggettiva delle generazioni future è una questione di scelta di politica giuridica, poiché non esistono ostacoli teorici alla concessione di una sfera giuridica alle stesse. Tuttavia, la Dichiarazione analizzata sembra prendere in considerazione innanzitutto l'aspetto deontico della responsabilità intergenerazionale, rivolgendosi direttamente alla generazione attuale. Ciò è evidenziato innanzitutto dal titolo, che fa esplicito riferimento alla responsabilità del presente nei confronti delle generazioni future, ma anche le scelte terminologiche utilizzate nelle singole disposizioni, che si rivolgono alle «generazioni attuali», sembrano confermare tale approccio. Pertanto, questa affermazione, di indiscutibile valore etico e di notevole efficacia retorica, necessitava di un corollario giuridico, ovvero della trasposizione di questo rapporto etico tra la generazione attuale e le generazioni future in un rapporto giuridico in senso stretto¹³.

¹⁰ Ksitigarbha Bodhisattva fundamental vow sutra door Johnny Yu.

¹¹ Cfr. *Journal of Ayurveda and Integrated Medical Sciences*.

¹² I "diritti della posterità" o, come si dice più spesso nella terminologia giuridica e filosofica contemporanea, i diritti delle generazioni future, sono un concetto etico e giuridico che afferma che le persone che non sono ancora nate hanno diritto a un'eredità naturale, culturale e sociale sostenibile.

¹³ Tra i primi contributi, va menzionato quello di un giurista americano: JOERG CHET TREMMEL, *Establishment of Intergenerational Justice in National Constitutions*, in JOERG CHET TREMMEL (a cura di), *Handbook of Intergenerational Justice*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2006, p. 187 ss. Nel medesimo collettaneo, v. anche l'analisi del pensiero di Rawls, di CLAUS DIREKSMEIER, *John Rawls on the Rights of Future Generations*, p. 72 ss.

3. Patrimonio culturale

Il patrimonio culturale ha il potenziale di contribuire positivamente alla vita delle persone e delle società europee nel loro complesso, migliorando il benessere psicologico e sociale o aumentando l'inclusione sociale¹⁴. Nel corso del tempo, il concetto di ambiente si è ampliato fino a includere elementi artificiali, storici, architettonici e culturali di vario tipo, che testimoniano la presenza dell'uomo e della comunità di cui fa parte in un determinato spazio fisico¹⁵. La politica ambientale dell'Unione risale al Consiglio europeo tenutosi a Parigi nel 1972, durante il quale i capi di Stato e di governo (a seguito della prima Conferenza delle Nazioni Unite sull'ambiente tenutasi a Stoccolma) hanno dichiarato la necessità di una politica ambientale comunitaria che accompagnasse l'espansione economica e hanno chiesto un programma d'azione. La Convenzione sul patrimonio mondiale, ratificata a Parigi il 16 novembre 1972, è il primo strumento internazionale ufficiale per la protezione del patrimonio mondiale¹⁶. I beni culturali non sono solo elementi da trasmettere alle generazioni future, ma anche elementi necessari e fondamentali per lo sviluppo delle società di tutto il pianeta e per il mantenimento della pace e della solidarietà. La Convenzione sul patrimonio culturale mondiale stabilisce la Lista del Patrimonio Mondiale (WHL), l'elenco dei beni riconosciuti ufficialmente dal Comitato del Patrimonio Mondiale come aventi un valore universale eccezionale (OUV). UNESCO¹⁷, *pune în aplicare Convenția prin intermediul Centrului Patrimoniului Mondial, înființat în 1992 și cu sediul la Paris, și al Comitetului interguvernamental al patrimoniului mondial (WHC). Acesta din urmă este format din reprezentanți ai 21 de țări membre aleși de Adunarea Generală și este responsabil pentru luarea deciziei finale privind înscrierea siturilor pe lista Patrimoniului Mondial.*

¹⁴ Conclusioni del Consiglio sul patrimonio culturale come risorsa strategica per un'Europa sostenibile (2014); Conclusioni del Consiglio sulla governance partecipativa del patrimonio culturale (2014) e comunicazione della Commissione "Rafforzare l'identità europea attraverso l'istruzione e la cultura" (2017).

¹⁵ RAFFAELE BIFULCO, *Diritto e generazioni future. Problemi giuridici della responsabilità intergenerazionale*, Franco Angeli, Milano, 2008, pp. 32-33.

¹⁶ La Convenzione per la protezione del patrimonio mondiale culturale e naturale, adottata dall'UNESCO nel 1972, prevede che i beni candidati possano essere iscritti nella Lista del patrimonio mondiale come patrimonio culturale: monumenti: opere monumentali architettoniche, plastiche o pittoriche, elementi o strutture di natura archeologica, iscrizioni, grotte e gruppi di elementi di eccezionale valore universale dal punto di vista storico, artistico o scientifico: gruppi di edifici isolati o collegati che, per la loro architettura, unità o integrazione nel paesaggio, hanno un valore universale eccezionale dal punto di vista storico, artistico o scientifico,

¹⁷ L'UNESCO è l'Organizzazione delle Nazioni Unite per l'Educazione, la Scienza e la Cultura, la Comunicazione e l'Informazione. È stata fondata nel novembre 1945 per contribuire alla pace e alla sicurezza mondiale attraverso la cooperazione internazionale nei settori di sua competenza. La sua missione è promuovere la conoscenza, la sua diffusione e la libera circolazione delle idee per incoraggiare la comprensione tra i paesi membri e associati. I suoi programmi contribuiscono, tra l'altro, al raggiungimento degli Obiettivi di sviluppo sostenibile definiti nell'Agenda 2030 adottata dall'ONU nel 2015.

Dal lancio della Strategia globale, 39 nuovi paesi hanno ratificato la Convenzione sul patrimonio mondiale, molti dei quali provenienti da piccole isole del Pacifico, dall'Europa orientale, dall'Africa e dagli Stati arabi. Il numero dei paesi nel mondo che hanno firmato la Convenzione sul patrimonio mondiale negli ultimi dieci anni, che prima era di 139, è salito a 178¹⁸. Sono state inoltre introdotte nuove categorie di siti del patrimonio mondiale, quali paesaggi culturali, itinerari, patrimonio industriale, deserti, siti marini-costiere e piccole isole. Il Comitato del Patrimonio Mondiale continua la sua attività in collaborazione con tutti gli Stati parti della Convenzione sul Patrimonio Mondiale e con i suoi tre organismi consultivi (ICOMOS – Consiglio Internazionale dei Monumenti e dei Siti, IUCN – Unione Internazionale per la Conservazione della Natura e ICCROM – Centro Internazionale di Studi per la Conservazione e il Restauro dei Beni Culturali, per compiere ulteriori progressi nella diversificazione della Lista del Patrimonio Mondiale, affinché essa sia realmente equilibrata e rappresentativa della straordinaria diversità culturale e naturale del nostro pianeta¹⁹. La protezione del patrimonio mondiale è, infatti, un impegno collettivo per il futuro, a partire dal documento 10A del Comitato del Patrimonio Mondiale – «Rapporto sui risultati del terzo ciclo dell'esercizio di rendicontazione periodica in Europa e Nord America» (WHC/24/46.COM/10A)». Questo documento è rivolto a tutti i livelli di governo responsabili dell'attuazione della Convenzione sul Patrimonio Mondiale, comprese le autorità nazionali, regionali e locali. Le designazioni UNESCO a confronto: amministratori locali e regionali, amministratori dei siti, università, associazioni, rappresentanti delle principali istituzioni hanno potuto scambiare opinioni tra loro e con i rappresentanti dei principali organismi nazionali e internazionali nel campo del patrimonio mondiale.

Un sistema di gestione comune

Lo scopo di un piano o di un sistema di gestione volto a garantire la protezione e la valorizzazione dei siti è quello di identificare le strategie e le azioni necessarie per preservare il valore universale eccezionale di un bene, definire gli obiettivi, pianificare le attività, stabilire le risorse e creare un sistema di monitoraggio per valutare i progressi compiuti.

Si tratta di uno strumento di governance concreto e partecipativo, che deve necessariamente coinvolgere le autorità locali, i privati e le parti interessate e integrarsi nei piani urbanistici, nelle politiche e nelle normative in materia di terreni e sviluppo sostenibile, al fine di garantire la conservazione e l'utilizzo a lungo termine del sito.

¹⁸ Il numero degli Stati che hanno presentato liste provvisorie conformi alle linee guida stabilite dal Comitato è passato da 33 a 132.

¹⁹ Per ulteriori informazioni sull'argomento, consultare: <https://www.unesco.it/it/temi-in-evidenza/cultura/per-una-lista-del-patrimonio-mondiale-piu-equilibrata-la-world-heritage-global-strategy/>.

4. Conclusioni

La cooperazione internazionale rimane uno strumento indispensabile per affrontare le sfide globali, ma sta attraversando una fase di profonda trasformazione, determinata dalle esigenze di efficacia e sostenibilità. Il futuro della cooperazione è sempre più orientato alla valorizzazione delle risorse locali, alla partnership paritaria e all'adattamento ai cambiamenti climatici, in particolare in aree prioritarie come i paesi in via di sviluppo. Inoltre, la cooperazione internazionale è indispensabile per la tutela del patrimonio culturale, attraverso strumenti normativi quali le convenzioni dell'UNESCO. *Implicarea în patrimoniul cultural stimulează, de asemenea, sentimentul de apartenență la o comunitate europeană, bazată pe un patrimoniu cultural comun, experiențe istorice și valori comune.* Essa mira a prevenire la distrazione dei fondi, a proteggere la proprietà durante i conflitti e a promuovere lo sviluppo sostenibile. *Printre principalele provocări se numără raritatea resurselor și un context geopolitic complex. Generațiile prezente au o datorie puternică față de generațiile viitoare, care nu se poate limita la o simplă bunăvoință, ci trebuie să fie exprimată în precepte juridice și în crearea de instrumente de reglementare inovatoare față de cele codificate.* Costruire il futuro significa costruire la capacità di aspirare, ovvero opportunità per le persone di partecipare a tutte quelle occasioni in cui una società dà forma e senso al proprio futuro, dalla scuola al mondo del lavoro, dalla famiglia alle associazioni, ecc.

Il problema delle lacune nella legislazione

BOGDAN BUNECI *

RIASSUNTO

Il problema delle lacune legislative, sia dal punto di vista teorico che pratico, rappresenta un impatto particolare sul sistema giudiziario. Nello studio vengono esplora i concetti di lacune vere e false, nonché le distinzioni tra lacune scusabili e ingiustificabili, con il supporto dottrinale della letteratura giuridica rumena ed internazionale. Sono identificate le cause delle lacune – sia oggettive che soggettive – e sono esaminati i metodi di rimedio attraverso l'intervento legislativo e il ruolo del giudice nel colmare i vuoti normativi attraverso l'interpretazione e l'analogia. Allo stesso tempo, vengono presentate le implicazioni per la certezza del diritto ed i rischi per i diritti fondamentali dei cittadini. Viene evidenziata la necessità di collaborazione tra i poteri legislativo e giudiziario per garantire un ordinamento giuridico coerente ed efficiente.

PAROLE CHIAVE

Lacune legislative, interpretazione giuridica, analogia giuridica, sistema giudiziario, certezza del diritto

SOMMARIO: 1. Introduzione – 2. La nozione e la tipologia delle lacune legislative – 3. Cause dell'insorgenza di lacune legislative – 4. Mezzi per rimediare e compiere le lacune legislative – 5. Le implicazioni delle lacune legislative sul sistema giudiziario – 6. Conclusioni

1. Introduzione

Le lacune legislative (chiamate anche vuoti legislativi o lacune legali) rappresentano l'assenza di disposizioni di legge laddove, normalmente, sarebbe necessaria una norma per risolvere una specifica situazione giuridica. In termini semplici, una lacuna si verifica quando “determinate relazioni sociali, situazioni di fatto, sebbene avrebbero dovuto essere regolate da norme giuridiche, vengono tuttavia trascurate dal legislatore”. Queste lacune normative costituiscono un fenomeno negativo, che influenza sull'efficacia della legge vigente: *ne rallentano*

* Università Ecologica di Bucarest, Romania.

l'applicazione e, in ultima analisi, possono fermare la normale evoluzione delle relazioni sociali.

L'importanza dello studio delle lacune risiede nel loro significativo impatto pratico. L'esistenza di lacune può creare seri problemi nel processo di applicazione del diritto. I giudici e le autorità chiamate ad applicare il diritto possono trovarsi di fronte a situazioni impreviste da nessuna norma, essendo costretti a trovare soluzioni eque senza un testo di legge chiaro. Allo stesso tempo, le lacune legislative rivelano l'interazione critica tra il potere legislativo (che crea il diritto) e il potere giudiziario (che applica il diritto). Nella maggior parte dei sistemi giuridici moderni, il giudice ha l'obbligo di risolvere qualsiasi caso: *non può rifiutarsi di giudicare a causa del silenzio o dell'insufficienza della legge, altrimenti commetterebbe un diniego di giustizia (dénî de justice)*¹. Pertanto, ogni volta che la legislazione lascia una lacuna, il sistema giudiziario è costretto a intervenire per "colmarla", attraverso un'interpretazione estensiva, un'analogia o ricorrendo ai principi generali del diritto. Il presente articolo propone di analizzare la questione delle lacune legislative da una prospettiva teorica e giuridico-generale, evidenziandone le implicazioni per la prassi giudiziaria ed esempi rilevanti tratti dal diritto rumeno. Verranno esaminati il concetto e la classificazione delle lacune, le cause della loro insorgenza, le modalità per colmarle e gli effetti che esse hanno sul sistema giudiziario.

2. La nozione e la tipologia delle lacune legislative

Nella dottrina sono formulate molteplici definizioni sulle lacune giuridiche. In sostanza, per *lacuna legislativa* si intende "l'assenza totale o parziale di disposizioni normative, la cui necessità è determinata dallo sviluppo dei rapporti sociali, dai principi generali e dal contenuto della legislazione vigente, volte a disciplinare gli aspetti essenziali della vita giuridica". In altri termini, si ha una lacuna quando l'ordinamento giuridico *non prevede alcuna disposizione applicabile* ad una situazione che, per sua natura, richiede una norma giuridica. Va sottolineato che non ogni assenza di norma equivale ad una lacuna giuridica. Se il legislatore ha deliberatamente lasciato non regolamentata una determinata materia, ritenendo che non richieda un intervento normativo, non ci troviamo in presenza di una lacuna. L'assenza intenzionale di norma (talvolta definita anche lacuna apparente) deve essere differenziata dalla situazione in cui *il legislatore avrebbe dovuto intervenire, ma non lo ha fatto*. Solo in quest'ultimo caso si può parlare di una vera e propria lacuna giuridica.

La letteratura specializzata distingue diverse tipologie di lacune legislative. Una prima classificazione è tra *lacuna vera e propria* e *lacuna falsa*.

¹ Ad esempio, il Codice civile rumeno del 1864 vietava al giudice di rifiutare di risolvere un caso per mancanza di legge (*non liquet*), obbligandolo a decidere anche in caso di lacuna, altrimenti avrebbe commesso un diniego di giustizia.

La lacuna vera (o propria) si riferisce alla totale assenza di una norma applicabile alla situazione data – in altre parole, esiste una *lacuna normativa effettiva* che richiede un completamento legislativo.

La lacuna falsa (apparente), invece, presuppone che una norma esista, ma sia considerata inadeguata o insufficiente; non si tratta di un'assenza normativa in senso stretto, bensì di un'imperfezione della legge che può essere superata mediante un'interpretazione estensiva o mediante successive correzioni apportate dal legislatore. *Le false lacune non sono soggette a procedure di completamento giudiziale*, poiché di solito vengono risolte mediante l'interpretazione evolutiva del testo esistente o mediante una riforma legislativa futura. Sulla stessa linea, Ch. Perelman, nella sua opera classica “Le problème des lacunes en droit” (1968), dimostra che un sistema giuridico deve essere trattato come se fosse completo, senza lacune – il che costringe praticamente l'interprete a colmare eventuali lacune ricorrendo a principi generali o per analogia. Perelman distingue quindi *le lacune “véritables”* (vere) – casi di silenzio nel diritto che richiedono l'intervento dell'interprete-legislatore – dalle “*fausses lacunes*” (false) – situazioni in cui la soluzione esiste già nel diritto, anche se non è immediatamente evidente, e pertanto il giudice si limita ad applicare la norma esistente (eventualmente attraverso un'interpretazione correttiva) e non “crea” nuovo diritto².

Allo stesso tempo, a seconda del momento e delle ragioni della loro comparsa, si parla di lacune scusabili (primarie) e ingiustificabili (successive). Le lacune scusabili sono quelle inerenti all'evoluzione del diritto: ad esempio, in un dato momento non vi era ancora la necessità di regolamentare una determinata situazione sociale, quindi la mancanza di una norma era comprensibile (il legislatore non ha previsto qualcosa che solo in seguito diventa rilevante). Al contrario, le lacune ingiustificabili derivano dalla negligenza o dall'insufficiente precognizione del legislatore, solitamente durante la redazione di atti normativi, quando non si tiene conto di requisiti prevedibili o di regole di tecnica legislativa, lasciando così la regolamentazione incompleta o incoerente.

La dottrina opera anche con termini come *lacuna nel diritto positivo*, *lacuna normativa* e *lacuna legislativa*. Questi concetti sottolineano il livello a cui si manifesta la lacuna normativa. Pertanto, una lacuna nel diritto positivo significa l'assenza di qualsiasi norma applicabile – sia essa una legge o un atto subordinato alla legge, alla consuetudine o al precedente – che si riferisca alla rispettiva situazione. Una lacuna nella regolamentazione giuridica significa la mancanza di una norma specifica in una legge o in un altro atto normativo, necessaria per disciplinare la situazione data. Tuttavia, una lacuna nella legislazione designa un vuoto a livello del diritto stesso – *l'assenza di una legge nel suo complesso* che regoli un ambito importante. Nella pratica, tuttavia, queste sfumature terminologiche sono più importanti per l'analisi teorica; comune a tutte è il fatto

² CHAIM PERELMAN, *Le problème des lacunes en droit*, Bruylant, Bruxelles, 1968.

che vi sia una discrepanza tra la realtà sociale che richiede una regolamentazione e il quadro normativo disponibile in un dato momento.

La questione delle lacune legislative e della loro tipologia è stata affrontata da numerosi autori, sia rumeni che stranieri. Nella letteratura giuridica rumena sulla Teoria Generale del Diritto, Nicolae Popa³ e Ion Craiovan⁴ affrontano le suddette classificazioni, evidenziando che le lacune possono essere intenzionali o involontarie, primarie o secondarie, reali o apparenti, ecc., a seconda della volontà del legislatore e del contesto in cui si verificano.

3. Cause dell'insorgenza di lacune legislative

Nessun sistema giuridico è pieno e assolutamente completo. La diversità e la dinamica delle relazioni sociali rendono impossibile per il legislatore prevedere in modo esaustivo tutte le situazioni che possono presentarsi nella pratica. Le cause oggettive dell'insorgenza di lacune legislative sono molteplici. Innanzitutto, l'evoluzione della società e il progresso tecnologico generano nuove situazioni che il diritto vigente non aveva previsto. È noto che *“nessuna legislazione contemporanea è in grado di prevedere la diversità delle relazioni sociali che richiedono una regolamentazione giuridica”*. Ad esempio, il rapido sviluppo dell'Internet, le relazioni ambientali o l'emergere di tecnologie (come l'intelligenza artificiale) hanno spesso lasciato una lacuna legislativa, perché il quadro normativo esistente non includeva norme specifiche per tali ambiti emergenti. Queste lacune diventano visibili solo *nella pratica*, quando si verifica un caso concreto che non può essere coperto da alcuna regolamentazione - *a quel punto si realizza l'esistenza della lacuna e la necessità di un intervento normativo*. Come osservato nella letteratura di specialità, il più delle volte la pratica giuridica segnala l'esistenza delle lacune: l'applicazione del diritto in situazioni concrete rivela sia lacune che altre inadeguatezze della legislazione.

In secondo luogo, esistono anche cause soggettive di lacune, legate al modo in cui la legislazione viene elaborata e sistematizzata. Talvolta, errori od omissioni nella redazione degli atti normativi portano all'emergere di lacune legislative. Ignorare le regole della tecnica legislativa e giuridica può avere conseguenze notevoli: se il legislatore non correla sufficientemente le nuove disposizioni con quelle esistenti, se abroga disposizioni senza sostituirle o formula norme lacunose, il risultato è un atto normativo incoerente, con lacune normative. Lo sviluppo degli atti normativi è un processo complesso, in cui devono essere presi in considerazione fattori economici, politici, sociali, storici, ecc., e ignorare questi fattori o la tecnica legislativa può essere causa di lacune⁵. Praticamente, se il legislatore non prevede tutte le situazioni tipiche che possono verificarsi o non coordina

³ NICOLAE POPA, *Teoria generala a dreptului*, Ed. C.H. Beck, Bucarest, 2020.

⁴ ION CRAIOVAN, *Tratat de teoria generala a dreptului*, ed.5, Ed. Universul Juridic, Bucarest, 2023.

⁵ VERGINIA VEDINAȘ, *Legislative Developments in Post-Revolutionary Romania. Weaknesses. Possible Solutions*, in *Annals of the Academy of Romanian Scientists*, 1, 2015.

l'entrata in vigore delle nuove leggi con la scadenza di quelle vecchie, si può creare uno spacco legislativo equivalente ad una lacuna. In Romania, la dottrina sottolinea che l'adozione di nuove norme mira proprio a colmare le lacune legislative o a sostituire e completare le norme esistenti. Pertanto, *quando un atto normativo viene abrogato e sostituito da un altro, i due momenti (la scadenza della vecchia legge e l'entrata in vigore della nuova) devono essere concomitanti, al fine di evitare antinomie o lacune legislative create dalla lacune*⁶.

Un esempio significativo di lacuna creata dall'incoerenza del legislatore è la situazione dei reati di ingiuria e calunnia nel diritto penale rumeno. Nel 2006, il legislatore ha deciso di abrogare questi reati (eliminandoli dal Codice penale), lasciando gli atti di ingiuria e calunnia privi di qualsiasi sanzione penale. Questa omissione legislativa – una lacuna normativa nella tutela della dignità della persona – è stata criticata e infine censurata dalla Corte Costituzionale rumena, che ha dichiarato incostituzionale la legge di abrogazione. La Corte Costituzionale rumena ha ritenuto che il vuoto legislativo derivante dalla depenalizzazione comprometta i valori costituzionalmente tutelati, come la dignità e l'onore della persona. Con la sentenza n. 62/2007, la Corte ha stabilito che l'eliminazione di queste norme penali creava una vera e propria lacuna legislativa, incompatibile con la Costituzione, costringendo così alla reintroduzione dei reati di ingiuria e calunnia (fino all'adozione di un nuovo Codice Penale, adottato con la Legge n. 286/2009, entrata in vigore il 1° febbraio 2014, che non prevedeva più tali reati). Questo caso illustra come un intervento legislativo inappropriato possa generare lacune che incidono sull'ordinamento giuridico, e la cui correzione diventa imperativa.

Le lacune possono anche presentarsi come effetto indiretto del controllo di costituzionalità. Se una disposizione giuridica essenziale viene dichiarata incostituzionale ed eliminata dall'ordinamento giuridico, si può creare un vuoto normativo fino all'adozione di una nuova norma. Ad esempio, nel 1999 la Corte Costituzionale della Romania ha dichiarato incostituzionali le disposizioni di un'ordinanza che istituiva misure di protezione speciali per i minori di 14 anni che avevano commesso reati. All'epoca, il Codice penale regolava solo la responsabilità dei minori che avevano raggiunto l'età minima per commettere reati e, dopo la sentenza della Corte Costituzionale, *i minori che avevano commesso reati ma non erano penalmente responsabili si trovavano senza alcun quadro giuridico di tutela o rieducazione*. Le autorità hanno riconosciuto l'esistenza di un vero e proprio vuoto legislativo in materia. Solo con l'adozione della Legge n. 272/2004 questa lacuna è stata "colmata", introducendo disposizioni esplicite in materia di *tutela del minore che ha commesso un reato e non è penalmente responsabile*. Questo esempio evidenzia come la mancanza di correlazione tra l'abrogazione di una vecchia norma e l'introduzione di una nuova possa lasciare temporaneamente interi ambiti non regolamentati, mettendo in difficoltà il sistema giudiziario.

⁶ IOAN VIDA, *Legistica Formală, Introducere în tehnica și procedura legislativă*, 3a edizione rivista e completa, Editura LUMINA LEX, Bucarest, 2006, pp. 184, 193.

Infine, vale la pena ricordare che il concetto di *vuoto legislativo* è spesso utilizzato nel discorso pubblico e politico quando si sostiene l'adozione di una nuova legge o si critica l'assenza di regolamentazione in un determinato ambito. L'individuazione di una lacuna legislativa diventa quindi un argomento a favore dell'intervento del legislatore, riflettendo l'aspettativa della società che il potere pubblico reagisca ai problemi insoluti dal quadro normativo esistente⁷.

4. Mezzi per rimediare e compiere le lacune legislative

La responsabilità principale del complemento delle lacune legislative spetta agli organi legislativi. In uno stato di diritto, il Parlamento (o l'autorità competente) ha l'obbligo di compiere le lacune nei propri atti normativi non appena vengono ufficialmente individuate. Avviando il processo legislativo, il legislatore può e deve correggere le lacune emerse nelle leggi o in altri regolamenti, garantendo così la completezza del quadro giuridico. Il principio è espressamente confermato, ad esempio, in Romania, dove la Costituzione prevede all'art. 61, comma 1, che *il Parlamento è l'unica autorità legislativa del paese* e che il complemento delle lacune nelle leggi rientri esclusivamente nella sua competenza. Analogamente, ogni autorità pubblica che emana norme (Governo, ministeri con poteri regolamentari, ecc.) ha il dovere di compiere le lacune negli atti normativi che adotta, nei limiti delle proprie competenze. Pertanto, se la lacuna emerge in una materia riservata alla legge, la soluzione è l'adozione di una legge nuova o di modifica; se la lacuna riguarda un ambito di competenza del Governo (attraverso decisioni, ordinanze, ecc.), allora il Governo è chiamato a intervenire, e così via.

Tuttavia, il processo di completamento legislativo può essere lungo e, nel frattempo, tribunali e operatori del diritto devono confrontarsi con situazioni non regolamentate. Come è stato dimostrato, il giudice non può sottrarsi al proprio obbligo di giudicare a causa di carenze di legge. Pertanto, il diritto positivo offre meccanismi per *"compiere"* le lacune attraverso l'interpretazione e l'analogia, che consentono di risolvere casi concreti fino all'intervento del legislatore. Nel diritto rumeno, questi meccanismi sono chiaramente codificati. Le disposizioni dell'articolo 1, comma (2) del nuovo Codice Civile stabiliscono la gerarchia delle soluzioni a cui l'interprete può ricorrere quando si trova di fronte a un caso non coperto da alcuna norma: *"Nei casi non previsti dalla legge, si applicano le consuetudini e, in loro assenza, le disposizioni di legge relative a situazioni analoghe e, in mancanza di tali disposizioni, i principi generali del diritto"*. L'ordine è quindi: in primo luogo gli usi (la consuetudine, se esistente e riconosciuta), poi l'analogia della legge (l'estensione al nuovo caso delle norme vigenti per situazioni analoghe) e, infine, l'analogia della legge (il ricorso ai principi generali dell'ordinamento giuridico, da cui il giudice deduce una regola

⁷ Rapporto della Corte Costituzionale della Romania al XIV Congresso della Conferenza delle Corti Costituzionali Europee, 2-7 giugno 2008, Vilnius – Lituania.

di risoluzione). Questo approccio, esplicitamente previsto dal codice, evita l'inaccettabile soluzione del *non liquet* (l'impossibilità di decidere) e attribuisce al giudice il ruolo di "colegislatore" entro certi limiti per il caso sottoposto a giudizio.

Notiamo che una norma analoga esiste anche in altri ordinamenti giuridici: il Codice civile svizzero (art. 1, comma 2) dal 1907 stabilisce che, *in assenza di una disposizione di legge applicabile, il giudice deciderà secondo la consuetudine e, in mancanza di consuetudine, secondo la regola che egli stesso stabilirebbe se fosse il legislatore*.⁸ In sostanza, *il giudice è autorizzato a ricorrere al ragionamento analogico e ai valori fondamentali del diritto per superare le lacune*, garantendo così la continuità dell'atto di giustizia.

Esistono, naturalmente, dei limiti all'azione giudiziaria nel compiere le lacune. Il giudice *"deve stabilire il diritto, ma non può andare contro la volontà espressa o presunta del legislatore"*, ha ammonito Chaim Perelman. In altre parole, la soluzione che un tribunale fornisce in un caso non regolamentato deve, per quanto possibile, *essere nello spirito dell'ordinamento giuridico vigente*, senza contraddire chiare opzioni legislative. Il potere del giudice di *"fare"* legge è di natura sussidiaria e si ferma prima di importanti decisioni di politica legislativa. Se ci troviamo di fronte a un *"creux"* – una profonda lacuna nel sistema giuridico, derivante dall'assenza di un'intera istituzione o da una chiara scelta del legislatore di non regolamentare un settore – allora il rimedio non può più essere raggiunto dai tribunali, ma richiede l'intervento positivo del legislatore. Perelman offre un esempio eloquente: in Israele, i matrimoni ed i divorzi sono di esclusiva competenza dei tribunali religiosi; *non esiste l'istituzione del matrimonio civile, il che costituisce un vero e proprio vuoto intenzionale* nel sistema. Tale lacuna (lacuna extra legem, al di fuori della legge vigente) non può essere compiuta dai giudici, poiché significherebbe creare una nuova regolamentazione da zero, un fatto che esula dal ruolo della magistratura. Al contrario, le lacune intra legem (*situazioni non regolamentate all'interno della sfera che la legge intende comunque disciplinare*) possono e devono essere compiute mediante tecniche di interpretazione giurisprudenziale.

La pratica ci mostra quindi che i giudici attualmente ricorrono all'interpretazione estensiva e al ragionamento analogico per risolvere casi non coperti dalla lettera della legge. Ad esempio, prima che la legge prevedesse espressamente la responsabilità civile per la violazione del diritto alla privacy nell'ambiente online, i tribunali hanno esteso i principi generali della responsabilità civile a situazioni come *la pubblicazione di informazioni personali su Internet*, compiendo così temporaneamente la lacuna fino all'intervento del legislatore.

In alcuni rami del diritto, tuttavia, la libertà di compiere le lacune è più limitata: nel diritto penale, il principio di legalità dell'incriminazione impedisce il ricorso all'analogia a danno dell'imputato (*nullum crimen sine lege*). In altre parole, *se un fatto non è previsto dalla legge penale, il giudice non può considerarlo*

⁸ https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en.

reato per analogia, per quanto riprovevole possa essere: la lacuna legislativa deve essere compiuta dal Parlamento, incriminando esplicitamente il fatto in questione. I tribunali possono ricorrere all'analogia solo *a favore dell'imputato* (ad esempio, estendendo una causa di non punibilità a un caso analogo e impreveduto), ma non possono creare nuovi reati. Questa riserva evidenzia che non tutte le lacune possono essere rimediate per via giudiziaria; in definitiva, la cooperazione interistituzionale è essenziale: l'individuazione della lacuna può essere effettuata dai giudici (o da altre autorità o persino dalla dottrina), ma *la definitiva eliminazione della lacuna normativa si ottiene solo attraverso l'atto di volontà del legislatore, in un quadro ufficiale*.

In Romania, la giurisprudenza recente riflette questo equilibrio. La Corte Costituzionale, ad esempio, è stata spesso adita con eccezioni di incostituzionalità che invocavano omissioni legislative, chiedendole di fatto di integrarle nella legge. La Corte Costituzionale ha sviluppato una giurisprudenza costante in cui *distingue tra lacune che incidono sulla costituzionalità e lacune che riguardano la competenza esclusiva del legislatore*. Da un lato, la Corte ha ammesso eccezioni in cui il vuoto legislativo avrebbe potuto violare la Costituzione, trattando l'omissione come un vizio di legge. Dall'altro, la Corte Costituzionale ha dichiarato inammissibili le richieste *volte a completare la legge attraverso il controllo di costituzionalità*, sostenendo che la Corte Costituzionale non può affermarsi come legislatore positivo. In altre parole, se si lamenta un'omissione legislativa semplicemente perché la legge non contiene una determinata soluzione auspicata, la Corte può solo affermare di non avere la competenza a *"compiere"* tale lacuna con una propria decisione, compito che spetta al Parlamento. Questo atteggiamento di *self-restraint (autocontrollo)* è condiviso da molte Corti costituzionali europee. La tendenza attuale, evidenziata nella letteratura dispecialità è quella di trovare un equilibrio: *le corti costituzionali assistono sempre più il legislatore, segnalando le omissioni legislative, ma cercando di non violare le sue prerogative esclusive*. In pratica, la Corte può indicare, attraverso le considerazioni della sua decisione, che esiste una questione insoluta per legge (talvolta fissando un termine per l'intervento del legislatore), ma non detterà direttamente il contenuto della norma mancante – proprio per rispettare la separazione dei poteri nello Stato.

5. Le implicazioni delle lacune legislative sul sistema giudiziario

Come riesce da quanto sopra, il sistema giudiziario risente direttamente gli effetti dalle lacune legislative. In assenza di norme chiare, i giudici devono compiere ulteriori sforzi per *chiarire la legge o addirittura per creare, attraverso l'interpretazione, una nuova norma* applicabile al caso concreto. Ciò può portare a soluzioni non unitarie e incertezza giuridica. Se i tribunali interpretano la stessa lacuna in modo diverso – alcuni ricorrono all'analogia, altri respingono

i ricorsi come infondati per mancanza di base giuridica – ciò porta a prassi non uniformi, contrarie al principio di certezza del diritto. Nel diritto rumeno, esistono meccanismi come il ricorso nell'interesse della legge o le pronunce pregiudiziali per risolvere le questioni giuridiche dell'Alta Corte di Cassazione e Giustizia, volti ad unificare la giurisprudenza, ma questi di solito intervengono *dopo che la diversità di soluzioni si è già manifestata*. Pertanto, una legislazione completa e coerente è essenziale per evitare un onere eccessivo per i tribunali.

Allo stesso tempo, le lacune legislative mettono alla prova i limiti del ruolo del giudice. Nel breve termine, il giudice compie la lacuna per rendere giustizia in un caso specifico – diventando, in una certa misura, coautore della norma applicabile. Tuttavia, nel lungo termine, se tali lacune persistono, può verificarsi una “*giurisdizionalizzazione*” del processo normativo: i tribunali finiscono per stabilire regole generali attraverso le loro decisioni, sostituendosi parzialmente al legislatore. Ciò può essere problematico dal punto di vista della legittimità democratica, poiché i giudici non sono eletti per fare le leggi. Inoltre, il lavoro dei giudici diventa più difficile: devono condurre ricerche più approfondite (anche comparative a volte) per trovare soluzioni alternative, argomentare in modo creativo le proprie decisioni per renderle accettabili e garantire che non eccedano i propri poteri. La pratica dimostra che, in generale, i giudici trattano le lacune con cautela: cercano prima indizi nell'ordinamento giuridico esistente (principi, analogie strette) e solo quando tutto il resto fallisce, ammettono esplicitamente l'esistenza di un vuoto giuridico.

Un altro effetto delle lacune nella giustizia è il rischio di negazione dei diritti o di denegare la giustizia per i cittadini. Se una persona non può esercitare un diritto o ottenere la difesa di un interesse legittimo perché la legge non prevede la procedura necessaria o la norma sostanziale, si crea una situazione di iniquità. Ad esempio, prima dell'adozione della legislazione sul cyberbullismo prevista dall'art. 208 del Codice penale rumeno, le vittime di tali comportamenti si trovavano di fronte ad un vuoto giuridico: i fatti non erano inquadrati da nessuna parte, quindi le loro denunce venivano respinte o risolte impropriamente per motivi generali. In tali situazioni, *la fiducia dei cittadini nel sistema giudiziario può essere erosa*, poiché i cittadini percepiscono che la giustizia non offre loro una soluzione. Pertanto, la segnalazione di lacune da parte di professionisti e dottrina ha anche il ruolo di tutelare i diritti dei cittadini, esercitando pressione sul legislatore affinché intervenga. Meccanismi come l'eccezione di incostituzionalità in Romania consentono di sollevare direttamente dinanzi alla Corte Costituzionale della Romania, la questione di un vuoto legislativo che incide sui diritti fondamentali, proprio per forzare una soluzione (sia dichiarando l'obbligo di legiferare, sia almeno evidenziando ufficialmente il problema).

Dunque, ultimo ma non meno importante, da un punto di vista pratico, l'esistenza di lacune richiede anche che il sistema giudiziario abbia una maggiore componente creativo-interpretativa. Il giudice moderno non è più solo la “*bocca che pronuncia le parole del diritto*” (secondo la celebre formulazione

di Montesquieu), ma anche un partecipante all'evoluzione del diritto. Ogni decisione giudiziaria pronunciata in un contesto di lacuna legislativa diventa, implicitamente, *un precedente* (di fatto, anche se non giuridicamente obbligatorio nel nostro ordinamento civile) ed un messaggio al legislatore. In alcuni casi, le soluzioni innovative fornite dalle corti per compiere le lacune normative hanno direttamente ispirato successive modifiche legislative. Si instaura così un dialogo tacito tra giudice e legislatore: *il primo segnala e risolve temporaneamente il problema, e il secondo lo risolve in modo generale e permanente attraverso il diritto*.

Questo dialogo è benefico finché ciascun potere rispetta la propria sfera di competenza: il giudice non forza la nota oltre il ragionamento giuridico (evitando di imporre soluzioni che contraddicono la volontà legislativa espressa) e il legislatore reagisce prontamente quando il sistema giudiziario evidenzia carenze normative.

In quanto tale, l'impatto delle lacune legislative sul sistema giudiziario è considerevole: mettono alla prova la capacità dei giudici di garantire l'atto di giustizia in condizioni di incertezza normativa, mettono alla prova l'equilibrio dei poteri e possono incidere sui diritti dei cittadini. Il sistema giudiziario mantiene il suo equilibrio e la sua autorità solo trovando risposte adeguate a queste lacune, sia attraverso *l'interpretazione giudiziale* sia, idealmente, attraverso la *correzione legislativa*.

6. Conclusioni

Le lacune normative rappresentano una sfida inevitabile e complessa per qualsiasi ordinamento giuridico. La natura dinamica delle relazioni sociali e l'imperfezione intrinseca del processo legislativo fanno sì che, periodicamente, si verifichino situazioni non coperte dalle norme vigenti. Sebbene, in teoria, un tempo si aspirasse all'idea di *un diritto completo e coerente*, la realtà ha dimostrato che le lacune normative esistono e devono essere gestite in modo intelligente. L'analisi teorica ci mostra che le lacune possono essere definite e classificate in vari modi – vere o false, primarie o successive, *intra legem* o *extra legem* – ma, dal punto di vista del professionista, ciò che conta di più è *la corretta identificazione di una lacuna e la scelta del metodo appropriato per compierla*.

L'esperienza giuridica rumena e comparata evidenzia due livelli complementari di azione. Da un lato, il legislatore ha la responsabilità di sorvegliare e aggiornare costantemente la legislazione, in modo che le lacune individuate vengano compiute attraverso nuove norme o modifiche a quelle esistenti. Una buona tecnica legislativa, la consultazione dottrinale e l'attenzione ai segnali provenienti dalla pratica sono strumenti chiave per prevenire e correggere le lacune legislative. Dall'altro, il sistema giudiziario funge da vera e propria „ancora di salvezza” quando la legge lascia spazio a lacune. I giudici, essendo obbligati a non rifiutarsi

di compiere l'atto di giustizia, ricorrono all'interpretazione, all'analogia e ai principi generali per fornire soluzioni eque laddove la legge tace. In questo processo, i tribunali stabiliscono i limiti di ciò che possono o non possono fare: *possono compiere piccole lacune, senza sovvertire la volontà legislativa, ma non possono coprire con la semplice giurisprudenza l'assenza di istituzioni fondamentali o di scelte deliberate del legislatore.*

Come abbiamo dimostrato, le lacune legislative hanno effetti concreti sull'atto giudiziario: dalle difficoltà nella risoluzione dei casi, al rischio di prassi non uniformi, fino alla necessità dell'intervento delle corti costituzionali a tutela dei diritti fondamentali quando le lacune diventano intollerabili. L'importanza del tema non è quindi solo teorica: il modo in cui un ordinamento gestisce le proprie lacune è *un indicatore della sua capacità di adattamento e della sua maturità istituzionale.* Un sistema rigido, che neghi l'esistenza delle lacune o ne lasci la risoluzione al caso, metterebbe a repentaglio la fiducia dei cittadini e l'idea stessa di certezza del diritto. Al contrario, un sistema flessibile e autocritico, in cui legislatore e magistratura collaborano implicitamente per compiere le lacune giuridiche, garantisce la continuità e la coerenza dell'ordinamento giuridico.

In conclusione, il problema delle lacune legislative ci ricorda che il diritto è una costruzione in continua evoluzione e la sua perfezione è un ideale. È importante che ogni lacuna – di per sé inevitabile – *venga riconosciuta in tempo e trasformata in un'opportunità per lo sviluppo del diritto,* sia attraverso un'interpretazione giudiziosa sia attraverso una legislazione migliore. Solo in questo modo il sistema giuridico può adempiere alla sua missione di regolare efficacemente i rapporti sociali, garantendo al contempo che nessun contendente rimanga senza una risposta da parte del diritto e della giustizia. La lacuna legislativa, dovuta a un difetto del diritto, può quindi diventare il catalizzatore del progresso giuridico, a condizione che vi sia la volontà istituzionale di compierla con norme eque e chiare, a beneficio dell'intera società.

Il ruolo del diritto canonico nella storia del diritto rumeno

DIANA CIRMACIU *

RIASSUNTO

Il diritto canonico può essere considerato una delle matrici normative essenziali del diritto rumeno. Il diritto canonico rappresenta non solo un insieme di norme ecclesiastiche, ma un sistema giuridico storico con una vocazione normativa che è riuscito ad influenzare la configurazione dell'ordinamento giuridico nelle società europee premoderne.

È noto che, prima della formazione degli stati moderni e della separazione concreta tra diritto, morale e religione, le norme canoniche furono importanti strumenti per la regolamentazione dei rapporti sociali. Attraverso queste norme, venivano offerte soluzioni giuridiche per i rapporti successori e familiari, per vari aspetti disciplinari, ecc.

PAROLE CHIAVE

Storia del diritto; diritto canonico; nomocanon; norma.

Come in molti altri stati, il diritto canonico ha influenzato anche nel nostro paese la sfera del diritto privato, gli ambiti del regime sanzionatorio e delle procedure giudiziarie, andando così oltre l'ambito strettamente ecclesiastico. Nel Medioevo, le norme giuridiche distinte dal diritto canonico erano accorpate al diritto civile. Nel corso dei secoli, la nozione di "diritto civile" è stata utilizzata per distinguere le norme del diritto privato da quelle del diritto pubblico¹. Il diritto canonico non si limita a regolare i rapporti interni della Chiesa, ma è giunto a prefigurare un modello normativo d'applicabilità generale che regola i rapporti sociali e giuridici. La dottrina mostra che, nella tradizione bizantina, i canoni coesistevano con le norme imperiali, costituendo parte integrante delle raccolte nomocanoniche del tempo². È riconosciuto che non solo il diritto romano-

* Università di Oradea, Facoltà di Giurisprudenza.

¹ FLORINA MOROZAN, *Drept civil*, vol. 1, Editrice dell' Università di Oradea, Oradea, 2014, p. 9.

² Pertanto, nella tradizione orientale, i canoni coesistono con le norme civili, e le raccolte chiamate nomocanonici hanno catturato questa coabitazione: una parte canonica e una parte di leggi imperiali (civili) applicabili alla vita ecclesiale e comunitaria. Questa struttura favorisce una transizione o migrazione delle norme all'ordine secolare, poiché le norme circolavano già in un formato misto (canone + "nomos"). Nella dottrina romena del diritto canonico, l'idea che le norme canoniche siano parte di un sistema normativo con propri meccanismi di interpretazione ed applicazione è trattata sistematicamente nella dottrina. Cfr. ANDREI RĂDULESCU, *Izvoarele dreptului civil și comercial român. Tendințe românești spre dreptul italian*, Stampa Curierul Judiciar, Bucarest, 1932, pp. 64-65.

bizantino ha influenzato la legislazione nei Principati rumeni, ma anche le norme canoniche romano-bizantine che venivano consultate e applicate per risolvere determinate controversie legali³.

Il diritto canonico è importante anche nella storia del diritto rumeno perché ha fornito elementi del linguaggio giuridico (nozioni di parentela, impedimento, colpa, correzione), tecniche di normazione (classificazioni, sanzioni graduali, interpretazione contestuale), criteri di legittimità, così necessari per l'applicazione della norma in una società tradizionale⁴.

La trasmissione del diritto canonico nello spazio rumeno non è avvenuta semplicemente attraverso fonti ricevute, attraverso la ricezione diretta e uniforme delle fonti bizantine, ma attraverso un ampio processo di mediazione culturale ed istituzionale che si è svolto nell'arco dei diversi secoli. Ciò ha incluso la distribuzione dei testi, oltre alla mobilità di persone ed istituzioni che hanno garantito la traduzione, l'adattamento e l'applicazione delle norme canoniche. Qui possiamo identificare un canale critico centrale di trasmissione attraverso la cultura ecclesiastica slava che, nelle condizioni tardomedievali e premoderne dell'Europa sud-orientale, come linguaggio comune della vita religiosa e giuridica nell'Europa sud-orientale. I testi canonici bizantini circolavano in traduzioni slave, come manoscritti, raccolte canoniche e nomocanoni accessibili al clero ed alla gente di cultura nelle terre romene. Lo slavo non era solo un mezzo linguistico, ma un quadro culturale d'interpretazione che consentiva l'incorporazione delle norme canoniche in un sistema giuridico familiare e adattato alle tradizioni locali. Le idee d'impedimento coniugale, parentela spirituale o la penitenza furono importati come realtà normative e non come semplici regole religiose⁵. Un'altra importante fonte di trasferimento normativo fu rappresentata dalle istituzioni ecclesiastiche e dalle élite ecclesiastiche. Gerarchie, monasteri e scuole monastiche funzionarono come centri per la conservazione e la diffusione delle norme canoniche, garantendo la continuità della tradizione bizantina in un contesto politico frammentato. La circolazione di molti studiosi – sia attraverso i collegamenti con l'Athos sia attraverso i contatti con i centri slavi meridionali o greci – favorì non solo la trasmissione dei testi, ma anche dei metodi della loro interpretazione. Il diritto canonico non fu recepito come un testo inerte, ma come un insieme o corpus vivo, applicabile nella pratica giudiziaria e pastorale⁶.

Infine, ma non meno importante, va sottolineato il ruolo delle raccolte canoniche bizantine come il *Syntagma alfabetico* dell'ieromonaco Matei Vlastares, una raccolta canonica bizantina che ebbe ampia circolazione in ambito

³ Ad esempio, in un documento della Moldavia (*Anaforaua Mitropolitului Iacov Stamati al Moldovei*) si afferma che, nella motivazione della decisione presa in merito ad una controversia di natura successoria, s'invocano le norme canoniche bizantine (*Carja Arhiereilor*). Vedi VALERIU ȘOPROTA, *Introdúcere și bibliografie la Istoria Dreptului Român*, Stampa Carte Romaneasca, Cluj, 1937, p. 58.

⁴ IOAN FLOCA, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I, Editrice dell'Istituto Biblico e di Missione della Chiesa Ortodossa Rumena, Bucarest, 1990, pp. 15-22.

⁵ *Ivi*, pp. 33-41.

⁶ ANDREI RĂDULESCU, *op. cit.*, p. 77.

slavo e nell'Europa sud-orientale. In dottrina, è stato dimostrato che quest'opera costituiva una delle fonti indirette dei canoni rumeni, sia per la sua struttura tematica che per il suo contenuto normativo. La presenza di concetti e soluzioni giuridiche specifiche del *Syntagma* nei canoni rumeni indica un trasferimento normativo mediato, ottenuto attraverso manoscritti e tradizione interpretativa, non attraverso la traduzione letterale.

La catena culturale ed istituzionale del diritto canonico, descritta in precedenza, dimostra che la sua presenza nelle terre rumene fu un processo d'assimilazione selettiva, realizzato attraverso la cultura slava, la Chiesa e le grandi raccolte canoniche bizantine.

Il passaggio dal manoscritto alla forma stampata fu un momento decisivo nel processo di consolidamento del diritto canonico come norma giuridica applicabile. Nel XVII secolo, la stampa consentì non solo la moltiplicazione dei testi, ma anche la fissazione del contenuto normativo, riducendo le differenze locali e le interpretazioni divergenti.

In formato manoscritto, le norme canoniche circolavano spesso in versioni adattate, commentate o incomplete. La stampa riuscì a trasformare la norma in un'autorità testuale stabile, che poteva quindi essere invocata dinanzi ai tribunali e riconosciuta come riferimento superiore alla consuetudine. Il cambiamento prodotto ebbe un effetto giuridico importante: la norma stampata divenne un criterio per la risoluzione delle controversie e uno strumento per unificare la prassi giudiziaria⁷ (Georgescu, V., 1992, pp. 101-102). La stampa contribuisce al consolidamento dell'autorità della norma in un duplice senso, ovvero come autorità giuridica (la norma è stabile, verificabile, comune) e come autorità simbolica (la legge è "scritta" e legittimata dal sovrano e dalla Chiesa). In questo contesto, il diritto canonico beneficia di un vantaggio strutturale: essendo già legge del testo (canoni), si adatta facilmente alla cultura della stampa ed estende la sua influenza sul diritto secolare. Possiamo osservare che la stampa non è colei che crea il diritto canonico nello spazio rumeno, ma ha certamente avuto il ruolo d'amplificarne la forza normativa, trasformandolo da tradizione manoscritta in un punto di riferimento giuridico centrale dell'ordine premoderno.

I canali di diffusione del diritto canonico nello spazio rumeno premoderno forniscono la prova di un processo di continuità culturale e giuridica, un processo che spiega perché il diritto canonico sia potuto diventare un elemento costitutivo delle norme rumene e, implicitamente, del diritto rumeno premoderno.

Per illustrare il percorso dal manoscritto al libro stampato, dobbiamo considerare tre punti di riferimento essenziali: la *Pravila (Norma) da Govora*, la *Pravila (Norma) di Vasile Lupu* e la *Rettifica della Legge*. La *Pravila da Govora* o *Pravila piccola* (1640) è una raccolta di norme civili ed ecclesiastiche dello stato medievale della Valacchia e della Chiesa ortodossa rumena, che ha

⁷ VLAD GEORGESCU, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, terza edizione, Editrice Humanitas, Bucarest, 1992, pp. 101-102.

un posto importante nella storia del diritto rumeno e canonico⁸. La *Pravila da Govora* raggiunge i seguenti obiettivi: stabilire norme di condotta e sanzioni (in un contesto in cui la comunità e la parrocchia fungono da meccanismi di controllo); una “giuridizzazione” della moralità, trattando anche la deviazione religiosa come una deviazione con conseguenze sull’ordine della comunità; fornire un linguaggio normativo e una gerarchia di autorità (clericale/laica) – aspetti essenziali per il successivo pluralismo giurisdizionale.

La *Pravila di Vasile Lupu*, chiamata *Libro rumeno d’insegmanemto* (1646), fu un’importante codificazione contenente norme civili, doganali, fiscali e di diritto canonico, norme attraverso le quali, principalmente, venivano difesi la proprietà e gli interessi dei signori feudali⁹. La *Rettifica della Legge* (1652) o la *Pravila di Matei Basarab* è quel corpus di norme canoniche e civili essenziale per lo sviluppo del diritto rumeno medievale. L’opera, strutturata in due parti, comprende leggi di natura secolare e aspetti del diritto canonico che riguardavano il matrimonio, il fidanzamento, le convenzioni, ma anche diversi canoni (Nomocanoni con Dio) come quelli dei Santi Apostoli, i canoni di San Basilio¹⁰.

Come abbiamo già mostrato, il diritto canonico può essere considerato un elemento determinante nella formazione delle istituzioni del diritto rumeno premoderno, e di seguito ne forniamo alcuni esempi.

Partendo dal fatto che, nel diritto canonico orientale, la famiglia rappresenta una delle istituzioni più rigorosamente regolamentate, poiché è considerata non solo una realtà sociale, ma anche un’istituzione sacramentale e morale, con un impatto diretto sull’ordine comunitario. I canoni regolano dettagliatamente le condizioni di validità del matrimonio, gli impedimenti (parentela di sangue, affinità, parentela spirituale), nonché gli effetti giuridici della loro violazione. Questa concezione è recepita direttamente nell’ordinamento rumeno, dove le norme canoniche non si presentano come semplici raccomandazioni morali, ma come norme di diritto materiale, applicabili dai tribunali e produttrici d’effetti giuridici concreti.

Nella *Rettifica della Legge* troviamo norme dedicate al matrimonio e agli impedimenti, che riflettono fedelmente la tradizione canonica bizantina¹¹.

⁸ BELEA SIMION „ *Tradizione giuridica latina e tradizione giuridica bizantina nella formazione della codificazione moderna in Romania* ” Paragraf . 5. Il ruolo della giustizia ecclesiastica nei territori romeni (sec. XV-XIX) Pag. 43, Luigi Pellegrini Editore srl – Cosenza – Italy,

⁹ Vedi anche: https://bcub.ro/lib2life/Pravila%20lui%20Vasile%20Lupu_Longinescu%20Stefan_Bucuresti_1909.pdf, ȘTEFAN GH. LONGINESCU, *Pravila lui Vasile Lupu si Prosper Farinaccius*, Atelierele Grafice Socec&Co, Bucarest, 1909, sito web visitato nel 01.09.2025. La *Pravila di Vasile Lupu* segna un momento di maturità, incorporando norme di contenuto canonico (famiglia, morale, parenti, impedimenti), collocandole in un quadro idoneo all’applicazione giudiziaria. La *Pravila di Vasile Lupu* sancisce l’idea del diritto “scritto” come punto di riferimento superiore alla consuetudine (senza eliminarla) e stabilisce un modello d’ autorità normativa: la regola bizantina e la tradizione giuridica (implicitamente anche canonica).

¹⁰ Vedi <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/67729>, sito web visitato nel 01.09.2025.

¹¹ CARMEN OAMA, *Călătorie prin trecut și prezent. Căsătoria și regimurile matrimoniale, Despre (R)evoluții în Drept. Studii dedicate centenarului Vladimir Hanga*, Editrice dell’Accademia Rumena, Editrice Universul Juridic, Bucarest, 2021, pp. 227-295.

Vengono ripresi aspetti riguardanti gli impedimenti di parentela fino a gradi estesi; gli impedimenti d'affinità; la parentela spirituale (del tipo padrino-figlio), specifica del diritto canonico, ma con effetti giuridici diretti sulla validità del matrimonio. Queste disposizioni dimostrano che il diritto canonico forniva la struttura concettuale del diritto di famiglia premoderno e che i tribunali secolari non potevano ignorare le decisioni o le qualificazioni giuridiche formulate in termini canonici¹². La parentela è trattata non solo come un fatto biologico, ma come una categoria giuridica e morale, con effetti sulla capacità matrimoniale, sulla successione e persino sulle responsabilità familiari. La *Pravila di Vasile Lupu* riprende queste regole e le integra in un linguaggio accessibile ai giudici ed alle parti, confermandone il carattere di norme applicabili nella prassi giudiziaria.

Di conseguenza, possiamo osservare che il diritto canonico ha contribuito alla formazione del diritto di famiglia rumeno premoderno, fornendo non solo norme, ma anche una visione normativa coerente dei rapporti familiari.

Un altro importante ambito d'influenza del diritto canonico è il diritto successorio. Nella tradizione canonica, la trasmissione del patrimonio non è un atto esclusivamente economico, ma dotato di significato morale.

Nelle norme rumene, le donazioni alle chiese ed ai monasteri sono riconosciute e regolamentate, essendo giustificate da argomentazioni canoniche: carità, commemorazione dei defunti, sostegno al culto. Questi atti sono integrati nell'ordinamento giuridico secolare, il che mostra una convergenza tra norme canoniche e diritto successorio¹³.

Il diritto canonico influenza: la libertà di disporre per testamento, la tutela dei parenti stretti, i limiti delle disposizioni testamentarie contrarie alla morale cristiana. La *Rettifica della Legge* riflette questi principi, consacrando una successione in cui la volontà individuale è subordinata ad un ordine morale e comunitario, legittimato religiosamente.

Una conclusione è ovvia: il diritto canonico ha contribuito alla moralizzazione del diritto successorio, integrando gli atti di disposizione in un quadro normativo che coniuga l'interesse individuale con quello comunitario e religioso.

Infine, ma non meno importante, dobbiamo affrontare anche il ruolo della sanzione nel diritto canonico, ma anche come si manifesta il rapporto tra le sanzioni in questo ambito e quelle secolari. Pertanto, si può notare che la sanzione ha principalmente una funzione correttiva e reintegrativa, non repressiva in senso moderno. La penitenza (quel canone-pena) mira a correggere la persona ed a ristabilire l'ordine morale, ma i suoi effetti vanno oltre il piano strettamente spirituale.

¹² Vedi anche *Indreptarea legii*, edizione coordinata da ANDREI RADULESCU, Editrice dell'Accademia della RPR, Bucarest, 1962, <https://archive.org/details/radulescu-andrei-coord.-indreptarea-legii-1652-scan/Radulescu%2C%20Andrei%20%28Coord.%29%20-%20Indreptarea%20Legii%20%281652%29%20-%20scan/mode/2up>, sito web visitato nel 03.09.2025.

¹³ VLAD GEORGESCU, *op. cit.*, pp. 173-180.

L'applicazione dei canoni penitenziali produce conseguenze concrete che consistono nell'esclusione temporanea dalla vita liturgica, nella stigmatizzazione sociale, ma persino nella limitazione dell'accesso a determinate funzioni o posizioni nella comunità.

Nella società premoderna, questi effetti equivalgono a sanzioni legali di fatto, influenzando lo status della persona e i suoi rapporti giuridici¹⁴ (Floca, I.N., *op.cit.*, pp. 312-325).

Le norme mostrano che le sanzioni canoniche e secolari non sono esclusive, ma piuttosto complementari. Per alcuni atti (incesto, spergiuro), la punizione canonica è accompagnata o precede l'intervento dell'autorità secolare, il che conferma il ruolo del diritto canonico come sottosistema sanzionatorio dell'ordinamento giuridico generale.

Il regime sanzionatorio canonico funge da strumento di controllo sociale e giuridico, illustrando come il diritto canonico strutturi la risposta della società ai comportamenti devianti.

Possiamo affermare che, regolando la famiglia, le successioni e le sanzioni, il diritto canonico ha plasmato la struttura di base del diritto rumeno premoderno. La sua influenza non è marginale, ma costitutiva, poiché le norme canoniche venivano applicate come diritto sostanziale, legittimavano le soluzioni giuridiche e fornivano un quadro coerente per l'interpretazione del comportamento sociale.

Il diritto canonico ha svolto anche un ruolo essenziale come linguaggio di legittimità nel diritto rumeno premoderno. Ha fornito il vocabolario, i simboli e i riferimenti che hanno reso la norma accettabile e vincolante nella coscienza collettiva.

Abbiamo anche messo in luce la continuità con l'ordine cristiano orientale, mostrando che le regole rivendicano esplicitamente la tradizione cristiana orientale, invocando canoni, autorità ecclesiastiche e, indirettamente, l'eredità bizantina. Questa continuità conferiva alla norma un carattere di stabilità e permanenza. La legge non era uno strumento arbitrario del potere politico, ma l'espressione di un ordine antico, convalidato dalla Chiesa e dal tempo.

Per le comunità premoderne, questa dimensione era essenziale: una norma era legittima non solo perché imposta, ma perché percepita come "giusta" e "ordinata" secondo un ordine superiore.

Il Signore appare nelle regole non solo come legislatore, ma come garante dell'ordine cristiano. Attraverso il patrocinio della stampa e l'assunzione delle regole, il regno si legittima come difensore della vera fede e della giustizia.

Pertanto, il diritto canonico contribuisce in modo decisivo alla razionalizzazione del diritto rumeno premoderno e indirettamente prepara il terreno per le codificazioni moderne.

¹⁴ IOAN FLOCA, *op. cit.*, pp. 312-325.

Conclusioni

Analizzando gli aspetti trattati in questo studio, si può concludere che il diritto canonico ha avuto un ruolo costitutivo, non solo ausiliario, nella formazione del diritto rumeno premoderno, contribuendo alla creazione di istituzioni, linguaggio e tecniche normative, soprattutto in ambiti di forte impatto sociale (famiglia, successioni, ecc.).

A livello istituzionale, il diritto canonico ha sostenuto un pluralismo giurisdizionale. In questo modello, la Chiesa e l'autorità secolare condividevano o competevano per le competenze, e le norme fungevano da strumenti di convergenza normativa. Nella prospettiva della modernizzazione del diritto rumeno, il diritto canonico rimane essenziale, anche se le successive codificazioni moderne separano il diritto dalla morale e dalla religione.

Cooperazione accademica e contrasto all'intolleranza religiosa e all'antisemitismo

MARIA D'ARIENZO *

RIASSUNTO

Il lavoro analizza il ruolo delle università italiane ed europee nella promozione di una cultura del rispetto della diversità e nella lotta contro l'intolleranza religiosa. Le strategie europee e nazionali di contrasto all'antisemitismo sottolineano l'importanza del ruolo educativo delle università e della cooperazione scientifica tra le diverse istituzioni di istruzione superiore, sia per costruire società in grado di garantire la protezione effettiva dei diritti umani, sia per contrastare il fenomeno in crescita dell'antisemitismo, amplificatosi dopo il 7 ottobre 2023.

PAROLE CHIAVE

Cooperazione accademica; intolleranza religiosa; antisemitismo

L'educazione al rispetto della diversità costituisce, anche a fronte di un progressivo indebolimento delle istituzioni e dei sistemi internazionali deputati alla protezione dei diritti inviolabili dell'uomo¹, un efficace antidoto contro il fenomeno dell'odio e dell'intolleranza religiosa, compreso l'antisemitismo². Anche documenti sovranazionali e internazionali – quali il *Libro bianco sul dialogo interculturale*³ o l'*Agenda ONU 2030 sviluppo sostenibile*⁴, sottolineano che l'educazione alla cultura del rispetto delle diversità assurge a immediato strumento di contrasto alle discriminazioni, specialmente su base religiosa⁵, in vista dell'edificazione di società che possano assicurare un'effettiva tutela dei diritti fondamentali dell'uomo⁶.

* Università degli Studi di Napoli "Federico II", Dipartimento di Giurisprudenza.

¹ Cfr. AMNESTY INTERNATIONAL, *Rapporto 2023-2024. Analisi globale*, consultabile all'indirizzo: <https://www.amnesty.it/rapporti-annuali/rapporto-2023-2024/analisi-globale/>.

² Report of the Inquiry Panel (Ottawa: Canadian Parliamentary Coalition to Combat Antisemitism, 2011), p. 40, consultabile all'indirizzo <http://www.cp-cca.ca/pdf/Report%20of%20The%20Inquiry%20Panel-CPCCA.pdf>.

³ Cfr. CONSIGLIO D'EUROPA, *Libro bianco sul dialogo interculturale*, Strasburgo, 7 maggio 2008, p. 18, consultabile all'indirizzo https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_ItalianVersion.pdf.

⁴ La versione integrale dell'*Agenda 2030 per lo sviluppo sostenibile*, approvata con la risoluzione dell'Assemblea generale delle Nazioni Unite del 25 settembre 2015, è consultabile all'indirizzo <https://unric.org/it/wp-content/uploads/sites/3/2019/11/Agenda-2030-Onu-italia.pdf>.

⁵ SIMION BELEA, „Pluralismul religios, o valoare a drepturilor omului în secolul XXI ” Jurnalul Libertății de Conștiință, Editions IARSIC, 2024 București, Volumul 12, Pag. 139.

⁶ Cfr. MARIA D'ARIENZO, *Pluralismo religioso e dialogo interculturale. L'inclusione giuridica delle diversità*, Luigi Pellegrini Editore, Cosenza, 2018, p. 17 ss.

Rispetto a tale impegno risulta essenziale il contributo delle istituzioni universitarie, le quali, anche grazie alle attività di cooperazione internazionale, possono concretamente promuovere la diffusione di una “cultura del rispetto” delle differenze per la *governance* della complessità delle attuali società multiculturali⁷.

In tale ambito, assume pregnante rilievo il ruolo delle facoltà giuridiche, chiamate ad accompagnare la trasformazione del diritto – che ha tradizionalmente assolto la funzione di preservare il patrimonio identitario di una specifica realtà ordinamentale dall'ingresso di categorie giuridiche diverse - in efficace strumento di mediazione e di effettivo dialogo tra le diversità. Sono le facoltà giuridiche, difatti, a formare professionisti, burocrati e giuristi in grado di promuovere nell'applicazione e nell'interpretazione delle norme giuridiche l'inclusione delle diverse narrazioni delle esperienze identitarie, fino al punto da innescare una contaminazione e un processo di trasformazione della stessa cultura giuridica di appartenenza⁸.

Il ruolo dell'azione educativa per la prevenzione e il contrasto alle discriminazioni è ritenuto basilare dalle Strategie di contrasto all'antisemitismo elaborate in ambito internazionale, europeo e nazionale. Le Linee guida “*Addressing Anti-Semitism through Education*”, pubblicate nel 2018 congiuntamente dall'Ufficio OSCE per le istituzioni democratiche e i diritti umani (ODIHR) e dall'Organizzazione delle Nazioni Unite per l'educazione, la scienza e la cultura (UNESCO)⁹, sollecitano le istituzioni universitarie a istituire centri di ricerca dedicati al fenomeno delle intolleranze religiose, promuovendo il dibattito sul fenomeno mediante l'organizzazione di conferenze internazionali e l'attivazione di borse di studio post-laurea o premi per gli studenti.

Un diretto coinvolgimento delle istituzioni universitarie nella prevenzione del fenomeno dell'antisemitismo e di altre forme di intolleranza è espressamente previsto anche dalla *Strategia europea di lotta all'antisemitismo*¹⁰. In particolare, il *Documento* intende valorizzare le potenzialità del programma Erasmus+, ritenuto funzionale, unitamente alle attività del *Corpo europeo di solidarietà*, alla promozione dell'educazione civica e della partecipazione dei giovani alla vita democratica. La *Strategia italiana di lotta all'antisemitismo*, da ultimo aggiornata nel 2025¹¹, con l'obiettivo di costruire relazioni basate sul rispetto

⁷ *Ivi*, p. 25 ss.

⁸ Cfr. MARIA D'ARIENZO, *Respect as a tool for dialogue between cultures and religions*, in *Diritto e Religioni*, 1, 2021, pp. 330-336.

⁹ Cfr. ODIHR, COUNCIL OF EUROPE, UNESCO, *Guidelines for Educators on Countering Intolerance and Discrimination against Muslims. Addressing Islamophobia through Education*, 28 ottobre, consultabile all'indirizzo <https://www.osce.org/odihr/84495>.

¹⁰ Cfr. COMMISSIONE EUROPEA, *Comunicazione della Commissione al Parlamento europeo, al Consiglio, al Comitato economico e sociale europeo e al Comitato delle Regioni “La strategia dell'UE sulla lotta contro l'antisemitismo e il sostegno alla vita ebraica (2021-2030)”*, 5 ottobre 2021, consultabile all'indirizzo <https://eur-lex.europa.eu/>.

¹¹ PRESIDENZA DEL CONSIGLIO DEI MINISTRI – COORDINATORE NAZIONALE PER LA LOTTA ALL'ANTISEMITISMO, *Strategia nazionale di lotta all'antisemitismo*. Edizione 2025, 18 febbraio 2025, consultabile all'indirizzo https://www.governo.it/sites/governo.it/files/documenti/documenti/Presidenza/NoAntisemitismo/StrategiaNazionale/Strategia_Nazionale_2025-IT.pdf.

e sulla comprensione reciproca in grado di neutralizzare stereotipi, paura e xenofobia, mira espressamente a incentivare, specialmente a livello universitario, l'attivazione di accordi di cooperazione e progetti di scambio Italia-Israele per implementare iniziative/programmi educativi congiunti e il dialogo interculturale tra giovani e docenti di diversi contesti culturali e religiosi.

Sul punto occorre tuttavia segnalare che, a seguito della strage del 7 ottobre 2023 e della reazione militare israeliana su Gaza, si sono moltiplicate le mozioni con cui alcune Università italiane hanno adottato un meccanismo sistematico di revisione dei progetti scientifici e dei programmi di ricerca in corso con università, aziende e istituzioni pubbliche e private israeliane, con l'obiettivo di escludere qualsiasi coinvolgimento in violazioni del diritto internazionale. In altri casi ancora alcuni Atenei italiani hanno deciso di sospendere l'operatività degli accordi di cooperazione scientifica e culturale già siglati con atenei israeliani o di bloccare l'attivazione di nuove partnership¹².

Tali decisioni, sebbene contemplate come possibile forma di pressione sulle autorità israeliane, si pongono in evidente contrasto con la *Strategia europea e nazionale di lotta all'antisemitismo*, che individuano proprio nel programma Erasmus e negli accordi di cooperazione e collaborazione culturale e scientifica tra gli Atenei europei e israeliani uno strumento fondamentale per promuovere, unitamente alla lotta all'antisemitismo, un'educazione al rispetto delle diversità e alla tutela dei diritti fondamentali¹³.

A mio avviso, isolare queste voci, privandole del supporto dei partner accademici europei, risulterebbe senz'altro controproducente rispetto all'obiettivo di contribuire alla fine del conflitto e a un'equa soluzione dell'annosa questione israelo-palestinese.

Inoltre, l'adozione di politiche differenziate, pur nel rispetto dell'autonomia delle singole istituzioni universitarie, rischia di frammentare ulteriormente il quadro europeo, vanificando l'efficacia stessa della Strategia europea di lotta all'antisemitismo, oltre che di quella nazionale.

¹² Il Senato Accademico dell'Università di Padova ha approvato, nella seduta del 1° luglio 2025, una mozione che impegna l'Università «a non stipulare nuovi accordi istituzionali, né a rinnovare quelli esistenti, con istituzioni ed enti israeliani che contribuiscono alla perpetrazione di gravi violazioni del diritto internazionale e al mantenimento dell'occupazione illegale del Territorio Palestinese». Ancora più recentemente, l'Università di Pisa ha sospeso l'efficacia dei due accordi quadro sottoscritti con la Reichman University e l'Università Ebraica di Gerusalemme mediante una delibera del Consiglio di Amministrazione del 24 luglio 2025, che ha approvato quanto già precedentemente deciso dal Senato Accademico l'11 luglio 2025.

¹³ L'azione 5.5 della *Strategia Nazionale per il contrasto all'antisemitismo* suggerisce lo sviluppo di progetti di scambio tra l'Italia e Israele, in particolare a livello universitario, al fine di sostenere iniziative/programmi educativi congiunti e il dialogo interculturale tra giovani e docenti provenienti da diversi contesti culturali e religiosi, così da costruire nuove relazioni basate sul rispetto e sulla comprensione reciproci ed eliminare stereotipi, paura e xenofobia». Cfr. PRESIDENZA DEL CONSIGLIO DEI MINISTRI – COORDINATORE NAZIONALE PER LA LOTTA CONTRO L'ANTISEMITISMO, *Strategia Nazionale per il contrasto all'antisemitismo*, cit.

Maria d'Arienzo

Ritengo invece – e concludo – che, come già evidenziatosi durante la crisi russo-ucraina ancora in corso, la violazione dei diritti umani che si perpetra in danno dei civili durante le guerre dovrebbe costituire, al contrario, l'occasione per riflettere compiutamente sul ruolo che possono assumere le Università nella costruzione di un'unità europea in senso solidale.

La buona fede: il fondamento di una comunicazione onesta

ELENA-ANA IANCU *

RIASSUNTO

L'articolo contiene nella prima parte riferimenti alla buona fede come principio applicabile sia nelle relazioni interumane, interistituzionali o statali, sia nell'ambito del diritto. Le realtà sociali, culturali, politiche ed economiche generano una comunicazione applicata a un determinato contesto, soprattutto quando i paradigmi cambiano, l'equilibrio viene restaurato o s'instaura un disordine a livello statale, regionale e/o internazionale. Le tecnologie avanzate accelerano il ritmo terreno degli esseri e determinano la ricalibrazione del dialogo, possono creare l'interdipendenza delle cose per lo sviluppo d'azioni/inazioni e possono indurre l'interdipendenza reciproca tra intelligenza umana ed intelligenza artificiale. Nella seconda parte vengono presentate alcune considerazioni sulla necessità di buona fede, responsabilità pubblica e fiducia nella comunicazione in relazione al tema della migrazione e delle tecnologie avanzate.

PAROLE CHIAVE

Principio del diritto, buona fede, comunicazione, norma giuridica

SOMMARIO: 1. Introduzione – 2. Buona fede nell'uso dell'intelligenza artificiale (IA) – 3. La rilevanza della buona fede nel campo delle migrazioni (emigrazione-immigrazione) – 4. Conclusione

1. Introduzione

Indipendentemente dal fatto che crediamo che il diritto¹ preceda le realtà (sociali, culturali, politiche, economiche) o che la vita faccia il diritto, il rispetto della legge divina, della legge umana, della legge di natura da cui nascono il buon senso, la buona convivenza, la morale, nonché il rispetto mostrato agli esseri, è fonte di pace sociale.

La libertà individuale rappresenta un valore sociale unico, da cui dipendono maggiormente la felicità e il benessere individuale e collettivo².

* Università "Aurel Vlaicu" di Arad, Romania, Accademia Romana delle Scienze Giuridiche, Facoltà di Scienze Umanistiche e Sociali.

¹ La totalità delle norme giuridiche.

² SIMION BELEA, *From the Freedom of Conscience to the Conscientious Objection as a Human Right*, in *Journal of Freedom and Conscience*, 7, 2019, p. 15.

Lo stato sociale offre all'uomo uno stato di libertà diverso da quello naturale. La libertà sociale implica anche la comprensione della necessità dei vincoli e delle limitazioni che l'associazione tra individui, entità e stati determina.

Tramite la creazione, si apre all'universale, all'umano la personalità, all'interno dell'ordine in cui e sotto il quale si trova l'individuo. Così, l'incontro tra l'individuo, l'universale e i determinanti è il divenire nell'essere³.

Nel corso dell'evoluzione dell'umanità, le sfide sono derivate dal ritmo con cui sono stati costruiti gli stati, dalle radici del diritto e dalla sua appartenenza ad un determinato bacino di civiltà⁴, nonché dal ritmo dello sviluppo tecnologico.

La lotta per il potere e la lotta contro il potere caratterizzano la società umana. Quando si sovrappongono ai cambiamenti nei regimi politici, alle riorganizzazioni territoriali nell'ordine mondiale, alle diverse generazioni di formatori e/o leader e/o decisori, emergono le divergenze ed i conflitti, e poi l'instabilità, l'insicurezza e infine l'armonia sparisce.

Comprendere gli assiomi della comunicazione applicabili alla società fisica, la disponibilità di verificare le informazioni sia nell'ambiente fisico che in quello virtuale, l'identificazione del contenuto manipolativo aumenta la fiducia tra partecipanti all'atto comunicativo.

Conoscere le forme di comunicazione, ponendole integrate al centro dell'analisi delle informazioni, indipendentemente dal mezzo con cui la comunicazione viene realizzata, previene la manipolazione dei destinatari.

L'intuizione, l'ispirazione e l'immaginazione, così come la visualizzazione, le esperienze interiori di natura mistica, la meditazione generano il dialogo continuo⁵ tra due coscienze: *la coscienza razionale* coinvolta nella realtà circostante, nel mondo sensibile che agisce attraverso pensieri e sensi, e *la coscienza spirituale* che può penetrare il mondo sovrasensibile da cui è emerso il nostro mondo, connettendosi alle informazioni e alle energie dell'universo⁶.

La libertà percepita durante il dialogo continuo dipende dal grado in cui l'uomo riesce a liberarsi da disaccordi, contraddizioni, dipendenze, vizi raddoppiati dai desideri: per trasformarsi, evolversi, diventare un essere sempre migliore che può ispirare le persone intorno a lui, attraverso cui la luce si intensifica, attraverso cui l'amore si moltiplica.

Mettere in gioco la libertà della vita, più che un segno di condotta morale, è un segno di vita⁷. Il valore della libertà si percepisce ripetutamente, in molti modi, nel tempo relativo. Se approfondiamo l'affermazione "*ciò che non sappiamo è più rilevante di ciò che sappiamo*"⁸ e, in effetti, viviamo una vita terrena in cui,

³ MARIUS ANDREESCU, *Credinta ortodoxa, Constitutia si constitutionalismul romanesc contemporan*, Editrice Sitech, Craiova, 2020, p. 121.

⁴ IULIA BOGHIRNEA, *Teoria generala a dreptului*, Editrice Sitech, Craiova, 2023, p. 62.

⁵ OVIDIU PREDESCU, *Dialogul continuu*, 2° ed., Editrice Neverland, Bucarest, 2011, p. 37.

⁶ *Ibidem*.

⁷ NICOLAE STEINHARDT, *Jurnalul fericirii*, Editrice Manastirii Rohia, 2005, p. 278.

⁸ NASSIM NICHOLAS TALEB, *Lebada neagra. Impactul foarte putin probabilului* (traduzione di VIOREL ZAIU), 2° ed., Editrice Curtea Veche, Bucarest, 2010, p. 17.

a volte, possono manifestarsi shock significativi, apparentemente, senza essere programmati, scopriamo l'esistenza di messaggi nello spazio pubblico che trasmettono la potenza, la verità della parte comunicante, la giustificazione del lato oggettivo dei fatti materiali, il risultato (azione, inazione, azione e/o inazione) di coloro che sono stati commessi per omissione.

Nell'antica Roma, la buona fede era anche associata alla fiducia (*fides*), pre-requisito per la conclusione di accordi e l'adempimento di obblighi. È così che si è formata la base morale e giuridica delle relazioni sociali⁹. La buona fede non è solo un concetto tecnico del diritto privato, ma è il fondamento dell'ordinamento giuridico in generale¹⁰.

2. Buona fede nell'uso dell'intelligenza artificiale (IA).

Quando si parla d'intelligenza artificiale (IA) e tecnologie correlate, la coscienza è divisa¹¹ tra un senso di ottimismo e un senso di riluttanza. Le opportunità che si aprono attraverso l'uso dei sistemi di IA sono accompagnate da rischi sia per l'individuo che per la società.

Negli studi si parla sempre più di un nuovo ordine digitale¹² in cui la cooperazione internazionale persegue obiettivi comuni per la sicurezza dell'unione, la sicurezza planetaria e la conoscenza delle aree protette nello spazio.

Con l'evoluzione delle tecnologie digitali, lo spazio pubblico è stato ridefinito, il rischio di manipolazione aumenta, il dibattito pubblico indebolisce e l'impatto dei messaggi credibili sul pubblico diminuisce. Le possibilità d'espressione e comunicazione sono molteplici e le vulnerabilità aumentano con la diversificazione delle tipologie di comunicazione.

La buona fede è il fondamento della comunicazione, ma è necessario tenere conto del contesto in cui una persona comunica, in questo senso ci riferiamo alla tecnologia avanzata, all'intelligenza artificiale e al cambiamento del comportamento umano. La dottrina¹³ emerge da un'idea di base relativa all'intelligenza artificiale: essa avvia un dialogo con la persona che interroga/cerca determinate informazioni tramite parole chiave.

Molti creatori di tecnologie avanzate dipendono finanziariamente dal ritmo con cui esse vengono conosciute, accettate e/o utilizzate nelle attività quotidiane. Sebbene continuino a preoccuparsi di essere visibili, competitivi e primi in vari

⁹ VIKTORIIA SYDORENKO, *Features of the application of the principle of good faith in EU law. Social Development*, in *Economic and Legal Issues*, 10, 2025, pp. 3-7.

¹⁰ JAN PODKOWIK, ANNA CHMIELARZ-GROCHAL, MARCIN STĘBELSKI, JAROSŁAW SUŁKOWSKI, *Gleams of Good Faith in Constitutional Law*, Springer, New York, 2025.

¹¹ OVIDIU-ROLAND PREDESCU, *Inteligența artificială azi. O perspectivă a dreptului, a drepturilor omului, a eticii și numelui*, 2a ed., Editrice Universul Juridic, București, 2025, pp. 51-52.

¹² *Ivi*, p. 62.

¹³ MIRCEA DUTU, OVIDIU PREDESCU, *IA: mutație civilizațională și revoluție juridică*, Editrice Universul Juridic, București, 2025, p. 200.

campi d'attività, si crea una dipendenza che non elimina la loro responsabilità etica. La buona fede è inoltre essenziale per mantenere la moralità, rispettare le norme legali e/o aggiornarle in relazione alle nuove tendenze e alle dinamiche delle preferenze dei soggetti umani. Quando i creatori danno priorità alle metriche di coinvolgimento rispetto al benessere pubblico, rischiano di trasformare l'influenza in sfruttamento. Il crescente divario tra successo digitale e responsabilità morale solleva seri interrogativi sul futuro della cultura online, della fiducia e della tutela dell'interesse pubblico nello spazio digitale¹⁴.

La condizione di una pratica a lungo termine per la formazione di consuetudini non è più una condizione essenziale, soprattutto in termini di diplomazia multilaterale¹⁵. Ogni tecnologia porta con sé anche delle sfide, con alcuni comportamenti tollerati nello spazio pubblico in relazione alla frequenza, al grado di pericolosità sociale, ai comportamenti consolidati e alla buona fede come premessa per il progresso. Un intervallo di tempo determinato per ogni singola situazione, imposto dalla necessità di un'adeguata regolamentazione giuridica¹⁶, costituisce la legge, la fonte di modifica o la nascita della norma giuridica.

L'intelligenza artificiale è diventata una delle tecnologie più influenti del XXI secolo, cambiando significativamente le nostre vite in vari ambiti, come gli affari, l'istruzione e la sanità. Il legame tra sviluppo tecnologico ed istruzione è evidente. L'emergere di nuovi cambiamenti tecnologici ha portato con sé nuove sfide, che hanno portato ad una trasformazione del processo d'insegnamento e apprendimento¹⁷.

Il comportamento del contribuente è anche una risposta alle politiche fiscali promosse dai governi, pertanto, al fine di rispettare la tassazione del contribuente, le massime di convenienza, economia ed efficienza fiscale, rispettivamente il principio di tassazione individuale, devono essere applicate e rispettate non solo a livello dichiarativo¹⁸.

3. La rilevanza della buona fede nel campo delle migrazioni (emigrazione-immigrazione)

In diritto, la buona fede è un principio che emerge dalla norma giuridica che contiene anche la morale. Essa garantisce l'armonia tra gli interessi individuali e gli obiettivi comuni tra comunità, stati membri e le istituzioni dell'Unione Europea. Nello stesso tempo, è un principio che regola i rapporti di diritto privato.

¹⁴ Cfr. CARMEN UNGUR-BREHOI, *Like, Share, (In) Security in The Age Of Influencers*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025, p. 456.

¹⁵ Cfr. IULIA BOGHIRNEA, *The Role Of Customs In Codification Of Diplomatic And Consular Law*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2024, p. 49.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Cfr. CRISTINA L. ABRUDAN, *The Use Of Artificial Intelligence In Teaching English: Perspectives And Challenges*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025, pp. 1-2.

¹⁸ Cfr. DIANA CIRMACIU, *Trends in the Romanian taxation*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2023, pp. 1-3.

Nella legislazione rumena, esistono norme giuridiche che evidenziano la rilevanza della buona fede dal punto di vista del contenuto astratto. L'articolo 57 della Costituzione della Romania¹⁹ stabilisce che l'esercizio dei diritti e delle libertà costituzionali deve avvenire in buona fede, senza violare i diritti e le libertà altrui. Nell'articolo 14 del Codice Civile rumeno²⁰, il legislatore rapporta la condotta all'ordine pubblico e al buon costume, che non devono essere influenzati dalle azioni/omissioni di coloro che esercitano i propri diritti e/o adempiono ai propri obblighi²¹. Come emerge dalla norma giuridica civile di cui al comma 2, la buona fede presume fino a prova contraria.

L'aumento della mediazione informativa ha un impatto sul sistema giudiziario. Le informazioni sono disponibili su diversi supporti di memorizzazione, facilmente reperibili ma apparentemente illimitati. A seconda della rilevanza che hanno in un caso specifico e/o della loro importanza per il pubblico, indipendentemente dal mezzo di comunicazione utilizzato, diventano una vera e propria opzione per documentare la verità. Gli studi indicano che il cosiddetto processo mediatico presenta degli svantaggi²².

Gli studi²³ realizzati sul tema della migrazione (analizzati anche in relazione all'emigrazione - immigrazione) evidenziano la necessità di *una comunicazione* in buona fede sul tema della migrazione. Questa deve essere migliorata ed intensificata nelle unità educative che forniscono un'istruzione fin dal ciclo primario con contenuti adeguati all'età, oltre ad essere realizzata attraverso parole scelte onestamente, consapevoli che gli interessi nazionali degli stati sono diversi in relazione alla migrazione.

Tenendo conto del fatto che la migrazione durante il tempo ha portato sia trasformazioni positive nei paesi di origine e/o di destinazione, sia sfide per le autorità, per le istituzioni, per gli enti responsabili di garantire l'ordine sociale, l'ordine pubblico, l'ordine legale, nonché la tutela dei diritti e delle libertà fondamentali dell'uomo, i messaggi chiari, concisi e comprensibili nella comunicazione è essenziale la buona fede.

La documentazione e la sorveglianza dei dati statistici che riflettano la situazione registrata corrobora le premesse dei dibattiti, sapendo che rimangono numeri sconosciuti al di fuori delle statistiche.

¹⁹ La Costituzione della Romania, pubblicata nella *Gazzetta Ufficiale della Romania*, prima parte, n. 233 dal 21 novembre 1991.

²⁰ La Legge n. 287/2009 è stata pubblicata nella *Gazzetta Ufficiale della Romania*, prima parte, n. 511 dal 24 luglio 2009, è stata modificata tramite la Legge n. 71/2011 e rettificata nella *Gazzetta Ufficiale della Romania*, prima parte, n. 427 dal 17 giugno 2011 e nella *Gazzetta Ufficiale della Romania*, prima parte, n. 489 dal 8 luglio 2011.

²¹ Pubblicato nella *Gazzetta Ufficiale della Romania*.

²² LYANA FRANCOT, SOPHIE MOMMERS, *Picking Up The Pace – Legal Slowness And The Authority Of The Judiciary In The Acceleration Society (A Dutch Case Study)*, in *International Journal of the Legal Professional*, 3, 2017, pp. 277-278.

²³ Cfr. ELENA ANA IANCU, *Criminal Law Challenges Caused By Migration For Work*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025, pp. 205-222.

La comunicazione può indurre uno stato positivo o negativo anche in relazione alle possibili ipotesi in cui l'essere umano potrebbe essere collocato nel contesto della migrazione (emigrante o immigrato)²⁴. Allo stesso tempo, le diverse ipotesi del funzionario pubblico da cui potrebbero essere formulate valutazioni sul tema della migrazione, delle persone appartenenti a gruppi sociali o membri di società, sfumano i messaggi e determinano tensioni, divergenze o al contrario contribuiscono all'armonia sociale.

L'identificazione dei ruoli da cui si comunica sulla migrazione è importante per poter collegare le informazioni, condividere la conoscenza e trasmetterla ad altre persone. Esempifichiamo tramite alcune ipotesi²⁵:

- a) specialista presso un'autorità con responsabilità relative alla migrazione nei settori dell'ordine pubblico, della sicurezza pubblica e della sicurezza nazionale;
- b) datore di lavoro rumeno, dipendente rumeno, dipendente straniero, apolide, ex migrante (rimpatriato), emigrante, immigrato, futuro migrante, deportato, familiare del migrante (emigrante/immigrato);
- c) specialista presso un istituto scolastico socio in programmi di mobilità accademica e studentesca, reti professionali per la ricerca avanzata e l'innovazione, nonché fornitore di servizi educativi in generale;
- d) rappresentante di un'istituzione o ente responsabile della definizione e dello sviluppo di politiche e strategie nazionali;
- e) partecipanti a missioni internazionali in ambito diplomatico/teatri d'operazioni militari/missioni d'informazione speciale;
- f) specialisti in enti che si occupano dell'integrazione di persone che richiedono una forma di protezione o che l'hanno ottenuta;
- g) sportivi, attori, artisti, clerici;
- h) studenti in programmi di mobilità internazionale;
- i) lavoratori di un ente autorizzato all'inserimento lavorativo;
- j) autori di reati che cercano di eludere la responsabilità penale o l'esecuzione delle pene o che cercano di collocare il patrimonio in "aree sicure".

I riferimenti alle tipologie di migranti²⁶ correlati a tipologie alternative di migrazione contribuiscono sia a comprendere risposte/affermazioni anche quando vengono decontestualizzate, sia a distinguere una comunicazione onesta, chiara e trasparente nello spazio pubblico, nei micro gruppi sociali in cui viviamo la nostra vita privata e/o svolgiamo le nostre attività professionali.

Le tipologie alternative di migrazione possono essere determinate da diversi

²⁴ SIMION BELEA „*Comunicarea interculturală în context migraționist*” Logos, Universality, Mentality, Education, Novelty. Section Social Sciences, Editura Lumen, Asociația Lumen, Volume: II Number: 1, Pag. (43-55) 2013, ISSN: 2284-5747

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Ne sono: colonialisti, lavoratori a contratto, professionisti, esperti, distaccati transnazionali, lavoratori clandestini, rimpatriati, richiedenti protezione internazionale (richiedenti asilo), rifugiati in ELENA ANA IANCU, *op. loc. ult. cit.*

fattori, tra cui: stabilità giuridica, stabilità economica e stabilità politica negli stati d'origine e di destinazione. Di conseguenza, se questi fossero noti, le risposte formulate su questo argomento, le valutazioni e/o le esortazioni trasmesse attraverso diversi mezzi di comunicazione potrebbero essere meglio decifrate, la manipolazione ridotta e la protezione degli individui meglio garantita.

La buona fede nella formulazione e trasmissione delle risposte, nella promozione dei messaggi nello spazio pubblico è essenziale anche nel campo delle migrazioni, affinché la solidarietà si concretizzi attraverso misure attuate a livello interno, ma che non possono essere separate dall'emigrazione-immigrazione, avendo un profondo carattere transnazionale/transcontinentale.

Garantire la sicurezza delle persone significa conoscere i loro stili di vita e, in relazione ai tempi operativi negli interventi e/o nel processo di indagine sui crimini significa rimanere nella vita dei partecipanti coinvolti negli eventi in corso. La distribuzione della sicurezza tra i vari gruppi, l'applicazione della legge, l'attuazione della legge e la riduzione della criminalità sono aspetti della sicurezza e possono giustificare il sistema politico a scapito dello stato naturale²⁷. È necessario un fondamento morale affinché gli interventi nei processi d'applicazione della legge siano condotti attraverso tattiche legittime e legali. La mancanza di reciprocità da parte dei membri della comunità e le carenze nelle relazioni reciproche che si instaurano nel caso delle forze dell'ordine evidenziano la necessità di buona fede sia nei confronti dei cittadini che degli specialisti che intervengono.

4. Conclusione

Il sorriso sincero o simulato, da un lato, s'imprime sul volto durante tutta l'esistenza fisica in diverse pose, crea trasformazioni e onde interiori che intercetteranno altre energie e, dall'altro, verrà decifrato insieme ad altri segnali non verbali prodotti durante la comunicazione, nel suo complesso.

Oltre a ciò che sappiamo sui tipi di comunicazione da una prospettiva interna e/o esterna, la conoscenza viene anche trasmessa, essendo la buona fede essenziale come premessa per l'ordine sociale e legale.

È in potere dell'essere umano, e non solo, di percepire l'energia creativa, offrire la propria esperienza, donare amore, seminare speranza, arricchire il proprio ambiente attraverso la conoscenza espressa e/o condivisa.

La buona fede nella vita terrena, vissuta e promossa verso la ricerca della verità, vivendone l'essenza e discernendo la connessione tra cielo e terra, è il cammino della ricerca presunta, implica responsabilità sociale e responsabilità individuale, implicitamente ordine giuridico.

²⁷ Cfr. LUKE W. HUNT, *Buna credinta ca fundament normativ al activitatii politienesti*, in *Criminal law and philosophy*, 17, 2023, pp. 635–651.

Il rimpatrio dei tesori reali daci e delle tavolette della Lex Troesmensium. Cooperazione giudiziaria rumeno-italiana.

AUGUSTIN LAZAR *

RIASSUNTO

La cooperazione giudiziaria internazionale è una risorsa indispensabile per combattere la criminalità e proteggere il patrimonio culturale, rafforzando la fiducia nella giustizia europea. Gli Stati, le istituzioni e le comunità hanno il dovere morale e giuridico di difendere il proprio patrimonio culturale, in quanto espressione della loro identità e vincolo di coesione nazionale. Uno Stato si definisce anche in base alla cura che dedica al proprio patrimonio culturale.

A livello europeo, la cooperazione giudiziaria, attraverso meccanismi come l'Ordine europeo di indagine, accresce l'efficacia e la credibilità del sistema giudiziario. Esempi di recupero di beni culturali emblematici (tesori monetari e gioielli, tavolette di leggi romane, ecc.) confermano il ruolo essenziale della giustizia indipendente nella tutela dei valori democratici.

PAROLE CHIAVE

Tesori reali daci; Lex Troesmensium; patrimonio culturale; cooperazione giudiziaria.

SOMMARIO: *1. Introduzione – 2. Quadro giuridico – 3. International judicial cooperation and heritage protection – 4. L'ordine di indagine europeo è stato introdotto dalla direttiva 2014/41/UE, applicabile dal 2017 – 5. Conclusioni e prospettive*

1. Introduzione

Il patrimonio culturale rappresenta l'espressione vivente dell'identità di una nazione, cristallizzata nel corso dei secoli attraverso creazioni materiali e immateriali che danno coerenza alla memoria collettiva. I beni culturali – monumenti storici, siti archeologici, opere d'arte o tradizioni – costituiscono simboli e punti di riferimento identitari, portatori di valori universali e nazionali. La tutela del patrimonio richiede uno sforzo congiunto da parte dello Stato, delle istituzioni e delle comunità, in un mondo in cui la globalizzazione e la criminalità organizzata mettono a repentaglio l'identità stessa delle società.

* Università "1 Dicembre" di Alba Iulia.

2. Quadro giuridico

A livello europeo, la tutela del patrimonio culturale si basa su direttive e raccomandazioni volte ad armonizzare la legislazione degli Stati membri. La direttiva 2014/60/UE sulla restituzione dei beni culturali sottratti illegalmente dal territorio di uno Stato membro fornisce un quadro giuridico essenziale per il recupero delle opere rubate o trafficate. A questa si aggiungono le iniziative dell'UNESCO e le convenzioni internazionali dedicate alla tutela del patrimonio e alla cooperazione giudiziaria. A livello nazionale, la Romania dispone di un quadro legislativo relativamente completo. La legge n. 182/2000 sulla tutela del patrimonio culturale mobile nazionale e la legge n. 422/2001 sulla tutela dei monumenti storici definiscono gli obblighi dello Stato e dei proprietari. La loro effettiva applicazione dipende dalle risorse finanziarie e dalla capacità amministrativa delle istituzioni coinvolte.

3. Cooperazione giudiziaria internazionale e tutela del patrimonio

A livello europeo, l'Unione europea ha costruito un solido quadro giuridico basato sul riconoscimento reciproco delle decisioni giudiziarie. Strumenti come il mandato d'arresto europeo, il mandato europeo di escussione delle prove o il mandato europeo di indagine sono diventati indispensabili nella lotta alla criminalità transfrontaliera [Direttiva 2014/41/UE].

La tutela del patrimonio culturale è un ambito in cui questi meccanismi si sono dimostrati efficaci. Esempi del recupero di beni culturali emblematici, come i tesori di bracciali d'oro reali dei Daci o le monete di Koson, dimostrano come la giustizia europea contribuisca non solo a punire i criminali, ma anche a proteggere l'identità culturale.

3.1. Il caso Monza

Nel 2013, le autorità rumene e italiane hanno collaborato per recuperare 40 opere d'arte rubate da chiese italiane e introdotte illegalmente in Romania, tra cui il dipinto „*Ecce Homo*”, ricercato a livello internazionale dal 1978. I beni culturali sono stati esaminati da esperti, che ne hanno confermato l'origine italiana, e il caso si è concluso con la loro restituzione e il trasferimento del procedimento penale in Italia, costituendo un esempio di efficace cooperazione nella tutela del patrimonio europeo.

3.2. Il caso Torino

Nel 2014, la collaborazione con le unità operative dei Carabinieri T.P.C. di Roma e Torino ha permesso l'identificazione e il rimpatrio di un lotto di 27 monete

d'oro Koson, appartenenti al tesoro reale dacio, beni culturali mobili facenti parte del patrimonio culturale nazionale della Romania.

3.3. Il caso della Sarmizegetusa Regia

Negli anni 1990-2000, tesori di bracciali e monete d'oro daci furono rubati dal sito UNESCO di Sarmizegetusa Regia ed esportati illegalmente, raggiungendo il mercato internazionale delle antichità. [Interpol, "Stolen Works of Art Database"]. Grazie alla cooperazione giudiziaria internazionale e all'intervento delle autorità rumene, alcuni dei manufatti sono stati identificati, sequestrati e restituiti alla Romania, paese d'origine. Secondo gli esperti, i bracciali d'oro reali rappresentano il simbolo del Lupo Dacio – la bandiera esposta sulla Colonna Traiana – e sono beni emblematici dell'identità rumena. Appartengono al tesoro dell'antico Regno di Dacia, di cui Cassio Dione scrive nel libro n. 68 della Storia Romana, riguardo alla conquista della Dacia da parte dell'imperatore Traiano. Il momento della cattura del tesoro del Regno di Dacia, di circa 165 tonnellate d'oro, durante la campagna militare del 105-106 d.C., è raffigurato sulla Colonna Traiana nella scena n. 307. La Colonna Traiana testimonia la vittoria romana in Dacia, un evento che contribuì al processo di romanizzazione dei Daci, base per la formazione del popolo rumeno¹.

3.4. Il caso di Londra: il tesoro di monete di Koson e le tavolette della Lex Municipalis Troesmensium

Nel 2013, tramite un ordine di sequestro e una richiesta di restituzione delle prove, le autorità rumene hanno ottenuto il rimpatrio di 145 monete d'oro Koson, sequestrate al British Museum di Londra, che sono state consegnate al Museo Nazionale di Storia della Romania. Nel maggio 2015, attraverso lo stesso meccanismo di cooperazione, sono state restituite alla Romania anche due tavolette di bronzo contenenti la Lex Municipalis Troesmensium, trafugate dal sito archeologico di Troesmis. Gli esperti hanno collocato questi testi giuridici, emanati durante il regno dell'imperatore Marco Aurelio (II secolo d.C.), nella rara galleria delle leggi municipali romane, accanto a quelli scoperti in Spagna.

La Tabella A disciplina le missioni diplomatiche comunali e stabilisce le incompatibilità per il loro esercizio. La Tabella B riguarda la procedura elettorale, i requisiti per ricoprire cariche pubbliche e le sanzioni applicabili in caso di frode elettorale. (Chiunque, (...) con inganno (dolo malo) farà convalidare le elezioni dovrà pagare ai cittadini di Troesmis 10.000 sesterzi, una multa, con i propri soldi). La legge prevede i soggetti autorizzati a recuperare la sanzione dal bilancio comunale e la procedura da seguire, mediante azione legale (questo denaro

¹ AUGUSTIN LAZAR, *The 1995 UNIDROIT Convention and the access to justice – Lex municipalis Troesmensium*, UNIDROIT 2023. 25 years later-the 1995 Convention, Rome, 2023, pp. 266-295.

chiunque lo desideri potrà, in virtù di questa legge, reclamarlo mediante azione legale)².

La *Lex Troesmensium* riflette l'alto livello di raffinatezza e rigore del diritto romano. Le sue norme illustrano la durabilità dei principi giuridici romani, che hanno influenzato la civiltà europea fino ai giorni nostri. Tra questi, spicca il principio „*si vis pacem, para iustitiam*”, che sottolinea il legame tra la pace e l'esistenza di una giustizia effettiva.

4. L'ordine di indagine europeo è stato introdotto dalla direttiva 2014/41/UE, applicabile dal 2017.

Consente a uno Stato membro di richiedere a un altro Stato di ottenere prove in tempi rapidi, sostituendo le vecchie e lente rogatorie con un meccanismo unitario, efficiente, vincolante e veloce.

4.1. Il rimpatrio, nel 2024, di bracciali d'oro preistorici, scoperti a un'asta a Monte Carlo e recuperati dalla Romania in Belgio, è un esempio recente che conferma l'efficacia pratica del mandato di indagine europeo. I gioielli preistorici, datati dagli esperti intorno al 1500 a.C., sono depositati nelle collezioni del Museo Nazionale di Storia della Romania.

4.2. A livello europeo, l'operazione Pandora 2024, coordinata da Europol, Interpol e dalla Guardia Civil spagnola, ha recuperato 6.400 reperti, tra cui manufatti d'oro sciti per un valore di 60 milioni di euro.

4.3. Furto al Museo Drents di Assen, Paesi Bassi. La mattina del 25 gennaio 2025, un gruppo criminale organizzato ha rubato, dalla mostra „Dacia - Impero dell'oro e dell'argento” del Museo Drents di Assen, nei Paesi Bassi, reperti archeologici emblematici della cultura rumena, per un valore di 5,7 milioni di euro. Tra i capolavori mancanti figurano: l'elmo di Coțofenești (~450 a.C.) e tre bracciali d'oro reali daci (~50 a.C.), recuperati in prestito dal Museo Nazionale di Storia della Romania.

L'indagine ha coinvolto 7 persone, di cui 3 principali sospettati sono stati arrestati, ma i reperti non sono ancora stati recuperati. L'azione è stata pianificata ed eseguita con cura in 3 minuti e 55 secondi, utilizzando un dispositivo pirotecnico e altri strumenti da scasso, per entrare nel museo dotato di vetrine blindate e sistemi di sicurezza all'avanguardia.

Si ipotizzò che i sospetti o i mandanti non identificati avessero nascosto la refurtiva, sperando di utilizzarla in seguito. Un'ipotesi plausibile sostiene che il gruppo criminale organizzato fosse stato assoldato per commettere il reato

² *Ibidem.*

come agente di una guerra ibrida (un'attività frequente negli ultimi tempi), „sotto falsa bandiera”, al fine di suscitare forti emozioni nel turbolento contesto elettorale rumeno. Inoltre, il furto aveva come obiettivo beni emblematici – i braccialetti erano già stati inseriti nella lista dei ricercati dall'Interpol OIPC – che non potevano essere utilizzati, essendo facilmente identificabili. Le azioni di cooperazione giudiziaria relative al recupero dei primi 13 braccialetti reali daci sono note e sono presentate nel documentario „The Hunt for Transylvanian Gold”, Kogainon Films, Boston, Massachusetts³.

Per recuperare i beni, catturare e punire i criminali, le autorità rumene e olandesi stanno collaborando, avendo costituito una squadra investigativa congiunta (JIT) dotata di notevoli risorse.

La giurisprudenza europea in materia di cooperazione giudiziaria internazionale e rimpatrio di beni culturali riciclati, identificati nel traffico di antichità, ha parafrasato positivamente un antico detto romano „*Pecunia non olet*”, attribuito all'imperatore Vespasiano, dimostrando che, al contrario, „*Pecunia Olet*” è la via percorribile. Lo studio della giurisprudenza dimostra che il denaro/i proventi del crimine lasciano tracce sporche identificabili che consentono il recupero dei beni rubati. L'espressione popolare „il denaro sporco ha un odore, un sapore e un colore” sottolinea come la sua origine illecita sia identificabile attraverso l'indagine delle tracce sporche lasciate dal denaro.

L'espressione comune „seguire i soldi” suggerisce di seguire la pista del denaro per scoprire: le motivazioni del criminale, chi ha tratto profitto economico dalla vendita della refurtiva; come è stato „riciclato” il denaro proveniente dal reato; chi ha fatto da intermediario nelle transazioni per nascondere la provenienza illegale della merce; chi è responsabile del furto o del traffico di oggetti d'antiquariato.

In altre parole, anche se i reperti archeologici rubati e trafficati sono passati per molte mani, la traccia finanziaria lascia delle informazioni: account anonimi creati sul sito www.ebay.com, pagamenti, fatture, conti bancari, commissioni, ecc. Indagando su queste tracce, gli inquirenti possono ricostruire la catena criminale: dal ladro, al trafficante, al riciclatore, alla casa d'aste, fino all'acquirente finale. L'espressione „il denaro non mente mai” sottolinea che, a differenza delle dichiarazioni individuali, che possono essere soggettive, le prove finanziarie sono oggettive: il denaro certamente „indica” la strada verso la verità, se si sa dove guardare.

5. Conclusioni e prospettive

La cooperazione giudiziaria internazionale è una risorsa indispensabile per combattere la criminalità e proteggere il patrimonio culturale, rafforzando la fiducia nella giustizia europea. Gli Stati, le istituzioni e le comunità hanno il

³ See https://www.youtube.com/results?search_query=the+hunt+for+transylvanian+gold+netflix, in German <https://youtu.be/LNYALr3FbNk>.

dovere morale e giuridico di difendere il proprio patrimonio culturale, in quanto rappresenta l'espressione della loro identità e un vincolo di coesione nazionale. Uno Stato si definisce al meglio dalla cura che dedica al proprio patrimonio culturale.

La locuzione latina *Pecunia non olet* è stata parafrasata nelle indagini giudiziarie contemporanee come *Pecunia olet* – “il denaro puzza” – e rimane attuale: dietro ogni reato contro il patrimonio si celano oscuri interessi finanziari e politici, che lasciano tracce visibili. Indagando su queste tracce, è possibile scoprire i percorsi del denaro, dei beni rubati e dei criminali.

La Romania è uno degli Stati che ha ospitato sul proprio territorio un'antica civiltà, che deve proteggere dalle reti criminali. Possiede risorse significative: specialisti di alto livello, una legislazione consolidata, una giurisprudenza rilevante, nonché una notevole esperienza nel recupero dei beni culturali nell'ambito della cooperazione internazionale (ad esempio, i casi giudiziari immortalati nei documentari „La corsa all'oro dacica” o nell'episodio „Il tesoro di Troesmis - Lex Troesmensium”). Tuttavia, il consolidamento di una legislazione coerente e aggiornata – attraverso un Codice dei beni culturali – rimane essenziale per rispondere alle sfide contemporanee. Modelli simili esistono già in Stati con una tutela avanzata del patrimonio culturale, come la Francia e l'Italia.

In conclusione, il patrimonio culturale non è solo un'eredità, ma anche una responsabilità collettiva. Va difeso con lucidità e determinazione, come parte integrante di un'identità nazionale che non è negoziabile né sostituibile.

Modelli di intervento teorici nell'assistenza sociale agli anziani

MARIUS NECHITA *

RIASSUNTO

Nell'ambito dell'assistenza sociale contemporanea, la cura sociale è un concetto centrale per comprendere come la società risponda ai complessi bisogni generati dall'invecchiamento, dalla dipendenza e dalla vulnerabilità sociale, essendo al contempo espressione di una certa filosofia di protezione sociale e solidarietà intergenerazionale. La cura sociale non può essere analizzata in modo riduzionista, come semplice erogazione di servizi o come intervento puntuale, ma deve essere intesa come un processo dinamico e a lungo termine, che implica un continuo adattamento ai cambiamenti dello stato di salute, della capacità funzionale e del contesto sociale della persona anziana.

PAROLE CHIAVE

Salute; cura; metodi; anziani; sociale

SOMMARIO: *1. Introduzione – 2. Fattori psicosociali implicati nel processo decisionale – 3. La correlazione tra inclusione, partecipazione sociale e qualità della vita*

1. Introduzione

L'intervento nel lavoro sociale con le persone anziane si fonda su un insieme di modelli teorici che guidano la pratica professionale, strutturano il processo di valutazione e informano il processo decisionale in merito alle forme di sostegno e cura. Nel contesto dell'invecchiamento demografico e della diversificazione dei bisogni sociali delle persone anziane, l'applicazione di modelli teorici coerenti diventa essenziale per garantire interventi efficaci, etici e centrati sulla persona. Questi modelli non devono essere intesi come schemi rigidi, ma come quadri concettuali flessibili adattabili alle concrete situazioni di vita¹.

La letteratura specializzata sottolinea che il lavoro sociale con gli anziani richiede un approccio integrato che correli le dimensioni biologiche, psicologiche e sociali dell'invecchiamento. A questo proposito, Simona I. Bodogai evidenzia

* Università tecnica di Cluj-Napoca, Facoltà di Lettere CUNBM.

¹ Cfr. DORU BUZDUCEA (ed.), *Asistența socială a grupurilor de risc*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 201.

che l'intervento sociale nella cura degli anziani deve basarsi su una valutazione completa dei bisogni e delle risorse, evitando interventi frammentari o puramente correttivi². Questo orientamento giustifica l'uso complementare di molteplici modelli teorici, a seconda del contesto e della specificità di ciascun caso.

Un primo modello rilevante è il modello basato sui bisogni, che parte dall'identificazione e dalla gerarchizzazione dei bisogni fondamentali dell'individuo. Ispirato alle teorie classiche dei bisogni umani, è frequentemente utilizzato nella valutazione degli anziani, in quanto consente di individuare rapidamente le aree che richiedono un intervento: autonomia funzionale, sicurezza materiale, relazioni sociali, accesso ai servizi e supporto emotivo³. Tuttavia, la sua applicazione esclusiva può portare a un approccio eccessivamente incentrato sulle carenze, trascurando le capacità residue dell'individuo.

Al contrario, il modello *basato sui punti di forza* sposta l'attenzione sull'identificazione delle risorse individuali, familiari e comunitarie. Come sottolineato da Miley, O'Melia e DuBois, "ogni persona possiede risorse che possono essere mobilitate nel processo di intervento"⁴. Questo modello contribuisce a mantenere l'autonomia e a rafforzare il senso di controllo sulla propria vita.

Un altro modello essenziale nell'intervento sociale a favore degli anziani è il modello sistemico, che analizza l'individuo in relazione ai sistemi di cui fa parte: famiglia, comunità, istituzioni e società. Da questa prospettiva, i problemi degli anziani non sono considerati esclusivamente individuali, ma come il risultato delle interazioni tra diversi sistemi sociali. La letteratura rumena evidenzia come l'intervento sistemico sia particolarmente rilevante in situazioni in cui la decisione assistenziale coinvolge diversi attori, come la famiglia, i fornitori di servizi e le autorità locali⁵. Questo modello permette all'assistente sociale di agire come mediatore e coordinatore degli interventi, facilitando la comunicazione e riducendo i conflitti.

Strettamente legato all'approccio sistemico è il modello di case management, considerato uno dei quadri di intervento più efficaci nell'assistenza sociale agli anziani. Il case management prevede una valutazione complessa della situazione del beneficiario, la pianificazione degli interventi, il coordinamento dei servizi e il monitoraggio continuo dell'evoluzione del caso. Nicoleta Neamțu sottolinea che questo modello è indispensabile nel lavoro con gli anziani, in quanto consente l'integrazione dei servizi medici, sociali e territoriali in un piano di intervento coerente⁶. Nell'ambito del processo decisionale assistito, la gestione

² Cfr. SIMONA I. BODOGAI, *Asistența socială a persoanelor vârstnice. Metode actuale și construcție planificată*, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 2020, p. 61.

³ Si veda OCTAVIAN APAHIDEANU, *Asistența socială a persoanelor de vârstă a treia*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2002, p. 47.

⁴ Così KARLA KROGSRUD MILEY, MICHAEL O'MELIA, BRENDA DUBOIS, *Practica asistenței sociale*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 93.

⁵ Cfr. ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 184.

⁶ Cfr. NICOLETA NEAMȚU, *Managementul de caz în asistența socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, p. 78.

del caso garantisce il coinvolgimento attivo del beneficiario e il rispetto del diritto all'autodeterminazione.

Un modello teorico di particolare rilevanza nell'analisi dell'assistenza residenziale è il modello istituzionale, che esamina l'impatto dell'ambiente istituzionale sull'identità e sull'autonomia della persona. Le analisi sociologiche classiche, come quelle condotte da Erving Goffman, evidenziano il rischio che le istituzioni producano processi di depersonalizzazione e perdita di autonomia, soprattutto quando le regole e le routine sono rigide⁷. Nell'attuale contesto dei servizi per gli anziani, questo modello richiama l'attenzione sulla necessità di interventi centrati sulla persona che riducano gli effetti negativi dell'istituzionalizzazione e promuovano la partecipazione dei beneficiari alla vita istituzionale.

Inoltre, il modello di assistenza *centrato sulla persona* sta guadagnando sempre più terreno nella pratica dell'assistenza sociale agli anziani. Questo modello pone l'accento sul rispetto delle preferenze, dei valori e della storia di vita del beneficiario, promuovendo il suo coinvolgimento attivo in tutte le fasi dell'intervento. I documenti di politica sociale e le strategie internazionali sottolineano il fatto che *“l'assistenza centrata sulla persona è un principio fondamentale per garantire la qualità dei servizi per gli anziani”*⁸. L'applicazione di questo modello contribuisce ad aumentare la soddisfazione dei beneficiari e a preservare la dignità personale.

Infine, ma non meno importante, il modello di intervento comunitario riveste un ruolo fondamentale nell'assistenza sociale agli anziani, soprattutto nel contesto della prevenzione dell'istituzionalizzazione. Questo modello promuove lo sviluppo dei servizi comunitari, la mobilitazione delle risorse locali e il consolidamento delle reti di supporto informali. La letteratura rumena sottolinea come l'intervento comunitario sia essenziale per consentire agli anziani di rimanere nel proprio ambiente di vita e per ridurre la dipendenza dai servizi residenziali⁹. Attraverso questo modello, l'assistente sociale contribuisce alla creazione di comunità inclusive, che valorizzano il ruolo e l'esperienza degli anziani.

In conclusione, i modelli teorici di intervento nell'ambito dell'assistenza sociale agli anziani forniscono quadri concettuali indispensabili per la pratica professionale. Il loro utilizzo complementare consente di adattare l'intervento alle reali esigenze del beneficiario e favorisce un processo decisionale informato, etico e centrato sulla persona. Questi modelli costituiscono il fondamento teorico necessario per l'analisi dei fattori psicosociali coinvolti nel processo decisionale, che verrà affrontata nel paragrafo successivo.

⁷ Cfr. ERVING GOFFMAN, *Aziluri*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 48.

⁸ ORGANIZZAZIONE MONDIALE DELLA SANITÀ (OMS), *Invecchiamento attivo. Un quadro normativo*, 2002, p. 29.

⁹ Cfr. INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, București, p. 52.

2. Fattori psicosociali implicati nel processo decisionale

Il processo decisionale nel caso delle persone anziane è complesso e profondamente influenzato da una moltitudine di fattori psicologici e sociali che interagiscono in modo dinamico e sono spesso difficili da definire. La decisione relativa alla forma di assistenza, all'ambiente di vita o all'accettazione di un supporto istituzionale non è mai un atto puramente razionale, ma il risultato di un processo di negoziazione tra le percezioni soggettive della persona anziana, le pressioni esercitate dalla famiglia, le risorse disponibili e il contesto istituzionale in cui tale decisione viene presa¹⁰. Nel contesto dell'assistenza sociale, comprendere i fattori psicosociali coinvolti in questo processo è essenziale per costruire interventi etici e centrati sulla persona, che rispettino l'autonomia del beneficiario.

Da un punto di vista psicologico, uno dei fattori più importanti che influenzano il processo decisionale è la percezione della *perdita di autonomia*. Per molte persone anziane, accettare un supporto o una forma di assistenza formale è associato a un senso di perdita di controllo sulla propria vita e a un declino del proprio status sociale. Tinca Creșu sottolinea che l'invecchiamento è spesso accompagnato da successive esperienze di perdita – di ruoli sociali, capacità fisiche, indipendenza – che possono generare resistenza al cambiamento e difficoltà nell'assumere decisioni importanti¹¹. In questo contesto, la decisione non è solo una scelta pragmatica, ma anche un profondo processo emotivo, segnato da ansia, ambivalenza e paura della stigmatizzazione.

Un altro fattore psicologico rilevante è *l'identità personale e il significato della vita*. Studi sulla qualità della vita nella terza età dimostrano che le persone anziane tendono a valutare le decisioni importanti facendo riferimento al significato biografico della propria esistenza e ai valori che hanno guidato la loro vita. Viorel Olivian Pașcanu sottolinea come il mantenimento di un senso di utilità e di continuità identitaria abbia un impatto diretto sulla capacità di adattamento e sulla disponibilità ad accettare cambiamenti significativi.¹² Pertanto, le decisioni in materia di assistenza sono spesso filtrate attraverso questioni di dignità, autonomia e valore personale, e non solo da criteri funzionali o economici.

A livello sociale, la famiglia rappresenta un fattore determinante nel processo decisionale degli anziani. Nel contesto rumeno, la famiglia non è solo il principale fornitore di assistenza informale, ma anche il principale attore coinvolto nelle decisioni relative all'assistenza. Le relazioni familiari possono fungere sia da risorsa di supporto sia da fonte di pressione o conflitto. La letteratura sociologica dimostra che le decisioni in materia di assistenza sono spesso influenzate dalle dinamiche delle relazioni intrafamiliari, dai rapporti di potere e dalla distribuzione

¹⁰ SIMONA I. BODOGAI, *Asistența socială a persoanelor vârstnice*, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 2020, p. 81.

¹¹ TINCA CREȘU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 273.

¹² VIOREL OLIVIAN PAȘCANU, *Bătrânețea și calitatea vieții*, Editura Antet, Prahova, 2007, p. 84.

delle responsabilità tra i membri della famiglia¹³. In alcune situazioni, il desiderio della famiglia di proteggere l'anziano può portare a decisioni paternalistiche che ignorano le reali preferenze del beneficiario.

Un fattore psicosociale particolarmente importante è rappresentato dalla pressione sociale e dalle norme culturali associate all'invecchiamento. Nella società rumena, la cura degli anziani è spesso percepita come un obbligo morale della famiglia e il ricorso ai servizi istituzionali può essere stigmatizzato. Questa percezione influenza sia le decisioni dell'anziano che quelle della famiglia, generando sentimenti di colpa, vergogna o fallimento. Le analisi dell'ICCV evidenziano come le rappresentazioni sociali negative dell'assistenza istituzionalizzata possano costituire un ostacolo significativo all'accesso ai servizi sociali, anche quando questi sono necessari¹⁴.

Anche il *contesto socioeconomico* gioca un ruolo significativo nel processo decisionale. I livelli di reddito, l'accesso ai servizi, le condizioni abitative e le risorse della comunità influenzano direttamente le opzioni a disposizione della persona anziana. Gli studi di politica sociale dimostrano che le decisioni in materia di assistenza sono spesso limitate dalla mancanza di alternative valide, soprattutto nelle aree rurali o svantaggiate¹⁵. In queste condizioni, la scelta non è sempre il risultato di una preferenza autentica, ma di un adattamento forzato ai limiti strutturali del sistema di protezione sociale.

Un altro fattore psicosociale rilevante è *l'esperienza pregressa con le istituzioni* e il livello di fiducia nel sistema sociale. Le persone anziane che hanno avuto esperienze negative con le istituzioni tendono a essere restie ai servizi formali e a evitarne il coinvolgimento nella propria vita. Erving Goffman dimostra che le istituzioni possono generare sentimenti di alienazione e perdita di identità, soprattutto quando le regole sono rigide e le relazioni impersonali¹⁶. Questa prospettiva è rilevante per comprendere la resistenza all'istituzionalizzazione e sottolinea l'importanza di costruire servizi incentrati sulla persona.

Nel processo decisionale, anche *il rapporto con i professionisti*, in particolare con l'assistente sociale, riveste un ruolo importante. La qualità della comunicazione, il livello di empatia e la capacità di spiegare le opzioni disponibili influenzano significativamente il modo in cui l'anziano percepisce la decisione. La letteratura specializzata sottolinea che il rapporto di fiducia tra il beneficiario e il professionista è un fattore chiave per facilitare il processo decisionale assistito¹⁷. In assenza di tale relazione, la decisione rischia di essere percepita come imposta, il che può generare resistenza e non conformità.

Infine, *lo stato emotivo* della persona anziana – caratterizzato da perdita, dolore, solitudine o depressione – influenza profondamente la capacità di

¹³ ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 189.

¹⁴ INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, cit., p. 41.

¹⁵ SIMONA STĂNESCU, *Politici sociale comparate*, Editura Polirom, Iași, p. 97.

¹⁶ ERVING GOFFMAN, *Aziluri*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 24.

¹⁷ NICOLETA NEAMȚU, *Managementul de caz în asistența socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, p. 61.

prendere decisioni consapevoli. Studi psicologici dimostrano che le emozioni negative possono ridurre la chiarezza decisionale e amplificare la tendenza a evitare le decisioni difficili¹⁸. Pertanto, l'intervento sociale deve includere non solo l'informazione, ma anche il supporto emotivo, per creare le condizioni necessarie a una decisione responsabile.

In conclusione, il processo decisionale nel caso delle persone anziane è il risultato dell'interazione tra fattori psicologici, sociali, economici e istituzionali. La comprensione di questi fattori consente all'assistente sociale di elaborare interventi adeguati, di supportare il processo decisionale assistito e di evitare pratiche paternalistiche. Questo quadro teorico fornisce la base necessaria per l'analisi della relazione tra inclusione, partecipazione sociale e qualità della vita, che verrà affrontata nel paragrafo seguente.

3. La correlazione tra inclusione, partecipazione sociale e qualità della vita

Nell'ambito del servizio sociale contemporaneo, inclusione sociale, partecipazione sociale e qualità della vita sono concetti strettamente interconnessi che forniscono un quadro analitico essenziale per comprendere la situazione degli anziani e per orientare gli interventi sociali. Questi concetti vanno oltre gli approcci strettamente assistenzialistici e pongono l'anziano al centro delle politiche sociali, come soggetto attivo della propria vita, con diritti, risorse e capacità di partecipazione. Nel contesto delle decisioni assistenziali, la relazione tra inclusione, partecipazione e qualità della vita diventa un criterio fondamentale per valutare l'adeguatezza delle forme di supporto offerte.

Il concetto di *inclusione sociale* viene utilizzato nella letteratura specialistica per indicare il grado di reale accesso degli individui alle risorse economiche, sociali, culturali e simboliche della società. Nel caso degli anziani, l'inclusione sociale implica non solo l'accesso ai servizi socio-sanitari, ma anche il mantenimento delle relazioni sociali, dei ruoli comunitari e del senso di appartenenza. Elena Zamfir sottolinea che *“l'inclusione sociale non si riduce all'integrazione formale nei sistemi di protezione, ma implica la partecipazione attiva e il riconoscimento sociale dell'individuo”*.¹⁹ Questa prospettiva è particolarmente rilevante nell'analisi dell'assistenza agli anziani, poiché evidenzia il rischio che certe forme di protezione possano paradossalmente condurre all'isolamento e all'emarginazione.

La partecipazione sociale rappresenta la dimensione attiva dell'inclusione e si riferisce al coinvolgimento della persona nella vita comunitaria, nel prendere decisioni che la riguardano e nel mantenere relazioni sociali significative. Studi sociologici condotti in Romania dimostrano che la diminuzione della partecipazione sociale è uno dei principali fattori che contribuiscono al

¹⁸ TINCA CRETU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 268.

¹⁹ Sono parole di ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 156.

peggioramento della qualità della vita nella terza età. L'Istituto per la Ricerca sulla Qualità della Vita sottolinea che *“la partecipazione sociale degli anziani è strettamente legata al loro stato di salute, al livello di autonomia e all'accesso ai servizi della comunità”*²⁰. Questo risultato evidenzia l'importanza di sviluppare servizi che stimolino la partecipazione, non solo fornendo assistenza di base.

Dal punto di vista delle politiche sociali, la partecipazione sociale degli anziani è considerata un indicatore di invecchiamento attivo e della qualità degli interventi sociali. Documenti strategici nazionali e internazionali sottolineano la necessità di creare contesti favorevoli al coinvolgimento degli anziani nella vita comunitaria, anche in condizioni di dipendenza funzionale. L'Organizzazione Mondiale della Sanità afferma che *“la partecipazione continuativa alle attività sociali, economiche, culturali e civiche contribuisce in modo significativo al mantenimento della qualità della vita con l'avanzare dell'età”*²¹. Questo approccio contraddice gli stereotipi che associano la vecchiaia esclusivamente al ritiro sociale e alla passività.

Il concetto di *qualità della vita* occupa un posto centrale nell'analisi della situazione degli anziani, essendo utilizzato come indicatore sintetico del benessere individuale e sociale. Nella letteratura specializzata, la qualità della vita è definita come il risultato dell'interazione tra le condizioni di vita oggettive e le valutazioni soggettive che l'individuo fa della propria esistenza. Viorel Olivian Pașcanu sottolinea che *“la qualità della vita nella terza età è influenzata non solo dallo stato di salute, ma anche dalle relazioni sociali, dall'autonomia e dal senso di utilità sociale”*²². Questa definizione evidenzia la natura multidimensionale della qualità della vita e giustifica approcci integrati nell'assistenza sociale.

La correlazione tra inclusione, partecipazione sociale e qualità della vita è particolarmente evidente nell'analisi delle forme di assistenza fornite agli anziani. L'assistenza domiciliare e i servizi territoriali sono spesso associati a livelli più elevati di partecipazione sociale e a una migliore percezione della qualità della vita, in quanto consentono il mantenimento delle relazioni sociali e dei ruoli comunitari. Al contrario, le strutture residenziali possono generare rischi di isolamento e passivazione, se non organizzate in modo partecipativo. Le analisi dell'ICCV dimostrano che *“l'istituzionalizzazione non porta inevitabilmente a una diminuzione della qualità della vita, ma il rischio di isolamento sociale aumenta in assenza di programmi di partecipazione e integrazione nella comunità”*²³.

Da una prospettiva psicosociale, la partecipazione sociale svolge un ruolo protettivo, contribuendo a mantenere l'autostima, a prevenire la depressione e a rafforzare il senso di appartenenza. Tinca Crețu sottolinea come il coinvolgimento

²⁰ INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Calitatea vieții populației vârstnice din România*, București, 2020, p. 34.

²¹ Cfr. ORGANIZZAZIONE MONDIALE DELLA SANITÀ (OMS), *Invecchiamento attivo. Un quadro normativo*, cit., p. 18.

²² VIOREL OLIVIAN PAȘCANU, *Bătrânețea și calitatea vieții*, Editura Antet, Prahova, 2007, p. 84.

²³ INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, București, p. 41.

in attività sociali e il mantenimento di relazioni interpersonali significative siano fattori essenziali per un adattamento positivo alla terza età²⁴. In questo senso, l'intervento sociale deve mirare non solo a soddisfare i bisogni di assistenza, ma anche a creare reali opportunità di partecipazione.

Un altro elemento importante nell'analisi della correlazione tra inclusione e qualità della vita è *l'accesso a servizi sociali di qualità*. Nicoleta Neamțu sottolinea che i servizi sociali devono essere valutati non solo dal punto di vista dell'efficienza amministrativa, ma anche dall'impatto sulla vita dei beneficiari. Ella dimostra che *“i servizi sociali di qualità sono quelli che contribuiscono ad aumentare l'autonomia e la partecipazione sociale, non solo a gestire la dipendenza”*²⁵. Questa prospettiva è essenziale per l'analisi della decisione assistenziale, in quanto evidenzia come la scelta di una forma di supporto debba essere correlata agli effetti sull'inclusione sociale.

Nel contesto del processo decisionale assistito, l'inclusione e la partecipazione sociale diventano criteri essenziali per la valutazione delle opzioni disponibili. Una decisione che garantisca la sicurezza fisica, ma riduca drasticamente la partecipazione sociale e l'autonomia, può avere un impatto negativo sulla qualità della vita a lungo termine. Pertanto, l'assistente sociale ha la responsabilità di integrare queste dimensioni nel processo di consulenza e valutazione, facilitando una decisione informata e adeguata ai reali bisogni del beneficiario.

In conclusione, inclusione sociale, partecipazione sociale e qualità della vita costituiscono un triangolo concettuale fondamentale per l'assistenza sociale agli anziani. La correlazione tra queste dimensioni evidenzia la necessità di interventi integrati che vadano oltre la logica della protezione minima e promuovano il coinvolgimento attivo degli anziani nella vita sociale.

²⁴ TINCA CREȚU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 268.

²⁵ NICOLETA NEAMȚU, *Managementul serviciilor de asistență socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2015, p. 118.

Cooperazione rumeno-italiana – situazione attuale e sfide future per la tutela dei diritti delle generazioni future

CARMEN UNGUR-BREHOI, DIANA CÎRMACIU *

RIASSUNTO

In un contesto segnato dal cambiamento climatico, dalla mobilità transfrontaliera e dalle pressioni economiche globali, il diritto è chiamato a integrare una prospettiva di lungo termine, orientata agli interessi di tutti, generazioni presenti e future. In questo quadro, la cooperazione tra Stati assume un'importanza essenziale. Romania e Italia, legate da un consolidato quadro bilaterale e dalla comune appartenenza all'Unione Europea, sviluppano una cooperazione giuridica multilivello, in cui le norme bilaterali, costituzionali ed europee si completano a vicenda.

Questo articolo analizza lo stato attuale della cooperazione rumeno-italiana e le sfide future nella prospettiva della tutela dei diritti delle generazioni future, con particolare attenzione anche alla dimensione giuridica.

PAROLE CHIAVE

Quadro giuridico bilaterale; Diritti delle generazioni future; Ambiti di cooperazione; Sfide.

SOMMARIO: 1. Introduzione – 2. Considerazioni sui diritti delle generazioni future – 3. Quadro giuridico della cooperazione bilaterale rumeno-italiana – 4. Scambi economici ed investimenti – 5. Il legame socio-culturale rumeno-italiano – 6. Conclusioni.

1. Introduzione

I due popoli hanno una storia lunga di oltre due millenni, data la comune origine latina. Le prime colonie genovesi sul territorio dell'attuale Romania furono fondate nel Medioevo, alle foci del Danubio e del Mar Nero. Durante il Rinascimento, i cronisti rumeni, così come i viaggiatori italiani nelle terre rumene, notarono le somiglianze linguistiche tra l'origine latina e l'unità dei due

* Università di Oradea.

popoli. Una serie di contatti culturali nacque anche nel XVIII secolo, quando i figli di boiardi e sovrani studiarono presso università italiane, come l'Università di Padova, e durante il periodo tra le due guerre furono aperti l'Accademia Romena a Roma e l'Istituto per la Ricerca Umanistica a Venezia. All'inizio del XIX secolo, i primi consolati e viceconsolati italiani apparvero a Iasi, Bucarest, Braila, Galati e Sulina. Nel 1873 fu aperta un'agenzia diplomatica romena a Roma. Le relazioni diplomatiche tra Romania e Italia iniziarono nel 1879¹, e nel 1964 vennero elevate al rango di ambasciata.

In 2024, Romania e Italia hanno celebrato 145 anni dall'instaurazione delle relazioni diplomatiche e 60 anni dall'instaurazione delle relazioni a livello di ambasciata². In questa occasione, si sono svolte la visita ufficiale in Romania del Presidente della Repubblica Italiana, Sergio Mattarella³, (18-19 giugno 2024)⁴ e il terzo Vertice intergovernativo Italia-Romania⁵, a Roma (15 febbraio 2024)⁶, eventi che riconfermano l'importanza del Partenariato Strategico Rafforzato e l'intensa collaborazione a livello euro-atlantico nei settori della "difesa, cooperazione di polizia, giustizia, startup, cooperazione nel settore dell'energia nucleare, sicurezza informatica, turismo, protezione civile, formazione dei dipendenti pubblici"⁷.

¹ «Il 6 dicembre 1879, il primo inviato e ministro plenipotenziario d'Italia, Giuseppe Tornielli, presentò le sue lettere di accreditamento al re Carlo I. Due mesi dopo, il 15 febbraio 1880, il primo inviato e ministro plenipotenziario del giovane stato nazionale rumeno, Nicolae Kretzulescu, presentò, a sua volta, le sue lettere di accreditamento al re Umberto I», <https://www.rri.ro/panoramice/enciclopedia-rri/145-ani-de-relatii-diplomatice-romania-italia-id839609.html>, sito web visitato nel 09.07.2025.

² Il 2026 è l'"Anno Culturale Romania-Italia", che prevede un ampio programma di eventi culturali, artistici e di promozione del patrimonio, il cui lancio ufficiale è previsto per il 1° dicembre 2025, in occasione della Festa Nazionale della Romania, a Roma.

³ Ha affermato che «la Romania è un socio estremamente importante per l'Italia a livello bilaterale, europeo e internazionale» e che «vuole che l'Italia chieda al Consiglio Europeo di eliminare le frontiere terrestri, affinché la Romania possa entrare pienamente nell'area Schengen», essendo «una condizione a cui diamo grande importanza e che chiediamo molto», <https://stirileprotv.ro/stiri/international/sergio-mattarella-zitalia-tine-forte-mult-ca-romania-sa-intre-pe-deplin-in-spatiul-schengen.html>, sito web visitato nel 22.08.2025.

⁴ «La visita ufficiale rappresenta la continuazione del dialogo al più alto livello, segnato dal momento storico della visita di stato che il presidente della Romania ha effettuato nella Repubblica Italiana nel 2018, la prima dopo 45 anni, ma anche dal terzo incontro congiunto del governo rumeno-italiano, tenutosi a Roma, tra il 14 e il 15 febbraio 2024», si legge in un comunicato stampa dell'Amministrazione presidenziale, <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/presedintele-italiei-vine-in-romania-sergio-mattarella-va-fi-primit-de-klaus-iohannis-si-marcel-ciolacu-2831697>, sito web visitato nel 22.08.2025.

⁵ In questa occasione, i primi ministri dei due paesi, Marcel Ciolacu e Giorgia Meloni, hanno firmato una Dichiarazione Congiunta sullo sviluppo del Partenariato Strategico Consolidato. La prima ministra italiana, Giorgia Meloni, ha affermato che «il documento accresce il potenziale di collaborazione tra i due paesi, crea nuovi obiettivi e nuove priorità comuni», mentre il primo ministro Marcel Ciolacu ha indicato che «Romania e Italia stanno entrando in una nuova fase di sviluppo di questo partenariato», <https://www.rador.ro/2024/02/15/declaratie-comuna-privind-dezvoltarea-parteneriatului-strategic-consolidat-semnata-la-roma-de-premierii-ciolacu-si-meloni-2/>, sito web visitato nel 02.09.2025.

⁶ Il primo è stato organizzato sempre a Roma, nel 2008, e il secondo a Bucarest, nel 2011.

⁷ <https://www.rainews.it/articoli/2024/02/vertice-italia-romania-meloni-e-ciolacu-a-villa-pamphile-a09ec6a-94f7-442d-9a8a-7934ce783112.html>, sito web visitato nel 10.08.2025.

2. Considerazioni sui diritti delle generazioni future

Il concetto spesso utilizzato di “diritti delle generazioni future” non si limita strettamente ai classici diritti soggettivi, ma designa un insieme di obblighi giuridici dello stato e di altri soggetti, volti a proteggere l’interesse pubblico a lungo termine. Nel diritto costituzionale rumeno, questo fondamento è costituito dalla consacrazione del diritto a un ambiente sano, espressamente previsto dalla Costituzione⁸, nonché dall’obbligo dello stato di creare il quadro legislativo necessario per la realizzazione di tale diritto. In Italia, la dimensione intergenerazionale della tutela ambientale è stata consolidata dalla Riforma Costituzionale del 2022, che ha introdotto esplicitamente il riferimento all’interesse delle generazioni future nel testo della legge fondamentale⁹.

Questo sviluppo riflette una tendenza verso la costituzionalizzazione della responsabilità verso il futuro, fornendo una base giuridica più chiara per le politiche pubbliche e per il controllo costituzionale della legislazione con un impatto a lungo termine.

A livello internazionale, il principio dello sviluppo sostenibile sancisce l’idea che i bisogni delle generazioni presenti debbano essere soddisfatti senza compromettere la capacità delle generazioni future di soddisfare i propri bisogni¹⁰. Questo principio influenza direttamente l’interpretazione delle norme nazionali ed europee.

Per Romania e Italia, il diritto dell’Unione Europea costituisce il quadro normativo decisivo in materia di tutela degli interessi intergenerazionali. La politica ambientale dell’Unione, sancita dal Trattato sul funzionamento dell’Unione Europea¹¹, mira ad un elevato livello di protezione e si basa su principi come la precauzione e l’azione preventiva.

La legislazione europea in materia di clima fissa l’obiettivo della neutralità climatica e impone chiari obblighi giuridici a lungo termine agli stati membri¹², trasformando la tutela del futuro in una responsabilità giuridica attuale.

⁸ Art. 35 della Costituzione rumena. Per ulteriori commenti sul diritto ad un ambiente sano, vedere anche GHEORGHE BUZESCU, *Drepturile colective centenare ale omului*, <https://www.ilegis.ro/universul-juridic/universj/comentariu/163496>, sito web visitato nel 20.08.2025.

⁹ L’art. 9 comma 2 della Costituzione della Repubblica Italiana stabilisce l’obbligo di tutela del paesaggio naturale (ambiente), del “patrimonio storico e artistico della Nazione”, https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/COST_ROMENO.pdf, sito web visitato nel 20.08.2025.

¹⁰ Vedere anche la Dichiarazione di Rio sull’ambiente e lo sviluppo, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf, sito web visitato nel 21.08.2025.

¹¹ Art. 191 del Trattato sul funzionamento dell’Unione Europea https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_2&format=PDF, sito web visitato nel 21.08.2025.

¹² Regolamento (UE) 2021/1119 del Parlamento Europeo e del Consiglio, del 30 giugno 2021, che istituisce il quadro per il conseguimento della neutralità climatica e modifica i regolamenti (CE) n. 401/2009 e (UE) 2018/1999 (“Legge europea sul clima”), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1119>, sito web visitato nel 21.08.2025.

Uno strumento particolarmente rilevante è la Direttiva UE 2024/1760 sulla due diligence in materia di sostenibilità aziendale¹³, che estende la responsabilità giuridica delle imprese per l'impatto delle loro attività sui diritti umani e sull'ambiente. I documenti esplicativi della Commissione Europea sottolineano il ruolo di questa direttiva nella prevenzione di danni a lungo termine.

La tutela dei diritti delle generazioni future richiede l'esistenza di meccanismi di attuazione efficaci. La cooperazione giudiziaria tra Romania e Italia si basa principalmente sugli strumenti dell'Unione Europea.

In materia penale, il mandato d'arresto europeo è uno strumento essenziale per combattere i reati gravi con un impatto sociale significativo, basandosi sul principio del reciproco riconoscimento. Questo meccanismo contribuisce indirettamente alla tutela degli interessi delle generazioni future sanzionando gli atti che ledono gravemente la società.

In ambito civile e amministrativo, la normativa dell'Unione Europea in materia di giurisdizione e riconoscimento delle sentenze agevola la risoluzione delle controversie transfrontaliere, sotto il controllo della giurisprudenza della Corte di Giustizia dell'Unione Europea (i rapporti giuridici di diritto privato con elementi di estraneità sono regolati da diversi Regolamenti).

3. Quadro giuridico della cooperazione bilaterale rumeno-italiana

Le tradizioni di amicizia, collaborazione, affinità culturale e spirituale tra la Romania e la Repubblica Italiana sono state oggetto di regolamentazione giuridica nel corso del tempo. Possiamo esemplificare come segue: la Convenzione Consolare dell'8 agosto 1967¹⁴, la Convenzione dell'11 novembre 1972 tra la Repubblica Socialista di Romania e la Repubblica Italiana sull'assistenza giudiziaria in materia civile e penale¹⁵, il Protocollo di cooperazione del 19 dicembre 2006 tra il Ministero dell'Amministrazione e dell'Interno della Romania e il Ministero dell'Interno della Repubblica Italiana¹⁶, la Decisione del Governo n. 955/2008 sull'approvazione del finanziamento delle attività delle associazioni rumene nella Repubblica Italiana¹⁷, la Convenzione del 25 aprile 2015 tra la Romania e la Repubblica Italiana per evitare le doppie imposizioni in materia di imposte sul reddito e prevenire l'evasione fiscale¹⁸.

¹³ Direttiva (UE) 2024/1760 del Parlamento europeo e del Consiglio, del 13 giugno 2024, sulla due diligence in materia di sostenibilità aziendale e che modifica la direttiva (UE) 2019/1937 e il regolamento (UE) 2023/2859, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/ALL/?uri=CELEX:32024L1760>, sito web visitato nel 21.08.2025.

¹⁴ *Buletinul Oficial* n. 91/10 luglio 1968.

¹⁵ *Buletinul Oficial* n. 77/02 giugno 1973.

¹⁶ *Monitorul Oficial al Romaniei* n. 240/06 aprile 2007.

¹⁷ *Monitorul Oficial al Romaniei* n. 622/26 agosto 2008.

¹⁸ *Monitorul Oficial al Romaniei* n. 217/24 marzo 2016.

Le relazioni tra Romania e Italia si basano sui principi di fiducia, rispetto reciproco, cooperazione, sovranità e integrità territoriale, rispetto della dignità umana e di tutti i diritti e le libertà fondamentali¹⁹.

La cooperazione giuridica tra Romania e Italia si basa anche sul Trattato di Amicizia e Collaborazione firmato nel 1997, che costituisce lo strumento quadro delle relazioni bilaterali²⁰. Sebbene il trattato non faccia riferimento espresso alla protezione delle generazioni future, stabilisce ambiti di cooperazione con un impatto indiretto su di esse, come l'istruzione, la ricerca, la protezione sociale e lo sviluppo sostenibile.

Un ruolo importante è svolto dagli accordi bilaterali in materia di migrazione, tra cui l'accordo sulla riammissione delle persone in situazione irregolare. Dal punto di vista giuridico, questi strumenti regolano le procedure amministrative e le garanzie, con implicazioni per la coesione sociale e la tutela delle famiglie.

Anche la cooperazione bilaterale nel campo della protezione dei minori rumeni sul territorio italiano ha rivestito particolare rilevanza²¹. L'accordo specifico sulla protezione dei minori non accompagnati o in difficoltà ha stabilito all'epoca meccanismi di cooperazione tra le autorità dei due stati, in conformità con gli obblighi assunti dalla Convenzione ONU sui diritti dell'infanzia²².

Le relazioni tra Romania e Italia si sono evolute da un partenariato strategico formale, istituito nel 1997²³, a un partenariato strategico consolidato, riaffermato e ampliato nel 2008, a testimonianza della maturazione e dell'approfondimento della cooperazione tra i due stati. Si segnala che il 9 gennaio 2008 è stata firmata la Dichiarazione congiunta dei Ministri degli Affari Esteri di Romania e Repubblica Italiana sul Partenariato Strategico Consolidato Romania-Italia. Il partenariato strategico consolidato copre un'ampia gamma di settori essenziali – dalla politica,

¹⁹ Si dovrebbe anche tenere conto della regola della priorità delle convenzioni internazionali sul diritto interno. Vedi anche FLORINA MOROZAN, *Drept civil*, vol 1, *Introduce în dreptul civil*, Editura Universităţii din Oradea, 2014, p. 80 - Il Codice Civile rumeno sancisce il principio di prevalenza delle convenzioni internazionali e del diritto dell'Unione Europea sul diritto interno. In questi casi, la legge applicabile al rapporto giuridico sarà determinata in base a tali atti normativi e non in base al Codice Civile.

²⁰ Il Trattato di Amicizia del 23 luglio 1991, pubblicato nel *Monitorul Oficial al Romaniei* n. 65/aprile 13, 1992, trattato ratificato con legge n. 34/1992.

²¹ Accordo del 9 giugno 2008 tra il Governo della Romania e il Governo della Repubblica Italiana sulla cooperazione in materia di protezione dei minori rumeni non accompagnati o in difficoltà sul territorio della Repubblica Italiana, pubblicato sul *Monitorul Oficial al Romaniei* n. 623/27 agosto 2008. L'accordo è stato abrogato dall'Ordinanza del Ministero degli Affari Esteri n. 1421/2015 sulla cessazione di alcuni trattati internazionali. Sull'interesse superiore del minore, vedere anche CARMEN OANA MIHĂILĂ, *Child-Protection Systems – Romanian Perspective*, in NÓRA JAKAB, MÁRTA BENYUSZ (a cura di), *International and Comparative Children's Rights*, CEA Publishing, Budapest-Miskolc, 2025, p. 164, <https://doi.org/10.71009/2025.njmb.cps>, CARMEN OANA MIHĂILĂ, MIHAELA IOANA TEACA, *The best interests of the child. Analysis of the concept in the case of parental divorce*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 2025, pp. 14-15, <https://ijlso.ccdsara.ro/international-journal-of-legal-a/article/view/254/200>.

²² Convenzione sui diritti dell'infanzia del 1989, ripubblicata nel *Monitorul Oficial al Romaniei* n. 314/13 giugno 2001.

²³ <https://www.mae.ro/node/5182>, sito web visitato nel 21.08.2025.

alla sicurezza e alla giustizia, fino all'economia, all'ambiente, all'istruzione e al campo sociale – ed è supportato da meccanismi istituzionali concreti, come le riunioni congiunte di governo.

Da un punto di vista giuridico ed istituzionale, osserviamo la transizione da un rapporto bilaterale prevalentemente dichiarativo ad uno strutturato ed operativo. Il rafforzamento del partenariato non implica solo la riaffermazione dei principi politici, ma anche la creazione di un quadro stabile per la cooperazione settoriale, in grado di generare politiche pubbliche coordinate e decisioni congiunte. L'istituzione di riunioni congiunte di governo rappresenta uno strumento di governance bilaterale avanzata, che consente l'armonizzazione delle posizioni, la sorveglianza degli impegni assunti e l'adattamento della cooperazione alle nuove sfide regionali ed europee. Logicamente, questa architettura istituzionale rafforza la capacità dei due stati di agire di concerto in settori con un impatto diretto sulla società e sugli interessi a lungo termine, comprese le generazioni future.

4. Scambi economici ed investimenti

Le relazioni bilaterali tra Romania e Italia sono prospere in molti settori, soprattutto in termini economici. L'Italia rimane il secondo socio commerciale della Romania in termini d'esportazioni ed importazioni. Gli scambi commerciali sono “in continua crescita”, tanto che alla fine del 2022 hanno raggiunto circa 20 miliardi di euro²⁴. In Romania è presente un'ampia comunità imprenditoriale italiana, con oltre 23.000 aziende attive, una percentuale “pari al 21% di tutte le aziende straniere”²⁵, che si traduce in circa 130.000 posti di lavoro.

Le esportazioni rumene verso l'Italia nel 2024 ammontavano a circa 9,57 miliardi di dollari, principalmente macchinari e attrezzature, ricambi auto, prodotti tessili, ma anche prodotti agroalimentari. Nel 2023, la Romania ha esportato in Italia prodotti agricoli e alimentari per un valore di 952 milioni di euro, con un calo del 6,2% rispetto al 2022. Le categorie di prodotti più esportate dalla Romania sono cereali, semi oleosi, tabacco, grassi e oli animali e vegetali, carne e derivati²⁶, ma anche frutti di bosco (in particolare mirtilli) o delicatezze, come funghi porcini e tartufi. Il 2025 è considerato dagli italiani un “anno d'oro” per i cercatori di tartufi in Romania. Le foreste della zona di Iasi offrono

²⁴ La dichiarazione appartiene ad Alfredo Maria Durante Mangoni, ambasciatore italiano a Bucarest per il periodo 2021-2025, <https://www.agendaconstructiilor.ro/stiri/afaceri-juridic-finante-impozite/schimburile-comerciale-dintre-italia-si-romania-au-atins-20-miliarde-euro>, sito web visitato nel 25.08.2025.

²⁵ <https://www.agenzianova.com/ro/news/italia-romania-a-roma-il-terzo-vertice-intergovernativo-per-rafforzare-il-partenariato-strategico-2/>, sito web visitato nel 20.08.2025.

²⁶ L'Italia è la principale destinazione delle esportazioni rumene in questa categoria (un terzo di queste esportazioni è costituito da alimenti e bevande trasformati), <https://artaalba.ro/it/La-Romania-è-il-15º-mercato-dei-prodotti-agroalimentari-in-Italia/>, sito web visitato nel 26.09.2025.

un'abbondanza di questo prodotto di lusso, che, una volta raccolto, finisce nei piatti dei ristoranti italiani²⁷.

Gli investimenti italiani in Romania sono significativi, con progetti congiunti basati su collaborazioni italo-rumene di successo. Ad esempio, il gruppo italiano Prysmian, produttore di cavi per energia e telecomunicazioni, che gestisce il suo più grande stabilimento di cavi in fibra ottica a Slatina, ha avviato una nuova linea di produzione per cavi elettrici di media tensione nel 2024, con un investimento del valore di 23 milioni di euro²⁸. Nel 2025, Prysmian, entusiasta della collaborazione con i dipendenti rumeni e desiderosa di ridurre i costi del lavoro, ha deciso di trasferire l'intera produzione di cavi dallo stabilimento nel Regno Unito in Romania²⁹ e ha avviato la costruzione di una nave utilizzata nei parchi eolici offshore presso il cantiere navale VARD di Tulcea³⁰. Un'altra azienda italiana che continua ad investire in Romania è Ariston Thermo Romania, filiale del gruppo italiano Ariston e leader di mercato rumeno nel settore delle centrali termoelettriche e degli scaldacqua. Ha registrato una crescita significativa nell'ultimo decennio, con un fatturato triplicato da 109 milioni di RON (circa 21 milioni di euro) nel 2014 a 425,7 milioni di RON (circa 84 milioni di euro) nel 2024 e un utile netto aumentato di nove volte, da 2,7 milioni di RON (circa 533.000 euro) a 24,5 milioni di RON (circa 4,8 milioni di euro) nel 2023, il miglior risultato mai registrato³¹.

Nel settore finanziario, anche i principali gruppi bancari italiani vantano una presenza consolidata in Romania, tra cui UniCredit Bank, con una rete capillare nel Paese, e Intesa Sanpaolo. Intesa Sanpaolo Romania, che ha acquisito First Bank sul mercato locale, ha registrato un utile netto di 13 milioni di euro nel primo semestre del 2025, in crescita del 18% rispetto allo stesso periodo del 2024³². Si sono inoltre verificate riconfigurazioni di alcune società italiane, come Enel SpA. Enel, uno dei maggiori fornitori di energia della Romania, è attiva in Romania dal 2005, servendo oltre 3 milioni di clienti, con oltre tremila dipendenti. Nel 2023,

²⁷ Secondo le valutazioni della Direzione Forestale della Contea di Iasi, la produzione del 2025 è considerata un record, con 5.000 kg, rispetto ai 3.500 kg del 2024. La maggior parte del raccolto è stata esportata in Italia, dove i tartufi rumeni sono molto apprezzati dai ristoranti di lusso e continuano a rappresentare una risorsa redditizia per i produttori locali, <https://www.b1tv.ro/event/>; <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290574>, siti web visitati nel 24.08.2025.

²⁸ L'investimento complessivo nel Centro di Eccellenza IT di Prysmian ammonta a circa 40 milioni di euro in un periodo di 6 anni. Di questi, 7,5 milioni di euro fanno parte di un aiuto statale rumeno, ottenuto nel 2022, <https://www.profit.ro/insider/companii/prysmian-investeste-inca-23-milioane-euro-in-romania-21552803>, sito web visitato nel 24.07.2025.

²⁹ <https://stirileprotv.ro/stiri/social/un-gigant-mondial-vrea-sa-si-mute-productia-din-marea-britanie-in-romania-englezii-acuza-compania-de-lacomie.html>, sito web visitato nel 24.07.2025.

³⁰ <https://www.zf.ro/companii/italienii-de-la-prysmian-au-lansat-la-santierul-var-d-tulcea-22520081>, sito web visitato nel 24.07.2025.

³¹ <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290131>; <https://www.profit.ro/10-ani/>, siti web visitati nel 28.08.2025.

³² <https://www.zf.ro/banci-si-asigurari/>; <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290031>, siti web visitati nel 28.08.2025.

Enel ha deciso di ritirarsi dal mercato rumeno³³, cedendo il 70% delle azioni del gruppo Enel in Romania alla società greca Public Power Corporation, per un importo di 1,26 miliardi di euro³⁴.

5. Il legame socio-culturale rumeno-italiano

Ufficialmente i rumeni rappresentano la più grande comunità straniera in Italia³⁵, con oltre un milione di residenti registrati al 1° gennaio 2024³⁶, ovvero oltre il 21% del totale dei residenti stranieri³⁷, con le nuove generazioni di rumeni nate e cresciute direttamente in Italia. Per quanto riguarda la distribuzione regionale della comunità, si osserva ancora una massiccia presenza al nord³⁸, mentre il resto della comunità si concentra nel sud del paese e nelle isole di Sardegna e Sicilia. I rumeni in Italia sono impiegati in vari settori, come l'edilizia, il turismo, l'agricoltura, l'industria alimentare, i servizi e, negli ultimi anni, nell'informatica, nell'ingegneria e nella medicina, contribuendo in modo significativo all'economia italiana. Inoltre, in Italia sono presenti diverse decine di migliaia di imprenditori rumeni di successo, quasi 25.000 aziende e quasi 50.000 imprese individuali, che operano in vari settori, dai servizi all'edilizia, con il supporto di istituzioni come il Consolato Generale di Romania a Milano o la Camera di Commercio Italo-Rumena (CCIRO)³⁹. Quasi 150.000 studenti di origine rumena frequentano le scuole italiane, spesso perfettamente integrati, ma portatori di una doppia eredità culturale. Tra i laureati stranieri dell'istruzione superiore nel nord Italia, i rumeni

³³<https://www.reuters.com/markets/deals/italys-enel-sell-romanian-assets-greek-ppc-13-bln-2023-03-09/>, sito web visitato nel 29.08.2025.

³⁴<https://hotnews.ro/ce-se-va-ntmpla-cu-clientii-enel-dupa-ce-compania-si-a-vndut-operatiunile-din-romnia-grecilor-de-la-ppc-36770>; <https://stirileprotv.ro/stiri/financiar/enel-pleaca-in-2023-din-romania-ce-afaceri-au-italienii-in-tara-noastra.html>; <https://www.economica.net/enel-a-semnat-acordul-cu-grecii-de-la-ppc-pentru-vanzarea-activitatilor-din-romania-pentru-126-miliarde-euro-652949.html>, siti web visitati nel 01.09.2025.

³⁵ L'andamento demografico in Italia non è incoraggiante, con un tasso di natalità molto basso (1,14 figli/donna nel 2024) e un numero crescente di giovani italiani che emigrano (oltre centocinquantamila nel 2024), <https://www.istat.it/wp-content/uploads/2024/10/Natalita-in-Italia-Anno-2023.pdf>, sito web visitato nel 22.08.2025.

³⁶ A titolo di confronto, nel 2017, la comunità rumena in Italia contava circa 1.168.000 persone, secondo l'Ambasciata di Romania in Italia. Secondo i dati ufficiali del Ministero dell'Interno italiano, il numero di rumeni residenti in questo paese è aumentato costantemente negli ultimi 10 anni, passando da 531.826 nel 2014 a 1.137.728 nel 2024. Altri dati mostrano un numero prossimo ai due milioni di rumeni in Italia.

³⁷ ANTONIO RICCI, *Ricerca: romeni In Italia. Al di là del muro: 30 anni di migrazioni dalla Romania*, in BENEDETTO COCCIA, ANTONIO RICCI (a cura di), *Radici a Metà. Trent'anni di immigrazione romena in Italia*, Edizioni IDOS, Roma, 2022, pp. 10-37.

³⁸ Ad esempio, a Firenze, in Toscana, ci sono oltre 18.000 residenti rumeni – il numero più alto tra le comunità europee ed extraeuropee – e ad Arezzo, con oltre 11.000 residenti, sono le aree con la più grande popolazione rumena, su una popolazione regionale totale di quasi 75.000 residenti rumeni. Questa comunità consolidata conta quasi 47.000 lavoratori registrati e oltre 2.500 pensionati rumeni. <https://www.toscana-notizie.it/-/romeni-italiani-nuovi-europei.-le-radici-di-una-comunita#>, sito web visitato nel 25.08.2025.

³⁹ <https://milano.mae.ro/it/local-news/2718>, sito web visitato nel 22.06.2025.

sono tra le prime tre nazionalità, con un aumento significativo rispetto agli anni precedenti.

L'integrazione di questa comunità ha un impatto diretto sulla cooperazione bilaterale (mercato del lavoro, protezione sociale, istruzione), evidenziando lo sviluppo, la ricchezza culturale e le opportunità offerte dal contributo della presenza migratoria rumena, in continua evoluzione dal punto di vista sociale. Le politiche inclusive in Italia per la diaspora rumena si basano principalmente sull'adesione della Romania all'UE (2007), garantendo ai cittadini rumeni parità di trattamento sul posto di lavoro con gli italiani e libera circolazione, e sono integrate da misure nazionali di integrazione (case di cura, sostegno all'occupazione) e iniziative specifiche (tra cui quelle del governo rumeno, come la Strategia per la Diaspora) per il mantenimento dell'identità culturale⁴⁰, sebbene le sfide dell'integrazione sociale e professionale spesso rimangono problemi delicati. Per affrontare i problemi delle comunità storiche rumene all'estero, sia le autorità di Bucarest che le missioni diplomatiche e gli uffici consolari agiscono in base alle loro specifiche problematiche, per preservare l'identità rumena promuovendo la lingua, la cultura e la civiltà rumene nelle comunità storiche.

La stampa d'Italia, in lingua rumena rappresenta "una fonte di informazione per la comunità rumena, soprattutto per quanto riguarda la situazione nel Paese e notizie utili per la diaspora", che ha anche il ruolo di "formare la comunità, nel senso di aumentarne la coesione attorno a progetti di interesse comune". Il principale rappresentante della stampa rumena è il corrispondente permanente di *Radio Romania in Italia*, con cui sia l'ambasciata che gli uffici consolari collaborano frequentemente. Ci sono anche giornalisti rumeni indipendenti che collaborano con *Antena 1*, *Hotnews* o *Europa FM*. *Gazeta Romaneasca*⁴¹ è il portale di notizie più noto per i rumeni in Italia, *Orizonturi culturale* è una rivista bilingue che è già una tradizione per i rumeni in Italia⁴², e tra i canali televisivi menzioniamo *Vocea Romaneasca*, *Emigrantul*, *Dacia TV*.

Gli italiani in Romania stanno attraversando un percorso simile⁴³ e il loro contributo non si limita a quello economico⁴⁴. Attualmente, la minoranza italiana

⁴⁰ Le politiche inclusive della Romania per la diaspora rumena mirano a mantenere i legami con il paese d'origine, facilitare l'integrazione nel mercato del lavoro, attraverso programmi di sostegno (tra cui l'offerta di incentivi finanziari per l'apertura di attività commerciali), supporto all'accesso ai servizi sanitari, all'istruzione e alla creazione di piattaforme di connessione online e offline, riconoscendo il contributo economico e culturale di questi cittadini e capitalizzando le nuove competenze acquisite all'estero. Questi sforzi includono la semplificazione della burocrazia e il supporto all'imprenditorialità, capitalizzando l'esperienza e il capitale umano dei rumeni all'estero, <https://roma.mae.ro/it/romanianews/3632#:~:text=Romania%20con%20le%20comunit%C3%A2%20romene%20all'estero%2C%20sono,diaspora%2C%20David%2C%20alla%20Riunione%20regionale%20consolare;www.agerpres.ro>, siti web visitati nel 24.06.2025.

⁴¹ Tra i temi più frequentemente affrontati vi è la presenza dei rumeni in Italia, ma anche i casi penali che coinvolgono cittadini rumeni, http://www.orizonturicultural.ro/ro_studii_Comunitatea-romaneasca-din-Italia.html, siti web visitati nel 27.08.2025.

⁴² *Orizonturi culturale* è stato creato nel 2010.

⁴³ ANTONIO RICCI, *Quando a partire eravamo noi: l'emigrazione italiana in România tra il XIX e il XX secolo*, in FRANCO PITTAU, ANTONIO RICCI, ALESSANDRO SILI (a cura di), *Romania. Immigrazione e lavoro in Italia. Statistiche, problemi e prospettive*, Caritas Italiana, Roma, 2008, pp. 20-33.

⁴⁴ Gli imprenditori italiani hanno fondato oltre 20.000 aziende attive con capitale italiano, distribuite su tutto il territorio della Romania.

conta più di diecimila persone, essendo “una comunità attiva e ben integrata”. Oltre a loro, negli ultimi due decenni è stata osservata una nuova ondata di migranti italiani, che conta “diverse migliaia di persone” e che sono “ben integrati nella realtà rumena e rispettati nei lavori che svolgono, molti dei quali tornano periodicamente in Italia”⁴⁵. Molti sono diventati mediatori culturali, educatori e operatori del dialogo interculturale, contribuendo a costruire ponti tra le due società⁴⁶. Le due comunità, quella della minoranza italiana e quella degli imprenditori, vivono e lavorano insieme in Romania per “mantenere e promuovere la lingua, la cultura e le tradizioni dei loro antenati italiani”. L’area geografica preferita dai nuovi investitori è il nord-ovest della Romania, le città di Timișoara, Oradea e Arad⁴⁷.

Per quanto riguarda la lingua italiana, uno dei risultati più significativi della minoranza italiana in Romania è la reintroduzione della lingua italiana come materia obbligatoria nei corsi di lingua madre. L’italiano è studiato sia a livello universitario, con dipartimenti di lingua italiana in diversi dei principali centri universitari del paese⁴⁸, sia a livello di scuola superiore e primaria⁴⁹. La minoranza italiana è attiva in Romania, organizzata in varie associazioni⁵⁰, che realizzano progetti insieme ad altre istituzioni in Italia e Romania, come l’Ambasciata d’Italia a Bucarest, l’Istituto Italiano di Cultura, l’Istituto per il Commercio Estero, Confindustria e il Centro Culturale Italiano di Oradea.

6. Conclusioni

La principale sfida giuridica nella tutela dei diritti delle generazioni future risiede nel buco tra l’adozione di norme e l’effettiva attuazione. Le relazioni della Commissione Europea evidenziano persistenti difficoltà nell’applicazione della legislazione ambientale.

Un’altra sfida è rappresentata dalla trasposizione dall’applicazione uniforme del diritto dell’UE, in particolare nel campo della sostenibilità aziendale, dove potrebbero sorgere procedure di infrazione.

In prospettiva, il rafforzamento della cooperazione tra Romania e Italia richiede lo sviluppo di meccanismi giuridici più efficienti per il coordinamento e il controllo, affinché la tutela degli interessi delle generazioni future diventi una realtà giuridica e non solo un obiettivo dichiarativo.

⁴⁵ <https://roasit.ro/scurtistoric/#:~:text=Italia%20a%20fost%20dintotdeauna%20o%20tar%20de,sculptorii%2C%20arhitec%20italieni%20au%20l%20s%20semne%20ale>, sito web visitato nel 02.07.2025.

⁴⁶ <https://www.dossierimmigrazione.it/romania-e-italia/>, sito web visitato nel 27.09.2025

⁴⁷ SABIN DRĂGULIN, *Fenomenul migrator în România. Studiu de caz: italienii (1868-2010)*, in *Sfera politică*, n. 158, 2011, <https://revistasferapoliticii.ro/sfera/158/art02-Dragulin.php>, web visitato nel 28.08.2025.

⁴⁸ In Bucarest, Iasi, Timisoara, Cluj, Oradea, Targu Mures, Galati, Brașov.

⁴⁹ Presso il Liceo Don Orione di Oradea e il Liceo Dante Alighieri di Bucarest, dove si studia l’italiano sia a livello di scuola primaria, secondaria e superiore.

⁵⁰ Per esempio, l’Associazione Italiani in Bihor, l’Associazione degli Italiani dalla Romania – RO.AS.IT.

Lucrările Conferinței internaționale în limba română

**COOPERAREA INTERNAȚIONALĂ ȘI DIALOG
ÎNTRE GENERAȚII**

Comunicarea interculturală în contextul migrației internaționale pe piața muncii

CRISTINA LAURA ABRUDAN *

REZUMAT

Trăim într-o lume care seamănă cu un caleidoscop cultural, iar diversitatea reprezintă un element pozitiv în toate domeniile vieții noastre. Diversitatea s-a dovedit a avea rezultate pozitive nu doar la nivel social, ci și în cadrul companiilor, unde a contribuit la atragerea talentelor, stimularea inovației, îmbunătățirea rezultatelor financiare și sporirea creativității. În era transformării digitale, în prezent probabil mai mult ca oricând, oamenii comunică. Indiferent de forma pe care o ia comunicarea, în special comunicarea interculturală, este unul dintre elementele vitale pentru succesul unei companii. Mediul de afaceri devine din ce în ce mai divers, pe măsură ce echipe formate din persoane cu contexte culturale diferite lucrează împreună.

Lucrarea prezintă provocările cu care se confruntă echipele internaționale și strategiile pe care trebuie să le adopte pentru a depăși barierele de comunicare interculturală în cadrul companiilor care urmăresc să aibă succes, precum și strategiile necesare pentru menținerea acestuia. Concluziile arată că bariera lingvistică reprezintă o provocare semnificativă, iar limba corporativă constituie, de asemenea, un obstacol în calea unei comunicări eficiente. Mai mult, elementele non-verbale, precum limbajul corpului, expresiile faciale, tonul vocii, gesturile și contactul vizual, s-au dovedit a fi obstacole majore în comunicarea interculturală. Pentru a depăși aceste dificultăți, formarea culturală, leadershipul puternic, protocoalele de comunicare și utilizarea tehnologiei pot reprezenta soluții eficiente. Cum pot companiile să depășească aceste obstacole? Cum pot organizațiile să își atingă obiectivele cu succes atunci când persoane din țări diferite, având contexte culturale diferite, trebuie să lucreze împreună? Acestea sunt întrebările la care prezenta lucrare încearcă să răspundă.

CUVINTE CHEIE

Comunicare interculturală; Tehnologie; Incluziune; Conștientizare culturală.

CUPRINS: 1. Introducere – 2. Cadrul teoretic – 3. Provocările comunicării interculturale în mediul profesional global – 4. Strategii pentru o comunicare interculturală eficientă – 5. Concluzii.

* Lector, Universitatea din Oradea, Facultatea de Științe Economice.

1. Introducere

Colaborarea interculturală a devenit un element fundamental pentru companiile care urmăresc obținerea succesului. Promovarea inovației, menținerea competitivității și creșterea productivității reprezintă aspecte esențiale pentru organizațiile care își desfășoară activitatea la nivel global. Companiile multinaționale sunt alcătuite din profesioniști proveniți din medii culturale și sociale diverse, având culturi și contexte lingvistice diferite, care trebuie să îndeplinească obiective comune, dar și să interacționeze cu clienți aparținând unor contexte culturale variate. Stilurile de comunicare diferă de la o persoană la alta, întrucât acestea sunt influențate de structurile sociale din care indivizii provin, structuri puternic marcate de normele culturale ale societății.

În momentul în care o companie se extinde pe piața globală, comunicarea eficientă devine una dintre condițiile esențiale pentru atingerea succesului organizațional. Cu toate acestea, realizarea unei comunicări eficiente este adesea îngreunată de diferențele de limbă, de stil comunicațional și de normele culturale. Toate aceste elemente pot constitui obstacole semnificative în calea productivității și a colaborării. Bisset subliniază faptul că *„aceste interacțiuni, dacă nu sunt gestionate cu atenție, pot conduce la neînțelegeri, conflicte și ineficiență. Cu toate acestea, atunci când sunt abordate cu sensibilitate și conștientizare culturală, ele oferă oportunități valoroase pentru creativitate, inovație și dezvoltare. Înțelegerea nuanțelor colaborării interculturale nu reprezintă, așadar, doar o competență dezirabilă, ci și una esențială pentru liderii organizaționali și pentru angajați”*.¹

În acest context, apar o serie de întrebări legate de pregătirea angajaților pentru activitatea într-un mediu multinațional: ce presupune, în mod concret, piața globală? Cum pot persoanele aparținând unor contexte culturale diferite să depășească obstacolele care apar în cadrul unei companii multinaționale? Cum pot organizațiile să își atingă obiectivele în mod eficient atunci când persoane din țări diferite, cu fundaluri culturale distincte, trebuie să colaboreze? Aceste întrebări și răspunsurile aferente sunt esențiale pentru înțelegerea conceptelor de comunicare interculturală, piață globală și forță de muncă globală.

Societatea contemporană este fundamentată pe comunicare. Indiferent de forma pe care o îmbracă — socială, familială, educațională sau economică — comunicarea este indispensabilă lumii actuale. În mediul de afaceri, indivizii și organizațiile achiziționează și comercializează produse și servicii, colaborează pentru rezolvarea problemelor, negociază bunuri și servicii și coordonează activități economice, adesea la nivel internațional. Pentru realizarea acestor activități, comunicarea este esențială. Astfel, comunicarea poate fi verbală (față în față), scrisă (documente) sau virtuală (întâlniri desfășurate pe platforme digitale precum Zoom, Teams sau Skype).

¹ ALISON BISSET, *Blackstone's international human rights documents*, in Oxford University Press, Oxford, 2020.

Globalizarea a condus la necesitatea formării unor cetățeni interculturali capabili să comunice eficient într-un mediu profesional global. Înțelegerea importanței comunicării interculturale este crucială, indiferent de modalitatea de interacțiune — fie prin intermediul tehnologiilor de comunicare, fie prin mobilitatea internațională a indivizilor. În acest context, diversitatea comunităților și interconectivitatea reprezintă norma pe piața globală contemporană, iar angajații trebuie să demonstreze capacitatea de a interacționa cu alte culturi, limbi și medii de lucru, recunoscând rolul limbii engleze ca *lingua franca*².

2. Cadrul teoretic

De-a lungul anilor, termenului *comunicare interculturală* i-au fost atribuite numeroase definiții, întrucât mediul profesional global se află într-o continuă transformare. Oamenii se stabilesc și se relocează în alte țări, angajații trebuie să se adapteze la fusuri orare diferite, iar inovațiile tehnologice variate creează punți între distanțe geografice îndepărtate, făcând posibilă munca în echipă indiferent de timp și spațiu. În lumea hibridă contemporană, comunicarea interculturală reprezintă un proces de schimb de informații, de construire a înțelegerii și de interpretare a mesajelor între persoane provenite din alte țări, din alte culturi și având limite culturale diferite. Este un proces complex care implică numeroase elemente, începând cu înțelegerea diferențelor, respectarea percepțiilor diferite, acceptarea variațiilor de exprimare și comportament și, mai ales, conștientizarea influențelor sociale, economice și istorice care modelează fiecare dimensiune culturală a națiunilor. Persoanele care se relochează în contexte culturale diferite își reconstruiesc identitățile, practicile religioase și structurile culturale; prin urmare, mediul de lucru global poate fi caracterizat printr-o dinamică a schimbării continue.

Cadrul teoretic al comunicării interculturale a generat numeroase dezbateri. În acest context, se remarcă teoria dimensiunilor culturale a lui Hofstede, potrivit căreia există șase dimensiuni-cheie care trebuie avute în vedere atunci când analizăm culturile naționale. Hofstede susține că aceste dimensiuni sunt: „*distanța față de putere, individualismul versus colectivismul, masculinitatea versus feminitatea, evitarea incertitudinii, orientarea pe termen lung versus orientarea pe termen scurt și indulgența versus restricția. Aceste dimensiuni explică modul în care valorile culturale influențează comportamentele comunicaționale*”.³

O altă contribuție teoretică importantă este cea a lui E. T. Hall, care a introdus conceptele de *culturi cu context înalt* și *culturi cu context scăzut*, referindu-se la modelele de comunicare specifice națiunilor asiatice și africane (culturi cu context înalt), respectiv Statelor Unite și multor țări europene (culturi cu context

² SIMION BELEA, „*Continuită e discontinuită nell'esperienza del migrante*” Buletin Științific, Fascicula Filologie, Seria A, Vol. XXI, 2013, pag 219

³ GEERT HOFSTED, *Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context*, in *Online Readings in Psychology and Culture*, vol. 2, iss. 1, 2011.

scăzut). Acești termeni se referă la stilurile de comunicare: culturile cu context înalt se bazează pe comunicarea indirectă și nonverbală, punând accent pe rețelele sociale și pe relații, în care „*sensul este derivat din context, iar interacțiunile sunt mai puțin explicite, ceea ce face înțelegerea dificilă pentru cei din exterior.*”⁴ În schimb, culturile cu context scăzut se bazează pe comunicarea verbală directă, în care „*realizările individuale sunt valorizate mai mult decât dinamica de grup, iar relațiile pot fi efemere sau orientate spre atingerea obiectivelor.*”⁵

O altă abordare teoretică semnificativă este cea propusă de Fons Trompenaars și Charles Hampden-Turner, care au elaborat unul dintre cele mai apreciate modele pentru înțelegerea diferențelor culturale. Acesta reprezintă „*un cadru de analiză a comunicării interculturale aplicat mediului de afaceri în general și managementului în special, având șapte dimensiuni: universalism versus particularism, individualism versus comunitarianism, neutral versus emoțional, specific versus difuz, realizare versus atribuire, secvențial versus sincron și control intern versus control extern.*”⁶ Astfel, dimensiunea universalism versus particularism se referă la gradul în care indivizii se bazează pe reguli și reglementări sau pe relații interpersonale. Individualismul versus comunitarianismul vizează orientarea către individ sau către grup. Dimensiunea specific versus difuz se referă la separarea sau suprapunerea dintre viața profesională și cea personală, în timp ce dimensiunea neutral versus emoțional descrie modul în care oamenii își exprimă sentimentele. Dimensiunea realizare versus atribuire face referire la modul de obținere a statutului — prin performanță sau prin poziție atribuită. Dimensiunea control intern versus control extern reflectă percepția indivizilor asupra relației cu mediul: dacă aceștia consideră că își controlează mediul sau, dimpotrivă, încearcă să se adapteze acestuia. Această abordare oferă orientări practice, sprijinind managerii care activează în medii multiculturale să anticipeze și să prevină problemele interculturale în cadrul echipelor pe care le coordonează.

Comparativ cu modelele clasice menționate anterior, abordările contemporane ale comunicării interculturale pun accent pe elemente precum mobilitatea globală în mediul profesional, identitățile hibride, comportamentele culturale diverse și varietatea culturilor organizaționale. Aceasta reprezintă o schimbare semnificativă față de perspectivele tradiționale, reflectând realitățile identităților globalizate, mobile și hibride. Comunicarea interculturală include domenii variate precum sociologia, antropologia, managementul intercultural, studiile de comunicare, educația, asistența medicală, sănătatea, turismul sau marketingul. În prezent, cercetătorii se concentrează mai degrabă asupra diversității la locul de muncă și asupra experiențelor cotidiene, decât asupra modelelor esențialiste care caracterizează indivizii exclusiv din perspectivă culturală, lingvistică sau conceptuală. Astfel, au fost dezvoltate concepte precum *competența interculturală*, *cetățenia interculturală* și *conflictul intercultural*.

⁴ EDWARD T. HALL, *Context of Cultures: High and Low*, University of the Pacific, 2024.

⁵ *Ibidem*.

⁶ TROMPENAARS FONS, CHARLES HAMPDEN-TURNER, *Riding the Waves of Culture*, McGraw-Hill, 2022.

Competența interculturală se referă la capacitatea indivizilor care lucrează într-o echipă internațională de a interacționa și comunica eficient, fiind atât o dimensiune personală, cât și una interacțională. Cetățenia interculturală vizează dimensiunea etică a competenței interculturale, încurajând indivizii să acționeze responsabil în cadrul comunităților. Conflictul intercultural apare atunci când indivizi sau grupuri cu fundaluri culturale diferite au obiective concurente, neînțelegeri și valori incompatibile, fiind generat adesea de stiluri de comunicare diferite și de discrepanțe în ceea ce privește așteptările și normele.

Jack și Phipps definesc comunicarea interculturală ca fiind „*schimburi dialogice și materiale între membri ai unor grupuri culturale, în care apartenența culturală este marcată în mod variat de rasă, etnie, naționalitate, limbă, clasă socială, vârstă și gen.*”⁷ Definiția lor pornește de la necesitatea negocierii sensului comun între persoane cu fundaluri culturale diferite, pentru ca procesul comunicațional să fie eficient. Fundaturile culturale sunt modelate de credințe, valori, percepții și comportamente, iar negocierea este necesară deoarece înțelegerea reciprocă poate fi atinsă doar printr-un proces continuu de ajustare și interpretare.

Stella Ting-Toomey și Leeva C. Chung definesc comunicarea interculturală ca „*procesul prin care indivizi proveniți din fundaluri diferite negociază sensuri comune în interacțiune.*”⁸ În viziunea lor, „*conștientizarea reflexivă (mindfulness), flexibilitatea și respectul reciproc*”⁹ reprezintă elementele-cheie ale unei comunicări eficiente între persoane cu fundaluri culturale, norme, valori și nevoi identitare diferite. Comunicarea nu presupune doar transmiterea unui mesaj, ci constituie un proces de construire a sensului, influențat de tipare culturale. Aceste tipare sunt strâns legate de capacitatea indivizilor de a fi conștienți de propriile presupuneri, aspect care definește conceptul de *mindfulness*. În complementaritate, flexibilitatea este descrisă ca abilitatea de a adapta stilurile de comunicare în funcție de fundalul cultural al interlocutorilor, precum și capacitatea de a gestiona situații nefamiliare și disponibilitatea de a fi provocați de comportamente diferite de cele obișnuite. Respectul reciproc constituie a treia dimensiune esențială, fiind considerat fundamentul etic al comunicării interculturale. Recunoașterea demnității și valorii inerente fiecărei persoane și abordarea comunicării interculturale cu deschidere, mai degrabă decât cu superioritate, contribuie la crearea unui climat pozitiv în care toți participanții se simt incluși, apreciați și în siguranță.

⁷ JACK GAVIN, ALISON PHIPPS. *Tourism and intercultural exchange: Why tourism matters*, Channel View Publications, Bristol, UK, 2015.

⁸ STELLA TING-TOOMEY, LEEVA C. CHUNG, *Understanding Intercultural Communication*, Oxford University Press, Oxford, 2021.

⁹ *Ibidem*.

3. Provocările comunicării interculturale în mediul profesional global

Nu există nicio îndoială că procesul de comunicare este influențat de cultură, fundal social, precum și de condițiile politice și economice. Secolul al XXI-lea este profund marcat de globalizare, fenomen care influențează viața socială, mobilitatea internațională, finanțele, sănătatea, dreptul, precum și producția de bunuri și servicii. Indivizii sunt nevoiți să construiască comunități interconectate, să comunice și să colaboreze în pofida diversității practicilor locale, a fundalurilor culturale, a tiparelor lingvistice și a credințelor religioase. Acest proces este însoțit de o serie de provocări semnificative.

Barierile lingvistice reprezintă unul dintre cele mai importante obstacole în comunicarea interculturală, întrucât diferențele lingvistice depășesc nivelul vocabularului de bază și al structurilor gramaticale. Vorbitorii proveniți din regiuni diferite ale lumii pot atribui sensuri diferite acelorași expresii sau cuvinte, în special atunci când utilizează idiomuri, metafore sau referințe cu specific cultural. Chiar și în situațiile în care interlocutorii utilizează aceeași limbă, nivelurile diferite de competență lingvistică, nuanțele semantice și convențiile discursive pot conduce la interpretări eronate. Mai mult, transferul normelor pragmatice dintr-o limbă în alta, în ceea ce privește formularea cererilor, a scuzelor sau a refuzurilor, poate genera neînțelegeri semnificative.

Diferențele de stil comunicațional constituie o altă provocare majoră a comunicării interculturale. Normele culturale referitoare la gradul de formalitate, nivelul de directivitate și tiparele relaționale influențează profund modul în care indivizii comunică. În culturile cu context înalt, mesajele implicite și cunoașterea contextuală joacă un rol central, în timp ce culturile cu context scăzut se bazează pe comunicare directă, explicită și detaliată. Aceste variații pot conduce la interpretări greșite în ceea ce privește profesionalismul, claritatea sau politețea mesajelor.

Orientarea ierarhică influențează în mod semnificativ tiparele de comunicare. Există culturi caracterizate printr-o comunicare formală, de tip ierarhic (top-down), în care feedback-ul este limitat, precum și culturi care promovează dialogul participativ și interacțiunea de la egal la egal. Aceste diferențe afectează comunicarea interculturală, precum și stilurile de leadership și procesele decizionale. Divergențele în așteptări pot genera percepții eronate, precum evaluarea negativă a comunicării liderilor, lipsa inițiativei sau interpretarea comportamentelor ca fiind lipsite de respect.

Stereotipurile culturale și presupunerile implicite se referă la tendința indivizilor de a considera propriile norme culturale drept normale sau corecte, ceea ce poate conduce la etichetări rigide și la rezistență față de diferență, îngreunând comunicarea interculturală eficientă. Judecățile inexacte, empatia redusă sau lipsa empatiei și blocajele comunicaționale pot apărea ca urmare a acestor distorsiuni cognitive.

Diferențele în abordarea timpului delimitează culturile în două categorii generale: culturi monocronice, în care respectarea termenelor-limită, punctualitatea și planificarea strictă sunt valorizate, și culturi policronice, în care flexibilitatea temporală și relațiile interpersonale sunt prioritizate în detrimentul programelor rigide. Aceste diferențe pot genera tensiuni în management și negociere. Modul în care indivizii își organizează activitățile, gestionează termenele-limită și stabilesc prioritățile este determinat de percepția culturală asupra timpului. Discrepanțele în aceste aspecte pot conduce la neînțelegeri legate de angajament, frustrări și conflicte în cadrul echipelor internaționale.

Gestionarea conflictelor și exprimarea emoțiilor reprezintă o altă provocare, întrucât normele culturale reglementează atât modul de abordare a conflictului, cât și exprimarea afectivă. În anumite culturi, armonia este valorizată, chiar dacă aceasta presupune autocontrol emoțional și evitarea confruntării directe. În alte culturi, dezbateră deschisă și exprimarea liberă a emoțiilor sunt încurajate. Diferențele dintre aceste abordări pot complica procesele de feedback și de rezolvare a problemelor.

Procesele decizionale diferă, de asemenea, în funcție de cultură, atât în ceea ce privește responsabilitatea individuală, cât și rolul echipei. Culturile caracterizate printr-un nivel ridicat de evitare a incertitudinii preferă minimizarea riscurilor și planificarea detaliată, în timp ce altele manifestă o toleranță mai mare față de ambiguitate și adoptă strategii flexibile. Aceste diferențe pot genera întârzieri în negocieri și în procesele de planificare. De asemenea, orientările culturale către individualism sau colectivism influențează semnificativ luarea deciziilor: în culturile individualiste, deciziile sunt asumate de indivizi, accentul fiind pus pe eficiență și responsabilitate, în timp ce în culturile colectiviste, deciziile se bazează pe consens și consultare, armonia grupului fiind prioritizată în detrimentul rapidității.

Preferințele tehnologice și modalitățile de comunicare constituie o altă provocare a comunicării interculturale, în special în contextul actual, caracterizat de o varietate largă de canale comunicaționale. Așteptările culturale influențează preferințele pentru comunicarea față în față, prin e-mail sau prin mesagerie digitală. În plus, există diferențe legate de gradul de formalitate, timpul de răspuns și eticheta comunicațională. Aceste discrepanțe pot genera interpretări greșite privind profesionalismul și seriozitatea.

Dezvoltarea încrederii reprezintă o provocare esențială în comunicarea interculturală, întrucât abordările diferă semnificativ de la o cultură la alta. În anumite contexte culturale, încrederea este asociată cu sarcina, performanța și competența profesională, în timp ce în altele este fundamentată pe relații interpersonale și se construiește prin interacțiune personală. Nealinierea așteptărilor privind construirea încrederii poate afecta colaborarea, managementul și leadershipul.

Înțelegerea acestor provocări ale comunicării interculturale este esențială pentru realizarea unei interacțiuni internaționale eficiente, indiferent de nivelul

la care aceasta se desfășoară. Diferențele culturale pot fi depășite doar prin dezvoltarea competenței interculturale, care presupune un nivel ridicat de conștientizare a diferențelor culturale, capacitatea și disponibilitatea de adaptare, precum și aplicarea unor strategii de comunicare adecvate. Comunicarea interculturală inefficientă se referă la interacțiuni nereușite între persoane provenite din medii culturale diferite, în care sensul intenționat nu este transmis și interpretat corespunzător. Atunci când există diferențe de valori, norme, bariere lingvistice și stiluri de comunicare, procesul intercultural este afectat. Pentru a reduce aceste disfuncționalități, organizațiile trebuie să implementeze strategii solide de dezvoltare a competenței interculturale, bazate pe conștientizare culturală, adaptabilitate, empatie și practici de comunicare reflexivă.

4. Strategii pentru o comunicare interculturală eficientă

Comaniile care urmăresc îmbunătățirea comunicării interculturale și depășirea dificultăților care pot apărea în cadrul echipelor internaționale pot adopta o serie de strategii specifice. Aceste strategii se bazează pe dezvoltarea competenței comunicaționale a membrilor echipelor, pe creșterea capacității de adaptare comportamentală și pe consolidarea gradului de conștientizare culturală. În ceea ce privește resursele necesare pentru implementarea acestor strategii, Elena-Ana Iancu și Diana Cîrmăciu subliniază importanța existenței „*resurselor umane familiarizate cu tehnologia, bine pregătite în domeniul comunicării, indiferent de forma de comunicare utilizată, a resurselor financiare necesare pentru achiziționarea tehnologiei și pentru furnizarea de cursuri de formare, a programelor necesare pentru securitatea sistemelor informatice, precum și a existenței unui cadru juridic stabil, care trebuie cunoscut și din perspectiva relațiilor de muncă transfrontaliere.*”¹⁰

Dezvoltarea competenței comunicaționale este definită ca „*integrarea capacităților cognitive, afective și comportamentale care permit indivizilor să interacționeze în mod adecvat și eficient dincolo de granițe culturale. Competența nu este definită exclusiv prin acuratețea lingvistică, ci prin capacitatea de a negocia sensul, de a gestiona ambiguitatea și de a adapta comportamentul comunicațional la interlocutori aparținând unor culturi diferite.*”¹¹ Astfel, competența cognitivă implică cunoașterea valorilor, normelor, stilurilor de comunicare și a convențiilor sociale și lingvistice; atitudinile precum toleranța, curiozitatea și empatia facilitează sensibilitatea interculturală; competența comportamentală presupune

¹⁰ ELENA-ANA IANCU IANCU, DIANA CÎRMĂCIU, *Challenges in the Changing World of Labor Relations. Human Resources, Finance and Crimes in the Decade of Digitalisation*, în SARKA HOSKOVA-MAYEROVA, CRISTINA FLAUT, DANIEL FLAUT, PAVLINA RACKOVA (editat de), *Changes and Innovations in Social Systems*, Springer, Cham, 2025.

¹¹ BRIAN H. SPITZBERG, WILLIAM R. CUPACH, *Handbook of Interpersonal Competence Research*, Springer-Verlag, New York, 2021.

capacitatea de a adapta comportamentele verbale și nonverbale la așteptările culturale. Comunicarea interculturală poate fi îmbunătățită printr-o combinație de formare în comunicare interculturală, dezvoltarea inteligenței culturale, stabilirea unor norme clare de comunicare comune, promovarea utilizării unui limbaj incluziv, valorificarea tehnologiei, implementarea unor politici avansate de incluziune și promovarea practicilor orientate spre feedback. Managerii ar trebui să încurajeze utilizarea unui limbaj de afaceri clar și incluziv, prin evitarea expresiilor idiomatice sau cultural marcate, folosirea unui limbaj simplu și precis și promovarea strategiilor de clarificare. Cursurile de Business English pot contribui semnificativ la creșterea încrederii lingvistice a angajaților.

Creșterea gradului de conștientizare culturală în rândul membrilor echipelor internaționale poate fi realizată prin programe de formare care explică diferențele dintre stilurile de comunicare, valorile culturale, credințele și normele sociale. Persoanele care sunt conștiente de propriile condiționări culturale pot înțelege mai ușor alte culturi, fără a judeca diferențele sau a interpreta eronat dissimilaritățile. Transmiterea mesajelor clare, promovarea unui limbaj simplu și utilizarea actualizărilor structurate în trei pași pot facilita comunicarea eficientă. Conform lui Michael Byram, „*conștientizarea culturală reprezintă o componentă cognitivă esențială a competenței de comunicare interculturală, întrucât presupune înțelegerea comportamentelor comunicaționale modelate cultural, atât proprii, cât și ale celorlalți, această înțelegere fiind fundamentală pentru gestionarea eficientă a interacțiunilor interculturale.*”¹²

O altă strategie importantă este **utilizarea atentă și strategică a tehnologiei**. Instrumentele digitale joacă un rol esențial în comunicarea interculturală, fiind indispensabile pentru funcționarea echipelor globale. În acest sens, companiile pot adapta canalele de comunicare în funcție de complexitatea sarcinilor, pot oferi ghiduri clare privind eticheta comunicațională și pot combina instrumentele sincrone cu cele asincrone. Progresele tehnologice pot stimula comunicarea interculturală, facilitând cooperarea și consolidând sentimentul de apartenență al membrilor echipelor globale. Adam Grant afirmă că „*în ceea ce privește cooperarea la locul de muncă, există trei categorii de persoane: cei care doar primesc fără a oferi înapoi, cei care funcționează pe principiul reciprocității și cei care oferă fără a aștepta ceva în schimb. Problema celor care doar primesc este că subminează spiritul colaborării și al efortului colectiv.*”¹³ Sentimentul de izolare poate fi redus prin interacțiuni sociale regulate între membrii echipelor globale; activitățile de tip team-building, chiar și atunci când sunt desfășurate în format virtual, pot sprijini colaborarea și pot consolida comunicarea.

Protocoloalele de comunicare standardizate și practicile orientate spre feedback funcționează ca mecanisme interne de coordonare, stabilind norme clare

¹² WILL BAKER, *From cultural awareness to intercultural awareness: Culture in ELT*, in *ELT journal*, vol. 66, iss. 1, 2012.

¹³ ADAM GRANT, *Give and take: Why helping others drives our success*, Penguin Books, London, 2021.

pentru desfășurarea ședințelor, procesele decizionale, eticheta comunicațională și practicile de documentare. Aceste norme nu elimină diversitatea culturală, ci oferă un cadru comunicațional care reduce ambiguitatea în comunicarea interculturală. Practicile de feedback post-proiect sunt deosebit de importante, întrucât facilitează reflecția și comunicarea intergrupală. Jarvenpaa și Leidner susțin că „*stabilirea unor norme explicite de comunicare funcționează ca un mecanism de coordonare în cadrul echipelor globale. Astfel de norme reduc incertitudinea și sporesc încrederea în echipele dispersate geografic, susținând o comunicare mai eficientă.*”¹⁴

Siguranța psihologică și cadrele organizaționale de incluziune reprezintă pilonii fundamentali ai comunicării interculturale eficiente. Atunci când o organizație dispune de un cadru clar în acest sens, membrii echipei se simt în siguranță să solicite clarificări sau să își exprime incertitudinile. Practicile organizaționale orientate spre incluziune creează condiții favorabile pentru o comunicare îmbunătățită în echipele caracterizate de diversitate culturală.

Leadershipul, ca factor mediator, joacă un rol esențial în eficientizarea comunicării și în valorificarea diversității culturale. Zander, Mockaitis și Butler afirmă că „*liderii influențează modul în care diversitatea culturală este interpretată și pusă în practică prin comportamentele lor comunicaționale, prin stabilirea normelor și prin strategiile de gestionare a conflictelor.*”¹⁵

Deși colaborarea globală implică inevitabil diferențe culturale și lingvistice, comportamentele de leadership determină dacă aceste diferențe generează blocaje comunicaționale sau sinergii. Leadershipul poate funcționa ca un mecanism de construire a sensului, ajutând membrii echipei să interpreteze indiciile comunicaționale; poate influența normele de comunicare prin modelarea practicilor de feedback, a alternanței vorbirii și a gestionării conflictelor; poate sprijini incluziunea lingvistică, acționând ca mediator și creând medii comunicaționale incluzive; poate gestiona conflictele interculturale, medierea tensiunilor fiind realizată fie pe baza orientării către sarcină, fie pe baza relațiilor; poate consolida siguranța psihologică prin gestionarea constructivă a greșelilor, a opiniilor divergente și a neînțelegerilor; în final, leadershipul încurajează comunicarea adaptativă, facilitând ajustarea continuă a strategiilor de comunicare la dinamica mediului organizațional.

¹⁴ SIRKKA L. JARVENPAA, DOROTHY E. LEIDNER, *Communication and Trust in Global Virtual Teams*, in *Organisation Science*, vol. 51, iss. 3, 2019, pp. 451-495.

¹⁵ LENA ZANDER, AUDRA I. MOCKAITIS, CHRISTINA L. BUTLER, *Leading Global Teams*, in *Journal of World Business*, vol. 47, iss. 4, 2012.

5. Concluzii

În contextul global actual, mediul de afaceri contemporan încurajează companiile să își fundamenteze inovația și succesul pe activitatea echipelor multinaționale, ceea ce determină o importanță sporită acordată comunicării interculturale. Dinamica echipelor interculturale este una complexă, acestea confruntându-se atât cu numeroase provocări, cât și cu necesitatea identificării unor strategii eficiente pentru consolidarea colaborării și a comunicării interculturale.

Lucrarea de față analizează comunicarea interculturală în cadrul echipelor globale, provocările cu care acestea se confruntă și strategiile pe care trebuie să le adopte pentru a favoriza o colaborare eficientă. Rezultatele cercetării evidențiază existența mai multor bariere care trebuie depășite, precum diferențele de stil comunicațional, barierele lingvistice, interpretările eronate ale mesajelor non-verbale și decalajele dintre fusurile orare, toate acestea având potențialul de a diminua productivitatea și de a îngreuna atingerea obiectivelor comune în echipele globale. Literatura de specialitate analizată subliniază complexitatea procesului de comunicare interculturală.

Pentru depășirea acestor obstacole, studiul identifică o serie de strategii eficiente, bazate pe o abordare strategică și holistică, care include leadership adecvat, programe continue de formare a angajaților în ceea ce privește normele culturale diverse, stabilirea unor norme organizaționale clare, dezvoltarea unei infrastructuri care să sprijine eforturile întregii echipe, utilizarea strategică a tehnologiei și implementarea unor cadre comunicaționale coerente.

Programele de formare susținute de practici introspective sunt susceptibile să genereze ajustări comportamentale continue, spre deosebire de abordările bazate exclusiv pe transmiterea de informații. Capacitatea angajaților de a interpreta și de a respecta strategiile interacționale poate fi îmbunătățită prin consolidarea motivației, a comportamentului empatic și a dimensiunii cognitive. Reducerea ambiguității și a incertitudinii poate fi realizată prin furnizarea unui cadru comunicațional comun. Eficiența comunicării este favorizată de sprijinul constant al companiilor pentru dezvoltarea profesională, în special prin cursuri de Business English și prin promovarea practicilor de comunicare incluzivă. Este esențială alinierea strategică a tehnologiei existente cu scopurile comunicaționale. În cadrul echipelor globale, organizațiile pot stimula competența adaptativă prin evaluarea disfuncționalităților comunicaționale nu ca eșecuri, ci ca oportunități de învățare.

În concluzie, îmbunătățirea comunicării interculturale în echipele globale reprezintă un proces complex și multidimensional, care implică dobândirea de competențe individuale, dar care depășește această dimensiune. Acest proces necesită culturi organizaționale incluzive, sprijin lingvistic adecvat, programe de formare susținute și procese standardizate. Companiile care implementează în mod sistematic strategii de consolidare a comunicării interculturale au o probabilitate mai mare de a valorifica diversitatea culturală ca avantaj strategic, în loc să permită transformarea acesteia într-o sursă de conflict.

Comunicarea interculturală este un proces dinamic, construit de părțile implicate și modelat de contexte organizaționale, mecanisme de leadership și practici interacționale. Elementele-cheie care conduc la o comunicare eficientă între culturi sunt negocierea continuă a sensului, reflexivitatea și construirea adaptativă a semnificațiilor, în special în mediile globale și digitalizate, unde presupunerile comune nu pot fi considerate implicite. Un rol crucial revine leadershipului, care poate promova norme comunicaționale incluzive, poate consolida siguranța psihologică și poate media neînțelegerile lingvistice și culturale. De asemenea, la nivel organizațional, este necesară o atenție deosebită acordată competenței comunicaționale, susținută de programe de formare holistică, proceduri coerente și structuri de învățare orientate spre feedback.

Dimensiunea etică a comunicării interculturale este reflectată de alegerile lingvistice și de relațiile de putere, promovând respectul reciproc, incluziunea și echitatea. Aceste considerații sugerează că succesul comunicării interculturale nu reprezintă doar un demers individual, ci o practică susținută și holistică, fundamentată moral.

Direcții pentru cercetări viitoare

Prezentul studiu oferă o perspectivă asupra comunicării interculturale în cadrul echipelor globale, însă sunt necesare cercetări suplimentare pentru a explora în profunzime acest domeniu complex. Cercetările viitoare ar putea analiza rolul realității virtuale și al dezvoltării accelerate a tehnologiei, considerate instrumente indispensabile în comunicarea interculturală. De asemenea, pot fi investigate dimensiuni culturale specifice, precum reducerea distanței față de putere sau diferențele dintre individualism și colectivism, și modul în care acestea influențează eficiența comunicării interculturale.

Comunicarea interculturală reprezintă un element esențial pentru succesul companiilor multinaționale care activează într-un mediu de afaceri internațional dinamic. Prin implementarea strategiilor propuse, organizațiile pot construi echipe internaționale eficiente și pot obține performanțe superioare, care pot constitui un avantaj competitiv semnificativ în contextul unei competiții globale intense.

Cooperarea internațională și drepturile generațiilor viitoare

SIMION BELEA *

REZUMAT

În ultimii ani, comunitatea internațională și dreptul internațional par să fi devenit conștiente de rolul pe care noile generații îl pot juca în procesele de „guvernanță globală”, în special în ceea ce privește aspecte importante precum promovarea păcii, dezvoltarea durabilă și protecția drepturilor omului. Cooperarea internațională joacă un rol crucial în definirea și protejarea drepturilor generațiilor viitoare prin promovarea unei abordări intergeneraționale a dezvoltării durabile și a justiției ecologice. Acest concept se bazează pe principiul conform căruia generațiile actuale au datoria de a păstra planeta și resursele naturale pentru generațiile viitoare. Problema generațiilor viitoare este strâns legată de progresul tehnologic, care a extins tot mai mult efectele impactului său în timp.

CUVINTE CHEIE

Echitate între generații; dezvoltare durabilă; drepturile generațiilor viitoare; solidaritate; mediu, pace, securitate, stabilitate.

CUPRINS: 1. Introducere - 2. Chestiunea generațiilor viitoare - 3. Patrimoniul cultural - 4. Concluzii

1. Introducere

Într-o lume caracterizată de provocări globale precum criza climatică, migrația și inegalitățile sociale, cooperarea între state, organizații și persoane este esențială pentru a asigura un viitor mai corect și mai durabil. Când ne referim la cooperarea internațională, în termenii săi cei mai generali, ne referim la acea formă de colaborare între diferiți actori pentru a face față provocărilor de interes și de anvergură globală: aceasta implică state, organizații supranaționale sau internaționale în numeroasele lor forme, organizații neguvernamentale (ONG-uri), precum și companii private și persoane fizice. La baza acestora se află considerentul că problemele și fenomenele sunt din ce în ce mai interconectate și

* Lector univ., Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca – Centrul Universitar Nord din Baia Mare.

necesită răspunsuri coordonate. Acțiunile care vizează, de exemplu, combaterea sărăciei, reducerea conflictelor armate, furnizarea de ajutor în situații de urgență, combaterea schimbărilor climatice ca adevărate provocări globale, necesită o perspectivă globală pentru a fi cu adevărat eficiente și, prin urmare, necesită o formă de cooperare între diferiți actori la nivel internațional.

Doresc să amintesc Sumithul de la New York, din 22 septembrie 2024, unde liderii mondiali au adoptat un Pact pentru viitor care include „Pactul digital global”¹ și o Declarație privind generațiile viitoare². Pactul este punctul culminant al unui proces incluziv, care a durat ani de zile, pentru a adapta cooperarea internațională la realitățile de astăzi și la provocările de mâine. Acest pact este cel mai cuprinzător acord internațional din ultimii ani, acoperind domenii complet noi și chestiuni asupra cărora nu a fost posibil să se ajungă la un acord timp de decenii și urmărește, în primul rând, să garanteze că instituțiile internaționale sunt capabile să acționeze într-o lume care s-a schimbat radical de când au fost create. În ansamblu, cadrul pactului reprezintă o declarație fermă a angajamentului hotărât al țărilor față de Organizația Națiunilor Unite, față de sistemul internațional și dreptul internațional. Liderii statelor au conturat o viziune clară a unui sistem internațional care își poate respecta promisiunile, care este mai reprezentativ pentru lumea de astăzi și se bazează pe energia și expertiza guvernelor, societății civile și a altor parteneri-cheie. *Pactul pentru viitor, Pactul digital global și Declarația privind generațiile viitoare deschid ușa către oportunități și posibilități noi și neexploatate*, a declarat secretarul general ONU, António Manuel de Oliveira Guterres, în cadrul remarcilor sale la deschiderea Summitului viitorului³. *Nu putem crea un viitor potrivit pentru nepoții noștri cu un sistem construit de bunicii noștri*. Documentele pregătitoare sugerau problemele relevante ale demersului, în special conectivitatea digitală, prevenirea fragmentării internetului, oferirea de opțiuni cetățenilor în privința modului în care sunt utilizate datele lor, aplicarea drepturilor omului *on-line* și promovarea unui internet demn de încredere, introducându-se criterii de responsabilitate pentru discriminare și conținut înșelător⁴.

Pactul pornește de la constatarea că puterea tehnologiilor emergente și viteza cu care acestea se dezvoltă deschid noi posibilități umanității, generând în același

¹ Pactul Digital Global (GDC). Acesta este un cadru cuprinzător menit să asigure un viitor digital deschis, liber și sigur pentru toți. Acesta urmărește închiderea tuturor decalajelor digitale și accelerarea progresului către Obiectivele de Dezvoltare Durabilă (ODD) ale Agendei 2030.

² Cu o doză bună de optimism, Organizația Națiunilor Unite a adoptat la 22 septembrie „Pactul pentru viitor”, care include Pactul digital global și Declarația privind generațiile viitoare. Documentele pun dezvoltarea durabilă, pacea și securitatea și drepturile omului în centrul viitorului ONU, care se confruntă în prezent cu o pierdere de credibilitate fără precedent..

³ Președintele Adunării Generale a subliniat că Pactul „va pune bazele unei ordini globale durabile, juste și pașnice - pentru toate popoarele și națiunile”. Pactul acoperă o gamă largă de aspecte, inclusiv pacea și securitatea, dezvoltarea durabilă, schimbările climatice, cooperarea digitală, drepturile omului, egalitatea de gen, tinerii și generațiile viitoare, precum și transformarea guvernantei globale.

⁴ Sursă: <https://www.wolterskluwer.com/ro-ro/expert-insights/odia-pactul-digital-global>. Accesat la 20 decembrie 2025.

timp și riscuri din care unele nu sunt pe deplin cunoscute, fapt pentru care e important de a le limita și atenua și a supune tehnologiile unui control uman, așa încât să favorizeze dezvoltarea durabilă și exercitarea plenară a drepturilor omului.

Declarația privind „Generațiile Viitoare” este un document istoric adoptat la Summitul Viitorului al ONU (22-23 septembrie 2024), angajând statele să integreze interesele generațiilor viitoare în deciziile actuale. Documentul vizează dezvoltarea durabilă, pacea, securitatea și gestionarea riscurilor globale, garantând o planetă locuibilă și echitabilă. Ca baze juridice ale cooperării internaționale pertinente sunt indicate: dreptul internațional și, în special, Carta ONU, dreptul internațional al drepturilor omului și Programul dezvoltării durabile la orizontul 2030; se menționează și rezultatele Summitului mondial privind societatea informației consemnate în Declarația de principii și Planul de acțiune de la Geneva, precum și în Agenda de la Tunis pentru societatea informatică⁵. În cele din urmă, cooperarea internațională joacă un rol educațional important în schimbarea comportamentului și a proceselor culturale.

2. Chestiunea generațiilor viitoare

Expresia *generații viitoare* are mai multe conotații. În religie și filosofie, indică pe cei care vor beneficia de învățături spirituale și acțiuni virtuozitate. În istoria indiană, se referă la cei care vor moșteni cunoștințele tradiționale și resursele naturale. În științele sănătății, subliniază impactul deciziilor de astăzi asupra bunăstării viitoare. În general, se referă la beneficiarii moștenirii, ale căror vieți vor fi influențate de acțiunile și cunoștințele celor din prezent. În contextul budismului, *generațiile viitoare* se referă la cei care vor moșteni efectele karmei și ale acțiunilor efectuate în prezent. În budismul Mahayana, reprezintă publicul căruia Buddha îi adresează învățăturile sale, adaptându-le pentru a le face inteligibile și relevante⁶. Aceste persoane sunt considerate ca fiind beneficiarii cunoștințelor și practicilor culturale, cum ar fi meșteșugul templelor, pe care administratorii se străduiesc să le transmită⁷. În Theravada⁸, *generații viitoare* desemnează grupurile succesive influențate de acțiunile, învățăturile și condițiile create de generațiile anterioare. Este esențial să luăm în considerare impactul acțiunilor noastre asupra celor care vor veni după noi⁹. Cunoașterea vieților viitoare este imperfectă la

⁵ Pentru atingerea scopului său, Pactul fixează mai întâi cinci obiective generale, respectiv: reducerea tuturor fracturilor digitale și avansarea mai rapidă în aplicarea obiectivelor dezvoltării durabile; a face economia digitală mai inclusivă, așa încât de avantajele sale să profite toți; favorizarea unui spațiu digital inclusiv, deschis, sigur și securizat, care să respecte, protejeze și promoveze drepturile umane; promovarea modelelor de guvernare a datelor care să fie responsabile, echitabile și interoperabile și *întărirea guvernării internaționale a inteligenței artificiale pentru binele umanității*.

⁶ Maha Prajnaparamita Sastra door *Gelongma Karma Migme Chödrön*.

⁷ Hualin International Journal of Buddhist Studies.

⁸ Vechea „Învățătură”, este cea mai veche școală budistă care a supraviețuit până azi. A fost fondată în India. Este de tendință relativ conservatoare și în, general, e cea mai apropiată de budismul timpuriu.

⁹ Maha Prajnaparamita Sastra door *Gelongma Karma Migme Chödrön*.

arhats și *pratyekabuddhas*, reprezintă linia de ființe care vor apărea din condițiile prezente și acțiunile karmice. Ei sunt descendenții care poartă karma acțiunilor lor în renașterile ulterioare. În cele din urmă, ei sunt cei care vor trăi într-o eră post-Buddha, având nevoie de învățături pentru a căuta iluminarea¹⁰. În *Vedanta*, conceptul se extinde la cercetători și studenți care aspiră la oportunități similare în domeniul cercetării și al spiritualității. Păstrarea și transmiterea cunoștințelor sunt cruciale pentru beneficiul lor viitor. Pe scurt, **generațiile viitoare** în hinduism implică responsabilitatea de a păstra patrimoniul spiritual, cultural și științific pentru bunăstarea posterității¹¹.

În privința dreptului, atât la nivel supranațional, cât și la nivel național, subiectul generațiilor viitoare este departe de a fi ignorat. Cu toate acestea, colectarea – cu pretenția de exhaustivitate – a tuturor textelor juridice care se referă la aceasta ar necesita în mod evident o lucrare în sine. Prin urmare, aici am decis să mă concentrez pe un exemplu – unic – de document pe „Declarația privind responsabilitatea generațiilor prezente față de generațiile viitoare” a cărei importanță rezidă, pe de o parte, în natura sa specială, în măsura în care este dedicată în mod specific drepturilor de responsabilitate intergenerațională, iar pe de altă parte în aceea că este legată de nivelul normativ la care se situează acest text normativ, nivelul internațional.

Având în vedere totalitatea pericolelor care pot afecta sau afectează în prezent drepturile posterității¹², este de fapt de dorit ca dreptul internațional să fie prioritar. A treia, în sfârșit, se referă la premisele teoretice pe care se bazează Declarația, din care decurg temele abordate, direct și incidental. Recunoașterea unei dimensiuni subiective a generațiilor viitoare este o chestiune de alegere a politicii juridice, deoarece nu există obstacole teoretice în calea acordării unei sfere juridice acestora. Cu toate acestea, Declarația analizată pare să ia în considerare în primul rând aspectul deontic al responsabilității între generații, adresându-se direct generației actuale. Acest lucru este evidențiat în primul rând de titlu, care se referă în mod expres la responsabilitatea prezentului față de generațiile viitoare, dar și alegerile terminologice din cadrul dispozițiilor individuale, care se adresează „generațiilor actuale”, par să confirme această abordare. Prin urmare, această afirmație, de o valoare etică incontestabilă și de o eficacitate retorică considerabilă, avea nevoie de un corolar juridic, adică de transpunerea acestui raport etic dintre generația actuală și generațiile viitoare într-un raport juridic în sens propriu¹³.

¹⁰ Ksitigarbha Bodhisattva fundamental vow sutra door Johnny Yu.

¹¹ *Journal of Ayurveda and Integrated Medical Sciences*:

¹² „Drepturile posterității” sau, mai frecvent utilizat în terminologia juridică și filosofică contemporană, drepturile generațiilor viitoare, reprezintă un concept etic și juridic care afirmă că persoanele care încă nu s-au născut au dreptul la o moștenire naturală, culturală și socială viabilă.

¹³ Printre primele contribuții, trebuie menționată cea a unui jurist american: JOERG CHET TREMMEL, *Establishment of Intergenerational Justice in National Constitutions*, in JOERG CHET TREMMEL (a cura di), *Handbook of Intergenerational Justice*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2006, p. 187 ss. În aceeași colecție, vezi și analiza gândirii despre lui Rawls, de CLAUS DIREKSMEIER, *John Rawls on the Rights of Future Generations*, p. 72 ss.

3. Patrimoniul cultural

Patrimoniul cultural are potențialul de a contribui în mod pozitiv la viața oamenilor și a societăților europene în ansamblu prin îmbunătățirea bunăstării psihologice și sociale sau prin sporirea incluziunii sociale¹⁴.

De-a lungul timpului, conceptul de mediu s-a extins pentru a include elemente artificiale, istorice, arhitecturale și culturale de diferite tipuri, care atestă prezența omului și a comunității din care acesta face parte într-un anumit spațiu fizic¹⁵. Politica de mediu a Uniunii datează de la Consiliul European desfășurat la Paris în 1972, în cadrul căruia șefii de stat sau de guvern (în urma primei Conferințe a Organizației Națiunilor Unite privind mediul de la Stockholm) au declarat necesitatea unei politici comunitare de mediu care să însoțească expansiunea economică și au solicitat un program de acțiune.

Convenția Patrimoniului Mondial, ratificată la Paris la 16 noiembrie 1972, este primul instrument internațional oficial de protecție a patrimoniului mondial¹⁶. Bunurile culturale nu sunt doar elemente care trebuie transmise generațiilor viitoare, ci și elemente necesare și fundamentale pentru dezvoltarea societăților de pe întreaga planetă și pentru menținerea păcii și a solidarității. Convenția privind patrimoniul cultural la nivel mondial stabilește Lista Patrimoniului Mondial (WHL), lista bunurilor recunoscute oficial de Comitetul patrimoniului mondial ca având o valoare universală excepțională (OUV). UNESCO¹⁷ pune în aplicare Convenția prin intermediul Centrului Patrimoniului Mondial, înființat în 1992 și cu sediul la Paris, și al Comitetului interguvernamental al patrimoniului mondial (WHC). Acesta din urmă este format din reprezentanți ai 21 de țări membre aleși de Adunarea Generală și este responsabil pentru luarea deciziei finale privind înscrierea siturilor pe lista Patrimoniului Mondial. De la lansarea Strategiei globale, 39 de noi țări au ratificat Convenția privind patrimoniul mondial, multe dintre acestea provenind din zone insulare mici din Pacific, Europa de Est, Africa și

¹⁴ Concluziile Consiliului privind patrimoniul cultural ca resursă strategică pentru o Europă durabilă (2014); Concluziile Consiliului privind guvernanța participativă a patrimoniului cultural (2014) și Comunicarea Comisiei „Consolidarea identității europene prin educație și cultură” (2017).

¹⁵ RAFFAELE BIFULCO, *Diritto e generazioni future. Problemi giuridici della responsabilità intergenerazionale*, Franco Angeli, Milano, 2008, pp. 32-33.

¹⁶ Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural, adoptată de UNESCO în 1972, prevede că bunurile candidate pot fi înscrise pe Lista patrimoniului mondial ca patrimoniu cultural: monumente: opere monumentale arhitecturale, plastice sau picturale, elemente sau structuri de natură arheologică, inscripții, peșteri și grupuri de elemente cu valoare universală excepțională din punct de vedere istoric, artistic sau științific, aglomerări: grupuri de construcții izolate sau unite care, prin arhitectura, unitatea sau integrarea lor în peisaj, au o valoare universală excepțională din punct de vedere istoric, artistic sau științific,

¹⁷ UNESCO este Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură, Comunicare și Informare. A fost înființată în noiembrie 1945 pentru a contribui la pacea mondială și la securitatea prin cooperare internațională în domeniile sale de competență. Misiunea sa este de a promova cunoașterea, diseminarea acestora și libera circulație a ideilor pentru a încuraja înțelegerea între țările membre și asociate. Programele sale contribuie, printre altele, la realizarea Obiectivelor de dezvoltare durabilă definite în Agenda 2030 adoptată de ONU în 2015.

statele arabe. Numărul țărilor din lume care au semnat Convenția privind patrimoniul mondial în ultimii zece ani, care anterior era de 139, a crescut la 178¹⁸. De asemenea, au fost introduse noi categorii de situri ale patrimoniului mondial, precum peisaje culturale, itinerarii, patrimoniu industrial, deșerturi, situri marine-costiere și insule mici. Comitetul Patrimoniului Mondial își continuă activitatea în colaborare cu toate statele părți la Convenția Patrimoniului Mondial și cu cele trei organisme consultative ale sale (ICOMOS – Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor, IUCN – Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii și ICCROM – Centrul internațional de studii pentru conservarea și restaurarea patrimoniului cultural, pentru a face progrese și mai mari în diversificarea Listei Patrimoniului Mondial, astfel încât aceasta să fie cu adevărat echilibrată și reprezentativă pentru extraordinara diversitate culturală și naturală a planetei noastre¹⁹.

Protecția Patrimoniului Mondial este, de fapt, un angajament colectiv pentru viitor, începând cu documentul 10A al Comitetului Patrimoniului Mondial – „Raport privind rezultatele celui de-al treilea ciclu al exercițiului de raportare periodică în Europa și America de Nord (WHC/24/46.COM/10A)”. Acest document se adresează tuturor nivelurilor de guvernare responsabile pentru punerea în aplicare a Convenției privind Patrimoniul Mondial, inclusiv autorităților naționale, regionale și locale.

Desemnările UNESCO în comparație: administratori locali și regionali, administratori de situri, universități, asociații, reprezentanți ai principalelor instituții au putut face schimb de opinii între ei și cu reprezentanți ai principalelor organisme naționale și internaționale din domeniul patrimoniului mondial.

Un sistem de management comun

Scopul unui plan sau al unui sistem de management pentru a asigura protecția și punerea în valoare a siturilor este de a identifica strategiile și acțiunile necesare pentru a păstra valoarea universală excepțională a unui bun, de a defini obiectivele, de a planifica activitățile, de a stabili resursele și de a crea un sistem de monitorizare pentru a evalua progresul. Este un instrument de guvernare concret și participativ, care trebuie să implice în mod necesar autoritățile locale, persoanele private și părțile interesate și să se integreze în planurile urbane, politicile și reglementările privind terenurile și dezvoltarea durabilă pentru a asigura conservarea și utilizarea pe termen lung a sitului.

¹⁸ Numărul statelor care au prezentat liste provizorii în conformitate cu orientările stabilite de Comitet a crescut de la 33 la 132 state.

¹⁹ Pentru informații pe tema, a se vedea: <https://www.unesco.it/it/temi-in-evidenza/cultura/per-una-lista-del-patrimonio-mondiale-piu-equilibrata-la-world-heritage-global-strategy/>.

4. Concluzii

Cooperarea internațională rămâne un instrument indispensabil pentru abordarea provocărilor globale, dar trece printr-o fază de transformare profundă, determinată de cerințe de eficacitate și durabilitate. Viitorul cooperării este din ce în ce mai orientat către valorificarea resurselor locale, parteneriatul egal și adaptarea la schimbările climatice, în special în zone prioritare precum țări în curs de dezvoltare. De asemenea, cooperarea internațională este indispensabilă pentru protejarea patrimoniului cultural, acționând prin instrumente normative precum convențiile UNESCO. Implicarea în patrimoniul cultural stimulează, de asemenea, sentimentul de apartenență la o comunitate europeană, bazată pe un patrimoniu cultural comun, experiențe istorice și valori comune. Aceasta urmărește să prevină deturnarea, să protejeze proprietatea în timpul conflictelor și să promoveze dezvoltarea durabilă. Printre principalele provocări se numără raritatea resurselor și un context geopolitic complex. Generațiile prezente au o datorie puternică față de generațiile viitoare, care nu se poate limita la o simplă bunăvoință, ci trebuie să fie exprimată în precepte juridice și în crearea de instrumente de reglementare inovatoare față de cele codificate. Construirea viitorului înseamnă construirea capacității de a aspira, adică oportunități pentru oameni de a participa la toate acele ocazii în care o societate dă formă și sens viitorului său, de la școală la lumea muncii, de la familie la asociații etc.

Problema lacunelor din legislație

BOGDAN BUNECI *

REZUMAT

Problema lacunelor din legislație atât dintr-o perspectivă teoretică și practică reprezintă un impact deosebit asupra sistemului judiciar. În studiu sunt explorate conceptele de lacună veritabilă și falsă, precum și distincțiile între lacunele scuzabile și nescuzabile, cu sprijin doctrinar din literatura juridică română și internațională. Se identifică cauzele apariției lacunelor – atât obiective, cât și subiective – și se examinează metodele de remediere prin intervenția legislativă și rolul judecătorului în completarea vidurilor normative prin interpretare și analogie. Totodată, sunt prezentate implicațiile asupra securității juridice și riscurile pentru drepturile fundamentale ale cetățenilor. Se evidențiază necesitatea colaborării între puterea legislativă și judiciară pentru asigurarea unei ordini de drept coerente și eficiente.

CUVINTE CHEIE

Lacune legislative, interpretare juridică, analogia dreptului, sistem judiciar, securitate juridică

CUPRINS: 1. Introducere – 2. Noțiunea și tipologia lacunelor legislative – 3. Cauzele apariției lacunelor legislative – 4. Mijloace de remediere și completare a lacunelor legislative – 5. Implicațiile lacunelor legislative asupra sistemului judiciar – 6. Concluzii

1. Introducere

Lacunele legislative (denumite și viduri legislative sau lacune de drept) reprezintă absența unor prevederi legale acolo unde, în mod normal, ar fi necesară o reglementare pentru a soluționa o situație juridică concretă. În termeni simpli, o lacună apare atunci când „anumite relații sociale, situații de fapt, deși ar fi trebuit să fie reglementate de norme juridice, totuși sunt neglijate de către legiuitor”. Aceste goluri normative constituie un fenomen negativ, care afectează eficacitatea dreptului în vigoare – frânează aplicarea legii și, în cele din urmă, pot stopa evoluția normală a relațiilor sociale.

* Profesor asociat, dr. Bogdan Buneci, Universitatea de Ecologie din București, România.

Importanța studierii lacunelor rezidă în impactul lor practic semnificativ. Existența lacunelor pot crea probleme serioase în procesul de aplicare a dreptului. Judecătorii și autoritățile chemate să aplice legea se pot confrunta cu situații neprevăzute de nicio normă, fiind obligați să găsească soluții echitabile fără un text de lege clar. În același timp, lacunele legislative scot la iveală interacțiunea critică dintre puterea legislativă (care creează dreptul) și puterea judecătorească (care aplică dreptul). În majoritatea sistemelor juridice moderne, judecătorul are obligația de a soluționa orice cauză – el *nu poate refuza să judece pe motivul tăcerii sau insuficienței legii, altfel ar comite un denegare de dreptate (dénî de justice)*¹. Prin urmare, ori de câte ori legislația lasă un gol, sistemul judiciar este forțat să intervină pentru a „umple” acel gol, fie prin interpretare extensivă, fie prin analogie sau prin recurs la principii generale ale dreptului. Această lucrare își propune să analizeze problema lacunelor din legislație dintr-o perspectivă teoretică și general-juridică, evidențiind totodată implicațiile în practica judiciară și exemple relevante din dreptul românesc. Vor fi examinate noțiunea și clasificările lacunelor, cauzele apariției lor, modalitățile de acoperire a acestor goluri și efectele pe care le au asupra sistemului de justiție.

2. Noțiunea și tipologia lacunelor legislative

În doctrină s-au formulat multiple definiții ale lacunelor în drept. În esență, prin *lacună legislativă* se înțelege „lipsa totală sau parțială a prevederilor normative, a căror necesitate este determinată de dezvoltarea relațiilor sociale, de principiile generale și de conținutul legislației în vigoare, orientate spre reglementarea aspectelor esențiale ale vieții juridice”. Cu alte cuvinte, există o lacună atunci când ordinea juridică *nu oferă nicio dispoziție aplicabilă* unei situații care, prin natura sa, reclamă o normă juridică. Trebuie subliniat că nu orice absență a unei reglementări echivalează cu o lacună de drept. Dacă legiuitorul, în mod deliberat, a lăsat nereglementată o anumită materie considerând că nu necesită intervenție normativă, nu ne aflăm în prezența unei lacune. Lipsa intenționată a unei reglementări (uneori denumită și *lacună aparentă*) trebuie diferențiată de situația în care *legislatorul ar fi trebuit să intervină, dar a omis să o facă*. Doar în acest din urmă caz putem vorbi despre o adevărată lacună juridică.

Literatura de specialitate distinge între mai multe tipuri de lacune legislative. O primă clasificare este cea între *lacună veritabilă* și *lacună falsă*. Lacuna veritabilă (sau propriu-zisă) se referă la absența totală a unei norme aplicabile situației date – cu alte cuvinte, există un *gol normativ real* ce impune completare legislativă.

¹ Spre exemplu, Codul civil român din 1864 interzicea judecătorului să refuze soluționarea unei cauze pe motiv de lipsă a legii (non liquet), obligându-l să decidă chiar și în caz de lacună, altfel ar comite denegare de dreptate.

Lacuna falsă (aparentă), în schimb, presupune că o reglementare există, însă este considerată inadecvată sau insuficientă; nu este propriu-zis o absență normativă, ci mai degrabă o imperfecțiune a legii care poate fi depășită prin interpretare extensivă sau prin corecții aduse ulterior de legiuitor. *Lacunelor false nu li se aplică proceduri de completare judiciară*, acestea fiind rezolvate, de regulă, fie prin interpretarea evolutivă a textului existent, fie prin reformă legislativă în viitor. În aceeași idee, Ch. Perelman, în lucrarea sa clasică „*Le problème des lacunes en droit*” (1968), arată că un sistem de drept trebuie tratat ca și cum ar fi complet, fără lacune – ceea ce forțează practic interpretul să acopere eventualele goluri fie recurgând la principii generale, fie la analogie. Perelman distinge astfel *lacunele „véritables”* (adevărate) – cazurile de tăcere a legii care necesită intervenția interpretului-legiuitor – de „*fausses lacunes*” (false) – situații în care soluția există deja în drept, chiar dacă nu e imediat evidentă, și deci judecătorul doar aplică norma existentă (eventual printr-o interpretare corectivă) și nu “creează” drept nou².

Totodată, în funcție de momentul și motivele apariției, se vorbește despre lacune scuzabile (primare) și lacune nescuzabile (ulterioare). Lacunele scuzabile sunt cele inerente evoluției dreptului – de exemplu, la un moment dat nu exista încă necesitatea reglementării unei anumite situații sociale, astfel că lipsa normei era de înțeles (legiuitorul *nu a prevăzut ceva ce abia ulterior devine relevant*). Prin contrast, lacunele nescuzabile apar din neglijența sau insuficiența previziune a legiuitorului, de obicei în cursul redactării actelor normative, când nu se ține cont de cerințe previzibile ori de reguli de tehnică legislativă, lăsând astfel reglementarea incompletă sau incoerentă.

De asemenea, doctrina mai operează și cu termeni precum *lacună în dreptul pozitiv*, *lacună de reglementare* și *lacună de legislație*. Aceste concepte subliniază nivelul la care se manifestă golul normativ. Astfel, *lacună în dreptul pozitiv* înseamnă absența oricărei norme aplicabile – fie lege, fie act subordonat legii, cutumă sau precedent – care să se refere la situația respectivă. Prin *lacună în reglementarea juridică* se înțelege lipsa unei norme concrete într-o lege sau într-un alt act normativ, necesară pentru acoperirea situației date. Însă, *lacună în legislație* desemnează un vid la nivelul legii însăși – *absența unei legi în ansamblu* care să reglementeze un domeniu important. În practică însă, aceste nuanțe terminologice au importanță mai mult pentru analiza teoretică; comun tuturor este faptul că există o nepotrivire între realitatea socială ce necesită o reglementare și cadrul normativ disponibil la un moment dat.

Problema lacunelor legislative și a tipologiei lor a fost tratată de numeroși autori, atât români, cât și străini. În literatura juridică română privind Teoria Generală a Dreptului, Nicolae Popa³ și Ion Craiovan⁴ abordează clasificările de

² CHAIM PERELMAN, *Le problème des lacunes en droit*, Bruylant, Bruxelles, 1968,

³ NICOLAE POPA, *Teoria generală a dreptului*, Ed. C.H. BECK, București, 2020.

⁴ ION CRAIOVAN, *Tratat de teoria generală a dreptului Ed.5*, Ed. Universul Juridic, București, 2023.

mai sus, evidențiind că lacunele pot fi intenționate vs. neintenționate, primare vs. secundare, reale vs. aparente etc., în funcție de voința legiuitorului și contextul apariției.

3. Cauzele apariției lacunelor legislative

Niciun sistem de drept nu este deplin și absolut complet. Diversitatea și dinamica relațiilor sociale fac imposibilă prevederea exhaustivă, de către legiuitor, a tuturor situațiilor ce pot apărea în practică. Există multiple cauze obiective ale apariției lacunelor legislative. În primul rând, evoluția societății și progresul tehnologic generează situații noi, pe care legea în vigoare nu le-a anticipat. Este bine cunoscut faptul că „*nici o legislație contemporană nu este în stare să prevadă diversitatea relațiilor sociale ce necesită o reglementare juridică*”. De exemplu, dezvoltarea rapidă a internetului, a relațiilor de mediu sau apariția unor tehnologii (precum inteligența artificială) au lăsat adesea un hiatus legislativ, deoarece cadrul normativ existent nu cuprindea reguli specifice acelor domenii emergente. Aceste goluri devin vizibile abia *în practică*, atunci când se ivește un caz concret ce nu poate fi încadrat în nicio reglementare – moment în care *se conștientizează existența lacunei și necesitatea intervenției normative*. După cum se remarcă în literatura de specialitate, cel mai adesea practica juridică semnalează existența lacunelor: aplicarea legii în situații reale scoate la iveală atât lacune, cât și alte insuficiențe ale legislației.

În al doilea rând, există și cauze subiective ale lacunelor, legate de modul în care este elaborată și sistematizată legislația. Uneori, erorile sau omisiunile în redactarea actelor normative duc la apariția de viduri legislative. Ignorarea regulilor de tehnică legislativă și de lege poate avea consecințe notabile: dacă legiuitorul nu corelează suficient noile prevederi cu cele existente, dacă abrogă dispoziții fără a pune nimic în loc sau formulează norme lacunare, rezultatul este un act normativ incoerent, cu goluri de reglementare. Elaborarea actelor normative constituie un proces complex, în care trebuie luați în calcul factorii economici, politici, sociali, istorici etc., iar ignorarea acestor factori ori a tehnicii de legiferare poate fi o cauză a lacunelor.⁵ Practic, dacă legiuitorul nu prevede toate situațiile tipice ce se pot ivi sau nu coordonează intrarea în vigoare a noilor legi cu ieșirea din vigoare a celor vechi, se poate crea un decalaj legislativ care echivalează cu o lacună. În România, autorii de drept subliniază că adoptarea unor norme noi urmărește tocmai acoperirea vidurilor legislative ori înlocuirea și completarea normelor existente. De aceea, *atunci când se abrogă un act normativ și se înlocuiește cu altul, cele două momente (ieșirea din vigoare a vechii legi*

⁵ VERGINIA VEDINAȘ, *Legislative Developments in Post-Revolutionary Romania. Weaknesses. Possible Solutions*, în *Annals of the Academy of Romanian Scientists, Seria Nouă pe Economie*, 1, 2015.

și intrarea în vigoare a celei noi) trebuie să fie concomitente, pentru a evita antinomiile sau golurile legislative create de decalaj⁶.

Un exemplu sugestiv de lacună creată prin inconsistența legiuitorului este situația infracțiunilor de insultă și calomnie din dreptul penal român. În 2006, legiuitorul a decis abrogarea acestor infracțiuni (eliminându-le din Codul penal), lăsând faptele de insultă și calomnie fără nicio sancțiune penală. Această omisiune legislativă – un gol de reglementare în protecția demnității persoanei – a fost criticată și în final cenzurată de Curtea Constituțională a României, care a declarat neconstituțională legea de abrogare. Curtea Constituțională a României a apreciat că vidul legislativ rezultat prin dezincriminare aduce atingere valorilor constituționale protejate, precum demnitatea și onoarea persoanei. Prin Decizia nr. 62/2007, Curtea a constatat că eliminarea acestor norme penale a creat o lacună veritabilă în lege, incompatibilă cu Constituția, forțând astfel reintroducerea infracțiunilor de insultă și calomnie (până la adoptarea unui nou Cod penal adoptat prin Legea nr. 286/2009, intrat în vigoare la 01 februarie 2014, care nu a mai prevăzut aceste infracțiuni). Acest caz ilustrează cum o intervenție legislativă necorespunzătoare poate genera lacune ce afectează ordinea juridică, iar corectarea lor devine imperativă.

De asemenea, lacune pot apărea și ca efect indirect al controlului de constituționalitate. Dacă o dispoziție legală esențială este declarată neconstituțională și eliminată din ordinea juridică, până la adoptarea unei noi reglementări se poate crea un *vid*. Spre exemplu, în 1999 Curtea Constituțională a României a declarat neconstituționale prevederile dintr-o ordonanță care stabileau măsuri de protecție specială pentru minorii sub 14 ani care săvârșiseră fapte penale. În acel moment, Codul penal reglementa doar răspunderea minorilor peste limita vârstei penale, iar după decizia Curții Constituționale, *minorii care comiteau fapte penale dar nu răspundeau penal rămăseseră fără niciun cadru legal de protecție sau reeducare*. Autoritățile au recunoscut existența unui adevărat vid legislativ în această materie. Abia odată cu adoptarea Legii nr. 272/2004 s-a “umplut” acest gol, introducându-se dispoziții exprese privind *protecția copilului care a săvârșit o faptă penală și nu răspunde penal*. Acest exemplu evidențiază cum lipsa de corelare între abrogarea unei norme vechi și introducerea uneia noi poate lăsa temporar zone întregi nereglementate, punând sistemul judiciar în dificultate.

În fine, merită menționat că noțiunea de *vid legislativ* este adesea folosită în discursul public și politic atunci când se militează pentru adoptarea unei noi legi sau se critică absența unei reglementări într-un anumit domeniu. Identificarea unei lacune legislative devine astfel un argument pentru intervenția legiuitorului, reflectând așteptarea societății ca puterea publică să reacționeze la problemele nerezolvate de cadrul normativ existent⁷.

⁶ IOAN VIDA, *Legistică Formală, Introducere în tehnica și procedura legislativă*, Ediția a III-a Revizuită și completată, Editura LUMINA LEX București, 2006, pp. 184, 193.

⁷ *Raportul Curții Constituționale a României la The XIVth Congress of the Conference of European Constitutional Courts*, 2-7 June, 2008, Vilnius - Lituania.

4. Mijloace de remediere și completare a lacunelor legislative

Responsabilitatea principală pentru acoperirea lacunelor legislative revine organelor legiuitoare. Într-un stat de drept, Parlamentul (sau autoritatea competentă) are obligația de a elimina golurile din propriile acte normative imediat ce acestea sunt constatate oficial. Prin declanșarea procesului legislativ, legiuitorul poate și trebuie să corecteze lacunele apărute fie în legi, fie în alte reglementări, asigurând astfel plenitudinea cadrului legal. Principiul este confirmat expres, de pildă, în România, unde Constituția prevede la art. 61 alin. (1) că *Parlamentul este unica autoritate legiuitoare a țării*, iar completarea lacunelor din legi intră exclusiv în competența sa. În mod similar, fiecare autoritate publică emitentă de norme (Guvern, ministere cu atribuții de reglementare etc.) are datoria de a remedia lacunele din actele normative pe care le adoptă, în limitele competenței lor. Așadar, dacă vidul apare într-o materie rezervată legii, soluția este adoptarea unei legi noi sau de modificare; dacă lacuna privește un domeniu ce ține de competența Guvernului (prin hotărâri, ordonanțe ș.a.), atunci Guvernul este chemat să intervină, și așa mai departe.

Procesul de completare legislativă poate fi însă de durată, iar între timp instanțele judecătorești și practicienii dreptului trebuie să facă față situațiilor nereglementate. După cum s-a arătat, judecătorul nu-și poate declina obligația de a judeca pe motivul lipsurilor legii. Astfel, dreptul pozitiv oferă mecanisme de „*umplere*” a lacunelor prin interpretare și analogie, care permit rezolvarea cazurilor concrete până la intervenția legiuitorului. În dreptul românesc, aceste mecanisme sunt codificate în mod clar. Dispozițiile articolului 1 alin. (2) din noul Cod civil prevăd ierarhia soluțiilor la care poate recurge interpretul atunci când se confruntă cu un caz neacoperit de vreo normă: „*În cazurile neprevăzute de lege se aplică uzanțele, iar în lipsa acestora, dispozițiile legale privitoare la situații asemănătoare, iar când nu există asemenea dispoziții, principiile generale ale dreptului.*”. Așadar, ordinea este: mai întâi uzanțele (cutuma, dacă există și este recunoscută), apoi analogia legii (extinderea la speța nouă a normelor existente pentru situații similare) și, în ultimul rând, analogia dreptului (recursul la principiile generale ale sistemului de drept, din care judecătorul deduce o regulă de soluționare). Această abordare, prevăzută explicit de cod, evită soluția inacceptabilă a *non liquet*-ului (imposibilitatea de a decide) și îi conferă judecătorului rolul de a fi, în anumite limite, „co-legiuitor” pentru speța dedusă judecății.

Remarcăm că o reglementare similară există și în alte sisteme de drept: Codul civil elvețian (art. 1, paragraful 2) încă din 1907 stipulează că *în lipsa unei dispoziții legale aplicabile, judecătorul va decide conform cutumei, iar dacă nici cutumă nu există, conform regulii pe care ar stabili-o el însuși dacă ar fi legiuitor*.⁸ În esență, judecătorul este autorizat să recurgă la raționamente de analogie și la valorile fundamentale ale dreptului pentru a depăși lacunele, asigurând astfel continuitatea actului de justiție.

⁸ https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en.

Există, desigur, limite ale acțiunii judecătorești în completarea lacunelor. Judecătorul „*trebuie să spună dreptul, dar nu poate merge împotriva voinței exprese sau prezumate a legiuitorului*”, avertiza Chaim Perelman. Altfel spus, soluția pe care o dă o instanță într-un caz nereglementat trebuie, pe cât posibil, să fie în spiritul ordinii de drept existente, fără a contrazice opțiuni legislative clare. Puterea judecătorească de a „face” drept are caracter subsidiar și se oprește în fața marilor decizii de politică legislativă. Dacă ne aflăm în fața unui „creux” – un gol profund în sistemul de drept, rezultat din absența unei întregi instituții sau dintr-o opțiune clară a legiuitorului de a nu reglementa un domeniu – atunci remedierea nu mai poate fi realizată de instanțe, ci necesită intervenția pozitivă a legiuitorului. Perelman oferă un exemplu elocvent: în Israel, căsătoriile și divorțurile țin exclusiv de tribunalele religioase; *nu există o instituție a căsătoriei civile*, ceea ce constituie un veritabil *vid intenționat* al sistemului. Un asemenea gol (lacuna extra legem, în afara dreptului existent) nu poate fi umplut de judecători, întrucât ar însemna să creeze din temelii o nouă reglementare – fapt ce depășește rolul puterii judecătorești. Dimpotrivă, lacunele intra legem (situațiile nereglementate în interiorul sferei în care legea își propune totuși să reglementeze) pot și trebuie să fie depășite prin tehnici de interpretare judiciară.

Astfel, practica ne arată că judecătorii apelează curent la interpretarea extensivă și raționamentul analogic pentru a rezolva spețe neacoperite de litera legii. De exemplu, înainte ca legislația să prevadă expres răspunderea civilă pentru încălcarea dreptului la viață privată în mediul online, instanțele au extins principii generale din materia delictelor civile la situații precum *publicarea de informații personale pe internet*, umplând astfel temporar lacuna până la intervenția legiuitorului. În anumite ramuri de drept însă, libertatea de a completa lacunele este mai restrânsă: în dreptul penal, principiul legalității incriminării împiedică folosirea analogiei în defavoarea acuzatului (*nullum crimen sine lege*). Cu alte cuvinte, *dacă o faptă nu este prevăzută de legea penală, judecătorul nu o poate considera infracțiune prin analogie*, oricât de reprobabilă ar fi – golul legislativ trebuie acoperit de Parlament prin incriminarea explicită a faptei respective. Instanțele pot recurge la analogie doar în favoarea inculpatului (de pildă, extinzând o cauză de nepedepsire la un caz similar neprevăzut), dar nu pot crea infracțiuni noi. Această rezervă evidențiază că nu orice lacună poate fi remediată pe cale judiciară; în ultimă instanță, cooperarea inter-instituțională este esențială: identificarea lacunei poate fi făcută de judecători (sau de alte autorități ori chiar de doctrină), însă *eliminarea definitivă a golului normativ se realizează doar prin actul de voință al legiuitorului, în cadru oficial*.

În România, jurisprudența recentă reflectă acest echilibru. Curtea Constituțională, de exemplu, a fost adesea sesizată cu excepții de neconstituționalitate ce invocau omisiuni legislative, practic solicitând Curții să adauge în lege ceea ce lipsește. Curtea Constituțională a dezvoltat o jurisprudență consecventă în care *distinge între lacune ce afectează constituționalitatea și lacune ce țin de competența exclusivă a legiuitorului*. Pe de o parte, Curtea

a admis excepții în care vidul legislativ era de natură să încalce Constituția, tratând omisiunea ca pe un viciu al legii. Pe de altă parte, Curtea Constituțională a declarat inadmisibile acele cereri care urmăreau *completarea legii pe calea controlului de constituționalitate*, reținând că instanța constituțională nu se poate erija în legiuitor pozitiv. Cu alte cuvinte, dacă se reclamă o omisiune legislativă pur și simplu pentru că legea nu conține o anumită soluție dorită, Curtea nu poate decât să constate că nu are competența de a „*acoperi*” acel gol prin propria decizie, sarcina aparținând Parlamentului. Această atitudine de *self-restraint* (auto-limitare) este împărtășită de multe Curți Constituționale europene. Tendința actuală, subliniată în literatura de specialitate, este de a găsi un echilibru: *curțile constituționale asistă tot mai mult legiuitorul, semnalând omisiunile legislative, însă încearcă să nu încalce prerogativele exclusive ale acestuia*. Practic, Curtea poate indica prin considerentele deciziei sale că există o problemă nerezolvată de lege (uneori stabilind un termen pentru ca legiuitorul să intervină), dar nu va dicta direct conținutul normei lipsă – tocmai pentru a respecta separația puterilor în stat.

5. Implicațiile lacunelor legislative asupra sistemului judiciar

După cum reiese din cele de mai sus, sistemul judiciar resimte direct efectele lacunelor din legislație. În absența unor norme clare, judecătorii trebuie să depună eforturi suplimentare pentru a *clarifica legea sau chiar pentru a crea, pe cale interpretativă, o regulă nouă*, aplicabilă cazului. Aceasta poate conduce la soluții neunitare și insecuritate juridică. Dacă instanțele interpretează diferit aceeași lacună – unii recurg la analogie, alții resping acțiunile ca nefondate din lipsă de temei legal – se ajunge la practici neuniforme, contrare principiului securității raporturilor juridice. În dreptul românesc există mecanisme precum recursul în interesul legii sau hotărârile prelabile pentru dezlegarea unor chestiuni de drept ale Înaltei Curți de Casație și Justiție menite să unifice jurisprudența, însă acestea intervin de regulă *după ce diversitatea de soluții s-a manifestat deja*. De aceea, o legislație completă și coerentă este esențială pentru a preveni sarcina excesivă pusă pe umerii instanțelor.

Totodată, lacunele legislative testează limitele rolului judecătorului. Pe termen scurt, judecătorul acoperă golul pentru a face dreptate într-un caz concret – devine, într-o anumită măsură, coautor al normei aplicabile. Însă pe termen lung, dacă asemenea lacune persistă, se poate ajunge la o „*jurisdicționalizare*” a procesului normativ: instanțele ajung să stabilească ele reguli generale prin deciziile lor, substituindu-se parțial legiuitorului. Acest lucru poate fi problematic din perspectiva legitimității democratice, întrucât judecătorii nu sunt aleși să facă legi. În plus, munca judecătorilor devine mai dificilă – ei trebuie să efectueze o cercetare mai amplă (inclusiv comparativă uneori) pentru a găsi soluții supletive, să își argumenteze creativ deciziile pentru a le face acceptabile și să se asigure

că nu își depășesc atribuțiile. Practica arată că, în general, judecătorii tratează cu prudență lacunele: caută mai întâi indicii în sistemul de drept existent (principii, analogii apropiate) și abia dacă totul eșuează, admit explicit existența unui vid legal.

Un alt efect al lacunelor asupra justiției este riscul de negare a drepturilor sau de denegare a justiției pentru cetățeni. Dacă o persoană nu își poate valorifica un drept ori nu poate obține apărarea unui interes legitim din cauză că legea nu prevede procedura sau norma substanțială necesară, se creează o situație de inechitate. De exemplu, înainte de adoptarea legislației privind hărțuirea pe internet prev. de art. 208 Cod penal român, victimele unui astfel de comportament se loveau de un vid juridic: faptele nu erau încadrate nicăieri, deci plângerile lor erau fie respinse, fie soluționate impropriu pe temeuri generale. În asemenea situații, *încrederea publicului în sistemul de justiție poate fi erodată*, deoarece oamenii percep că justiția nu le oferă un remediu. De aceea, semnalarea lacunelor de către practicieni și doctrină are și rolul de a proteja drepturile cetățenilor, punând presiune pe legiuitor să intervină. Mecanisme precum excepția de neconstituționalitate în România permit ridicarea directă, în fața CCR, a problemei unui vid legislativ care afectează drepturi fundamentale, tocmai pentru a forța o soluție (fie declararea obligației de a legifera, fie măcar evidențierea oficială a problemei).

Astfel, nu în ultimul rând, din perspectivă practică, existența lacunelor impune sistemului judiciar și o componentă creativ-interpretativă sporită. Judecătorul modern nu mai este doar „*gura care rostește cuvintele legii*” (după celebra formulare a lui Montesquieu), ci și un participant la evoluția dreptului. Fiecare hotărâre judecătorească pronunțată într-un context de lacună legislativă devine, implicit, *un precedent* (de facto, chiar dacă nu obligatoriu legalmente în sistemul nostru de drept civil) și un mesaj către legiuitor. În unele cazuri, soluțiile novatoare date de instanțe pentru a umple golurile normative au inspirat direct modificări legislative ulterioare. Astfel, se realizează un dialog tacit între judecător și legiuitor: *primul semnalează și temporar rezolvă problema*, iar *al doilea o rezolvă în mod general și permanent prin lege*. Acest dialog este benefic atâta timp cât fiecare putere își respectă sfera de competență – judecătorul nu forțează nota dincolo de raționamente juridice (evitând să impună soluții care contrazic voința legislativă exprimată), iar legiuitorul reacționează prompt atunci când justiția scoate la lumină deficiențe normative.

Așa fiind, impactul lacunelor legislative asupra sistemului judiciar este considerabil: ele testează capacitatea judecătorilor de a asigura actul de justiție în condiții de incertitudine normativă, pun la încercare echilibrul dintre puteri și pot afecta drepturile cetățenilor. Sistemul juridic își menține echilibrul și autoritatea doar găsind răspunsuri adecvate la aceste viduri – fie pe calea *interpretării judiciare*, fie, ideal, pe calea *corectării legislative*.

6. Concluzii

Lacunele din legislație reprezintă o provocare inevitabilă și complexă pentru orice sistem de drept. Caracterul dinamic al relațiilor sociale și imperfecțiunea inerentă procesului legislativ fac ca, periodic, să apară situații neacoperite de normele în vigoare. Deși, teoretic, s-a aspirat cândva la ideea unui *drept complet și coerent*, realitatea a demonstrat că golurile normative există și trebuie gestionate inteligent. Analiza teoretică ne arată că lacunele pot fi definite și clasificate în diverse moduri – veritabile sau false, primare ori ulterioare, *intra legem* sau *extra legem* – însă, din perspectiva practicianului, contează mai ales *identificarea corectă a unei lacune și alegerea metodei potrivite de acoperire a ei*.

Experiența juridică românească și comparată evidențiază două paliere de acțiune complementare. Pe de o parte, legiuitorul are răspunderea de a monitoriza și reactualiza constant legislația, astfel încât lacunele identificate să fie eliminate prin norme noi sau amendamente ale celor existente. O bună tehnică legislativă, consultarea doctrinară și atenția la semnalele venite din practică sunt instrumente-cheie pentru prevenirea și corectarea vidurilor legislative. Pe de altă parte, sistemul judiciar funcționează ca un veritabil „colac de salvare” atunci când legea lasă loc de goluri. Judecătorii, obligați fiind să nu refuze înfăptuirea actului de justiție, apelează la interpretare, analogie și principii generale pentru a da soluții echitabile acolo unde legea tace. În acest proces, instanțele stabilesc limitele a ceea ce pot sau nu pot face: *pot completa lacunele minore, fără a răsturna voința legislativă, dar nu pot acoperi prin simpla jurisprudență absența unor instituții fundamentale sau opțiuni deliberate ale legiuitorului*.

Așa cum am arătat lacunele legislative au efecte concrete asupra actului de justiție – de la dificultăți în soluționarea cauzelor, la riscul de practică neunitară și până la necesitatea intervenției curților constituționale pentru a proteja drepturi fundamentale atunci când lacunele devin intolerabile. Prin urmare, importanța subiectului nu este doar teoretică: modul în care un sistem juridic își gestionează lacunele este un *indicator al capacității sale de adaptare și al maturității sale instituționale*. Un sistem rigid, care ar nega existența lacunelor sau ar lăsa rezolvarea lor la voia întâmplării, ar periclita încrederea cetățenilor și însăși ideea de securitate juridică. În schimb, un sistem flexibil și autocritic, în care legislativul și judiciarul colaborează implicit pentru a acoperi golurile de drept, asigură continuitatea și coerența ordinii de drept.

În concluzie, problema lacunelor din legislație ne reamintește că dreptul este o construcție în permanentă devenire, iar perfecțiunea sa este un ideal. Important este ca orice lacună – inevitabilă în sine – să fie *recunoscută la timp și transformată într-o oportunitate de dezvoltare a dreptului*, fie prin interpretare judicioasă, fie prin mai buna legiferare. Doar astfel sistemul juridic își poate îndeplini menirea de a regla eficient relațiile sociale, garantând în același timp că niciun justițiabil nu rămâne fără răspuns din partea legii și a justiției. Lacuna legislativă, din defect al legii, poate deveni astfel catalizatorul progresului legal – condiția fiind să existe voința instituțională de a o umple cu norme juste și clare, spre beneficiul întregii societăți.

Rolul dreptului canonic în istoria dreptului românesc

DIANA CÎRMACIU *

REZUMAT

Dreptul canonic poate fi considerat ca fiind una dintre matricele normative esențiale ale dreptului românesc. Dreptul canonic reprezintă nu doar un ansamblu de norme bisericești, ci un sistem juridic, istoric cu vocație normativă care a reușit să influențeze configurarea ordinii juridice în societățile europene premoderne. Este cunoscut faptul că, înainte de formarea statelor moderne și de separația concretă dintre drept, morală, religie, normele canonice au fost instrumente importante de reglementare a relațiilor sociale. Prin intermediul acestor norme s-au oferit soluții juridice pentru raporturi succesoriale, de familie, pentru diferite aspecte disciplinare etc.

CUVINTE-CHEIE

Istoria dreptului; drept canonic; nomocanon; pravila.

La fel ca în multe alte state, dreptul canonic a influențat și în țara noastră sfera dreptului privat, domeniile regimului sancționator și al procedurilor judiciare, depășind astfel cadrul strict eclezial. În Evul Mediu, norme juridice care se distingeau de dreptul canonic erau înmănunchate în dreptul civil. De-a lungul secolelor noțiunea de ”drept civil” a fost utilizată pentru a distinge normele de drept privat, față de acelea de drept public¹. Dreptul canonic nu se limitează doar la a norma raporturile interne ale Bisericii, ajungând la a prefigura un model normativ cu aplicabilitate generală care reglementează raporturi sociale și juridice. În doctrină se arată că, în tradiția bizantină canoanele au coexistat cu normele imperiale făcând parte integrantă din colecțiile de timp nomocanon². Se recunoaște faptul că nu doar dreptul romano-bizantin a influențat legislația din

* Lector, univ.dr, Universitatea din Oradea, Facultatea de Drept.

¹ FLORINA MOROZAN, *Drept civil*, vol. 1, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2014, p. 9.

² Astfel, în tradiția răsăriteană, canoanele coexistă cu norme civile, iar colecțiile numite nomocanoane surprindeau această coabitare: o parte canonică și o parte de legi imperiale (civile) aplicabile vieții bisericești și comunitare. Această structură favorizează o trecere sau migrare a normelor către ordinea laică, pentru că normele circulau deja într-un format mixt (canon + „nomos”). În doctrina românească de drept canonic, ideea că normele canonice sunt parte a unui sistem normativ cu mecanisme proprii de interpretare și aplicare este tratată sistematic în doctrină. A se vedea ANDREI RĂDULESCU, *Izvoarele dreptului civil și comercial român. Tendințe românești spre dreptul italian*, Tipografia Curierul Judiciar, București, 1932, pp. 64-65

Principatele Române, ci chiar și regulile canonice romano-bizantine care erau consultate și aplicate la rezolvarea anumitor diferende juridice³.

Dreptul canonic prezintă importanță în istoria dreptului românesc și pentru că a furnizat elemente de limbaj juridic (noțiuni de rudenie, impediment, vinovăție, îndreptare), tehnici de normare (clasificări, sancțiuni graduale, interpretare contextuală), criterii de legitimitate, atât de necesare pentru aplicarea normei într-o societate tradițională⁴.

Transmiterea dreptului canonic în spațiul românesc nu a avut loc pur și simplu prin surse primite, prin recepția directă și uniformă a surselor bizantine, ci printr-un proces extins de mediere culturală și instituțională care a avut loc de-a lungul mai multor secole. Acesta a inclus distribuirea de texte, pe lângă mobilitatea oamenilor și a instituțiilor care au garantat traducerea, adaptarea și aplicarea normelor canonice. Aici putem identifica un canal critic central de transfer prin cultura bisericească slavă care a servit, sub condițiile târzii medievale și pre-moderne ale Europei de sud-est, ca un limbaj comun al vieții religioase și juridice în sud-estul Europei. Textele canonice bizantine circulau în traduceri slave, ca manuscrise, colecții canonice și nomocanoane accesibile clerului, precum și oamenilor de cultură din Țările Române. Slava nu era doar un mediu lingvistic, ci un cadru cultural de interpretare care a permis încorporarea normelor canonice într-un sistem juridic care era familiar și adaptat tradițiilor locale. Ideile de impediment matrimonial, rudenie spirituală sau penitență au fost importate ca realități normative și nu ca și simple reguli religioase⁵. O altă sursă importantă a transferului normativ a fost reprezentată de instituțiile bisericești și de elitele ecleziastice. Ierarhii, mănăstirile și școlile mănăstirești au funcționat ca centre de conservare și diseminare a normelor canonice, asigurând continuitatea tradiției bizantine într-un context politic fragmentat. Circulația multor cărțurari – fie prin legături cu Athosul, fie prin contacte cu centrele sud-slave sau grecești – a favorizat nu doar transmiterea textelor, ci și a metodelor de interpretare a acestora. Dreptul canonic nu era receptat ca un text inert, ci ca un ansamblu sau corpus viu, aplicabil în practica judiciară și pastorală⁶.

Nu în ultimul rând, trebuie relevat și rolul colecțiilor canonice bizantine precum Sintagma (Syntagma) alfabetică a ieromonahului Matei Vlastares, o colecție canonică bizantină care a avut o circulație amplă în mediul slav și sud-est european. În doctrină s-a arătat că această lucrare a constituit una dintre sursele indirecte ale pravilelor românești, atât prin structura sa tematică, cât și

³ Spre exemplu, într-un document din Moldova (Anaforaua Mitropolitului Iacov Stamati al Moldovei) se arată că, în motivarea hotărârii luate cu privire la un litigiu de natură succesorală, au fost invocate norme canonice bizantine (Cârja Arhierilor). A se vedea VALERIU ȘOPROTA, *Introducere și bibliografie la Istoria Dreptului Român*, Tipografia Carte Românească, Cluj, 1937, p. 58.

⁴ IOAN FLOCA, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990, pp. 15-22.

⁵ *Ivi*, pp. 33-41.

⁶ ANDREI RĂDULESCU, *op. cit.*, p.77.

prin conținutul normativ. Prezența conceptelor și soluțiilor juridice specifice Sintagmei în pravilele românești indică acel transfer normativ mediat, realizat prin intermediul manuscriselor și al tradiției interpretative, nu prin traducere literală.

Filiera culturală și instituțională a dreptului canonic, descrisă anterior, demonstrează că prezența sa în Țările Române a fost un proces de asimilare selectivă, realizat prin intermediul culturii slavone, al bisericii și al marilor colecții canonice bizantine.

Trecerea de la manuscris la varianta tipărită reprezintă un moment decisiv în procesul de consolidare a dreptului canonic ca normă juridică aplicabilă. În secolul al XVII-lea, tiparul a permis nu doar multiplicarea textelor, ci și fixarea conținutului normativ, reducând decalajele locale și interpretările divergente.

În formatul unui manuscris, normele canonice circulau adesea în versiuni adaptate, comentate sau incomplete. Tiparul a reușit să transforme pravila într-o autoritate textuală stabilă, ce putea fi astfel invocată în fața instanțelor și recunoscută ca reper superior obiceiului. Schimbarea produsă a avut un efect juridic major: norma tipărită devine un criteriu de soluționare a diferendelor și un instrument de unificare a practicii judiciare⁷. Tiparul contribuie la consolidarea autorității normei în dublu sens și anume ca autoritate juridică (norma este stabilă, verificabilă, comună) și ca autoritate simbolică (legea este „scrisă” și legitimată de domnitor și Biserică). În acest context, dreptul canonic beneficiază de un avantaj structural: fiind deja un drept al textului (canoane), el se adaptează cu ușurință la cultura tiparului și își extinde influența asupra dreptului laic. Putem observa că nu tiparul este cel care creează dreptul canonic în spațiul românesc, dar cert a avut rolul de a-i amplifica forța normativă, transformându-l din tradiție manuscrisă într-un reper juridic central al ordinii premoderne.

Canalele de diseminare a dreptului canonic în spațiul românesc premodern fac dovada unui proces de continuitate culturală și juridică, proces care explică de ce dreptul canonic a putut deveni un element constitutiv al pravilelor românești și, implicit, al dreptului românesc premodern.

Pentru ilustrarea parcursului manuscris – carte tipărită trebuie să avem în vedere trei repere esențiale: Pravila de la Govora, Pravila lui Vasile Lupu și Îndreptarea Legii. Pravila de la Govora sau Pravila cea mică (1640) este o colecție de norme civile și bisericești ale statului medieval Țara Românească și a Bisericii Ortodoxe Române, având un loc important în istoria dreptului românesc și a celui canonic⁸. Prin Pravila de la Govora se realizează următoarele: stabilirea normelor de conduită și a sancțiunilor (într-un mediu în care comunitatea și parohia funcționează ca mecanisme de control); o „juridicizare” a moralei, abaterea religioasă fiind tratată și ca abatere cu consecințe în ordinea comunității; oferirea unui limbaj normativ și a unei ierarhii a autorităților (cleric/laic) – aspecte

⁷ VLAD GEORGESCU, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ediția a III a, Editura Humanitas, București, 1992, pp.101-102.

⁸ BELEA SIMION „ *Tradizione giuridica latina e tradizione giuridica bizantina nella formazione della codificazione moderna in Romania* ” Paragraf . 5. Il ruolo della giustizia ecclesiastica nei territori romeni (sec. XV-XIX) Pag. 43, Luigi Pellegrini Editore srl – Cosenza – Italy,

esențiale pentru pluralismul jurisdicțional ulterior.

Pravila lui Vasile Lupu, denumită Carte românească de învățătură (1646) era o codificare importantă ce conținea norme de drept civil, vamal, fiscal și de drept canonic, norme prin care, preponderent erau apărute proprietatea și interesele feodalilor⁹. Îndreptarea Legii (1652) sau Pravila lui Matei Basarab este acel corpus de norme canonice și civile esențial pentru dezvoltarea dreptului medieval românesc. Lucrarea structurată în două părți cuprinde legi de natură laică și aspecte de drept canonic ce vizau căsătoria, logodna, convențiile, dar și mai multe canoane (Nomocanon cu Dumnezeu) precum cele ale Sfinților apostoli, canoanele Sfântului Vasile¹⁰.

Așa cum am mai arătat, dreptul canonic poate fi considerat ca având rol de modelator al instituțiilor dreptului românesc premodern, iar în cele ce urmează redăm câteva exemple în acest sens.

Pornind de la faptul că, în dreptul canonic răsăritean, familia reprezintă una dintre instituțiile cele mai riguros normate, întrucât ea este privită nu doar ca realitate socială, ci ca instituție sacramentală, morală, cu impact direct asupra ordinii comunitare. Canoanele reglementează detaliat condițiile de validitate ale căsătoriei, impedimentele (rudenie de sânge, afinitate, rudenie spirituală), precum și efectele juridice ale încălcării acestora. Această concepție este receptată în mod direct în pravilele românești, unde normele canonice nu apar ca simple recomandări morale, ci ca norme de drept material, aplicabile de instanțe și producătoare de efecte juridice concrete.

În Îndreptarea Legii regăsim norme dedicate căsătoriei și impedimentelor, reflectând fidel tradiția canonică bizantină¹¹. Sunt reluate aspecte privind impedimentele de rudenie până la grade extinse; impedimentele de afinitate; rudenii spirituală (de tipul naș–fin), specifică dreptului canonic, dar cu efecte juridice directe asupra validității căsătoriei. Aceste dispoziții arată că dreptul canonic a furnizat structura conceptuală a dreptului familiei premodern, iar instanțele laice nu puteau ignora hotărârile sau calificările juridice formulate în termenii canoanelor¹². Rudenia este tratată nu doar ca fapt biologic, ci ca categorie

⁹ A se vedea și: https://bcub.ro/lib2life/Pravila%20lui%20Vasile%20Lupu_Longinescu%20Stefan_Bucuresti_1909.pdf, ȘTEFAN GH. LONGINESCU, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius*, Atelierele Grafice Socec&Co, București, 1909, site web accesat la data de 01.09.2025. Pravila lui Vasile Lupu marchează un moment de maturitate, aceasta în corporând norme cu conținut canonic (familie, morală, rudenii, impedimente), punându-le într-un cadru apt de aplicare judiciară. Pravila consfințește ideea de drept „scris” ca reper superior obiceului (fără a elimina obiceul) și instituie un model de autoritate normativă: domnia și tradiția juridică bizantină (implicit și canonică).

¹⁰ A se vedea <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/67729>, site web accesat la data de 01.09.2025.

¹¹ CARMEN OAMA, *Călătorie prin trecut și prezent. Căsătoria și regimurile matrimoniale, Despre (R)evoluții în Drept. Studii dedicate centenarului Vladimir Hanga*, Ed. Academiei Române, Editura Universul Juridic, București, 2021, pp. 227-295.

¹² A se vedea și ediție coordonată de ANDREI RĂDULESCU, *Îndreptarea legii*, Editura Academiei RPR, București, 1962, <https://archive.org/details/radulescu-andrei-coord.-indreptarea-legii-1652-scan/Radulescu%2C%20Andrei%20%28Coord.%29%20-%20Indreptarea%20Legii%20%281652%29%20%20scan/mode/2up>, site accesat la data de 03.09.2025.

juridică și morală, cu efecte asupra capacității matrimoniale; succesiunii și chiar și a responsabilităților familiale. Pravila lui Vasile Lupu preia aceste reguli și le integrează într-un limbaj accesibil judecătorilor și părților, confirmând caracterul lor de norme aplicabile în practica judiciară.

Drept urmare, putem observa că dreptul canonic a contribuit la formarea dreptului familiei românesc premodern, furnizând nu doar reguli, ci și o viziune normativă coerentă asupra relațiilor de familie.

Un alt domeniu major de influență al dreptului canonic îl reprezintă dreptul succesoral. În tradiția canonică, transmiterea patrimoniului nu este un act exclusiv economic, ci unul cu semnificație morală.

În pravilele românești, donațiile către biserici și mănăstiri sunt recunoscute și reglementate, fiind justificate prin argumente canonice: caritatea, pomenirea morților, sprijinirea cultului. Aceste acte sunt integrate în ordinea juridică laică, ceea ce arată o convergență între normele canonice și dreptul succesoral¹³.

Dreptul canonic ajunge să influențeze: libertatea de a dispune prin testament, protecția rudelor apropiate, limitele dispozițiilor testamentare contrare moralei creștine. Îndreptarea Legii reflectă aceste principii, consacrand o succesiune în care voința individuală este subordonată unei ordini morale și comunitare, legitimată religios.

O concluzie se desprinde în mod evident, și anume aceea că, dreptul canonic a contribuit la moralizarea dreptului succesoral, integrând actele de dispoziție într-un cadru normativ care îmbină interesul individual cu cel comunitar și religios.

Nu în ultimul rând, trebuie să abordăm și rolul sancțiunii în dreptul canonic, dar și cum se manifestă raportul dintre sancțiunile din acest domeniu și cele laice. Astfel, se poate nota că, sancțiunea are în primul rând o funcție corectivă și reintegrativă, nu represivă în sens modern. Penitența (acel canon-pedeapsă) urmărește îndreptarea persoanei și restabilirea ordinii morale, însă efectele sale depășesc planul strict spiritual.

Aplicarea canoanelor de penitență produce consecințe concrete care constă în excluderea temporară din viața liturgică, stigmatizarea social, dar chiar și limitarea accesului la anumite funcții sau poziții în comunitate.

În societatea premodernă, aceste efecte echivalează cu sancțiuni juridice de facto, influențând statutul persoanei și relațiile sale juridice¹⁴.

Pravilele arată că sancțiunile canonice și cele laice nu se exclud, ci se completează. Pentru anumite fapte (incest, jurământ fals), pedeapsa canonică este însoțită sau prefătează intervenția autorității laice, ceea ce confirmă rolul dreptului canonic ca subsistem sancționator al ordinii juridice generale.

Regimul sancționator canonic funcționează ca un instrument de control social și juridic, ilustrând modul în care dreptul canonic structurează răspunsul societății la comportamentul deviant.

¹³ VLAD GEORGESCU, *op.cit.*, pp. 173-180.

¹⁴ IOAN FLOCA, *op.cit.*, pp. 312-325

Putem afirma că prin reglementarea familiei, a succesiunilor și a sancțiunilor, dreptul canonic a modelat structura de bază a dreptului românesc premodern. Influența sa nu este marginală, ci constitutivă, deoarece normele canonice au fost aplicate ca drept material, au legitimat soluțiile juridice și au oferit un cadru coerent de interpretare a comportamentului social.

Dreptul canonic a avut un rol esențial și ca limbaj al legitimității în dreptul românesc premodern. El a furnizat vocabularul, simbolurile și referințele care făceau norma acceptabilă și obligatorie în conștiința colectivă.

Am mai adus în atenție continuitatea cu ordinea creștină răsăriteană, arătând că, pravilele se revendică explicit din tradiția creștină răsăriteană, invocând canoane, autorități bisericești și, indirect, moștenirea bizantină. Această continuitate oferea normei un caracter de stabilitate și permanență. Legea nu era un instrument arbitrar al puterii politice, ci expresia unei ordini vechi, validate de Biserică și de timp. Pentru comunitățile premoderne, această dimensiune era esențială: o normă era legitimă nu doar pentru că era impusă, ci pentru că era percepută ca „dreaptă” și „rânduită” potrivit unei ordini superioare.

Domnul apare în pravile nu doar ca legiuitor, ci ca garant al ordinii creștine. Prin patronajul tiparului și prin asumarea pravilelor, domnia se legitimează ca apărătoare a dreptei credințe și a justiției.

Astfel, dreptul canonic contribuie decisiv la raționalizarea dreptului românesc premodern și pregătește, indirect, terenul pentru codificările moderne.

Concluzii

Analizând aspectele surprinse în prezentul studiu, se desprinde concluzia că dreptul canonic a avut un rol constitutiv, nu doar auxiliar, în formarea dreptului românesc premodern, acesta contribuind la crearea de instituții, limbaj și tehnici de normare, mai ales în domeniile cu impact social major (familie, succesiuni etc.).

În plan instituțional, dreptul canonic a susținut un pluralism jurisdicțional. În acest model, Biserica și autoritatea laică au partajat sau au concurat competențe, iar pravilele au funcționat ca instrumente de convergență normativă. În perspectiva modernizării dreptului românesc, dreptul canonic rămâne esențial, chiar dacă ulterior codificările moderne separă dreptul de morală, de religie.

Cooperarea academică și combaterea intoleranței religioase și a antisemitismului

MARIA D'ARIENZO *

REZUMAT

Lucrarea analizează rolul universităților italiene și europene în promovarea unei culturi a respectului pentru diversitate și în combaterea intoleranței religioase. Strategiile europene și naționale de combatere a antisemitismului subliniază importanța rolului educațional al universităților și a cooperării științifice dintre diferitele instituții de învățământ superior, atât pentru construirea unor societăți capabile să asigure protecția efectivă a drepturilor omului, cât și pentru contracararea fenomenului în creștere al antisemitismului, amplificat după 7 octombrie 2023.

CUVINTE CHEIE

Cooperare academică; intoleranță religioasă; antisemitism

Educația pentru respectul diversității constituie, chiar și în fața unei slăbiri progresive a instituțiilor și sistemelor internaționale destinate protecției drepturilor inalienabile ale omului¹, un antidot eficient împotriva fenomenului urii și intoleranței religioase, inclusiv antisemitismul². Documentele supranaționale și internaționale – precum Cartea Albă privind dialogul intercultural³ sau Agenda ONU 2030 pentru dezvoltare durabilă⁴ – subliniază că educația pentru

* Profesor universitar de Drept ecleziastic și canonic, Departamentul de Drept, Universitatea din Napoli „Federico II”.

¹ Cf. AMNESTY INTERNATIONAL, *Raport 2023–2024. Analiză globală*, disponibil la <https://www.amnesty.it/rapporti-annuali/rapporto-2023-2024/analisi-globale/>.

² Raportul Comisiei de anchetă (Ottawa: Coaliția Parlamentară Canadiană pentru Combaterea Antisemitismului, 2011), p. 40, disponibil la <http://www.cp-cca.ca/pdf/Report%20of%20The%20Inquiry%20Panel-CPCCA.pdf>.

³ A se vedea CONSILIUL EUROPEI, *Cartea albă privind dialogul intercultural*. «A trăi împreună în demnitate egală», Strasbourg, 7 mai 2008, p. 18, disponibil la https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_ItalianVersion.pdf.

⁴ A se vedea ORGANIZAȚIA NAȚIUNILOR UNITE, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, disponibil la <https://sdgs.un.org/2030agenda>, Obiectivul 4.7: „Până în 2030, să se asigure că toți cursanții dobândesc cunoștințele și competențele necesare pentru a promova dezvoltarea durabilă, inclusiv, printre altele, prin educație pentru dezvoltare durabilă și stiluri de viață durabile, drepturile omului, egalitatea de gen, promovarea unei culturi a păcii și nonviolentei, cetățenia globală și aprecierea diversității culturale și a contribuției culturii la dezvoltarea durabilă”.

cultura respectului diversităților devine un instrument imediat de combatere a discriminărilor, în special pe bază religioasă⁵, în vederea edificării unor societăți capabile să asigure o protecție efectivă a drepturilor fundamentale ale omului⁶.

În acest angajament, contribuția instituțiilor universitare este esențială, acestea putând, inclusiv prin activități de cooperare internațională, să promoveze concret răspândirea unei „culturi a respectului” pentru diferențe, în cadrul guvernantei complexității actualelor societăți multiculturale. În acest context, un rol deosebit revine facultăților de drept, chemate să însoțească transformarea dreptului – care a îndeplinit tradițional funcția de a păstra patrimoniul identitar al unei realități juridice specifice față de intrarea altor categorii juridice – într-un instrument eficient de mediere și dialog autentic între diversități. Facultățile de drept sunt, de fapt, cele care formează profesioniști, funcționari și juriști capabili să promoveze, în aplicarea și interpretarea normelor juridice, includerea diferitelor narațiuni ale experiențelor identitare, până la declanșarea unei contaminări și a unui proces de transformare a propriei culturi juridice⁷.

Rolul acțiunii educative în prevenirea și combaterea discriminărilor este considerat fundamental de strategiile de combatere a antisemitismului elaborate la nivel internațional, european și național. Liniile directoare „*Addressing Anti-Semitism through Education*”, publicate în 2018 de OSCE/ODIHR și UNESCO⁸, solicită instituțiilor universitare să înființeze centre de cercetare dedicate fenomenului intoleranțelor religioase, să promoveze dezbaterea prin organizarea de conferințe internaționale și să activeze burse postuniversitare sau premii pentru studenți⁹.

O implicare directă a universităților în prevenirea antisemitismului și a altor forme de intoleranță este prevăzută expres și de *Strategia europeană de combatere a antisemitismului*¹⁰. Documentul urmărește în special valorificarea potențialului programului Erasmus+, considerat funcțional, împreună cu activitățile Corpului European de Solidaritate, în promovarea educației civice și a participării tinerilor la viața democratică. Strategia italiană de combatere a antisemitismului, actualizată în 2025¹¹, cu scopul de a construi relații bazate pe respect și înțelegere reciprocă, capabile să neutralizeze stereotipurile, frica și xenofobia, vizează în

⁵ SIMION BELEA „*Pluralismul religios, o valoare a drepturilor omului în secolul XXI*” Jurnalul Libertății de Conștiință, Editions IARSIC, 2024 București, Volumul 12, Pag. 139.

⁶ MARIA D'ARIENZO, *Pluralismo religioso e dialogo interculturale. L'inclusione giuridica delle diversità*, Luigi Pellegrini Editore, Cosenza, 2018, p. 17 ss.

⁷ *Ivi*, p. 25 ss.

⁸ A se vedea ODIHR, Consiliul Europei, UNESCO, *Guidelines for Educators on Countering Intolerance and Discrimination against Muslims. Addressing Islamophobia through Education*, 28 octombrie 2011, disponibil la <https://www.osce.org/odihr/84495>.

⁹ *Ivi*, p. 60.

¹⁰ A se vedea COMISIA EUROPEANĂ, *Comunicarea Comisiei către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor: «Strategia UE privind combaterea antisemitismului și promovarea vieții evreiești (2021–2030)»*, 5 octombrie 2021, disponibilă la <https://eur-lex.europa.eu/>.

¹¹ A se vedea PREȘEDINȚIA CONSILIULUI DE MINISTRI – COORDONATORUL NAȚIONAL PENTRU COMBATerea ANTISEMITISMULUI, *Strategia Națională pentru Combaterea Antisemitismului, Ediția 2025*, 18 februarie 2025.

mod expres să încurajeze, mai ales la nivel universitar, activarea de acorduri de cooperare și proiecte de schimb Italia–Israel pentru implementarea de inițiative educative comune și dialog intercultural între tineri și profesori din diverse contexte culturale și religioase.

Trebuie însă semnalat că, în urma masacrului din 7 octombrie 2023 și a reacției militare israeliene în Gaza, s-au înmulțit motiunile prin care unele universități italiene au adoptat un mecanism sistematic de revizuire a proiectelor științifice și a programelor de cercetare aflate în derulare cu universități, companii și instituții publice și private israeliene, cu scopul de a exclude orice implicare în încălcări ale dreptului internațional. În alte cazuri, unele universități italiene au decis să suspende valabilitatea acordurilor de cooperare științifică și culturală deja semnate cu universități israeliene sau să blocheze activarea unor noi parteneriate¹².

Aceste decizii, deși considerate o posibilă formă de presiune asupra autorităților israeliene, se află în evident contrast cu Strategia europeană și națională de combatere a antisemitismului, care identifică tocmai în programul Erasmus + și în acordurile de cooperare culturală și științifică dintre universitățile europene și israeliene un instrument fundamental pentru promovarea, împreună cu lupta împotriva antisemitismului, a educației pentru respectul diversităților și pentru protecția drepturilor fundamentale¹³.

În opinia mea, izolarea acestor voci, lipsindu-le de sprijinul partenerilor academici europeni, ar fi cu siguranță contraproductivă față de obiectivul de a contribui la încetarea conflictului și la o soluție echitabilă a vechii probleme israelo-palestinien.

Mai mult, adoptarea unor politici diferențiate, chiar și cu respectarea autonomiei fiecărei instituții universitare, riscă să fragmenteze și mai mult cadrul european, anulând eficacitatea Strategiei europene și naționale de combatere a antisemitismului. Consider, dimpotrivă – și închei – că, așa cum s-a evidențiat deja în timpul crizei ruso-ucrainene încă în desfășurare, încălcările drepturilor omului comise împotriva civililor în timpul războaielor ar trebui să constituie, dimpotrivă, o ocazie de reflecție profundă asupra rolului pe care universitățile îl pot asuma în construirea unei unități europene întemeiate pe solidaritate.

¹² Cel mai recent, Senatul Academic al Universității din Padova a aprobat, în cadrul ședinței din 1 iulie 2025, o moțiune prin care Universitatea se angajează «să nu încheie noi acorduri instituționale, nici să reînnoiască acordurile existente, cu instituții și entități israeliene care contribuie la comiterea unor grave încălcări ale dreptului internațional și la menținerea ocupației ilegale a Teritoriului Palestinian.» Și mai recent, Universitatea din Pisa a suspendat eficacitatea celor două acorduri-cadru semnate cu Universitatea Reichman și cu Universitatea Ebraică din Ierusalim printr-o hotărâre a Consiliului de Administrație din 24 iulie 2025, care a aprobat ceea ce fusese deja stabilit anterior de Senatul Academic la 11 iulie 2025.

¹³ Acțiunea 5.5 a *Strategiei Naționale pentru Combaterea Antisemitismului, Ediția 2025*, sugerează dezvoltarea de proiecte de schimb între Italia și Israel, în special la nivel universitar, pentru a sprijini inițiative/programe educaționale comune și dialogul intercultural între tineri și profesori din medii culturale și religioase diferite, în vederea construirii de noi relații bazate pe respect și înțelegere reciprocă și pentru eliminarea stereotipurilor, fricii și xenofobiei.” A se vedea PREȘEDINȚIA CONSILIULUI DE MINISTRI – COORDONATORUL NAȚIONAL PENTRU COMBATerea ANTISEMITISMULUI, *Strategia Națională pentru Combaterea Antisemitismului, Ediția 2025*, 18 februarie 2025.

DREPTURILE DE PERSONALITATE PROTEJATE ÎN SISTEMUL DREPTULUI CIVIL

UCU MIHAI FAUR *

ABSTRACT

Fiecărui om, în calitate de ființă umană, îi sunt recunoscute anumite drepturi care servesc la garantarea fundamentelor existenței sale și a dezvoltării sale psihofizice, numite drepturi ale omului. Astăzi, drepturile de personalitate au dobândit o importanță care le plasează deasupra drepturilor de proprietate și de autonomie contractuală și care influențează chiar și interpretarea normelor. Alături de aceste drepturi fundamentale ale omului pentru dezvoltarea persoanei, există și alte drepturi care, totuși protejează în mod abstract umanitatea și sunt încadrate printre drepturile persoanei. Acestea sunt dreptul la nume, dreptul la imagine, dreptul la statutul familial. Toate sunt drepturi nepatrimoniale, absolute (erga omnes), inalienabile, netransmisibile, imprescriptibile și irevocabile.

CUVINTE CHEIE

persoană, drepturi, demnitate, constituție, protecție, codul civil.

1. Introducere

Odată cu apariția dreptului internațional, persoana umană își recâștigă subiectivitatea juridică originară și triumfă astfel asupra idolatriei stataliste extrem de dăunătoare¹. Categoria generală a drepturilor de personalitate reprezintă un domeniu de cercetare pentru știința juridică. Drepturile de personalitate iau naștere în momentul în care ființa umană vine pe lume și le dobândește în mod automat, fără a fi necesar vreun act sau o recunoaștere formală². Acestea sunt drepturi fundamentale care protejează integritatea fizică, sănătatea, numele și onoarea³. Ideea că fiecare ființă umană are drepturi înnăscute și inviolabile⁴, este argumentat în gândirea filosofică a jusnaturalismului care se consolidează

* Asistent Universitar doctor la Universitatea „Dimitrie Cantemir”, Cluj-Napoca

¹ ANTONIO PAPISCA, *Dichiarazione universale*, Articolo 6 - Nessuno è sconosciuto. Comentarii la articol.

² Aceste drepturi se caracterizează prin caracterul intangibil al persoanei, care garantează protecția sferei fizice, morale și existențiale a individului împotriva oricărei ingerințe externe, fie ea publică sau privată.

³ CHIARELLA M.I., „*La persona umana nell'ordinamento giuridico*”, in I diritti della personalità, (a cura di) Ruscica S., 2013, Cedam

⁴ SIMION BELEA, „*Recunoașterea drepturilor omului din punct de vedere juridic. Aplicarea prevederilor de organizațiile internaționale*” Data publicării 2024, Jurnalul Libertății de Conștiință Volumul 12, Numărul 2, Pag.87, Editions IARSIC.

istoric odată cu Revoluția Franceză (de exemplu, Declarația Drepturilor Omului și a Cetățeanului din 1789)⁵. Din punct de vedere juridic, categoria autonomă a „drepturilor de personalitate”⁶ a fost concepută și structurată pentru prima dată de doctrina germană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unde filosofia germană, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a elaborat, în urma curentului gândirii jusnaturaliste, gramatica conceptuală pe care se bazează discursul juridic privind drepturile omului și personalitatea. În discursul specialiștilor în drept civil, expresiile care în diferite limbi europene, desemnează drepturile de personalitate, sunt utilizate în mod obișnuit pentru a desemna o categorie specifică de drepturi subiective, care au ca obiect atributele personalității fizice și imateriale și care, din punct de vedere juridic, se caracterizează prin trăsături opuse celor specifice drepturilor patrimoniale (inalienabilitate, irevocabilitate etc). Deși drepturile de personalitate nu constituie o listă exhaustivă, observăm totuși, că odată cu evoluția societății, a tehnologiei și a obiceiurilor, apar continuu altele noi⁷. De exemplu, dreptul la confidențialitate (privacy) a apărut conceptual la sfârșitul secolului al XIX-lea (grație unui celebru eseu juridic american din 1890) și a evoluat apoi enorm odată cu apariția internetului și a inteligenței artificiale, pentru a proteja identitatea digitală a persoanelor. În democrațiile moderne, progresul științific și social continuu determină recunoașterea constantă a unor noi drepturi și aspecte ale personalității umane.

2. *Drepturile de personalitate: (cadrul normativ internațional și european).*

La nivel internațional, cadrul normativ se bazează pe tratate și convenții supranaționale care impun statelor obligația de a proteja integritatea fizică, confidențialitatea și demnitatea, stabilind standarde minime de protecție. În dreptul internațional, drepturile de personalitate coincid cu drepturile fundamentale ale omului⁸.

a) *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, proclamată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 10 decembrie 1948⁹.

Documentul, reprezintă primul text legislativ care a pozitivat drepturile fundamentale ale omului și se prezintă ca un «ideal comun de realizat de către

⁵ Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului, adoptată în Franța la 26 august 1789, este documentul fundamental al Revoluției Franceze. Acesta a stabilit principiile moderne de libertate, egalitate și suveranitate națională, transformând supușii unui regim absolutist în cetățeni cu drepturi egale.. Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Declara%C8%9Bia_drepturilor_omului_%C8%99i_ale_cet%C4%83%C8%9Bianului

⁶ Drepturile de personalitate sunt drepturi pe care fiecare stat are datoria de a le garanta.

⁷ N. BOBBIO, *L'età dei diritti*, Einaudi, Torino 1990, pp. 5 - 16

⁸ Deși individul nu este subiectul principal al ordinii juridice internaționale (rolul acesta fiind rezervat în primul rând statelor), astăzi este pe deplin recunoscut ca titular al unor drepturi subiective care pot fi invocate direct în fața instanțelor și a organismelor supranaționale de garantare.

⁹ Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 10 decembrie 1948, reprezintă primul act prin care comunitatea internațională recunoaște drepturile care revin în mod universal fiecărei persoane.

toate popoarele”¹⁰. Cadrul de reglementare pentru protecția drepturilor omului este așadar foarte complex, iar drepturile sunt garantate internațional și de instituțiile comunitare și naționale. La nivel internațional, trebuie menționat Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, adoptat la 16 decembrie 1966 și a intrat în vigoare în anul 1976, fiind unul dintre tratatele fundamentale pentru protecția persoanei. Prin urmare, fiecare individ poate fi, în același timp, beneficiar a trei sisteme de reglementare distincte de origini diferite și forță: sistemul internațional, cel comunitar și constituțional la nivel național.

b) Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnată la Roma la 4 noiembrie 1950¹¹.

Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale ratificată în 1955, modificată prin protocoale adiționale, printre care cel mai recent a intrat în vigoare în 2010), cunoscută sub numele de CEDO (Convenția Europeană a Drepturilor Omului), recunoaște un nucleu de drepturi considerate universale, întrucât depășesc orice diferență culturală și politică dintre diferitele societăți, cel puțin la nivel european.

Structura drepturilor și libertăților prevăzută în Convenție a fost preluată în Pactul internațional privind drepturile civile și politice, adoptat la New York la 16 decembrie 1966.

c) Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, (2000),

Dintre sursele care acordă preeminență categoriei demnității, este relevantă Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene¹²., semnat la Nisa la 7 decembrie 2000, care dedică primul capitol valorii demnității, pe care o plasează în primul plan din catalogul drepturilor fundamentale ale omului¹³. Plasarea prioritară conferă demnității o importanță absolută, nesupusă limitelor și prescripțiilor, nesusceptibilă de echilibrare și scutită de orice rezervă legală.

¹⁰ N. BOBBIO, *L'età dei diritti*, cit., p. 24; F. Parente, *La staticità normativa e la soggettività della persona fisica*, în G. Lisella e F. Parente, *Persona fisica*, cit., p. 21.

¹¹ CEDO (semnată la Roma la 4 noiembrie 1950) nu enumeră în mod explicit „drepturile de personalitate” într-un singur articol, ci le garantează prin norme de protecție a drepturilor omului și a demnității. Punctele-cheie ale acestei protecții se concentrează pe patru garanții fundamentale interpretate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Articolul 2 (Dreptul la viață): Protejează inviolabilitatea fizică și interzice privarea intenționată de viață.

Articolul 3 (Interzicerea torturii): Protejează integritatea fizică și morală, garantând protecția împotriva tratamentelor inumane și degradante.

Articolul 8 (Respectarea vieții private și de familie): Constituie norma fundamentală pentru drepturile la identitate personală, la nume, la onoare, la confidențialitate și la reputație.

Articolul 10 (Libertatea de exprimare): Apără dreptul la propriile convingeri și la exprimarea gândirii, care include sfera autodeterminării individuale.

¹² Carta este împărțită în 6 părți, structurate în funcție de categoriile drepturilor fundamentale: demnitate (art. 1-5); libertate (art. 6-19); egalitate (art. 20-26); solidaritate (art. 27-38); cetățenie (art. 39-46); justiție (art. 47-50).

¹³ Plasarea prioritară conferă demnității o importanță absolută, nesupusă limitelor și prescripțiilor, nesusceptibilă de echilibrare și scutită de orice rezervă legală.

În preambulul Cartei se afirmă caracterul central al persoanei și al valorii, definită ca „indivizibilă și universală”, a demnității. Tot în preambul se afirmă că: „Popoarele Europei au hotărât să împărtășească un viitor de pace fondat pe valori comune. Conștiință de moștenirea sa spirituală și morală, Uniunea se bazează pe valorile indivizibile și universale ale demnității umane, ale libertății, egalității și solidarității. Documentul plasează persoana în centrul acțiunii sale, instituind cetățenia Uniunii și creând un spațiu de libertate, securitate și justiție”. Recunoașterea demnității umane ca valoare fundamentală la baza ordinului juridic comunitar reprezintă o etapă esențială în construirea unei categorii autonome de drepturi inviolabile ale persoanei și în consacrarea protecției persoanei ca principiu juridic fundamental¹⁴. Demnitatea constituie o garanție pentru om, indiferent de condițiile în care se află persoana și de expresiile și manifestările sale luate în considerare individual¹⁵.

Articolul 1 din Cartă prevede: „Demnitatea umană este inviolabilă. Ea trebuie respectată și protejată”. Obligația de a acționa, care constă în crearea condițiilor necesare pentru ca demnitatea umană să fie o valoare recunoscută pe scară largă și în instituirea unor instrumente eficiente de reacție la încălcarea acesteia, exprimată prin formula „*trebuie protejată*”

De asemenea, în Cartă sunt recunoscute dreptul la viață, dreptul la integritatea persoanei. În cadrul capitolului II, intitulat „Libertate”, sunt consacrate, printre altele, dreptul la respectarea vieții private și de familie, a domiciliului (art. 7), dreptul la protecția datelor cu caracter personal (art. 8), dreptul de a se căsători și de a întemeia o familie (art. 9), libertatea de gândire, de conștiință și de religie (art. 10).

3. Drepturile de personalitate în cadrul legislației interne

Odată cu adoptarea Constituțiilor din partea statelor și atenția reînnoită acordată temei protecției persoanei, nu a fost decât un pas până la calificarea drepturilor de personalitate ca o categorie autonomă și distinctă a dreptului privat. Drepturile de personalitate sunt acelea drepturi care protejează individul în ceea ce privește valorile sale esențiale, calificate de Constituție ca fiind inviolabile și garantate de aceasta atât individului, cât și în cadrul formațiunilor sociale în care se manifestă personalitatea sa¹⁶. În ordinea juridică națională, acestea se caracterizează prin faptul că sunt inalienabile, netransmisibile și imprescriptibile. Mai mult, aceste

¹⁴ SIMION BELEA „*Demnitatea și drepturile omului în cazul grupurilor expuse riscului de excluziune*” Jurnalul Libertății de Conștiință, 2021 Volumul 9, Numărul 1, Pagini 434-452 Editions IARSIC.

¹⁵ Demnitatea este o valoare care trebuie promovată și apărută, fiind esențială pentru punerea în aplicare a principiului egalității substanțiale.

¹⁶ SIMION BELEA „*Human Rights without Borders for Refugees and Asylum Seekers. Social and Jurisdictional Aspects*” *Journal: Journal for Ethics in Social Studies*, Issue Year: 5/2021 Issue No: 1 Page Range: 21-35.

drepturi nu sunt definite în mod precis de legiuitor, dar observăm că progresul științific și evoluția obiceiurilor sociale determină extinderea treptată a sferei demnității umane care merită o protecție juridică¹⁷.

a) Constituția României

În Constituția României, demnitatea umană este consacrată ca o valoare supremă a statului. Aceasta nu poate fi încălcată sau restrânsă și se află la baza întregului sistem de drept, fiind protejată direct prin Articolul 1, alineatul (3).

Conform Constituției României, articolul 1, alineatul (3) prevede că: „România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate¹⁸.”

Valoare supremă: Alături de drepturile și libertățile cetățenilor și libera dezvoltare a personalității umane, demnitatea este garantată prin legea fundamentală.

Dreptul la viață și la integritatea fizică, și psihică, în Constituția României:

Art. 22 – Dreptul la viață și la integritate fizică și psihică.

Dreptul la viață, precum și dreptul la integritate fizică și psihică ale persoanei sunt garantate

Nimeni nu poate fi supus torturii și nici unui fel de pedeapsă sau de tratament inuman ori degradant.

b) Codul civil român:

Protecția Integrității Fizice și Psihice:

Protecția integrității fizice, a numelui și a imaginii este reglementată în Noul Cod Civil ca parte a drepturilor personalității (Art. 58¹⁹-81). Aceste articole garantează drepturile nepatrimoniale și oferă pârghii legale pentru a opri abuzurile și a solicita despăgubiri.

Integritatea fizică: Reglementată în Art. 61 - 69, garantează inviolabilitatea corpului uman. Orice intervenție medicală sau atingere adusă integrității corporale necesită consimțământul prealabil scris al persoanei, fiind interzise practicile eugenice și actele de dispoziție asupra corpului uman care contravin bunelor moravuri²⁰.

Dreptul la nume²¹: Reglementat în Art. 79 - 84, în Noul cod civil, numele este un atribut de identificare. „Orice persoană are dreptul la respectarea și protecția

¹⁷ SIMION BELEA „Considerations regarding the constitutional protection of several social rights” 2025 „Jurnal International Journal of Legal and Social Order Volumul 5 Numărul 1 Pagini 1-13.

¹⁸ Această prevedere stabilește bazele organizării statului și direcția în care trebuie să acționeze autoritățile publice. Puteți consulta textul integral și forma actualizată a legii fundamentale direct pe Constituția României.

¹⁹ Valori protejate (Art. 58): Orice persoană are dreptul la ocrotirea vieții, sănătății, integrității fizice și psihice, demnității, propriei imagini și a vieții private.

²⁰ Sursa: <https://www.codulcivil.ro/> Accesat 20 noiembrie 2025

²¹ Dreptul la nume se concretizează în dreptul de a-și folosi propriul nume și în dreptul de a-și folosi în mod exclusiv propriul nume.

numelui său (inclusiv pseudonimul)”. Legea oferă mijloace pentru a interzice folosirea neautorizată a numelui de către terți în scopuri comerciale sau pentru a crea confuzie. Dreptul la nume poate fi protejat prin recunoașterea a două acțiuni posibile (reclamație și uzurpare), fără a se aduce atingere posibilității de a solicita despăgubiri pentru prejudiciul suferit.

Dreptul la imagine: Reglementat în România de Art. 73 din Codul Civil, acest drept presupune obținerea consimțământului înainte de fotografiere, filmare sau înregistrare. Dreptul la imagine constă în dreptul unei persoane de a interzice utilizarea abuzivă a propriei imagini. Obiectul acestui drept este portretul, noțiune care include atât opera de artă figurativă, cât și fotografia²².

Statutul familial : În drept, statutul familial (sau situația familială) se referă la poziția juridică a unei persoane în cadrul familiei sale. Este un drept fundamental protejat atât la nivel constituțional (art.48), cât și la nivel internațional și european, menit să garanteze unitatea familiei, recunoașterea legăturilor afective și sprijinul părintesc.²³

4. Concluzii:

În această viziune, consider că drepturile de personalitate trebuie respectate în mod optim, dacă politicile de protecție le cuprind pe toate în același timp. Drepturile de personalitate sunt drepturi subiective absolute și inviolabile menite să protejeze persoana umană și valorile sale esențiale. Caracteristicile lor fundamentale, care evidențiază rolul central pe care îl joacă în ordinea juridică, includ inalienabilitatea, imprescriptibilitatea și netransmisibilitatea. Numeroase texte de reglementare supranaționale au codificat principiile care direcționează producția sistemelor individuale naționale și au reușit să se conformeze drepturilor fundamentale ale omului, de natură universală. În plus, garantarea prin mijloace judiciare a drepturilor civile și politice va putea fi aplicată astfel încât să aibă un impact asupra condițiilor socio-economice și culturale.

²² Sursa: https://lege5.ro/gratuit/gezdmnrzge/art-73-dreptul-la-ropria-imagine-codul-civil?dp=qytsnzsgezto# google_vignette accesat la 20 noiembrie 2025

²³ În Constituția României, familia este reglementată în mod fundamental prin Articolul 48. Acesta stabilește că familia se întemeiază pe căsătoria liber consimțită între soți, pe egalitatea acestora și pe dreptul și îndatorirea părinților de a asigura creșterea, educația și instruirea copiilor. Sursa : Constituția României Art. 48.

Buna credință, temelia comunicării onestă

ELENA-ANA IANCU *

REZUMAT

Articolul cuprinde în prima parte referiri la buna credință ca principiu aplicabil atât în relațiile interumane, interinstituționale sau statale, cât și în domeniul dreptului. Realitățile sociale, culturale, politice, economice generează comunicare aplicată la un anumit context în special când paradigmele se schimbă, echilibru se reface sau dezordinea se instaurează la nivel statal, regional sau/și internațional. Tehnologiile avansate accelerează ritmul pământesc al ființelor și determină recalibrarea dialogului, pot crea interdependența lucrurilor pentru desfășurarea acțiunilor/inacțiunilor și pot induce interdependența reciprocă dintre inteligența umană și inteligența artificială. În partea a doua sunt câteva considerații cu privire la nevoia de buna credință, responsabilitate publică și încredere în comunicarea legată de tema migrației și a tehnologiile avansate.

CUVINTE CHEIE

Principiu de drept; buna credință; comunicare; normă juridică

CUPRINS: 1. Introducere – 2. Buna credință în utilizarea inteligența artificială (IA) – 3. Relevanța bunei-credinței în domeniul migrației (emigrare-imigrare) – 4. Concluzie.

1. Introducere

Indiferent dacă credem că dreptul¹ precede realitățile (sociale, culturale, politice, economice) sau că viața face dreptul, respectarea legii divine, a legii umane, a legității naturii din care se nasc și se promovează bunul simț, buna conviețuire, morala precum și, respectul arătat ființelor este izvor de pace socială.

Libertatea individuală reprezintă o valoare socială unică, de care depind cel mai mult fericirea și bunăstarea individuală și colectivă².

Starea socială oferă omului o stare de libertate diferită de cea naturală. Libertatea socială implică și înțelegerea necesității constrângerilor și limitărilor pe care asocierea dintre indivizi, entități și state le determina.

* Prof. univ. dr. habil., Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad, România, Academia de Științe Juridice din România, Facultatea de Științe Umaniste și Sociale.

¹ Totalitatea normelor juridice.

² SIMION BELEA, *From the Freedom of Conscience to the Conscientious Objection as a Human Right*, in *Journal of Freedom and Conscience*, 7, 2, 2019, p. 15.

Prin creație se face deschiderea spre universal, spre omenesc a personalității dinăuntru ordinii în care, și sub care stă individul. Astfel, întâlnirea dintre individual, universal și determinanții este devenirea întru ființă³.

De-a lungul evoluției umanității provocările au derivat din ritmul în care s-au construit statele, de rădăcinile dreptului și a apartenenței lui la un anumit bazin de civilizație⁴, precum și de ritmul dezvoltării tehnologiilor.

Lupta pentru putere și lupta împotriva puterii marchează societatea umană. Când se suprapune cu schimbări de regim politic, reasezări teritoriale în ordinea mondială, generații diferite de formatori sau/și leader și/sau decidenți apar divergențele, conflictele iar mai apoi, instabilitatea, insecuritate și în cele din urmă armonia se stinge.

Înțelegerea axiomelor comunicării aplicabile în societatea fizică, disponibilitatea de a verifica informațiile atât în mediul fizic, cât și în cel virtual, identificarea conținutului manipulator sporește încrederea între participanții din actul comunicării.

Cunoașterea formelor de comunicare, plasarea acestora integrat în centrul analizei informațiilor, indiferent de mijlocul prin care se realizează comunicare previne manipularea celor care receptează.

Intuiția, inspirația și imaginația precum și, vizualizarea, experiențele interioare de natură mistică, meditația, generează *dialogul continuu*⁵ între două conștiințe: *conștiința rațională* implicată în realitatea înconjurătoare, în lumea sensibilă care acționează prin gânduri și simțuri, și *conștiința spirituală* cea care poate pătrunde în lumea supersensibilă de unde a apărut lumea noastră, conectându-se la informațiile și energiile din univers⁶.

Libertatea resimțită pe parcursul dialogului continuu depinde de gradul în care omul se poate elibera de dezacorduri, contradicții, dependențe, vicii dublate de dorințe: de a se transforma, de a evolua, de a deveni o ființă din ce în ce mai bună care poate inspira persoanele din jur prin care se intensifică lumina, prin care se multiplică iubirea.

Punerea în joc a libertății vieții, mai mult decât semn de ținută morală este semn al trăirii⁷. Valoarea libertății este resimțită din nou, și din nou, în multe feluri, în timp relativ. Dacă se aprofundează afirmația "*ceea ce nu știm este mai relevant decât ceea ce știm*"⁸ și în fapt, se trăiește viața pământească în care, uneori, pot apărea șocuri semnificative, aparent, fără a fi programate, se constată existența mesajele din spațiul public. Acestea transmit puterea, adevărul părții

³ MARIUS ANDREESCU, *Credința ortodoxă, Constituția și constituționalismul românesc contemporan*, Ed. Sitech, Craiova, 2020, p. 121.

⁴ IULIA BOGHIRNEA, *Teoria generală a dreptului*, Ed. SITECH, Craiova, 2023, p. 62.

⁵ OVIDIU PREDESCU, *Dialogul continuu*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Neverland, București, 2011, p. 37.

⁶ *Ibidem*.

⁷ NICOLAE STEINHARDT, *Jurnalul fericirii*, Editura Mănăstirii, Rohia, 2005, p. 278.

⁸ NASSIM NICHOLAS TALEB, *Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului* (traducere VIOREL ZAIU), ediția a II-a, Editura Curtea veche, București, 2010, p. 17.

care comunică, justificarea laturii obiective a faptelor materiale de rezultat (acțiune, inacțiunea, acțiune sau/și inacțiune) a celor comise prin omisiune.

În Roma antică, buna-credință era asociată și cu încrederea (fides), o condiție prealabilă pentru încheierea acordurilor și îndeplinirea obligațiilor. Așa s-a format baza morală și juridică a relațiilor sociale⁹. Bona fides nu este doar un concept tehnic al dreptului privat, ci este fundamentul ordinii juridice în general¹⁰.

2. Buna credință în utilizarea inteligența artificială (IA).

Când vine vorba de inteligența artificială (IA) și de tehnologia legată de aceasta, conștiința este împărțită¹¹ între un sentiment de optimis sau un sentiment de reticență. Oportunitățile existente prin utilizarea sistemelor IA sunt însoțite de riscuri atât pentru individ, cât și pentru societate.

În studii se vorbește tot mai mult de o noua ordine digitală¹². În cooperarea internațională se urmăresc obiective comune pentru securitatea unională, securitatea planetară și cunoașterea ariilor protejate din spațiu.

Odată cu evoluția tehnologiile digitale spațiul public a fost redefinit, riscul de manipulare crește și dezbaterea publică poate fi afectată iar impactul mesajelor credibile asupra publicului se diminuează. Posibilitățile de expresie și de comunicare sunt multiple iar vulnerabilitățile cresc odată cu diversificarea tipului de comunicare.

Buna credință este fundament al comunicării însă este necesar să ținem seama de contextul în care o persoană comunică, sens în care facem referire la tehnologia avansată, IA, și schimbarea comportamentului uman. Din doctrină¹³ reiese o idee de bază raportat la AI, că aceasta inițiază un dialog cu persoana care interoghează/caută după cuvinte cheie anumite informații.

Mulți creatori de tehnologii avansate depind financiar de ritmul în care acestea sunt cunoscute, acceptate și/sau utilizate în activitățile zilnice. Deși, rămân preocupați să fie vizibili, competitivi și primii în diverse domenii de activitate, se creează o dependență însă nu le înlătură responsabilitatea etică. Buna credință este esențială și în menținerea moralei, respectarea normelor juridice și/sau actualizarea acestora în raport cu noile tendințe și cu dinamica preferințelor subiecților umani. Atunci când creatorii prioritizează indicatorii de interacțiune

⁹ VIKTORIIA SYDORENKO, *Caracteristici ale aplicării principiului bunei-credințe în dreptul UE, în Dezvoltare socială: aspecte economice și juridice*, 10, 2025.

¹⁰ JAN PODKOWIK, ANNA CHMIELARZ-GROCHAL, MARCIN STĘBELSKI, JAROSLAW SULKOWSKI (eds.), *Gleams of Good Faith in Constitutional Law*, Springer, London, 2025.

¹¹ OVIDIU PREDESCU, OVIDIU-ROLAND PREDESCU, *Inteligența artificială azi. O perspectivă a dreptului, a drepturilor omului a eticii și numai*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Universul Juridic, București, 2025, pp. 51-52.

¹² OVIDIU PREDESCU, OVIDIU-ROLAND PREDESCU, *op. cit.*, p.62.

¹³ MIRCEA DUȚU, OVIDIU PREDESCU, *IA: Mutație Civilizațională și Revoluție Juridică*, Editura Universul Juridic, București, 2025, p.200

în detrimentul bunăstării publicului, riscă să transforme influența în exploatare. Decalajul tot mai mare dintre succesul digital și responsabilitatea morală ridică întrebări serioase despre viitorul culturii online, al încrederii și al protejării interesului public în spațiul digital¹⁴.

Condiția unei practici de lungă durată pentru formarea cutumei nu mai este o condiție esențială, mai ales în ceea ce privește diplomația multilaterală¹⁵. Fiecare tehnologie aduce și provocări, unele comportamente fiind tolerate în spațiul public cu raportare la frecvența, gradul de pericolul social, comportamentele formate și buna credință ca premisă a progresului. Un interval de timp determinat pentru fiecare situație individuală, impus de necesitatea reglementării juridice adecvate¹⁶ formează cutuma, izvor de modificare sau naștere a normei juridice.

IA a devenit una dintre cele mai influente tehnologii ale secolului XXI, schimbându-ne semnificativ viața, în diferite domenii, precum afacerile, educația și asistența medicală. Legătura dintre dezvoltarea tehnologică și educație este evidentă. Apariția noilor schimbări tehnologice a adus cu sine și noi provocări care au dus la o transformare a procesului de predare și învățare¹⁷.

Comportamentul contribuabilului este, de asemenea, un răspuns la politicile fiscale promovate de guvernanți, prin urmare, pentru respectarea impozitării celor dintâi, maximele de comoditate, economie și randament al impozitelor, respectiv principiul individualității impunerii, se impun a fi aplicate și respectate nu doar la nivel declarativ¹⁸.

3. Relevanța bunei-credinței în domeniul migrației (emigrare-imigrare)

În drept buna credință este principiu care reiese din norma juridică care conține și morală. Aceasta asigură armonia între interesele individuale și obiectivele comune dintre comunități, dintre statele membre și instituțiile Uniunii Europene. Totodată, este principiu care guvernează raporturile de drept privat.

În legislația românească sunt norme juridice care evidențiază relevanța bunei-credințe din perspectiva conținutului abstract. Articolul 57 din Constituția României¹⁹ prevede că exercitarea drepturilor și libertăților constituționale să fie cu bună-credință fără să încalce drepturile și libertățile celorlalți.

¹⁴ CARMEN UNGUR-BREHOI, *Like, Share, (In) Security In The Age Of Influencers*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025, p. 456.

¹⁵ IULIA BOGHIRNEA, *The Role of Customs in Codification of Diplomatic and Consular Law*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2024, p. 49.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ CLAUDIU IOAN ABRUDAN, *The Use of Artificial Intelligence in Teaching English: Perspectives and Challenges*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025, pp. 1-2.

¹⁸ DIANA CIRMACIU, *Trends in the Romanian taxation*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2023, pp. 1-3.

¹⁹ *Constituția României*, publicată în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 233 din 21 noiembrie 1991

În articolul 14 din Codul civil al României²⁰ legiuitorul raportează conduita la ordine publică și bunele moravuri care nu trebuie atinse prin acțiunile/inacțiunile celor care își exercită drepturile sau/și își execută obligațiile²¹. Așa cum reiese și din norma juridică civilă din alineatul 2, buna-credință se prezumă până la proba contrară.

Accelerarea medierii informației are impact asupra sistemului judiciar. Informațiile sunt pe diferite mijloace de stocare, ușor disponibile însă aparent, nelimitate. În funcție de relevanța pe care acestea o au într-un caz concret sau/și dacă sunt importante pentru public indiferent de mijlocul de comunicare utilizat devin opțiuni reală pentru documentarea adevărului. Sunt semnalate și existența unor dezavantaje în cazul așa numitului proces desfășurat de mass-media²².

În studii²³ realizate pe tema migrației (deopotrivă analizate emigrare-imigrare) se evidențiază ca nevoie *comunicarea* cu bună-credință pe tema migrației. Aceasta trebuie să fie îmbunătățită și intensificată în unitățile de învățământ care furnizează educație încă din ciclurile primare cu un conținut adecvat vârstei precum și, să fie realizată prin cuvinte alese în mod onest, conștientizând că interesele naționale ale statelor sunt diferite raportat la migrație.

Migrația de-a lungul timpului a adus atât transformări pozitive în statele de origine sau/și destinație, cât și provocări pentru autoritățile, instituțiile, entitățile care sunt responsabile cu asigurarea ordinii sociale, ordinii publice, ordinii juridice, de protejare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Mesajele clare, concise și pe înțelesul participanților în comunicare sunt esențiale pentru a reflecta realități, dinamica afluxurilor migratorii sau impactul viitor în diferite domenii.

Documentarea și urmărirea datelor statistice care reflectă situația înregistrată fundamentează premisele dezbaterilor, știind că rămân cifre necunoscute și în afara statisticii.

Comunicarea poate induce stare pozitivă sau negativă și în raport de posibilele ipostaze în care ar putea fi plasată ființa umană în contextul migrației (emigrant sau imigrant)²⁴. Totodată, diferitele ipostaze ale funcționarului public din care s-ar putea formula aprecieri pe tema migrației, a persoanelor din grupuri sociale sau a membrilor societăților nuanțează mesajele și determină tensiune, divergențe sau dimpotrivă contribuie la armonia socială.

²⁰ Legea nr. 287/2009 a fost publicată în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 511 din 24 iulie 2009, a fost modificată prin Legea nr. 71/2011 și rectificată în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 427 din 17 iunie 2011 și în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 489 din 8 iulie 2011.

²¹ Publicat în *Monitorul Oficial al României*.

²² LYANA FRANCOT, SOPHIE MOMMERS, *Picking up the Pace – Legal Slowness and The Authority of the Judiciary in the Acceleration Society (A Dutch Case Study)*, in *International Journal of the Legal Professional*, 3, 2017, pp. 277-278,

²³ ELENA ANA IANCU, *Criminal Law Challenges Caused by Migration for Work*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025.

²⁴ SIMION BELEA „Comunicarea interculturală în context migraționist” Logos, Universality, Mentality, Education, Novelty. Section Social Sciences, Editura Lumen, Asociația Lumen, Volume: II Number: 1, Pag. (43-55) 2013, ISSN: 2284-5747

Identificarea ipostazelor din care se comunică pe tema migrației este importantă pentru a putea lega informațiile, a împărtăși cunoașterea și a o transmite și altor persoane. Exemplificăm prin câteva ipostaze²⁵:

- a) specialist într-o autoritate cu atribuții pe linia migrației din ariile de ordine publică, siguranță publică, securitate națională;
- b) angajator român, angajat român, angajat străin, apatrid, fost migrant (repatriat), emigrant, imigrant, viitor migrant, deportat, membru al familiei din care face parte migrantul (emigrantul/imigrantul);
- c) specialist într-o instituție de învățământ partener în programele de mobilitate academică, studentească, rețelele profesionale de cercetare inovare avansată, precum și furnizor de servicii educaționale, în general;
- d) reprezentant al unei instituții sau entități responsabil cu fundamentarea, elaborarea politicilor și a strategiilor naționale;
- e) participant la misiuni internaționale în diplomație/teatre de operații militare/misiuni speciale informative;
- f) specialist în entitățile care se ocupă de integrarea persoanelor care solicit o formă de protecție sau care au obținut o formă de protecție;
- g) sportivi, actori, artiști, personal cleric;
- h) studenți aflați în programele de mobilități internaționale;
- i) lucrător într-o entitatea care este autorizată pentru plasarea persoanelor în piața muncii;
- j) făptuitori care urmăresc să se sustragă de la tragerea la răspunderea penală sau de la executarea pedepselor ori care urmăresc să plaseze patrimoniul în “*zone sigure*”.

“Trimiterile la tipurile de migrant²⁶ corelate cu tipologiile alternative ale migrației contribuie atât la înțelegerea răspunsurilor/afirmațiilor și atunci când acestea sunt extrase din context, cât și la distingerea comunicării onestă, clară, transparentă din spațiul public, din micro grupurile sociale în care trăim viața privată și/sau în care ne desfășurăm activitățile profesionale.

Tipologiile alternative ale migrației pot fi determinate de mai mulți factori, dintre care amintesc: stabilitatea juridică, stabilitatea economică și stabilitatea politică din statele emitente și/sau statele receptoare. Ca urmare, dacă acestea se cunosc, răspunsurile formulate pe această temă, aprecierile sau/și îndemnurile transmise prin mijloace de comunicare diferite ar putea fi mai bine decodificate, manipularea redusă și protecția persoanelor mai bine asigurată.

Buna credință în formularea și transmiterea răspunsurilor, în promovarea mesajelor în spațiul public este esențială și în domeniul migrației astfel încât, solidaritatea să fie materializată prin măsuri care se implementează la nivel intern,

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Exemplificăm în acest sens prin: coloniști, lucrători sub contract, profesioniștii, experți, detașați transnaționali, lucrători clandestini, repatriate, solicitanți de protecție internațional (azilant), refugiat în ELENA ANA IANCU, *Criminal Law Challenges Caused by Migration for Work*, cit.

însă care nu pot fi desprinse de emigrare-imigrare, având pronunțat caracter transnațional/transcontinental.

Asigurarea securității persoanelor înseamnă cunoașterea modurilor de viață a oamenilor iar raportat la timp operativ în intervenții sau/și în procesul investigării infracțiunilor înseamnă rămânerea în viața a participanților implicați în evenimente care se află în desfășurare. Distribuția securității între diverse grupuri, aplicarea legii, realizarea dreptului și reducerea criminalității sunt fațetele securității și poate justifica sistemul politic în detrimental stării naturale²⁷. Este nevoie să existe un fundament moral pentru ca intervențiile în procesele de aplicare a legii să se desfășoare prin tactici legitime și legale. Eșecul reciprocității din partea membrilor comunităților, deficiențe în relațiile reciproce care se instituie în cazul aplicării legi evidențiază nevoia de bună credință atât raportat la cetățeni, cât și la specialiștii care intervin.

4. Concluzie

Zâmbetul sincer sau simulat pe de o parte se întipărește pe fața de-a lungul existenței fizice în diferite ipostaze, creează transformări interne și unde care vor intercepta alte energii iar pe altă parte, va fi deodificat împreună cu alte semne noverbal realizate în timpul comunicării, în ansamblu.

Pe lângă ceea ce știm despre tipurile de comunicare din perspectivă internă sau/și externă, totodată, se transmite cunoaștere. Buna credință este esențială ca premisă pentru ordinea socială și ordinea juridică.

Stă în putința ființei umane, și nu numai, să simtă energia creatoare, să ofere din trăirea proprie, să dăruiască iubire, să sădească speranța, să adauge în jurul lui prin cunoașterea enunțată sau/și împărtășită.

Buna credință în viața pământească trăită și promovată înspre a afla adevărul, a trăi esența lui și a desluși legătura dintre cer și pământ este calea căutării asumate, înseamnă responsabilitate socială și responsabilitate individuală, implicit ordine socială.

²⁷ LUKE W. HUNT, *Buna credință ca fundament normativ al activității polițienești. Drept penal*, in *Filosofie* 17, 2023, pp. 635–651.

Repatrierea tezaurilor regale dacice și a tablelor Lex Troesmensium. Cooperarea judiciară româno - italiană

AUGUSTIN LAZAR *

REZUMAT

Cooperarea judiciară internațională reprezintă o resursă indispensabilă pentru combaterea criminalității și protejarea patrimoniului cultural, consolidând încrederea în justiția europeană. Statele, instituțiile și comunitățile au datoria morală și legală de a-și apăra patrimoniul cultural, întrucât acesta reprezintă expresia identității lor și un liant al coeziunii naționale. Un stat se definește foarte bine prin grija purtată patrimoniului cultural.

La nivel european, cooperarea judiciară, prin mecanisme precum Mandatul European de Ancheta, consolidează eficiența și credibilitatea sistemului judiciar. Exemplele de recuperare a unor bunuri emblematică aparținând patrimoniului cultural (tezauri monetare și bijuterii, table de legi municipale romane etc.) confirmă rolul esențial al justiției independente în protejarea valorilor democratice.

CUVINTE CHEIE

Tezauri regale dacice; Lex Troesmensium; patrimoniu cultural; cooperare judiciară

CUPRINS: 1. Introducere – 2. Cadrul legal – 3. Cooperarea judiciară internațională și protejarea patrimoniului – 4. Mandatul European de Ancheta a fost introdus prin Directiva 2014/41/UE, aplicabilă din 2017 – 5. Concluzii și perspective

1. Introducere

Patrimoniul cultural reprezintă expresia vie a identității unei națiuni, cristalizată de-a lungul secolelor prin creații materiale și imateriale care dau coerență memoriei colective. Bunurile culturale – monumente istorice, situri arheologice, opere de artă sau tradiții – constituie repere emblematică și identitare, purtătoare de valori universale și naționale. Protejarea patrimoniului presupune un efort concertat al statului, al instituțiilor și al comunităților, într-o lume în care globalizarea și criminalitatea organizată periclitează însăși identitatea a societăților.

* Prof. univ. dr. Augustin Lazăr, Universitatea 1 Decembrie din Alba Iulia.

2. Cadrul legal

În plan european, protecția patrimoniului cultural se sprijină pe directive și recomandări menite să armonizeze legislațiile statelor membre. Directiva 2014/60/UE privind restituirea bunurilor culturale care au părăsit ilegal teritoriul unui stat membru oferă un cadru juridic esențial pentru recuperarea operelor furate sau traficate. Aceasta se completează cu inițiativele UNESCO și cu convențiile internaționale dedicate patrimoniului și cooperării judiciare.

La nivel național, România dispune de un ansamblu legislativ relativ complet. Legea nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil și Legea nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice definesc obligațiile statului și ale proprietarilor. Aplicarea sa eficientă depinde de resursele financiare și de capacitatea administrativă a instituțiilor implicate.

3. Cooperarea judiciară internațională și protejarea patrimoniului.

Pe plan european, Uniunea Europeană a construit un cadru juridic solid bazat pe recunoașterea reciprocă a deciziilor judiciare. Instrumente precum Mandatul European de Arestare, Mandatul European de Obținere a Probelor sau Mandatul European de Ancheta au devenit indispensabile în combaterea criminalității transfrontaliere [Directiva 2014/41/UE].

Protejarea patrimoniului cultural este un domeniu în care aceste mecanisme au demonstrat eficiență. Exemplele de recuperare a unor bunuri culturale emblematică, precum tezaurele brățărilor regale dacice de aur sau a monedelor Koson arată cum justiția europeană contribuie nu doar la pedepsirea infractorilor, ci și la protejarea identității culturale.

3.1. Cazul Monza

În anul 2013, autoritățile române și italiene au colaborat pentru recuperarea a 40 de opere de artă furate din biserici italiene și introduse ilegal în România, inclusiv tabloul „Ecce Homo”, pus în urmărire internațională din 1978. Bunurile culturale au fost expertizate, confirmându-se proveniența lor italiană, iar cazul s-a încheiat cu restituirea acestora și transferul procedurii penale în Italia, constituind un exemplu de cooperare eficientă în protejarea patrimoniului european.

3.2. Cazul Torino

În anul 2014, cooperarea cu Unitățile Operative de Carabinieri T.P.C. din Roma și Torino, a permis identificarea și repatrierea unui lot de 27 de monede Koson din aur, aparținând tezaurului regal dacic, bunuri culturale mobile care fac parte din patrimoniul cultural național al României.

3.3. Cazul Sarmizegetusa Regia.

În anii 1990–2000, tezaure de brățări și monede dacice de aur au fost furate din situl UNESCO Sarmizegetusa Regia și exportate ilegal, ajungând pe piața internațională a antichităților. [Interpol, „Stolen Works of Art Database”]. Prin cooperare judiciară internațională și intervenția autorităților române, o parte dintre artefacte au fost identificate, sechestrate și restituite României, ca stat de origine. Conform experților, brățările regale de aur, reprezintă simbolul Lupului Dacic - drapelul expus pe columna lui Traian- și sunt bunuri emblematice pentru identitatea românilor. Ele aparțin tezaurului Regatului antic al Daciei, despre care scrie Dio Cassius în cartea nr. 68 din Istoria Romană, privind cucerirea Daciei de împăratul Traian. Momentul capturării tezaurului Regatului dacic de cca 165 t aur, în campania militară din 105-106 dChr, este expus pe Columna lui Traian în scena nr. 307. Columna lui Traian atestă victoria romană în Dacia, un eveniment care a contribuit la procesul de romanizare a dacilor, la baza formării poporului român¹.

3.4. Cazul Londra: tezaurul monetar Koson și tablele Lex Municipalis Troesmensium.

În anul 2013 -prin ordin de indisponibilizare și cerere de remitere a probelor -, autoritățile române au obținut repatrierea a 145 de monede Koson de aur, indisponibilizate la British Museum Londra, acestea fiind predate Muzeului Național de Istorie a României. În mai 2015, prin același mecanism de cooperare, două tabulae de bronz conținând Lex Municipalis Troesmensium, furate din situl arheologic Troesmis, au fost de asemenea readuse în România. Experții au plasat aceste texte juridice - emise în timpul domniei împăratului Marc Aurelius (sec. II d.Hr.)-, în galeria rară a legilor municipale romane, alături de cele descoperite în Spania.

Tabla A reglementează misiunile diplomatice municipale și stabilește incompatibilitățile pentru exercitarea acestora. Tabla B privește procedura electorală, eligibilitatea pentru funcții publice și sancțiunile aplicabile fraudelor electorale. (Acela care, (...)) prin vicleșug (*dolo malo*) va fi validat alegerile va trebui să plătească cetățenilor din Troesmis, 10.000 de sestertii, amendă, din banii săi). Legea prevede *persoanele autorizate* să recupereze sancțiunea pentru bugetul municipal și procedura de urmat, *printr-o acțiune în justiție* (acești bani oricine va dori îi va fi permis prin această lege să îi ceară printr-o acțiune în justiție)².

¹ AUGUSTIN LAZAR, *The 1995 UNIDROIT Convention and the access to justice – Lex municipalis Troesmensium, UNIDROIT 2023. 25 years later-the 1995 Convention*, Rome, 2023, pp. 266-295.

² *Ibidem*.

Lex Troesmensium reflectă nivelul ridicat de sofisticare și rigoare al dreptului roman. Normele sale ilustrează durabilitatea principiilor juridice romane, care au influențat civilizația europeană până astăzi. Între acestea se regăsește dictonul „si vis pacem, para iustitiam”, ce subliniază legătura dintre pace și existența unei justiții efective.

4. Mandatul European de Anchetă a fost introdus prin Directiva 2014/41/UE, aplicabilă din 2017.

El permite unui stat membru să solicite altui stat obținerea cu celeritate a probelor, înlocuind vechile comisii rogatorii lente, cu un mecanism unitar, eficient, obligatoriu și rapid.

4.1. Repatrierea, în anul 2024, a brățărilor preistorice de aur, descoperite la o licitație din Monte Carlo, recuperate de România din Belgia -, este un exemplu recent care confirmă eficiența practică a mandatului european de anchetă. Bijuteriile preistorice datate de experți la cca. 1500 î.Hr. sunt depuse în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României.

4.2. La nivel european, Operațiunea Pandora 2024, coordonată de Europol, Interpol și Garda Civilă spaniolă, a recuperat 6.400 piese, inclusiv artefacte de aur scitice evaluate la 60 mil. Eur.

4.3. Furtul din Muzeul Drents, Assen, Olanda. În dimineața zilei de 25 ianuarie 2025, un grup infracțional organizat a furat, din expoziția „Dacia – Empire of Gold and Silver” a Muzeului Drents din Assen, Olanda, artefacte arheologice emblematice pentru cultura României, în valoare de 5,7 mil euro. *Capodoperele de artă* dispărute sunt: *coiful de la Coțofenești* (~450 î.Hr.) și *trei brățări regale dacice de aur* (~50 î.Hr.), dintre cele recuperate, împrumutate de Muzeul Național de Istorie a României.

Investigația vizează, 7 participanți, dintre care 3 suspecți principali sunt arestați, dar artefactele încă nu au fost recuperate. Acțiunea a fost atent planificată și executată în 3, 55 minute, folosind un dispozitiv pirotehnic și alte instrumente de spargere, pentru a pătrunde în muzeul dotat cu vitrine blindate și sisteme de securitate de ultimă generație.

A fost formulată ipoteza că suspecții sau comanditarii neidentificați ar fi ascuns bunurile furate, sperând să le valorifice ulterior. O ipoteză plauzibilă presupune că grupul criminal organizat ar fi fost angajat să comită fapta de agenți ai războiului hibrid (fapte frecvente în ultima perioadă), „sub steag fals”, pentru a produce o emoție puternică în contextul electoral agitat din România. De altfel, furtul viza bunuri emblematice- brățările fiind deja puse în urmărire prin OIPC Interpol – care nu puteau fi valorificate, fiind ușor identificabile. Acțiunile de cooperare judiciară privind recuperarea primelor 13 brățări regale dacice sunt notorii, fiind

prezentate în filmul documentar „*The Hunt for Transylvanian Gold*”, Kogainon Films, Boston, Massachusetts.³

Pentru recuperarea bunurilor, prinderea și sancționarea infractorilor, autoritățile din România și Olanda cooperează, au constituit o echipă comună de investigație/*Joint Investigation Team*, (JIT) care dispune de resurse considerabile.

Jurisprudența europeană în materie de cooperare judiciară internațională, de repatriere a bunurilor culturale reciclate, identificate în traficul cu antichități a parafrazat pozitiv un vechi dicton roman „*Pecunia non olet*”, atribuit împăratului Vespasian, demonstrând că, dimpotrivă, „*Pecunia Olet*”. Studiul jurisprudenței arată că banii/ produsul infracțiunilor lasă urme murdare identificabile care permit recuperarea bunurilor furate. Expresia populară „banii murdari au un miros, un gust și o culoare” subliniază că originea lor ilicită este identificabilă din investigarea urmelor murdare lăsate de bani.

Expresia uzuală „follow the money” sugerează urmărirea traseului banilor pentru a descoperi: motivația infractorului, cine a beneficiat financiar de vânzarea obiectelor furate; cum au fost „spălați” banii proveniți din infracțiune; cine a intermediat tranzacțiile pentru a ascunde originea ilegală a bunurilor; cine este responsabil pentru furtul sau traficul de antichități.

Cu alte cuvinte, chiar dacă antichitățile furate și traficate au trecut prin multe mâini, *traseul financiar lasă urme — conturi anonime create pe site-ul www.ebay.com, plăți, facturi, conturi bancare, comisioane etc.* Investigând aceste urme, anchetatorii pot *reconstrui lanțul infracțional*: de la hoț, la traficant, reciclator, casa de licitații și până la cumpărătorul final. Expresia „banii nu mint niciodată” accentuează că, spre deosebire de declarațiile persoanelor, care pot fi subiective, *dovezile financiare sunt obiective*: banii „arată”, cert, calea adevărului, dacă știi unde să cauți.

5. Concluzii și perspective

Cooperarea judiciară internațională reprezintă o resursă indispensabilă pentru combaterea criminalității și protejarea patrimoniului cultural, consolidând încrederea în justiția europeană.

Statele, instituțiile și comunitățile au datoria morală și legală de a-și apăra patrimoniul cultural, întrucât acesta reprezintă expresia identității lor și un liant al coeziunii naționale. Un stat se definește foarte bine prin grija purtată patrimoniului cultural.

Expresia latină *Pecunia non olet* a fost parafrazată în anchetele judiciare contemporane prin *Pecunia olet* – „banii miros” –, rămânând de actualitate: în spatele fiecărei crime contra patrimoniului se află interese financiare și politice obscure, care lasă urme vizibile. Investigând aceste urme, pot fi descoperite traseele banilor, ale artefactelor furate și ale infractorilor.

³ Vedi https://www.youtube.com/results?search_query=the+hunt+for+transylvanian+gold+netflix, in German <https://youtu.be/LNYALr3FbNk>.

România face parte dintre statele care au avut pe teritoriul lor o civilizație antică pe care trebuie să o protejeze împotriva rețelelor criminale. Ea dispune de resurse semnificative: *specialiști* de înalt nivel, *legislație consolidată*, *jurisprudență relevantă*, precum și *expertiză* remarcabilă de recuperare a bunurilor culturale în cooperare internațională (ex. cazurile judiciare immortalizate în filmele documentare *Goana după aurul dacic* sau episodul *Comoara de la Troesmis – Lex Troesmensium*). Totuși, consolidarea unei legislații coerente și actualizate – printr-un Cod al patrimoniului cultural – rămâne esențială pentru a răspunde provocărilor contemporane. Modele similare există deja în state cu o protecție avansată a patrimoniului cultural, precum Franța și Italia.

În concluzie, patrimoniul cultural nu este doar o *moștenire*, ci și o *responsabilitate colectivă*. El trebuie apărut cu luciditate și hotărâre, ca parte a unei identități naționale care nu poate fi nici negociată, nici substituită.

Modele teoretice de intervenție în asistența socială a vârstnicului

MARIUS NECHITA *

REZUMAT

În cadrul asistenței sociale contemporane, îngrijirea socială se constituie ca un concept central pentru înțelegerea modului în care societatea răspunde nevoilor complexe generate de îmbătrânire, dependență și vulnerabilitate socială, fiind totodată expresia unei anumite filosofii a protecției sociale și a solidarității intergeneraționale. Îngrijirea socială nu poate fi analizată într-o manieră reduționistă, ca o simplă furnizare de servicii sau ca o intervenție punctuală, ci trebuie înțeleasă ca un proces dinamic, de lungă durată, care presupune adaptare continuă la modificările survenite în starea de sănătate, în capacitatea funcțională și în contextul social al persoanei vârstnice

CUVINTE CHEIE

Șănătate, îngrijire, metode, vârstnic, social

CUPRINS: 1. Introducere – 2. Factorii psihosociali implicați în procesul decizional – 3. Corelația dintre incluziune, participare socială și calitatea vieții

1. Introducere

Intervenția în asistența socială a persoanelor vârstnice se fundamentează pe un ansamblu de modele teoretice care orientează practica profesională, structurează procesul de evaluare și ghidează luarea deciziilor privind formele de sprijin și îngrijire. În contextul îmbătrânirii demografice și al diversificării nevoilor sociale ale vârstnicilor, aplicarea unor modele teoretice coerente devine esențială pentru asigurarea unei intervenții eficiente, etice și centrate pe persoană. Modelele de intervenție nu trebuie înțelese ca scheme rigide, ci ca cadre conceptuale flexibile, adaptabile situațiilor concrete de viață ale beneficiarilor¹.

Literatura de specialitate subliniază faptul că asistența socială a vârstnicului presupune o abordare integrată, care să coreleze dimensiunile biologice, psihologice și sociale ale procesului de îmbătrânire. În acest sens, Simona I. Bodogai evidențiază că intervenția socială în domeniul îngrijirii vârstnicilor

* Lector universitar dr. Marius Nechita, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca – Centrul Universitar Nord din Baia Mare.

¹ DORU BUZDUCEA (ed.), *Asistența socială a grupurilor de risc*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 201.

trebuie construită pe baza unei evaluări complexe a nevoilor și resurselor, evitând intervențiile fragmentate sau exclusiv reparatorii². Această orientare justifică utilizarea mai multor modele teoretice, aplicate complementar, în funcție de contextul și particularitățile fiecărui caz.

Un prim model relevant în asistența socială a persoanelor vârstnice este *modelul nevoilor*, care pornește de la identificarea și ierarhizarea nevoilor fundamentale ale individului. Inspirat din teoriile clasice ale nevoilor umane, acest model este frecvent utilizat în evaluarea situației vârstnicului, întrucât permite identificarea rapidă a domeniilor în care intervenția este necesară: autonomie funcțională, securitate materială, relații sociale, acces la servicii și suport emoțional. În literatura românească se subliniază faptul că evaluarea nevoilor trebuie realizată într-o manieră individualizată, ținând cont de contextul socio-familial și de resursele disponibile³. Totuși, aplicarea exclusivă a acestui model poate conduce la o abordare centrată excesiv pe deficit, riscând să ignore potențialul și capacitățile reziduale ale persoanei vârstnice.

În contrapondere, *modelul centrat pe punctele forte (strengths-based approach)* propune o schimbare de paradigmă, orientând intervenția spre identificarea resurselor individuale, familiale și comunitare ale beneficiarului. Acest model, promovat în literatura internațională și preluat în practica românească, susține ideea că persoanele vârstnice nu trebuie definite exclusiv prin vulnerabilitățile lor, ci și prin experiența de viață, competențele dobândite și rețelele de suport existente. Miley, O'Melia și DuBois subliniază că „*orice persoană, indiferent de vârstă sau grad de dependență, dispune de resurse care pot fi valorificate în procesul de intervenție*”⁴. Aplicarea acestui model în asistența socială a vârstnicului contribuie la menținerea autonomiei și la creșterea sentimentului de control asupra propriei vieți.

Un alt model esențial în intervenția socială cu persoanele vârstnice este *modelul sistemic*, care analizează individul în relație cu sistemele din care face parte: familie, comunitate, instituții și societate. Din această perspectivă, problemele vârstnicului nu sunt considerate exclusiv ca fiind individuale, ci ca rezultate ale interacțiunilor dintre diferite sisteme sociale. Literatura românească evidențiază faptul că intervenția sistemică este deosebit de relevantă în situațiile în care decizia de îngrijire implică mai mulți actori, precum familia, furnizorii de servicii și autoritățile locale⁵. Acest model permite asistentului social să acționeze ca mediator și coordonator al intervențiilor, facilitând comunicarea și reducând conflictele.

² SIMONA I. BODOGAI, *Asistența socială a persoanelor vârstnice. Metode actuale și construcție planificată*, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 2020, p. 61.

³ OCTAVIAN APAHIDEANU, *Asistența socială a persoanelor de vârstă a treia*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2002, p. 47.

⁴ KARLA KROGSRUD MILEY, MICHAEL O'MELIA, BRENDA DUBOIS, *Practica asistenței sociale*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 93.

⁵ ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 184.

În strânsă legătură cu abordarea sistemică se află *modelul managementului de caz*, considerat unul dintre cele mai eficiente cadre de intervenție în asistența socială a vârstnicului. Managementul de caz presupune evaluarea complexă a situației beneficiarului, planificarea intervenției, coordonarea serviciilor și monitorizarea continuă a evoluției cazului. Nicoleta Neamțu subliniază că acest model este indispensabil în lucrul cu persoanele vârstnice, deoarece permite integrarea serviciilor medicale, sociale și comunitare într-un plan coerent de intervenție⁶. În contextul deciziei asistate, managementul de caz asigură implicarea activă a beneficiarului și respectarea dreptului la autodeterminare.

Un model teoretic cu relevanță deosebită în analiza îngrijirii rezidențiale este *modelul instituțional*, care examinează impactul mediului instituțional asupra identității și autonomiei persoanei. Analizele sociologice clasice, precum cele realizate de Erving Goffman, evidențiază riscul ca instituțiile să producă procese de depersonalizare și pierdere a autonomiei, în special atunci când regulile și rutinele sunt rigide⁷. În contextul actual al serviciilor pentru vârstnici, acest model atrage atenția asupra necesității unor intervenții centrate pe persoană, care să reducă efectele negative ale instituționalizării și să promoveze participarea beneficiarilor la viața instituțională.

În completarea acestuia, *modelul îngrijirii centrate pe persoană (person-centered care)* câștigă tot mai mult teren în practica asistenței sociale a vârstnicului. Acest model pune accent pe respectarea preferințelor, valorilor și istoricului de viață al beneficiarului, promovând implicarea activă a acestuia în toate etapele intervenției. Documentele de politici sociale și strategiile internaționale subliniază faptul că „îngrijirea centrată pe persoană reprezintă un principiu fundamental în asigurarea calității serviciilor pentru persoanele vârstnice”⁸. Aplicarea acestui model contribuie la creșterea satisfacției beneficiarilor și la menținerea demnității personale.

Nu în ultimul rând, *modelul intervenției comunitare* joacă un rol important în asistența socială a persoanelor vârstnice, în special în contextul prevenirii instituționalizării. Acest model promovează dezvoltarea serviciilor comunitare, mobilizarea resurselor locale și consolidarea rețelelor de suport informal. Literatura românească subliniază faptul că intervenția comunitară este esențială pentru menținerea vârstnicilor în mediul lor de viață și pentru reducerea dependenței de servicii rezidențiale⁹. Prin acest model, asistentul social contribuie la crearea unor comunități incluzive, care valorizează rolul și experiența persoanelor vârstnice.

În concluzie, modelele teoretice de intervenție în asistența socială a vârstnicului oferă cadre conceptuale indispensabile pentru practica profesională. Utilizarea lor complementară permite adaptarea intervenției la nevoile reale ale beneficiarului și susține luarea unor decizii informate, etice și centrate pe persoană. Aceste modele

⁶ NICOLETA NEAMȚU, *Managementul de caz în asistența socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, p. 78.

⁷ ERVING GOFFMAN, *Aziluri*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 48.

⁸ ORGANIZAȚIA MONDIALĂ A SĂNĂTĂȚII (OMS), *Îmbătrânirea activă. Un cadru de politici*, 2002, p. 29.

⁹ INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, București, p. 52.

constituie fundamentul teoretic necesar pentru analiza factorilor psihosociali implicați în procesul decizional, care va fi abordată în subcapitolul următor.

2. Factorii psihosociali implicați în procesul decizional

Procesul decizional în cazul persoanelor vârstnice reprezintă un demers complex, profund influențat de o multitudine de factori psihologici și sociali, care interacționează într-o manieră dinamică și adesea dificil de delimitat. Decizia privind forma de îngrijire, mediul de viață sau acceptarea sprijinului instituțional nu este niciodată un act pur rațional, ci rezultatul unui proces de negociere între percepțiile subiective ale persoanei vârstnice, presiunile exercitate de familie, resursele disponibile și cadrul instituțional în care această decizie se produce¹⁰. În contextul asistenței sociale, înțelegerea factorilor psihosociali implicați în acest proces este esențială pentru construirea unor intervenții etice, centrate pe persoană și respectuoase față de autonomia beneficiarului.

Din perspectivă psihologică, unul dintre cei mai importanți factori care influențează procesul decizional este *percepția pierderii autonomiei*. Pentru multe persoane vârstnice, acceptarea sprijinului sau a unei forme de îngrijire formală este asociată cu sentimentul de pierdere a controlului asupra propriei vieți și cu o diminuare a statutului social. Tinca Crețu subliniază faptul că îmbătrânirea este adesea însoțită de experiențe succesive de pierdere - a rolurilor sociale, a capacităților fizice, a independenței - care pot genera rezistență față de schimbare și dificultăți în asumarea unor decizii majore¹¹. În acest context, decizia nu este doar o alegere pragmatică, ci și un proces emoțional profund, marcat de anxietate, ambivalență și teamă de stigmatizare.

Un alt factor psihologic relevant îl constituie *identitatea personală și sensul vieții*. Studiile privind calitatea vieții la vârsta a treia arată că persoanele vârstnice tind să evalueze deciziile majore prin raportare la sensul biografic al propriei existențe și la valorile care le-au ghidat viața. Viorel Olivian Pașcanu evidențiază faptul că menținerea sentimentului de utilitate și de continuitate identitară are un impact direct asupra capacității de adaptare și asupra disponibilității de a accepta schimbări semnificative¹². Astfel, deciziile privind îngrijirea sunt adesea filtrate prin întrebări legate de demnitate, autonomie și valoare personală, nu doar prin criterii funcționale sau economice.

La nivel social, *familia* reprezintă un factor determinant în procesul decizional al persoanei vârstnice. În contextul românesc, familia este nu doar principalul furnizor de îngrijire informală, ci și principalul actor implicat în luarea deciziilor

¹⁰ SIMONA I. BODOGAI, *Asistența socială a persoanelor vârstnice*, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 2020, p. 81.

¹¹ TINCA CREȚU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 273.

¹² VIOREL OLIVIAN PAȘCANU, *Bătrânețea și calitatea vieții*, Editura Antet, Prahova, 2007, p. 84.

privind îngrijirea. Relațiile familiale pot funcționa atât ca resursă de sprijin, cât și ca sursă de presiune sau conflict. Literatura sociologică arată că deciziile privind îngrijirea sunt frecvent influențate de dinamica relațiilor intrafamiliale, de raporturile de putere și de distribuția responsabilităților între membrii familiei¹³.

În unele situații, dorința familiei de a proteja persoana vârstnică poate conduce la decizii paternaliste, care ignoră preferințele reale ale beneficiarului.

Un factor psihosocial deosebit de important îl reprezintă *presiunea socială și normele culturale* asociate îmbătrânirii. În societatea românească, îngrijirea vârstnicilor este adesea percepută ca o obligație morală a familiei, iar apelarea la servicii instituționale poate fi stigmatizată. Această percepție influențează atât deciziile persoanei vârstnice, cât și ale familiei, generând sentimente de vinovăție, rușine sau eșec. Analizele ICCV subliniază faptul că reprezentările sociale negative ale îngrijirii instituționalizate pot constitui un obstacol major în accesarea serviciilor sociale, chiar și atunci când acestea sunt necesare¹⁴.

Contextul socio-economic joacă, de asemenea, un rol semnificativ în procesul decizional. Nivelul veniturilor, accesul la servicii, condițiile de locuire și resursele comunitare influențează direct opțiunile disponibile persoanei vârstnice. Studiile de politici sociale arată că deciziile privind îngrijirea sunt adesea constrânse de lipsa alternativelor viabile, mai ales în mediul rural sau în zonele defavorizate¹⁵. În aceste condiții, alegerea nu este întotdeauna rezultatul unei preferințe autentice, ci al unei adaptări forțate la limitările structurale ale sistemului de protecție socială.

Un alt factor psihosocial relevant este *experiența anterioară cu instituțiile* și nivelul de încredere în sistemul social. Persoanele vârstnice care au avut experiențe negative cu instituțiile tind să manifeste reticență față de serviciile formale și să evite implicarea acestora în viața lor. Erving Goffman arată că instituțiile pot genera sentimente de alienare și pierdere a identității, mai ales atunci când regulile sunt rigide și relațiile sunt impersonale¹⁶. Această perspectivă este relevantă pentru înțelegerea rezistenței față de instituționalizare și subliniază importanța construirii unor servicii centrate pe persoană.

În procesul decizional, un rol important îl joacă și *relația cu profesioniștii*, în special cu asistentul social. Calitatea comunicării, nivelul de empatie și capacitatea de a explica opțiunile disponibile influențează semnificativ modul în care persoana vârstnică percepe decizia. Literatura de specialitate subliniază că relația de încredere dintre beneficiar și profesionist este un factor-cheie în facilitarea deciziei asistate¹⁷. În absența acestei relații, decizia riscă să fie percepută ca impusă, ceea ce poate genera rezistență și non-compliance.

În fine, *starea emoțională* a persoanei vârstnice - marcată de pierderi, doliu, singurătate sau depresie - influențează profund capacitatea de a lua decizii

¹³ ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 189.

¹⁴ INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, cit., p. 41.

¹⁵ SIMONA STĂNESCU, *Politici sociale comparate*, Editura Polirom, Iași, p. 97.

¹⁶ ERVING GOFFMAN, *Aziluri*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 24.

¹⁷ NICOLETA NEAMȚU, *Managementul de caz în asistența socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, p. 61.

informate. Studiile psihologice arată că emoțiile negative pot reduce claritatea decizională și pot amplifica tendința de evitare a deciziilor dificile¹⁸. De aceea, intervenția socială trebuie să includă nu doar informarea, ci și suportul emoțional, pentru a crea condițiile necesare unei decizii asumate.

În concluzie, procesul decizional în cazul persoanelor vârstnice este rezultatul interacțiunii dintre factori psihologici, sociali, economici și instituționali. Înțelegerea acestor factori permite asistentului social să construiască intervenții adaptate, să susțină decizia asistată și să evite practicile paternaliste. Acest cadru teoretic oferă baza necesară pentru analiza relației dintre incluziune, participare socială și calitatea vieții, care va fi abordată în subcapitolul următor.

3. Corelația dintre incluziune, participare socială și calitatea vieții

În cadrul asistenței sociale contemporane, incluziunea socială, participarea socială și calitatea vieții reprezintă concepte strâns interconectate, care oferă un cadru analitic esențial pentru înțelegerea situației persoanelor vârstnice și pentru fundamentarea intervențiilor sociale. Aceste concepte depășesc abordările strict asistentialiste și plasează persoana vârstnică în centrul politicilor sociale, ca subiect activ al propriei vieți, cu drepturi, resurse și capacități de participare. În contextul deciziei privind îngrijirea, relația dintre incluziune, participare și calitatea vieții devine un criteriu fundamental pentru evaluarea adecvării formelor de sprijin oferite.

Conceptul de *incluziune socială* este utilizat în literatura de specialitate pentru a desemna gradul în care indivizii au acces real la resursele economice, sociale, culturale și simbolice ale societății. În cazul persoanelor vârstnice, incluziunea socială presupune nu doar accesul la servicii sociale și de sănătate, ci și menținerea relațiilor sociale, a rolurilor comunitare și a sentimentului de apartenență. Elena Zamfir subliniază că „*incluziunea socială nu se reduce la integrarea formală în sisteme de protecție, ci presupune participarea activă și recunoașterea socială a individului*”¹⁹. Această perspectivă este deosebit de relevantă în analiza îngrijirii vârstnicilor, deoarece evidențiază riscul ca anumite forme de protecție să conducă, paradoxal, la izolare și marginalizare.

Participarea socială reprezintă dimensiunea activă a incluziunii și se referă la implicarea persoanei în viața comunității, în luarea deciziilor care o privesc și în menținerea relațiilor sociale semnificative. Studiile sociologice realizate în România arată că diminuarea participării sociale este unul dintre principalii factori care contribuie la scăderea calității vieții la vârsta a treia. Institutul de Cercetare a Calității Vieții evidențiază faptul că „*participarea socială a persoanelor vârstnice*

¹⁸ TINCA CREȚU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 268.

¹⁹ ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 156.

este strâns legată de starea de sănătate, de nivelul de autonomie și de accesul la servicii comunitare”²⁰. Această constatare subliniază importanța dezvoltării unor servicii care să stimuleze participarea, nu doar să asigure îngrijirea de bază.

Din perspectiva politicilor sociale, participarea socială a persoanelor vârstnice este considerată un indicator al îmbătrânirii active și al calității intervențiilor sociale. Documentele strategice naționale și internaționale subliniază necesitatea creării unor contexte favorabile implicării vârstnicilor în viața comunității, chiar și în condiții de dependență funcțională. Organizația Mondială a Sănătății arată că „*participarea continuă în activități sociale, economice, culturale și civice contribuie semnificativ la menținerea calității vieții pe măsură ce oamenii îmbătrânesc*”²¹. Această abordare contrazice stereotipurile care asociază vârsta înaintată exclusiv cu retragerea și pasivitatea.

Conceptul de *calitate a vieții* ocupă un loc central în analiza situației persoanelor vârstnice, fiind utilizat ca indicator sintetic al bunăstării individuale și sociale. În literatura de specialitate, calitatea vieții este definită ca rezultatul interacțiunii dintre condițiile obiective de viață și evaluările subiective ale individului asupra propriei existențe. Viorel Olivian Pașcanu subliniază că „*calitatea vieții la vârsta a treia este influențată nu doar de starea de sănătate, ci și de relațiile sociale, de autonomie și de sentimentul de utilitate socială*”²². Această definiție evidențiază caracterul multidimensional al calității vieții și justifică abordările integrate în asistența socială.

Corelația dintre incluziune, participare socială și calitatea vieții este deosebit de evidentă în analiza formelor de îngrijire oferite persoanelor vârstnice. Îngrijirea la domiciliu și serviciile comunitare sunt frecvent asociate cu niveluri mai ridicate de participare socială și cu o percepție mai bună asupra calității vieții, întrucât permit menținerea relațiilor sociale și a rolurilor comunitare. În schimb, îngrijirea rezidențială poate genera riscuri de izolare și pasivizare, dacă nu este organizată în mod participativ. Analizele ICCV arată că „*instituționalizarea nu conduce inevitabil la scăderea calității vieții, însă riscul de izolare socială crește în absența unor programe de participare și integrare comunitară*”²³.

Din perspectivă psihosocială, participarea socială are un rol protector, contribuind la menținerea stimei de sine, la prevenirea depresiei și la consolidarea sentimentului de apartenență. Tinca Crețu evidențiază faptul că implicarea în activități sociale și menținerea relațiilor interpersonale semnificative reprezintă factori esențiali ai adaptării pozitive la vârsta a treia²⁴. În acest sens, intervenția socială trebuie să vizeze nu doar satisfacerea nevoilor de îngrijire, ci și crearea unor oportunități reale de participare.

²⁰ INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Calitatea vieții populației vârstnice din România*, București, 2020, p. 34.

²¹ ORGANIZAȚIA MONDIALĂ A SĂNĂȚĂȚII (OMS), *Îmbătrânirea activă. Un cadru de politici*, 2002, p. 18.

²² VIOREL OLIVIAN PAȘCANU, *Bătrânețea și calitatea vieții*, Editura Antet, Prahova, 2007, p. 84.

²³ INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, București, p. 41.

²⁴ TINCA CREȚU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 268.

Un alt element important în analiza corelației dintre incluziune și calitatea vieții este *accesul la servicii sociale de calitate*. Nicoleta Neamțu subliniază că serviciile sociale trebuie evaluate nu doar din perspectiva eficienței administrative, ci și a impactului asupra vieții beneficiarilor. Ea arată că „*serviciile sociale de calitate sunt cele care contribuie la creșterea autonomiei și a participării sociale, nu doar la gestionarea dependenței*”²⁵. Această perspectivă este esențială pentru analiza deciziei de îngrijire, deoarece evidențiază faptul că alegerea unei forme de sprijin trebuie raportată la efectele asupra incluziunii sociale.

În contextul deciziei asistate, incluziunea și participarea socială devin criterii esențiale de evaluare a opțiunilor disponibile. O decizie care asigură siguranța fizică, dar reduce drastic participarea socială și autonomia, poate avea un impact negativ asupra calității vieții pe termen lung. De aceea, asistentul social are responsabilitatea de a integra aceste dimensiuni în procesul de consiliere și evaluare, facilitând o decizie informată și adaptată nevoilor reale ale beneficiarului.

În concluzie, incluziunea socială, participarea socială și calitatea vieții formează un triunghi conceptual fundamental pentru asistența socială a persoanelor vârstnice. Corelația dintre aceste dimensiuni evidențiază necesitatea unor intervenții integrate, care să depășească logica protecției minimale și să promoveze implicarea activă a vârstnicilor în viața socială.

²⁵ NICOLETA NEAMȚU, *Managementul serviciilor de asistență socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2015, p. 118.

Cooperarea româno-italiană - stare de fapt și provocările viitorului pentru protecția drepturilor generațiilor viitoare

CARMEN UNGUR-BREHOI, DIANA CÎRMACIU *

REZUMAT

Într-un context marcat de schimbări climatice, mobilitate transfrontalieră și presiuni economice globale, dreptul este chemat să integreze o perspectivă pe termen lung, orientată spre interesele tuturor-generații actuale și viitoare. În acest cadru, cooperarea dintre state capătă o importanță esențială. România și Italia, legate printr-un cadru bilateral consolidat și prin apartenența comună la Uniunea Europeană, dezvoltă o cooperare juridică multinivelară, în care normele bilaterale, constituționale și europene se completează reciproc. Lucrarea de față analizează starea actuală a cooperării româno-italiene și provocările viitorului din perspectiva protecției drepturilor generațiilor viitoare, cu accent și pe dimensiunea juridică.

CUVINTE CHEIE

Cadrul juridic bilateral; Repturile generațiilor viitoare; Domenii de cooperare; Provocări.

CUPRINS: 1. Introducere – 2. Considerații privind drepturile generațiilor viitoare – 3. Cadrul juridic al cooperării bilaterale româno-italiene – 4. Schimburi economice și investiții – 5. Liantul socio-cultural româno-italian – 6. Concluzii.

1. Introducere

Cele două popoare au o istorie veche de peste două milenii, dată fiind originea latină comună. Primele colonii genoveze pe teritoriul României de astăzi se stabilesc în Evul Mediu la gurile Dunării și la Marea Neagră. În timpul Renașterii, cronicarii români asemeni călătorilor italieni în Țările Române sesizează similitățile de limbă dintre originea latină și unitatea celor două popoare. O serie de contacte culturale se nasc și în secolul al XVIII-lea, când fiii de boieri și domnitori studiază la universități din Italia, precum Universitatea din Padua, iar în perioada interbelică se deschide Academia din România în la Roma și Institutul

* Lector, dr. Carmen Ungur-Brehoi, Lector, dr. Diana Cîrmaciu, Universitatea din Oradea.

de Cercetare Umanistică de la Veneția. La începutul secolului XIX apar primele consulate și viceconsulate italiene la Iași, la București, Brăila, Galați și Sulina. În 1873 a fost deschisă o agenție diplomatică a României la Roma. Relația diplomatică România-Italia a început în 1879¹, fiind ridicată la rang de ambasadă în 1964.

În 2024, România și Italia au aniversat 145 de ani de la stabilirea relațiilor diplomatice și 60 de ani de la ridicarea relațiilor la nivel de ambasadă². Cu această ocazie a avut loc vizita oficială a președintelui Republicii Italiene, Sergio Mattarella³, în România (18-19 iunie 2024)⁴ și cel de-al treilea Summit interguvernamental Italia-România⁵, desfășurat la Roma (15 februarie 2024)⁶, evenimente ce reconfirmă importanța Parteneriatului Strategic Consolidat și colaborarea intensă pe plan euroatlantic în domeniile „apărare, cooperare polițienească, justiție, startup-uri, cooperare în sectorul energiei nucleare, securitate cibernetică, turism, protecție civilă, formarea funcționarilor publici”⁷.

2. Considerații privind drepturile generațiilor viitoare

Conceptul, deseori utilizat, de „drepturi ale generațiilor viitoare” nu se rezumă strict doar la drepturi subiective clasice, ci desemnează un ansamblu de obligații juridice ale statului și ale altor subiecți, orientate spre protejarea interesului public pe termen lung. În dreptul constituțional român, acest fundament este oferit

¹ „Pe 6 decembrie 1879, primul trimis și ministru plenipotențiar al Italiei, Giuseppe Tornielli, își prezenta scrisorile de acreditare regelui Carol I. Două luni mai târziu, pe 15 februarie 1880, primul trimis și ministru plenipotențiar al tânărului stat național român, Nicolae Kretzulescu, își prezenta, la rândul său, scrisorile de acreditare regelui Umberto I”, <https://www.rri.ro/panoramice/enciclopedia-rri/145-ani-de-relatii-diplomatice-romania-italia-id839609.html>, site web accesat la 09.07.2025.

² Anul 2026 este „Anul Cultural România–Italia”, ce va presupune un program amplu de evenimente culturale, artistice și de promovare a patrimoniului, a cărui lansare oficială a fost programată, pe 1 Decembrie 2025, de Ziua Națională a României, la Roma.

³ Acesta a declarat că „România este pentru Italia un partener extrem de important în plan bilateral, european și internațional” și că „își dorește ca Italia să ceară Consiliului European să elimine frontierele terestre, ca România să poată să intre pe deplin în spațiul Schengen”, fiind „o condiție la care noi ținem foarte mult și pe care o solicităm foarte mult”, <https://stirileprotv.ro/stiri/international/sergio-mattarella-italia-tine-foarte-mult-ca-romania-sa-intre-pe-deplin-in-spatiul-schengen.html>, site web accesat la 22.08.2025.

⁴ „Vizita oficială reprezintă o continuare a dialogului la cel mai înalt nivel, marcat de momentul istoric al vizitei de stat pe care Președintele României a efectuat-o în Republica Italiană în 2018, prima după 45 de ani, dar și de a treia ședință comună de guvern româno-italiană, desfășurată la Roma, în perioada 14-15 februarie 2024”, potrivit unui comunicat al Administrației Prezidențiale, <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/presedintele-italiei-vine-in-romania-sergio-mattarella-va-fi-primit-de-klaus-ihannis-si-marcel-ciolacu-2831697>, site web accesat la 22.08.2025.

⁵ Cu această ocazie s-a semnat o Declarație comună de către premierii celor două țări, Marcel Ciolacu și Giorgia Meloni, privind dezvoltarea Parteneriatului Strategic Consolidat. Prim-ministrul Italiei, Giorgia Meloni, declara că „documentul sporește potențialul de colaborare între cele două țări, creează noi obiective și noi priorități comune”, în timp ce premierul Marcel Ciolacu a arătat că astfel „România și Italia trec într-o nouă etapă de dezvoltare a acestui parteneriat”, <https://www.rador.ro/2024/02/15/declaratie-comuna-privind-dezvoltarea-parteneriatului-strategic-consolidat-semnata-la-roma-de-premierii-ciolacu-si-meloni-2/>, site web accesat la 02.09.2025.

⁶ Primul a fost organizat tot la Roma, în 2008 și al doilea la București, în 2011.

⁷ <https://www.rainews.it/articoli/2024/02/vertice-italia-romania-meloni-e-ciolacu-a-villa-pamphile-09ec6a-94f7-442d-9a8a-7934ce783112.html>, site web accesat la 10.08.2025.

de consacrarea dreptului la un mediu sănătos, prevăzut expres de Constituție⁸, precum și de obligația statului de a crea cadrul legislativ necesar pentru realizarea acestui drept.

În Italia, dimensiunea intergenerațională a protecției mediului a fost consolidată prin reforma constituțională din 2022, care a introdus în mod explicit referirea la interesul generațiilor viitoare în textul legii fundamentale⁹. Această evoluție reflectă o tendință de constituționalizare a responsabilității față de viitor, oferind un temei juridic mai clar pentru politicile publice și pentru controlul constituțional al legislației cu impact pe termen lung.

La nivel internațional, principiul dezvoltării durabile consacră ideea că nevoile generațiilor prezente trebuie satisfăcute fără a compromite capacitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile nevoi¹⁰. Acest principiu influențează în mod direct interpretarea normelor interne și europene.

Pentru România și Italia, Dreptul Uniunii Europene constituie cadrul normativ determinant în materia protecției interesului intergenerațional. Politica unională în domeniul mediului, consacrată de Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene¹¹, urmărește un nivel ridicat de protecție și se bazează pe principii precum precauția și acțiunea preventivă.

Legislația europeană în materia climei stabilește obiectivul neutralității climatice și impune statelor membre obligații juridice clare pe termen lung¹², transformând protecția viitorului într-o responsabilitate juridică actuală.

Un instrument deosebit de relevant este Directiva (UE) 2024/1760 privind diligența necesară în materie de durabilitate corporativă¹³, care extinde

⁸ Art. 35 din Constituția României, Pentru mai multe comentarii despre dreptul la un mediu sănătos, a se vedea și GHEORGHE BUZESCU, *Drepturile colective centenare ale omului*, <https://www.ilegis.ro/universul-juridic/universj/comentariu/163496>, site web accesat la data de 20.08.2025.

⁹ Art. 9 alin. 2 din Constituția Republicii Italiene instituie obligația protecției peisajului natural (mediului), al “patrimoniului istoric și artistic al națiunii”, https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/COST_ROMENO.pdf, site web accesat la data de 20.08.2025.

¹⁰ A se vedea și Rio Declaration on Environment and Development, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf, site web accesat la data de 21.08.2025.

¹¹ Art. 191 din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (Treaty on the Functioning of the European Union) https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_2&format=PDF, site web accesat la data de 21.08.2025.

¹² Regulamentul (UE) 2021/1119 al Parlamentului European și al Consiliului din 30 iunie 2021 de instituire a cadrului pentru realizarea neutralității climatice și de modificare a Regulamentelor (CE) nr. 401/2009 și (UE) 2018/1999 -Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (“European Climate Law”)-(„Legea europeană a climei”), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1119>, site web accesat la data de 21.08.2025.

¹³ Directiva (UE) 2024/1760 a Parlamentului European și a Consiliului din 13 iunie 2024 privind diligența necesară în materie de durabilitate a întreprinderilor și de modificare a Directivei (UE) 2019/1937 și a Regulamentului (UE) 2023/285 (Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/ALL/?uri=CELEX:32024L1760>, site web accesat la data de 21.08.2025.

responsabilitatea juridică a companiilor asupra impactului activităților lor asupra drepturilor omului și mediului. Documentele explicative ale Comisiei Europene subliniază rolul acestei directive în prevenirea prejudiciilor cu efecte pe termen lung.

Protecția drepturilor generațiilor viitoare presupune existența unor mecanisme eficiente de aplicare a normelor. Cooperarea judiciară dintre România și Italia se bazează, în principal, pe instrumentele Uniunii Europene.

În materie penală, mandatul european de arestare reprezintă un instrument esențial pentru combaterea infracțiunilor grave cu impact social major, fiind fundamentat pe principiul recunoașterii reciproce. Acest mecanism contribuie indirect la protecția interesului generațiilor viitoare prin sancționarea faptelor care afectează grav societatea.

În domeniul civil și administrativ, regulamentele Uniunii Europene privind competența și recunoașterea hotărârilor facilitează soluționarea litigiilor transfrontaliere, sub controlul jurisprudenței Curții de Justiție a Uniunii Europene (raporturile juridice de drept privat cu elemente de extraneitate sunt reglementate de mai multe Regulamente).

3. Cadrul juridic al cooperării bilaterale româno-italiene

Tradițiile de prietenenie, colaborare, afinitățile cultural-spirituale dintre România și Republica Italiană au fost de-a lungul timpului obiect al reglementării juridice. Putem exemplifica astfel: Convenția consulară din 8 august 1967¹⁴, Convenția din 11 noiembrie 1972 între Republica Socialistă România și republica Italiană privind asistența judiciară în materie civilă și penală¹⁵, Protocolul de cooperare din 19 decembrie 2006 între Ministerul Administrației și Internelor din România și Ministerul de Interne din Republica Italiană¹⁶, Hotărârea de Guvern nr. 955/2008 privind aprobarea finanțării activităților asociațiilor românilor din Republica Italiană¹⁷, Convenția din 25 aprilie 2015 între România și Republica Italiană pentru evitarea dublei impuneri cu privire la impozitele pe venit și prevenirea evaziunii fiscale¹⁸.

Relațiile româno-italiene s-au fundamentat pe principii de încredere, respect reciproc, cooperare, suveranitate și integritate teritorială, respect al demnității umane și al tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului¹⁹.

¹⁴ *Buletinul Oficial* nr. 91/10 iulie 1968.

¹⁵ *Buletinul Oficial* nr. 77/02 iunie 1973.

¹⁶ *Monitorul Oficial al României* nr. 240/06 aprilie 2007.

¹⁷ *Monitorul Oficial al României* nr. 622/26 august 2008.

¹⁸ *Monitorul Oficial al României* nr. 217/24 martie 2016.

¹⁹ A se avea în vedere și regula priorității convențiilor internaționale față de dreptul intern. A se vedea și FLORINA MOROZAN, *Drept civil*, vol 1, *Introduce în dreptul civil*, Editura Universității din Oradea, 2014, p. 80 - Codul civil român consacră regula priorității convențiilor internaționale și a dreptului Uniunii Europene față de dreptul intern. În aceste cazuri legea aplicabilă raportului juridic se va stabili conform acestor acte normative și nu potrivit Codului civil.

Cooperarea juridică româno-italiană se sprijină și pe Tratatul de prietenie și colaborare semnat în 1997, care constituie instrumentul-cadru al relațiilor bilaterale²⁰. Deși tratatul nu se referă expres la protecția generațiilor viitoare, el stabilește domenii de cooperare cu impact indirect asupra acestora, precum educația, cercetarea, protecția socială și dezvoltarea durabilă.

Un rol important îl au acordurile bilaterale în materia migrației, inclusiv acordul privind readmisia persoanelor aflate în situație ilegală. Din perspectivă juridică, aceste instrumente reglementează proceduri administrative și garanții, având implicații asupra coeziunii sociale și protecției familiilor.

De o relevanță deosebită a fost și cooperarea bilaterală în domeniul protecției minorilor români aflați pe teritoriul Italiei²¹. Acordul specific privind protecția minorilor neînsoțiți sau aflați în dificultate institua la acel moment mecanisme de cooperare între autoritățile celor două state, în concordanță cu obligațiile asumate prin Convenția ONU privind drepturile copilului²².

Relația dintre România și Italia a evoluat de la un parteneriat strategic formal, stabilit în 1997²³, către un parteneriat strategic consolidat, reafirmat și extins în 2008, reflectând maturizarea și aprofundarea cooperării dintre cele două state. Menționăm că, la data de 9 ianuarie 2008 s-a semnat Declarația comună a miniștrilor afacerilor externe ai României și Republicii Italiene privind Parteneriatul Strategic Consolidat Româno-Italian. Parteneriatul strategic consolidat vizează un spectru larg de domenii esențiale – de la politică, securitate și justiție, până la economie, mediu, educație și domeniul social – fiind susținut de mecanisme instituționale concrete, precum ședințele comune de guvern.

Din punct de vedere juridico-instituțional, observăm trecerea de la o relație bilaterală predominant declarativă la una structurată și operaționalizată. Consolidarea parteneriatului nu presupune doar reafirmarea unor principii politice, ci și crearea unui cadru stabil pentru cooperare sectorială, capabil să genereze politici publice coordonate și decizii comune. Instituirea ședințelor comune de guvern reprezintă un instrument de guvernare bilaterală avansată, care permite armonizarea pozițiilor, monitorizarea angajamentelor asumate și adaptarea cooperării la noile provocări regionale și europene.

²⁰ Tratatul de prietenie din 23 iulie 1991, publicat în *Monitorul Oficial al României* nr. 65/13 aprilie 1992, tratat ratificat prin Legea nr. 34/1992.

²¹ Acordul din 9 iunie 2008 între Guvernul României și Guvernul Republicii Italiene privind cooperarea în domeniul protecției minorilor români neînsoțiți sau aflați în dificultate pe teritoriul Republicii Italiene, publicat în *Monitorul Oficial al României* nr. 623/27 august 2008. Acordul a fost abrogat prin Ordinul Ministerului Afacerilor Externe nr. 1421/2015 privind ieșirea din vigoare a unor tratate internaționale. Despre interesul superior al copilului a se vedea și CARMEN OANA MIHĂILĂ, *Child-Protection Systems – Romanian Perspective*, în NÓRA JAKAB, MÁRTA BENYUSZ (editat de), *International and Comparative Children's Rights*, CEA Publishing, Budapest-Miskolc, 2025, p. 164, <https://doi.org/10.71009/2025.nymb.cps>, și CARMEN OANA MIHĂILĂ, MIHAELA IOANA TEACA, *The best interests of the child. Analysis of the concept in the case of parental divorce*, în *International Journal of Legal and Social Order*, 2025, pp. 14-15, <https://ijlso.cedsara.ro/international-journal-of-legal-a/article/view/254/200>.

²² Convenția din 1989 cu privire la drepturile copilului, republicată în *Monitorul Oficial al României* nr. 314/13 iunie 2001.

²³ <https://www.mae.ro/node/5182>, site web accesat la data de 21.08.2025

În mod logic, această arhitectură instituțională întărește capacitatea celor două state de a acționa concertat în domenii cu impact direct asupra societății și asupra intereselor pe termen lung, inclusiv asupra generațiilor viitoare.

4. Schimburi economice și investiții

Relațiile bilaterale româno-italiene sunt prospere în multe domenii, în special în ceea ce înseamnă economia. Italia rămâne al doilea partener al României în materie de exporturi și importuri. Schimburile comerciale sunt „în continua creștere” astfel încât, la sfârșitul anului 2022, au atins nivelul de circa 20 de miliarde de euro²⁴. În România, există o comunitate de afaceri italiană extinsă, cu peste 23.000 de companii active, procent „egal cu 21 la sută din totalul companiilor străine”²⁵, ceea ce se măsoară în aproximativ 130 de mii de locuri de muncă.

Exporturile românești către Italia în 2024 s-au ridicat la aproximativ 9,57 miliarde USD, fiind în principal mașini și echipamente, piese auto, textile, dar și produse agroalimentare. În 2023, România a exportat în Italia produse agricole și alimentare în valoare de 952 de milioane de euro, o scădere de 6,2% față de 2022. Cele mai exportate categorii de produse ale României sunt cerealele, semințele oleaginoase, tutunul, grăsimile și uleiurile animale și vegetale, carnea și subprodusele din carne²⁶, dar și fructele de pădure (în special afinele) sau delicatesele, precum ciupercile porcine și trufe. 2025 este considerat de italieni „un an de aur” pentru căutătorii de trufe din România. Pădurile din zona Iași, oferă din abundență acest produs de lux, care, odată recoltat, ajunge în farfuriile restaurantelor italiene²⁷.

Investițiile italiene în România sunt semnificative, proiectele comune bazându-se pe colaborări italiano-românești de succes. Spre exemplu, grupul italian Prysmian, producător de cabluri de energie și telecomunicații, care operează la Slatina cea mai mare fabrică de cabluri cu fibră optică a sa, a început în 2024 o nouă linie de producție a cablurilor electrice de medie tensiune, investiția fiind evaluată la 23 milioane de euro²⁸. În 2025, Prysmian încântați de colaborarea

²⁴ Declarația îi aparține lui Alfredo Maria Durante Mangoni, ambasadorul Italiei la București în perioada 2021-2025.

<https://www.agendaconstructiilor.ro/stiri/afaceri-juridic-finante-impozite/schimburile-comerciale-dintre-italia-si-romania-au-atins-20-miliarde-euro>, site web accesat la 25.08.2025.

²⁵ <https://www.agenzianova.com/ro/news/italia-romania-a-roma-il-terzo-vertice-intergovernativo-per-rafforzare-il-partenariato-strategico-2/>, accesat la 20.08.2025.

²⁶ Italia este principala destinație pentru exporturile românești în această categorie (o treime din aceste exporturi sunt alimente procesate și băuturi). <https://artaalba.ro/it/La-Romania-è-il-15°-mercato-dei-prodotti-agroalimentari-in-Italia/>, site web accesat la 26.09.2025.

²⁷ Producția din 2025 este considerată una record, de 5.000 kg, față de 3.500 kg în 2024, după estimările Direcției Silvice din județul Iași. Cea mai mare parte a recoltei a fost exportată în Italia, unde trufele românești sunt foarte apreciate de restaurantele de lux și continuă să reprezinte o resursă profitabilă pentru producătorii locali, <https://www.b1tv.ro/eveniment/>; <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290574>, site-uri web accesate la 24.08.2025.

²⁸ Investiția totală în Centrul de Excelență IT Prysmian se ridică la aproximativ 40 de milioane de euro pentru o perioadă de 6 ani. Din aceștia, 7,5 milioane de euro sunt parte a unui ajutor de stat din partea statului român, obținut în 2022, <https://www.profit.ro/insider/companii/prysmian-investeste-inca-23-milioane-euro-in-romania-21552803>, site web accesat la 24.07.2025.

cu angajații români și dorind să reducă costurile cu forța de muncă, decid să mute întreaga producție de cabluri de la fabrica din Marea Britanie, în România²⁹ și lansează la șantierul VARD Tulcea construcția unei nave folosite la parcurile eoliene off-shore³⁰. O altă companie italiană care continuă să investească în România este Ariston Thermo România, filială a Grupului italian Ariston și liderul pieței românești în domeniul centralelor termice și al încălzitoarelor de apă. Aceasta a cunoscut o creștere semnificativă în ultimul deceniu, cifra de afaceri triplându-se de la 109 milioane de lei (aproximativ 21 de milioane de euro) în 2014 la 425,7 milioane de lei (aproximativ 84 de milioane de euro) în 2024, iar profitul net crescând de nouă ori, de la 2,7 milioane de lei (aproximativ 533.000 de euro) la 24,5 milioane de lei (aproximativ 4,8 milioane de euro) în 2023, cel mai bun rezultat înregistrat³¹.

Și în sectorul financiar, marile grupuri bancare italiene au o prezență consolidată în România, amintim UniCredit Bank, cu o rețea extinsă în țară și Intesa Sanpaolo. Intesa Sanpaolo România, care a achiziționat First Bank pe piața locală, a înregistrat un profit net de 13 milioane de euro în prima jumătate a anului 2025, fiind o creștere de 18% față de aceeași perioadă din 2024³². Au existat și reconfigurări ale unor companii italiene, cum este Enel SpA. Enel, unul dintre cei mai mari furnizori de energie din România, a activat aici din 2005, deservind peste 3 milioane de clienți, cu peste trei mii de angajați. În 2023, Enel a decis să se retragă de pe piața românească³³, vânzând 70% din acțiunile grupului Enel în România companiei grecești Public Power Corporation, pentru suma de 1,26 miliarde de euro³⁴.

5. Liantul socio-cultural româno-italian

Românii reprezintă, oficial, cea mai numeroasă comunitate străină din Italia³⁵,

²⁹ <https://stirileprotv.ro/stiri/social/un-gigant-mondial-vrea-sa-si-mute-productia-din-marea-britanie-in-romania-englezii-acuza-compania-de-lacomie.html>, site web accesat la 24.07.2025.

³⁰ <https://www.zf.ro/companii/italienii-de-la-prysmian-au-lansat-la-santierul-var-d-tulcea-22520081>, site web accesat la 24.07.2025.

³¹ <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290131>; <https://www.profit.ro/10-ani/>, site-uri web accesate la 28.08.2025.

³² <https://www.zf.ro/banci-si-asigurari/>; <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290031>, site-uri web accesate la 28.08.2025.

³³ <https://www.reuters.com/markets/deals/italys-enel-sell-romanian-assets-greek-ppc-13-bln-2023-03-09/>, site web accesat la 29.08.2025.

³⁴ <https://hotnews.ro/ce-se-va-ntmpla-cu-clientii-enel-dupa-ce-compania-si-a-vndut-operatiunile-din-romnia-grecilor-de-la-ppc-36770>; <https://stirileprotv.ro/stiri/financiar/enel-pleaca-in-2023-din-romania-ce-afaceri-au-italienii-in-tara-noastra.html>; https://www.economica.net/enel-a-semnat-acordul-cu-grecii-de-la-ppc-pentru-vanzarea-activitatilor-din-romania-pentru-126-miliarde-euro_652949.html, site-uri web accesate la 01.09.2025.

³⁵ Tendințele demografice în Italia nu sunt încurajatoare, având o rată a natalității foarte scăzută (1,14 copii/femeie în 2024) și un număr crescut în cazul emigrării tinerilor italieni (peste o sută cincizeci de mii în 2024), <https://www.istat.it/wp-content/uploads/2024/10/Natalita-in-Italia-Anno-2023.pdf>, site web accesat la 22.08.2025.

cu peste un milion de rezidenți înregistrați la 1 ianuarie 2024³⁶, adică peste 21% din totalul rezidenților străini³⁷, noile generații de români fiind născute și crescute direct în Italia. În ceea ce privește distribuția pe regiuni a comunității o prezență masivă se observă în continuare în nord³⁸, iar restul comunității este în sudul țării și în insulele Sardinia și Sicilia. Românii din Italia sunt angajați în diverse sectoare, precum construcții, turism, agricultură, industria alimentară, servicii, iar în ultimii ani în IT, inginerie și medicină, contribuind semnificativ la economia Italiei. Ba mai mult, în Italia sunt câteva zeci de mii de antreprenori români de succes, aproape 25.000 de societăți economice și aproape 50.000 de firme individuale, activând în domenii diverse, de la servicii la construcții, cu sprijin din partea instituțiilor precum Consulatul General al României la Milano sau Camera di Commercio Italo Romena (CCIRO)³⁹. Aproape 150.000 de elevi de origine română frecventează școli italiene, adesea perfect integrați, dar purtătoare de o dublă moștenire culturală. Printre absovenții străini de studii superioare din nordul Italiei, românii se numără printre primele trei naționalități, cu o creștere semnificativă față de anii precedenți.

Integrarea acestei comunități are un impact direct asupra cooperării bilaterale (piața muncii, protecția socială, educația), evidențiind dezvoltarea, bogăția culturală și oportunitățile oferite de contribuția prezenței migranților români, aflată în continuă evoluție din punct de vedere social. Politicile incluzive din Italia pentru diaspora românească se bazează în principal pe aderarea României la UE (2007), garantând cetățenilor români egalitatea de tratament la locul de muncă cu italienii și libera circulație, și sunt integrate cu măsuri naționale de integrare (sanatorii, sprijin pentru angajare) și inițiative specifice (inclusiv cele ale guvernului român, cum ar fi Strategia Diasporei) pentru menținerea identității culturale⁴⁰, deși provocările integrării sociale și profesionale rămân de multe ori

³⁶ Comparativ, în 2017, comunitatea română din Italia era de aproximativ 1.168.000 de persoane, conform Ambasadei României în Italia. Potrivit datelor oficiale ale Ministerului Afacerilor Interne din Italia, numărul de români rezidenți în această țară a crescut în mod constant în ultimii 10 ani, de la 531.826 în 2014 la 1.137.728 în 2024. Alte date arată un număr ce se apropie de două milioane de români în Italia.

³⁷ ANTONIO RICCI, *Ricerca: romeni In Italia. Al di là del muro: 30 anni di migrazioni dalla Romania*, în BENEDETTO COCCIA, ANTONIO RICCI (editat de), *Radici a Metà. Trent'anni di immigrazione romana in Italia*, Edizioni IDOS, Roma, 2022, pp. 10-37.

³⁸ Spre exemplu, în Florența - Toscana, sunt peste 18.000 de locuitori români — cel mai mare număr dintre comunitățile europene și non-europene — și în Arezzo, cu peste 11.000 de rezidenți, fiind zonele cu cea mai mare populație românească, dintr-o populație regională totală de aproape 75.000 de locuitori români. Această comunitate bine stabilită are aproape 47.000 de lucrători înregistrați și peste 2.500 de pensionari români, <https://www.toscana-notizie.it/-/romeni-italiani-nuovi-europei.-le-radici-di-una-comunità#>, site web accesat la 25.08.2025.

³⁹ <https://milano.mae.ro/it/local-news/2718>, site web accesat la 22.06.2025.

⁴⁰ Politicile incluzive ale României pentru diaspora românească vizează menținerea legăturilor cu țara de origine, facilitarea integrării pe piața muncii, prin programe de sprijin (inclusiv oferirea de stimulente financiare pentru deschiderea de afaceri), sprijin pentru accesul la servicii de sănătate, educație și crearea de platforme de conectare online și offline, recunoscând contribuțiile economice și culturale ale acestor cetățeni și valorificând noile competențe dobândite în străinătate. Aceste eforturi includ eficientizarea birocrăției și oferirea de sprijin pentru antreprenoriat, valorificând experiența și capitalul uman al românilor din străinătate, <https://roma.mae.ro/it/romania-news/3632#:~:text=Romania%20con%20le%20comunità%20romene%20all'estero%2C%20sono,diaspora%2C%20Cristian%20David%2C%20alla%20Riunione%20regionale%20consolare;www.agerpres.ro>, site-uri web accesate la 24.06.2025.

chestiuni sensibile. Pentru a aborda problemele comunităților istorice românești din străinătate, atât autoritățile de la București, cât și misiunile diplomatice și oficiile consulare acționează potrivit problemelor specifice ale acestora, pentru păstrarea unei identități românești prin promovarea limbii, culturii și civilizației românești în comunitățile istorice.

Presă de limbă română din Italia reprezintă „o sursă de informații pentru comunitatea de români, îndeosebi în ceea ce privește situația din țară și știri utile pentru diaspora”, care are și rolul de „formare a comunității, în sensul creșterii coeziunii acesteia în jurul unor proiecte de interes comun”. Principalul reprezentant al presei din România este corespondentul permanent al *Radio România în Italia*, cu care colaborează frecvent atât ambasada, cât și oficiile consulare. Sunt și jurnaliști români independenți ce colaborează cu *Antena 1*, *Hotnews* sau *Europa FM*. *Gazeta Românească*⁴¹ este cel mai cunoscut portal de știri al românilor în Italia, *Orizonturi culturale* este o revistă bilingvă deja de tradiție pentru românii din Italia⁴², iar printre canalele de televiziune menționăm *Vocea Românească*, *Emigrantul*, *Dacia TV*.

Italianii din România trec printr-un parcurs similar⁴³, iar contribuția lor nu se limitează la cea economică⁴⁴. În prezent minoritatea italiană numără mai bine de zece mii de persoane, fiind „o comunitate activă și bine integrată”. Pe lângă aceștia, se observă în ultimele două decenii un nou val de migranți italieni, în număr „de câteva mii de persoane” și care sunt „bine integrați în realitatea românească și respectați în meseriile pe care le desfășoară, dintre care mulți se întorc periodic în Italia”⁴⁵. Mulți au devenit mediatori culturali, educatori și practicieni ai dialogului intercultural, contribuind la construirea de punți între cele două societăți⁴⁶. Cele două comunități, ale minorității italiene și cea a oamenilor de afaceri, trăiesc împreună și conlucrează în România pentru „menținerea și promovarea limbii, culturii și tradițiilor strămoșilor italieni”. Zona geografică preferată de noii investitori este nord-vestul României, orașele Timișoara, Oradea și Arad⁴⁷. Legat de limba italiană, una din realizările notabile ale minorității italiene în România este reintroducerea limbii italiene ca și studiu obligatoriu în clasele de limbă maternă. Italiana este studiată atât la nivel de universitate,

⁴¹ Printre subiectele abordate cel mai des sunt vizate prezența românilor în Italia, dar și cazurile de infracționalitate în care sunt implicați cetățenii români, http://www.orizonturiculturale.ro/ro_studii_Comunitatea-romaneasca-din-Italia.html, site web accesat la 27.08.2025.

⁴² *Orizonturi culturale* a fost fondată în anul 2010.

⁴³ ANTONIO RICCI, *Quando a partire eravamo noi: l'emigrazione italiana in Romania tra il XIX e il XX secolo*, în FRANCO PITTAU, ANTONIO RICCI, ALESSANDRO SILJ (editat de), *Romania. Immigrazione e lavoro in Italia. Statistiche, problemi e prospettive*, Caritas Italiana, Roma, 2008, pp. 20-33.

⁴⁴ Oamenii de afaceri italieni au înființat peste 20.000 de firme active cu capital italian, răspândite pe întreg teritoriul României.

⁴⁵ <https://roasit.ro/scurt-istoric>, site web accesat la 02.07.2025.

⁴⁶ <https://www.dossierimmigrazione.it/romania-e-italia/>, site web accesat la 27.09.2025

⁴⁷ SABIN DRĂGULIN, *Fenomenul migrator în România. Studiu de caz: italienii (1868-2010)*, în *Sfera politicii*, n. 158, 2011, <https://revistasferapoliticii.ro/sfera/158/art02-Dragulin.php>, site web accesat la 28.08.2025.

existând catedre de limbă italiană în câteva din centrele universitare importante din țară⁴⁸, dar și la nivel de liceu și școală primară⁴⁹. Minoritatea italiană este una activă în România, organizată în diverse asociații⁵⁰, ce desfășoară proiecte împreună cu alte instituții din Italia, precum și din România, cum ar fi Ambasada Italiei la București, Institutul Italian de Cultură, Institutul de Comerț Exterior, Confindustria, Centro Culturale Italiano da Oradea.

6. Concluzii

Principala provocare juridică în protecția drepturilor generațiilor viitoare constă în diferența dintre consacrarea normativă și implementarea efectivă. Rapoartele Comisiei Europene evidențiază dificultăți persistente în aplicarea legislației de mediu⁵¹.

O altă provocare este transpunerea și aplicarea uniformă a dreptului UE, în special în domeniul durabilității corporative, unde pot apărea proceduri de constatare a neîndeplinirii obligațiilor.

În perspectivă, consolidarea cooperării româno-italiene necesită dezvoltarea unor mecanisme juridice cât mai eficiente de coordonare și control, astfel încât protecția intereselor generațiilor viitoare să devină o realitate juridică și nu doar un obiectiv declarativ.

⁴⁸ La București, Iași, Timișoara, Cluj, Oradea, Târgu Mureș, Galați, Brașov.

⁴⁹ La Liceul Don Orione din Oradea și la Liceul Dante Alighieri din București, unde se studiază italiana atât la nivel de clase primare, gimnaziu și liceu.

⁵⁰ Amintim Asociația Italiani in Bihor, Asociația Italienilor din România – RO.AS.IT.

⁵¹ A se vedea și <https://mmediu.ro/comunicare/comunicate-de-presa/starea-mediului-in-europa-raportul-aem-2025-confirma-progresele-dar-si-provocarile-majore/>, site web consultat la 01.09.2025

Proceedings of the International Conference in English
INTERNATIONAL COOPERATION AND DIALOGUE
BETWEEN GENERATIONS

Cross-Cultural Communication in the Context of International Migration on the Labour Market

CRISTINA LAURA ABRUDAN *

ABSTRACT

We live in a world which looks like a cultural kaleidoscope and diversity is a positive element in every domain of our lives. Diversity has proven to bring positive results not only at a societal level, but also in companies, where it has brought about talent, innovation, improved financial results and enhanced creativity. In the era of digital transformation, nowadays, probably more than ever, people communicate. Regardless the shape it takes, communication, especially cross-cultural communication, is one of the vital elements for a company's success. The business landscape becomes more and more diverse, as different teams from diverse cultural backgrounds work together.

The paper presents the challenges teams have to face and the strategies they must adopt in order to overcome cross-cultural communication barriers within the teams of the companies aiming to be successful and the strategies they must adopt in order to retain their success. The conclusions show that the language barrier is a significant challenge and also the corporate language is an obstacle to successful communication. Moreover, non-verbal cues, such as body language, facial expressions, tone of voice, gestures and eye contact have proven to be a major obstacle in cross-cultural communication. In order to overcome these obstacles, cultural trainings, strong leadership, communication protocols and the use of technology can represent a good solution. How can companies overcome these obstacles? How can companies achieve goals successfully when people from different countries having different cultural backgrounds must work together? These are questions to which the present paper tries to answer.

KEYWORDS

Cross-cultural communication; Technology; Inclusion; Cultural awareness.

SUMMARY: *1. Introduction – 2. Theoretical background – 3. Challenges of cross-cultural communication in the global workplace – 4. Strategies for effective cross-cultural communication – 5. Conclusions – 6. Further research.*

* Università di Oradea Facoltà di Scienze Economiche.

1. Introduction

Cross-cultural collaboration has become a cornerstone for the companies that want to be successful. Promoting innovation, maintaining competitiveness and increasing productivity are essential elements for companies that wish to collaborate worldwide. Multinational companies are formed of professionals who come from diverse cultural and social backgrounds, having different cultures and different linguistic backgrounds, having to achieve common goals, but also with clients coming from different cultural backgrounds. People have different communication style as they come from diverse social structures which are strongly influenced by the society's cultural norms. When a company goes global, effective communication is one of the essential keys in order to achieve success. However, effective communication is difficult to obtain when we think of differences in language, style of communication and cultural norms. All these can easily represent obstacles in productivity and collaboration. Bisset notices that *'These interactions, if not managed carefully, can lead to misunderstanding, conflicts and inefficiencies. However, when approached with cultural sensitivity and awareness, they offer invaluable opportunities for creativity, innovation, and growth. Understanding the nuances of cross-cultural collaboration is therefore not only a desirable skill but also a vital one for organizational leaders and employees alike.'*¹

Therefore, there are some questions that appear when preparing employees for working in a multinational environment. What is actually a global market? How can people having different cultural backgrounds overcome the obstacles that appear when working in a multinational company? How can companies achieve goals successfully when people from different countries having different cultural backgrounds must work together? These questions and their answers are important in understanding the idea of cross-cultural communication, global market and global workforce.

The contemporary society is based on communication. Regardless the shape it takes, in the society, in the family, in business, in school, communication is crucial for today's world. In business, people/companies buy and sell products and services to other people/companies that can be in the other corners of the world, people solve problems together, negotiate goods and services, and organise businesses. In order to do all these things people must communicate. Thus, communication can be verbal (face-to-face communication), written (documents), and virtual (having virtual meetings on different platforms, such as Zoom, Teams, Skype). The fact that we live in a global world has led to the need of intercultural citizens who can communicate in a global workplace. Understanding of the importance of intercultural communication is extremely important regardless the way people interact: through communication technologies or people moving in a foreign country. Thus, community diversity and interconnectivity represent the norm

¹ ALISON BISSET, *Blackstone's International Human Rights Documents*, in Oxford University Press, Oxford, 2020.

in today's global market; employees must be able to approach other cultures, languages and working environments, acknowledging English as *lingua franca*².

2. Theoretical background

During the years, there have been a lot of definitions given to the term cross-cultural communication, as the global workplace is constantly changing. People locate and relocate to new countries, workers need to adapt to different time zones, and varied technological innovations make bridges between far away distances, making teamwork possible, regardless time and space. In today's hybrid world, cross-cultural communication is a process of exchanging information, create understanding and interpret messages with people coming from other countries, from other cultures and having different cultural boundaries. It is a complex process which involves a lot of elements, beginning with understanding differences, respect different perceptions, accept differences in expressions and behaviour and, moreover, be aware of the social, economic, and historical influences that shape every cultural dimension of the nations. People who relocate in different places, reconstruct their identities, religions, and cultural structures; thus, the global work place can be characterized by continuous change.

There have been a lot of debates regarding the theoretical framework of cross-cultural communication. In this respect, we mention Hofstede's cultural dimensions theory according to which there are six key dimensions we should take into account when we talk about national cultures. Hofstede claims that the six dimensions are: *'power distance, individualism versus collectivism, masculinity and femininity, uncertainty avoidance, long-term and short-term orientation, and indulgence and restraint. These elements can explain how cultural values impact communication behaviour.'*³

Another theoretical dimension is offered by E.T. Hall who introduced the concepts regarding cultures: high-context culture and low-context culture, referring to communication in Asian and African nations (high-context) and United States and many European countries (low-context). The two terms refer to communication: high-context cultures rely on nonverbal, indirect communication, underlining the social networks and relationships *'the meaning is derived from the context and interactions are less explicit, making understanding challenging for outsiders.'*⁴ Low-context cultures rely on direct verbal communication, where *'individual achievements are valued over group dynamics, and relationships can be fleeting or goal-oriented.'*⁵

² SIMION BELEA, „*Continuità e discontinuità nell'esperienza del migrante*” Buletin Științific, Fascicula Filologie, Seria A, Vol. XXI, 2013, pag 219

³ GEERT HOFSTEDE, *Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context*, in *Online Readings in Psychology and Culture*, vol. 2, iss. 1, 2011.

⁴ EDWARD T. HALL, *Context of Cultures: High and Low*, University of the Pacific, 2024.

⁵ *Ibidem*.

Another important theoretical approach is that of Fons Trompenaars and Charles Hampden-Turner, who developed one of the most well reputed models for understanding cultural differences. *'It represents a framework for cross-cultural communication applied to business in general and management in particular; having seven different dimensions: universalism versus particularism, individualism versus communitarianism, neutral versus emotional, specific versus diffuse, achievement versus ascription, sequential versus synchronic, and internal versus external control.'*⁶ Thus, universalism versus particularism refers to the reliance of the people: Do people rely more on relationships or on rules and regulations? Individualism versus communitarianism refers to the focus which can be put on the individual or on the group. The specific or diffuse dimension refers to the idea of work and personal life kept together or separate, while the neutral and emotional dimension refers to the way people express their feelings. The achievement and ascription dimension refers to the attribution of the status: is it earned or attributed? The internal and external control dimension refers to the people's conception regarding their environment: do they think that they control their environment or they try to adapt to it? This approach provides a practical guidance, helping managers who work in multicultural environments anticipate and prevent cross-cultural issues within the team they manage.

In comparison with the previous examples, the contemporary approach of cross-cultural communication emphasizes elements like global mobility in the global workplace, hybrid identities, diverse cultural behaviour, diverse organisational culture. It represents a major shift away from the classic approach, reflecting globalised, mobile and hybrid identities. Cross-cultural communication encompasses many subjects, such as sociology, anthropology, intercultural management, communication studies, education, nursing studies, healthcare, tourism, marketing, etc. Nowadays, researchers have been preoccupied by workplace diversity, everyday experiences rather than on essentialist models such as the ones mentioned above, which characterize people from the cultural point of view, the languages they speak and the conceptual understanding of intercultural communication. Thus, they have approached concepts like: *'intercultural competence'*, *'intercultural citizenship'*, and *'intercultural conflict'*. Intercultural competence refers to the ability of people who work in an international team interact and communicate efficiently, being a personal and interactional element. Intercultural citizenship refers to the ethical sphere of intercultural competence, encouraging individuals to act responsibly in communities. Intercultural conflict refers to individuals and groups that have different cultural background and have competing goals, misunderstandings, and incompatible values. It can emerge from different communication styles and differences regarding expectations and norms.

⁶ TROMPENAARS FONS, CHARLES HAMPDEN-TURNER, *Riding the Waves of Culture*, McGraw-Hill, 2022.

Jack and Phipps define cross-cultural communication as ‘*dialogical and material exchanges between members of cultural groups, where cultural membership is marked variously by race, ethnicity, nationality, language, class, age, and gender.*’⁷ Their definition is based on the fact that there is a need for negotiation of shared meaning between the people having diverse cultural background in order for communication to be successful. The cultural backgrounds are shaped by beliefs, values, perceptions and behaviour. The need for negotiation comes from the fact that mutual understanding can be reached only by a continuous process of negotiation.

Stela Ting-Toomey and Leeva C. Chung define cross-cultural communication as ‘*the process in which individuals from different backgrounds negotiate shared meaning in interaction.*’⁸ In their opinion, ‘*mindfulness, flexibility, and mutual respect*’⁹ are the key elements for successful communication between people having different cultural backgrounds, different norms, cultural values, and different identity needs. Communication does not mean only providing the message; it is a process of meaning-making, influenced by cultural patterns. These cultural patterns are in close connection with being aware of a person’s assumption – this is what mindfulness refers to in their definition. As a counterpart to mindfulness comes flexibility which is described by the authors as the ability to change the communication styles of the interlocutors according to different cultural backgrounds. Another dimension is the capacity to deal with unfamiliar situations and the willingness to be challenged by different types of behaviour not just the ones which are habitual. Mutual respect is the third dimension that the authors approach, being considered the ethical cornerstone of intercultural communication. There is an inherent dignity and worth in all the people and acknowledging this fact and approaching cross-cultural communication with openness rather than superiority creates a positive climate in which the parties involved feel included, valued, and safe.

3. Challenges of cross-cultural communication in the global workplace

There is no doubt that communication is influenced by culture, social background, political and economic conditions. The twenty-first century is definitely marked by globalisation and it influences social life, travel, finance, health, law, and the production of goods and services. People must build up communities which are connected, they must communicate and work together

⁷ JACK GAVIN, ALISON PHIPPS, *Tourism and intercultural exchange: Why tourism matters*, Channel View Publications, Bristol, UK, 2015.

⁸ STELLA TING-TOOMEY, LEEVA C. CHUNG, *Understanding Intercultural Communication*, Oxford University Press, Oxford, 2021.

⁹ *Ibidem*.

despite having diverse local practices, cultural backgrounds, linguistic patterns, religious beliefs. This is a process which encounters several challenges.

Language barriers represent the most important obstacle in cross-cultural communication, as linguistic differences go beyond basic vocabulary and grammar structures. Speakers coming from different parts of the world can assign different meanings to the same expression or word, especially when using idioms, metaphors or references which have a cultural specification. Regardless the fact that the interlocutors share the same language, the diverse levels of proficiency, semantics, and the conventions of the discourse may lead to misinterpretations. Moreover, applying norms, from one language to another, regarding requests, apologies, or refusals, can lead to misinterpretations.

Different communication styles represent another challenge in cross-cultural communication. Cultural norms regarding degree of formality, directness, and interpersonal relations deeply influence communication styles. The way people talk differs from culture to culture. Implicit messages and contextual knowledge are the main elements on which high-context cultures rely on; whereas, direct, explicit, and detailed communication are the key elements in low-context cultures. These variations may lead to misunderstandings in communication, regarding its professionalism, clarity, and politeness.

Hierarchical orientation strongly influences communication patterns. There are cultures based on formal, top-down communication, where feedback is limited; whereas there are cultures where participation in dialogue and interaction from equal to equal is promoted. These differences affect cross-cultural communication and thus, leadership and decision-making. Divergence in expectations can result in wrong perceptions, such as ineffective leadership communication, lack of initiative and disrespect.

Cultural stereotypes and assumptions refer to the fact that many people unconsciously consider their own cultural norms as being normal and correct, a stereotyping that can lead to misinterpretations and resistance, hindering effective cultural communication. Inaccurate judgements, reduced empathy or lack of empathy, communication breakdowns can come as a result of these distortions.

Different approaches to time can divide cultures into two categories: monochronic cultures whose people respect deadlines, value punctuality, and have strict schedules and polychronic cultures whose people are more flexible, prioritize relationships over strict timing. These differences can create tensions in management and also negotiation. How individuals organise activities, manage deadlines and prioritize tasks are all results of the cultural perception of time. Differences in these elements can cause misinterpretations regarding commitment, frustration and conflicts in international teams.

Conflict management and emotional expression refer to the fact that cultural norms regulate the approach to conflict and the expression of emotions. In some cultures, people are encouraged to value harmony, even though it comes with emotional restraint and avoidance of being direct. On the contrary, there

are cultures which encourage people debate openly and express their feelings without any fear of being judged. There is a striking difference between the two approaches and this can lead to complicated feedback and problem solving.

Decision making differs from culture to culture regarding the person or the team. Cultures having high uncertainty avoidance prefer to minimize risks and to plan into detail. On the opposite pole, there are cultures which are prone to flexible strategies and tolerate ambiguity. These differences can cause delays in the negotiation and planning processes. Moreover, cultural orientations towards individualism or collectivism are important elements that must be taken into consideration. In individualist cultures, decision-making is done by individuals which present efficiency and accountability. On the other hand, in collectivist cultures, the decision-making process is based on consensus, consultation, prioritizing harmony in the team over speed.

Technological preferences and communication ways represent another challenge when talking about cross-cultural communication, especially nowadays when people have access to all kinds of communication ways. Cultural expectations can influence people's preferences for ways of communication. Some cultures encourage face-to-face communication; some others email or digital messaging. Moreover, differences refer to the degree of formality, also, response time and communication etiquette. All these can lead to serious misunderstandings regarding professionalism and seriousness.

The development of trust represents another challenge in cross-cultural communication as there are different approaches across cultures. In some cultures, trust is closely connected to task, performance, and competence; whereas in some other cultures trust is connected to relationship and it is developed through personal interaction. If trust building expectations are misaligned, collaboration, management, and leadership can be affected.

It is essential to understand all these challenges of cross-cultural communication in order to have an effective international interaction regardless the level we refer to. Cultural differences can be overcome only by developing intercultural competence, requiring a high level of awareness regarding cultural differences, ability and willingness to adapt, and appropriate practice in adapting communication strategies accordingly. Ineffective cross-cultural communication refers to unsuccessful interactions between people who come from different cultural backgrounds and the intended meaning is not successfully transmitted and interpreted. When there are differences regarding values, norms, language barriers and communication styles intercultural communication is bound to suffer. If companies are willing to mitigate ineffective cross-cultural communication there has to be a strong intercultural competence development strategy, based on cultural awareness, adaptability, empathy, and reflective communication practices.

4. Strategies for effective cross-cultural communication

The companies which are willing to enhance cross-cultural communication and want to overcome the difficulties that can arise in international teams might use several strategies. These strategies are based on better communication competence for the team's members, enhanced adaptability regarding behaviour, and better culture awareness. Regarding the resources needed in order to follow these strategies, Elena-Ana Iancu and Diana Cîrmăciu state '*...existing needs such as human resources familiar with technology, well trained in the field of communications regardless of the form of communication used, financial resources needed to acquire technology, to provide training courses, programs necessary for the security of information systems and the important of the existence of a stable legal framework that must also be known from the perspective of cross-border labour relations.*'¹⁰

Enhanced communication competence has been defined as '*the integration of cognitive, affective, and behavioural capacities that enable individuals to interact appropriately and effectively across boundaries. Competence is not defined merely by linguistic accuracy but by the ability to negotiate meaning, manage ambiguity, and adapt communicative behaviour to culturally diverse interlocutors.*'¹¹ Thus, cognitive competence involves knowledge of values, norms, communication styles, and social and linguistic conventions; attitudes such as tolerance, curiosity, and empathy can facilitate intercultural sensitivity; behavioural competence represents the ability to modify behaviour (verbal and nonverbal) to cultural expectations. Cross-cultural communication can be enhanced through a mixture of intercultural communication trainings, development of cultural intelligence, clear shared communication norms, promotion of inclusive language practices, use of technology, advanced inclusion policies, and feed-back oriented practices. Managers should encourage workers to use plain and inclusive business language. This can be reached by: avoiding idiomatic and culturally bound expressions, using clear and plain language, encouraging clarification strategies. Business English courses can provide enhanced linguistic confidence.

Increased cultural awareness can be provided to international team members by trainings which explain different communication styles, cultural values and beliefs and norms. People who are aware of their own cultural conditions can better understand other cultures without judging difference and interpreting dissimilarities. Clear messages, the promotion of simple language and the three steps updates can clear the way to effective communication. According to

¹⁰ ELENA-ANA IANCU IANCU, DIANA CÎRMĂCIU, *Challenges in the Changing World of Labor Relations. Human Resources, Finance and Crimes in the Decade of Digitalisation*, in SARKA HOSKOVA-MAYEROVA, CRISTINA FLAUT, DANIEL FLAUT, PAVLINA RACKOVA (edited by), *Changes and Innovations in Social Systems*, Springer, Cham, 2025.

¹¹ BRIAN H. SPITZBERG, WILLIAM R. CUPACH, *Handbook of Interpersonal Competence Research*, Springer-Verlag, New York, 2021.

Byram M. *'Cultural awareness is a crucial cognitive component of intercultural communication competence, as it involves understanding one's own culturally shaped communicative behaviours and those of others, and this understanding is fundamental to navigating cross-cultural interactions effectively.'*¹²

Another strategy is the thoughtful use of technology. Technology plays an important role in cross-cultural communication as digital tools are vital to global teams. In this respect, companies can adapt communication channels to the complexity of the task, provide clear guidelines on communication etiquette, and combine the synchronous and asynchronous tools. The advancement in technology can foster cross-cultural communication as it allows improved cooperation between the teams, enhancing the feeling of belonging of the people involved in the global team. Adam Grant claims that *'when it comes to cooperation in the workplace, there are three categories of people: takers – people who take without giving back, matchers – quid pro quo, and givers – people who share without expecting anything in return. The problem with takers is that they undermine the spirit of collaboration and effort.'*¹³ The feeling of isolation can be reduced by social interaction among the members of a global team; regular team-building activities, even if they are done virtually, can help people collaborate and foster communication.

Standardized communication protocols and feed-back oriented practices function as an internal coordinating mechanism where norms rule the meetings, the decision-making processes, the communication etiquette and the documentation practices. These norms do not eliminate cultural diversity but give a communicative framework that is able to reduce ambiguity in cross-cultural communication. After project feed-back practices are important as they facilitate reflection and intergroup communication. According to Jarvenpaa and Leidner, *'The establishment of explicit communication norms functions as a coordination mechanism in global teams. Such norms reduce uncertainty and enhance trust in geographically dispersed teams, thereby supporting more effective communication.'*¹⁴

Psychological safety and inclusion frameworks represent the cornerstone of effective cross-cultural communication. When a company has a clear framework in this respect, the members of the team will feel secure when asking for clarifications or when they express uncertainty. The organisational practices that regard inclusion enable conditions for enhanced communication in culturally diverse teams.

¹² WILL BAKER, *From cultural awareness to intercultural awareness: Culture in ELT*, in *ELT journal*, vol. 66, iss. 1, 2012.

¹³ ADAM GRANT, *Give and take: Why helping others drives our success*, Penguin Books, London, 2021.

¹⁴ SIRKKA L. JARVENPAA, DOROTHY E. LEIDNER, *Communication and Trust in Global Virtual Teams*, in *Organisation Science*, vol. 51, iss. 3, 2019, pp. 451-495.

Leadership as mediating factor functions as an element which enhances communication effectiveness and fosters cultural diversity. Zander, Mockaitis and Butler claim that '*leaders influence how cultural diversity is interpreted and enacted through their communicative behaviour, norm-setting, and conflict management strategies.*'¹⁵

While global collaboration always implies cultural and linguistic differences, leadership behaviours determine whether these differences create communication closure or synergy. Leadership can act as a sense-making mechanism (help team members interpret communicative cues); leadership can influence communication norms (model feed-back practices, turn-taking, conflict management); leadership can help linguistic inclusion (leaders can act as mediators – they can create linguistically inclusive environments); leadership can manage intercultural conflict (leaders can mediate tensions based on task-orientation or relational conflict); leadership can determine psychological safety (leaders manage mistakes, dissenting viewpoints, misunderstandings in a constructive way); leadership encourages adaptive communication (leaders facilitate adaptability by encouraging continual adjustment of communication strategies to the dynamic environment).

5. Conclusions

In today's global world, the modern business environment encourages companies to rely their innovation and success on multinational teams, leading to an increased importance regarding cross-cultural communication. There is undoubtedly a complex dynamic of intercultural teams which face both challenges and the need to find strategies for fostering collaboration and cross-cultural communication.

The present paper approaches intercultural communication in global teams, the challenges they face and the strategies they must adopt in order to foster effective collaboration.

The research shows that there are several barriers that must be overcome, such as: difference in communication styles, language barriers, non-verbal misinterpretations, and time zone disparities – all these can easily hinder productivity and common-goal reaching in global teams. The literature approached underlines the complexity of cross-cultural communication.

In order to overcome these obstacles, the study identifies several strategies that can be effective, such as a strategic and holistic approach that includes proper leadership, steady training of the employees on diverse cultural norms, clear organisational norms, infrastructure that supports the entire team's effort, strategic use of technology and communication frameworks.

¹⁵ LENA ZANDER, AUDRA I. MOCKAITIS, CHRISTINA L. BUTLER, *Leading Global Teams*, in *Journal of World Business*, vol. 47, iss. 4, 2012.

Training programs supported by introspective practice are expected to produce ongoing behavioural adjustment than approach based only on information. The employees' ability to interpret and adhere to interactional strategies can be enhanced by strengthening the motivation, empathic behaviour and the cognitive dimension. The reduction of vagueness and uncertainty can be obtained by providing a common communicative framework. Communicative effectiveness can be reached by the constant support of the companies for professional development, particularly Business English, promoting inclusive communication practices. It is essential to align strategically the existing technology with the communicative purpose. In global teams, companies can foster adaptive competence by evaluating communication breakdowns not as failures but rather than opportunities for learning. In conclusion, the enhancement of cross-cultural communication in global teams is a complex, multidimensional process that encompasses individual skill acquisition but goes beyond that. This process requires inclusive organizational cultures, linguistic support, proper and sustained training, and standardized processes. The companies that adhere to strategies that enhance cross-cultural communication in a systematic way are more likely to tackle cultural diversity as a strategic asset instead of permitting it to become a source of conflict.

In conclusion, cross-cultural communication is a dynamic process, built up by the parties involved, being shaped by organizational contexts, leadership mediations, and interactional practices. The key elements that lead to effective communication across cultures are: continuous negotiation, reflexivity, and adaptive meaning-making, especially in global and digitalised environments where common assumptions cannot be assumed automatically. A crucial role is played by leadership which can promote inclusive communication norms, foster psychological safety and mediate linguistic and cultural misunderstandings. Moreover, at an organisational level, a strong emphasis must be put on communication competence supported by holistic training programs, consistent procedures, and feed-back driven learning structures.

The ethical dimension of cross-cultural communication is given by language choice and power relations, promoting mutual respect, inclusion, and equity. These considerations suggest that successful cross-cultural communication is not merely and individual endeavour but a sustained, holistic practice, which is morally grounded.

6. Further research

This study provides a perception of cross-cultural communication within global teams and further research is needed to explore more detailed aspects of this complex subject. Further research may refer to the role played by virtual reality and the rapid development of technology which comes as an indispensable

Cristina Laura Abrudan

tool. In addition, further research can approach specific cultural dimensions, such as the reduction of power distance or the difference between individualism and collectivism – how these influence the effectiveness of cross-cultural communication.

Cross-cultural communication is a pivotal element for the success of multinational companies that act in the dynamic international business landscape. By implementing suggested strategies companies can have successful international teams and improved performance which can constitute an important advantage in the tough global business competition.

International cooperation and the rights of future generations

SIMION BELEA *

ABSTRACT

In recent years, the international community and international law seem to have become aware of the role that new generations can play in “global governance” processes, particularly with regard to important issues such as the promotion of peace, sustainable development, and the protection of human rights. International cooperation plays a crucial role in defining and protecting the rights of future generations by promoting an intergenerational approach to sustainable development and environmental justice. This concept is based on the principle that current generations have a duty to preserve the planet and natural resources for future generations. The problem of future generations is closely linked to technological progress, which has increasingly extended the effects of its impact over time.

KEYWORDS

Intergenerational equity; sustainable development; rights of future generations; solidarity; environment, peace, security, stability.

SUMMARY: *1. Introduction - 2. The Question of Future Generations - 3. Cultural heritage - 4. Conclusions*

1. Introduction

In a world characterized by global challenges such as the climate crisis, migration, and social inequalities, cooperation between states, organizations, and individuals is essential to ensure a more just and sustainable future. When we refer to international cooperation in its most general terms, we are referring to that form of collaboration between different actors to address challenges of global interest and scope: this involves states, supranational or international organizations in their many forms, non-governmental organizations (NGOS), as well as private companies and individuals. It is based on the consideration that problems and phenomena are increasingly interconnected and require coordinated responses. Actions aimed, for example, at combating poverty, reducing armed

* Technical University of Cluj-Napoca – North University Centre of Baia Mare.

conflict, providing emergency aid, and combating climate change as truly global challenges require a global perspective to be truly effective and therefore require some form of cooperation between different actors at the international level. I would like to recall the Summit in New York on September 22, 2024, where world leaders adopted a *Pact for the Future* that includes the *Global Digital Compact* and a *Declaration on Future Generations*. The Compact is the culmination of an inclusive process, which took years, to adapt international cooperation to today's realities and tomorrow's challenges. This pact is the most comprehensive international agreement in recent years, covering entirely new areas and issues on which it has not been possible to reach agreement for decades. Its primary aim is to ensure that international institutions are capable of acting in a world that has changed radically since they were created. Overall, the framework of the pact represents a firm declaration of the countries' strong commitment to the United Nations, the international system, and international law. The leaders of the states have outlined a clear vision of an international system that can deliver on its promises, that is more representative of today's world, and that draws on the energy and expertise of governments, civil society, and other key partners. The *Pact for the Future*, the *Global Digital Compact*¹, and the *Declaration on Future Generations*² open the door to new and untapped opportunities and possibilities, said UN Secretary-General António Manuel de Oliveira Guterres in his remarks at the opening of the Future Summit. The pact is the culmination of an inclusive process, which has taken years, to adapt international cooperation to today's realities and tomorrow's challenges. This compact is the most comprehensive international agreement in recent years, covering completely new areas and issues on which it has not been possible to reach agreement for decades, and aims, first and foremost, to ensure that international institutions are able to act in a world that has changed radically since their creation. Overall, the compact framework represents a firm statement of countries' resolute commitment to the United Nations, to the international system and to international law. Leaders have outlined a clear vision for an international system that can deliver on its promises, that is more representative of today's world, and that draws on the energy and expertise of governments, civil society and other key partners. The *Compact for the Future*, the *Global Digital Compact* and the *Declaration on Future Generations* open the door to new and untapped opportunities and possibilities, said UN Secretary-General António Manuel de Oliveira Guterres in his remarks at the opening of

¹ The *Global Digital Compact* (GDC). This is a comprehensive framework designed to ensure an open, free, and secure digital future for all. It aims to close all digital divides and accelerate progress toward the Sustainable Development Goals (SDGs) of the 2030 Agenda.

² With a healthy dose of optimism, the United Nations adopted the "*Pact for the Future*" on September 22, which includes the *Global Digital Compact* and the *Declaration on Future Generations*. The documents place sustainable development, peace and security, and human rights at the center of the future of the UN, which is currently facing an unprecedented loss of credibility.

the Future Summit³. We cannot create a future fit for our grandchildren with a system built by our grandparents. The preparatory documents suggested the relevant issues of the approach, in particular digital connectivity, preventing internet fragmentation, giving citizens choices about how their data is used, enforcing human rights online and promoting a trustworthy internet, introducing accountability criteria for discrimination and misleading content⁴. The Pact starts from the observation that the power of emerging technologies and the speed with which they develop open up new possibilities for humanity, while also generating risks, some of which are not fully known, which is why it is important to limit and mitigate them and subject technologies to human control, so as to favor sustainable development and the full exercise of human rights.

The *Declaration on “Future Generations”* is a historic document adopted at the UN Future Summit (22-23 September 2024), committing states to integrate the interests of future generations into current decisions. The document aims at sustainable development, peace, security and global risk management, guaranteeing a habitable and equitable planet. The legal bases for relevant international cooperation are indicated as follows: international law and, in particular, the UN Charter, international human rights law and the 2030 Agenda for Sustainable Development; the results of the *World Summit on the Information Society*, as set out in the Geneva Declaration of Principles and Plan of Action, as well as the Tunis Agenda for the Information Society, are also mentioned⁵. Finally, international cooperation plays an important educational role in changing behavior and cultural processes.

2. The Question of Future Generations

The term future generations has several connotations. In religion and philosophy, it refers to those who will benefit from spiritual teachings and virtuous actions. In Indian history, it refers to those who will inherit traditional knowledge and natural resources. In health sciences, it emphasizes the impact of today's decisions on future well-being. Generally, it refers to the beneficiaries of the legacy, whose lives will be influenced by the actions and knowledge

³ The President of the General Assembly stressed that the Pact «will lay the foundations for a sustainable, just and peaceful global order – for all peoples and nations». The Pact covers a wide range of issues, including peace and security, sustainable development, climate change, digital cooperation, human rights, gender equality, youth and future generations, and the transformation of global governance.

⁴ See: <https://www.wolterskluwer.com/ro-ro/expert-insights/odia-pactul-digital-global>, December 20, 2025.

⁵ To achieve its purpose, the Pact first sets five general objectives, namely: bridging all digital divides and accelerating progress in implementing the Sustainable Development Goals; making the digital economy more inclusive, so that its benefits are shared by all; fostering an inclusive, open, safe and secure digital space that respects, protects and promotes human rights; promoting data governance models that are responsible, equitable and interoperable; and strengthening international governance of artificial intelligence for the good of humanity.

of those today. In the context of Buddhism, future generations refer to those who will inherit the effects of karma and actions performed in the present. In Mahayana Buddhism, they represent the audience to whom the Buddha addresses his teachings, adapting them to make them understandable and relevant⁶. These people are considered to be the beneficiaries of cultural knowledge and practices, such as temple craft, which administrators strive to pass on to them⁷. In Theravada⁸, future generations refer to successive groups influenced by the actions, teachings, and conditions created by previous generations. It is essential to consider the impact of our actions on those who will come after us. Knowledge of future lives is imperfect in arhats and pratyekabuddhas, representing the line of beings that will arise from present conditions and karmic actions. They are the descendants who carry the karma of their actions into subsequent rebirths. Ultimately, they are the ones who will live in a post-Buddha era, needing the teachings to seek enlightenment⁹. In Vedanta, the concept extends to scholars and students who aspire to similar opportunities in the fields of research and spirituality. The preservation and transmission of knowledge is crucial for their future benefit. In short, future generations in Hinduism involve the responsibility of preserving the spiritual, cultural and scientific heritage for the well-being of posterity.¹⁰ In terms of law, both at the supranational and national levels, the subject of future generations is far from being ignored. However, collecting – with the claim of exhaustiveness – all the legal texts that refer to it would clearly require a work in itself. Therefore, here I have decided to focus on a – unique – example of a document on the “Declaration on the Responsibility of Present Generations towards Future Generations” whose importance lies, on the one hand, in its special nature, insofar as it is specifically dedicated to the rights of intergenerational responsibility, and on the other hand in that it is linked to the normative level at which this normative text is situated, the international level.

Given the totality of the dangers that may affect or currently affect the rights of posterity¹¹, it is actually desirable that international law be given priority. The third, finally, refers to the theoretical premises on which the Declaration is based, from which the themes addressed, directly and incidentally, arise. Recognizing a subjective dimension of future generations is a matter of legal policy choice, as there are no theoretical obstacles to granting them a legal sphere.

However, the Declaration under review seems to consider primarily the deontic aspect of intergenerational responsibility, addressing directly the current

⁶ Maha Prajnaparamita Sastra door *Gelongma Karma Migme Chödrön*.

⁷ *Hualin International Journal of Buddhist Studies*.

⁸ The “Old Teaching” is the oldest surviving Buddhist school. It was founded in India. It is relatively conservative in tendency and, in general, is closest to early Buddhism.

⁹ Maha Prajnaparamita Sastra door *Gelongma Karma Migme Chödrön*.

¹⁰ *Journal of Ayurveda and Integrated Medical Sciences*.

¹¹ “The rights of posterity” or, more commonly used in contemporary legal and philosophical terminology, the rights of future generations, is an ethical and legal concept that states that persons who have not yet been born have the right to a viable natural, cultural and social heritage.

generation¹². This is highlighted primarily by the title, which expressly refers to the responsibility of the present towards future generations, but also the terminological choices within the individual provisions, which address “current generations”, seem to confirm this approach. Therefore, this statement, of undeniable ethical value and considerable rhetorical effectiveness, needed a legal corollary, that is, the transposition of this ethical relationship between the current generation and future generations into a legal relationship in the proper sense¹³.

3. Cultural heritage

Cultural heritage has the potential to contribute positively to the lives of people and European societies as a whole by improving psychological and social well-being or by increasing social inclusion¹⁴.

Over time, the concept of environment has expanded to include artificial, historical, architectural and cultural elements of various types, which attest to the presence of man and the community of which he is a part in a given physical space¹⁵. The Union’s environmental policy dates back to the European Council held in Paris in 1972, at which the heads of state or government (following the first United Nations Conference on the Environment in Stockholm) declared the need for a Community environmental policy to accompany economic expansion and called for an action programme.

The World Heritage Convention, ratified in Paris on 16 November 1972, is the first official international instrument for the protection of world heritage¹⁶.

Cultural property is not only something to be passed on to future generations, but also a necessary and fundamental element for the development of societies across the planet and for the maintenance of peace and solidarity. The *World Heritage Convention* establishes the *World Heritage List* (WHL), the list of

¹² Ksitigarbha Bodhisattva fundamental vow sutra door Johnny Yu.

¹³ Among the first contributions, that of an American jurist should be mentioned: JOERG CHET TREMMEL, *Establishment of Intergenerational Justice in National Constitutions*, in JOERG CHET TREMMEL (edited), *Handbook of Intergenerational Justice*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2006, p. 187 ss. In the same collection, see also the analysis of Rawl’s thought, by CLAUS DIREKSMEIER, *John Rawls on the Rights of Future Generations*, pp. 72 ff.

¹⁴ Council Conclusions on Cultural Heritage as a Strategic Resource for a Sustainable Europe (2014); Council Conclusions on Participatory Governance of Cultural Heritage (2014) and Commission Communication “Strengthening European Identity through Education and Culture” (2017).

¹⁵ RAFFAELE BIFULCO, *Diritto e generazioni future. Problemi giuridici della responsabilità intergenerazionale*, Franco Angeli, Milan, 2008, pp. 32-33.

¹⁶ The Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, adopted by UNESCO in 1972, provides that candidate properties may be inscribed on the World Heritage List as cultural heritage: monuments: monumental architectural, plastic or pictorial works, elements or structures of an archaeological nature, inscriptions, caves and groups of elements of outstanding universal value from a historical, artistic or scientific point of view, agglomerations: groups of isolated or united buildings which, by their architecture, unity or integration into the landscape, have an outstanding universal value from a historical, artistic or scientific point of view.

properties officially recognised by the *World Heritage Committee* as being of *Outstanding Universal Value* (OUV). UNESCO¹⁷ implements the Convention through the World Heritage Centre, established in 1992 and based in Paris, and the *Intergovernmental World Heritage Committee* (WHC). The latter is made up of representatives of 21 member countries elected by the General Assembly and is responsible for making the final decision on the inscription of sites on the *World Heritage List*. Since the launch of the Global Strategy, 39 new countries have ratified the *World Heritage Convention*, many of them from small island areas in the Pacific, Eastern Europe, Africa and the Arab States. The number of countries in the world that have signed the *World Heritage Convention* in the last ten years, which was previously 139, has increased to 178¹⁸. New categories of *World Heritage* sites have also been introduced, such as cultural landscapes, itineraries, industrial heritage, deserts, marine-coastal sites, and small islands. The *World Heritage Committee* continues to work in collaboration with all States Parties to the *World Heritage Convention* and its three advisory bodies (ICOMOS - *International Council on Monuments and Sites*, IUCN - *International Union for Conservation of Nature* and ICCROM - *International Center for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property*, to make even greater progress in diversifying the *World Heritage List* so that it is truly balanced and representative of the extraordinary cultural and natural diversity of our planet¹⁹. World Heritage protection is, in fact, a collective commitment to the future, starting with Document 10A of the *World Heritage Committee* – “*Report on the results of the third cycle of the periodic reporting exercise in Europe and North America* (WHC/24/46.COM/10A)”. This document is addressed to all levels of government responsible for the implementation of the World Heritage Convention, including national, regional and local authorities. UNESCO designations in comparison: local and regional administrators, site administrators, universities, associations, representatives of the main institutions were able to exchange views with each other and with representatives of the main national and international bodies in the field of world heritage.

A common management system

The purpose of a plan or management system to ensure the protection and enhancement of sites is to identify the strategies and actions needed to preserve the outstanding universal value of a property, define objectives, plan activities, establish resources and create a monitoring system to assess progress.

¹⁷ The novelty of the approach consisted in broad and effective coordination between EU Member States, EU institutions, civil society and various services of the European Commission.

¹⁸ The number of States that submitted provisional lists in accordance with the guidelines established by the Committee increased from 33 to 132 States.

¹⁹ See: <https://www.unesco.it/it/temi-in-evidenza/cultura/per-una-lista-del-patrimonio-mondiale-piu-equilibrata-la-world-heritage-global-strategy/>.

It is a concrete and participatory governance tool, which must necessarily involve local authorities, private individuals and stakeholders and integrate into urban plans, land policies and regulations and sustainable development to ensure the long-term conservation and use of the site.

4. Conclusions

International cooperation remains an indispensable tool for addressing global challenges, but it is undergoing a phase of profound transformation, driven by requirements for effectiveness and sustainability. The future of cooperation is increasingly oriented towards the valorization of local resources, equal partnership and adaptation to climate change, especially in priority areas such as developing countries. International cooperation is also indispensable for the protection of cultural heritage, acting through normative instruments such as UNESCO conventions. Involvement in cultural heritage also stimulates the sense of belonging to a European community, based on a shared cultural heritage, historical experiences and shared values. It aims to prevent diversion, protect property during conflicts, and promote sustainable development. Key challenges include resource scarcity and a complex geopolitical context. Present generations have a strong duty towards future generations, which cannot be limited to mere goodwill, but must be expressed in legal precepts and in the creation of innovative regulatory instruments compared to codified ones. Building the future means building the capacity to aspire, that is, opportunities for people to participate in all those occasions where a society gives shape and meaning to its future, from school to the world of work, from family to associations, etc.

The Problem of Legislative Gaps

BOGDAN BUNECI *

ABSTRACT

The problem of gaps in legislation from both a theoretical and practical perspective represents a particular impact on the judicial system. The study explores the concepts of true and false gaps, as well as the distinctions between excusable and inexcusable gaps, with doctrinal support from the Romanian and international legal literature. The causes of the occurrence of gaps – both objective and subjective – are identified and the methods of remediation through legislative intervention and the role of the judge in filling the normative vacuum through interpretation and analogy are examined. At the same time, the implications for legal certainty and risks for the fundamental rights of citizens are presented. It highlights the need for collaboration between the legislative and judicial powers in order to ensure a coherent and efficient law order.

KEYWORDS

Legislative gaps; legal interpretation; legal analogy; judicial system; legal certainty

SUMMARY: *1. Introduction – 2. The notion and typology of legislative gaps – 3. Causes of the emergence of legislative gaps – 4. Means to remedy and fill legislative gaps – 5. Implications of legislative gaps on the judicial system – 6. Conclusions*

1. Introduction

Legislative gaps (also called legislative vacuums or gaps in law) are the absence of legal provisions where regulation would normally be required to resolve a concrete legal situation. In simple terms, a loophole arises when “certain social relations, factual situations, although they should have been regulated by legal norms, nevertheless are neglected by the legislator”. These normative gaps constitute a negative phenomenon, which affects the effectiveness of the law in force – *they hold back the application of the law and, ultimately, can stop the normal evolution of social relations.*

* Ecological University of Bucharest, Romania.

The importance of studying gaps lies in their significant practical impact. The existence of loopholes can create serious problems in the process of applying the law. Judges and authorities called to enforce the law may face unforeseen situations of no norm, being forced to find equitable solutions without a clear legal text. At the same time, legislative gaps reveal the critical interaction between the legislative power (which creates the right) and the judicial power (which enforces the right). In most modern legal systems, the judge has an obligation to resolve any case – *he cannot refuse to judge on the grounds of silence or insufficiency of the law, otherwise he would commit a denial of Justice (déni de justice)*.¹ Therefore, whenever legislation leaves a void, the judiciary is forced to intervene to “fill” that void, either through extensive interpretation, analogy, or recourse to general principles of law.

This paper aims to analyze the problem of gaps in legislation from a theoretical and general-legal perspective, highlighting at the same time the implications in judicial practice and relevant examples from Romanian law. The concept and classifications of gaps, the causes of their occurrence, the ways of covering these gaps and the effects they have on the justice system will be examined.

2. *The notion and typology of legislative gaps*

Multiple definitions of gaps in law have been formulated in the doctrine. In essence, by *legislative loophole* is meant “the complete or partial lack of normative provisions, the necessity of which is determined by the development of social relations, general principles and the content of the current legislation, oriented to the regulation of essential aspects of legal life”. In other words, there is a loophole when the legal order *does not provide any provision applicable* to a situation that, by its nature, requires a legal norm. It should be emphasized that not every absence of a regulation amounts to a loophole of law. If the legislator deliberately left a certain matter unregulated considering that it does not require regulatory intervention, we are not in the presence of a loophole. The intentional lack of a regulation (sometimes also referred to as an *apparent loophole*) must be distinguished from the situation in which *the legislator should have intervened but failed to do so*. Only in the latter case can we talk about a real legal loophole.

The specialized literature distinguishes between several types of legislative loopholes. A first classification is that between *true loophole* and *false loophole*. The true (or actual) gap refers to the total absence of a norm applicable to the given situation – in other words, there is a *real normative gap* that requires legislative completion.

¹ For example, the Romanian Civil Code of 1864 prohibited the judge from refusing to resolve a case on the grounds of lack of law (*non liquet*), obliging him to decide even in the event of a gap, otherwise he would commit a denial of justice.

The false (apparent) loophole, on the other hand, assumes that a regulation exists but is considered inadequate or insufficient; it is not a normative absence, but rather an imperfection of the law that can be overcome by extensive interpretation or by corrections made later by the legislator. *False gaps do not apply to judicial completion procedures*; they are usually solved either by evolutionary interpretation of the existing text or by legislative reform in the future. In the same idea, Ch. Perelman, in his classic work “*Le problème des lacunes en droit*” (1968), shows that a system of law must be treated as if it were complete, without gaps – which practically forces the interpreter to cover any gaps either by resorting to general principles or analogy. Perelman thus distinguishes “*véritables*” (*true*) *loopholes* – cases of silence of the law requiring the intervention of the interpreter-legislator – from “*fausses lacunes*” (*false*) *loopholes* – situations in which the solution already exists in law, even if it is not immediately obvious, and so the judge only applies the existing norm (possibly through a corrective interpretation) and does not “create” new law.²

At the same time, depending on the time and reasons of occurrence, one speaks of excusable (primary) and non-excusable (subsequent) gaps. Excusable gaps are those inherent in the evolution of law – for example, at one time there was still no need to regulate a particular social situation, so the lack of the norm was understandable (the legislator *did not foresee something that only later becomes relevant*). By contrast, inexcusable gaps arise from the negligence or insufficient foresight of the legislator, usually during the drafting of normative acts, when predictable requirements or rules of legislative technique are not taken into account, thus leaving the regulation incomplete or incoherent.

The doctrine also operates with terms such as *positive law loophole*, *regulatory loophole*, and *legislation loophole*. These concepts emphasize the level at which the normative gap manifests itself. Thus, loophole in positive law means the absence of any applicable rule – either law or act subordinate to law, custom or precedent – that relates to the situation in question. By loophole in legal regulation is meant the lack of a concrete norm in a law or other normative act, necessary to cover the given situation. But the loophole in the legislation designates a vacuum at the level of the law itself – *the absence of a law as a whole* regulating an important area. In practice, however, these terminological nuances are more important for theoretical analysis; common to all is the fact that there is a mismatch between the social reality that requires a regulation and the normative framework available at a given time.

The problem of legislative gaps and their typology have been dealt with by numerous authors, both Romanian and foreign. In the Romanian legal literature on the General Theory of law, Nicolae Popa³ and Ion Craiovan⁴ address the

² CHAIM PERELMAN, *Le problème des lacunes en droit*, Bruylant, Bruxelles, 1968,

³ NICOLAE POPA, *Teoria generală a dreptului*, Ed. C.H. Beck, București, 2020.

⁴ ION CRAIOVAN, *Tratat de teoria generală a dreptului* Ed.5, Ed. Universul Juridic, București, 2023.

above classifications, highlighting that gaps can be intentional vs. unintentional, Primary vs. secondary, real vs. appearances, etc., depending on the will of the legislator and the context of the appearance.

3. Causes of the emergence of legislative gaps

No system of law is full and absolutely complete. The diversity and dynamics of social relations make it impossible for the legislator to comprehensively foresee all situations that may arise in practice. There are multiple objective causes of legislative gaps. First, the evolution of society and technological progress generate new situations, which the law in force did not anticipate. It is well known that *“no contemporary legislation is able to provide for the diversity of social relations that require legal regulation”*. For example, the rapid development of the internet, environmental relations or the emergence of technologies (such as artificial intelligence) often left a legislative hiatus, since the existing normative framework did not include rules specific to those emerging areas. These gaps become visible only *in practice*, when a concrete case arises that cannot be framed in any regulation – at which point *one becomes aware of the existence of the loophole and the need for regulatory intervention*. As noted in the literature, most often legal practice signals the existence of gaps: the application of law in real situations reveals both gaps and other shortcomings of legislation.

Secondly, there are also subjective causes of gaps, related to the way legislation is developed and systematized. Sometimes errors or omissions in the drafting of normative acts lead to the appearance of legislative vacuums. Ignoring the rules of legislative technique and law can have notable consequences: if the legislator does not sufficiently correlate the new provisions with the existing ones, if he repeals provisions without putting anything in place or formulates lacunar norms, the result is an incoherent normative act with regulatory gaps. The elaboration of normative acts is a complex process, in which economic, political, social, historical factors must be taken into account, and ignoring these factors or the technique of lawmaking can be a cause of gaps.⁵ Basically, if the legislator does not foresee all the typical situations that may arise or does not coordinate the entry into force of the new laws with the exit of the Old Ones, a legislative gap can be created that is equivalent to a loophole. In Romania, the authors of the law point out that the adoption of new norms aims precisely to cover the legislative vacuums or to replace and supplement the existing norms. Therefore, *when a normative act is repealed and replaced by another, the two moments (the exit of the old law and the entry into force of the new one) must be concurrent, in order to avoid antinomies or legislative gaps created by the gap*.⁶

⁵ VERGINIA VEDINAȘ, *Legislative Developments in Post-Revolutionary Romania. Weaknesses. Possible Solutions*, în *Annals of the Academy of Romanian Scientists*, 1, 2015.

⁶ IOAN VIDA, *Legistică Formală, Introducere în tehnica și procedura legislativă*, 3rd Edition, Revised and Expanded, Editura LUMINA LEX București, 2006, pp. 184, 193.

A suggestive example of a loophole created by the inconsistency of the legislator is the situation of offenses of insult and slander in Romanian criminal law. In 2006, the Legislature decided to repeal these crimes (removing them from the Criminal Code), leaving the acts of insult and slander without any criminal sanction. This legislative omission – a regulatory gap in the protection of the dignity of the person – was criticized and ultimately censured by the Constitutional Court of Romania, which declared the repeal law unconstitutional. The Constitutional Court of Romania considered that the legislative vacuum resulting from decriminalization prejudices the protected constitutional values, such as the dignity and honor of the person. By Decision No. 62/2007, the court found that the elimination of these criminal norms created a genuine loophole in the law, incompatible with the Constitution, thus forcing the reintroduction of offenses of insult and slander (until the adoption of a new Criminal Code adopted by law no. 286/2009, entered into force on 01 February 2014, which no longer provided for these crimes). This case illustrates how improper legislative intervention can generate gaps that affect the legal order, and their correction becomes imperative.

Gaps may also arise as an indirect effect of constitutional review. If an essential legal provision is declared unconstitutional and removed from the legal order, a vacuum can be created until a new regulation is adopted. For example, in 1999 the Constitutional Court of Romania declared unconstitutional the provisions of an ordinance that established special protection measures for minors under 14 years of age who had committed criminal acts. At that time, the criminal code regulated only the liability of *minors above the criminal age limit, and after the decision of the Constitutional Court, minors who committed criminal acts but did not respond criminally remained without any legal framework for protection or re-education*. The authorities recognized the existence of a real legislative vacuum in this matter. Only with the adoption of Law No. 272/2004 “filled” this gap, introducing express provisions on the *protection of the child who committed a criminal act and does not respond criminally*. This example highlights how the lack of correlation between the repeal of an old rule and the introduction of a new one can temporarily leave entire areas unregulated, putting the judiciary in difficulty.

Finally, it is worth mentioning that the notion of a *legislative vacuum* is often used in public and political discourse when campaigning for the adoption of a new law or criticizing the absence of regulation in a particular field. The identification of a legislative gap thus becomes an argument for the intervention of the legislator, reflecting the expectation of society that the public power will react to the problems unresolved by the existing normative framework⁷.

⁷ Report of the Constitutional Court of Romania to the XIVth Congress of the Conference of European Constitutional Courts, 2–7 June 2008, Vilnius – Lithuania.

4. Means to remedy and fill legislative gaps

The main responsibility for filling legislative gaps lies with the legislative bodies. In a rule of law, Parliament (or the Competent Authority) has the obligation to eliminate gaps in its own normative acts as soon as they are officially ascertained. By triggering the legislative process, the legislator can and should correct the gaps arising either in laws or in other regulations, thus ensuring the fullness of the legal framework. The principle is expressly confirmed, for example, in Romania, where the Constitution provides in art. 61 para. (1) that *the Parliament is the sole legislative authority of the country*, and filling in the gaps in the laws falls exclusively within its competence. Similarly, each public authority issuing rules (government, ministries with regulatory powers, etc.) has the duty to remedy the gaps in the normative acts they adopt, within the limits of their competence. So, if the vacuum arises in a matter reserved to the law, the solution is to adopt a new or amending law; if the loophole concerns an area within the competence of the government (by judgments, ordinances, etc.), then the government is called to intervene, and so on.

The process of legislative completion, however, can be lengthy, and in the meantime courts and legal practitioners have to deal with unregulated situations. As has been shown, the judge cannot decline his obligation to judge on the grounds of lawlessness. Thus, positive law provides mechanisms for “*filling*” gaps through interpretation and analogy, which allow solving concrete cases until the intervention of the legislator. In Romanian law, these mechanisms are clearly codified. The provisions of Article 1 Para. (2) of the new Civil Code provide for the hierarchy of solutions to which the interpreter may resort when faced with a case not covered by any norm: “*In cases not foreseen by law, the usages apply, and in the absence thereof, the legal provisions regarding similar situations, and when there are no such provisions, the general principles of law.*” So, the order is: first the usages (custom, if it exists and is recognized), then the analogy of the law (extension to the new case of the existing norms for similar situations) and, finally, the analogy of law (recourse to the general principles of the system of law, from which the judge deduces a settlement rule). This approach, explicitly provided for by the code, avoids the unacceptable solution of *non liquet* (impossibility to decide) and gives the judge the role of being, within certain limits, “co-legislator” for the case inferred to the judgment.

We note that a similar regulation exists in other systems of law: the Swiss civil Code (art. 1, Paragraph 2) as early as 1907 stipulates that *in the absence of an applicable legal provision, the judge shall decide according to the custom, and if no custom exists, according to the rule which he himself would establish if he were a legislator*⁸. In essence, *the judge is authorized to resort to reasoning by analogy and to the fundamental values of law in order to overcome the gaps*, thus ensuring the continuity of the act of Justice.

⁸ https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en.

There are, of course, limits to court action in filling the gaps. The judge “*must say the right, but cannot go against the express or presumed will of the legislator*,” Chaim Perelman warned. In other words, the solution that a court gives in an unregulated case must, as far as possible, *be in the spirit of the existing law order*, without contradicting clear legislative options. The power of the judge to “make law is subsidiary in nature and stops in the face of big legislative policy decisions. If we are faced with a “*creux*” – a deep void in the system of law, resulting from the absence of an entire institution or from a clear option of the legislator not to regulate a field-then the remedy can no longer be carried out by the courts, but requires the positive intervention of the legislator. Perelman gives an eloquent example: in Israel, marriages and divorces are exclusively within the religious courts; *there is no institution of civil marriage*, which constitutes a genuine *intentional vacuum* of the system. Such a gap (*lacuna extra legem*, outside the existing law) cannot be filled by judges, as it would mean creating a new regulation from the ground up – a fact that goes beyond the role of the judiciary. On the contrary, *intra legem* gaps (unregulated situations *within the sphere in which the law nevertheless aims to regulate*) can and must be overcome by judicial interpretation techniques.

Thus, practice shows us that judges routinely resort to extensive interpretation and analogous reasoning to solve cases not covered by the letter of the law. For example, before the legislation expressly provided for civil liability for violation of the right to privacy in the online environment, the courts extended general principles in the field of civil offenses to situations such as the *publication of personal information on the internet*, thus temporarily filling the loophole until the intervention of the legislator. In certain branches of law, however, the freedom to fill in the gaps is narrower: in criminal law, the principle of legality of incrimination prevents the use of analogy to the detriment of the accused (*nullum crimen sine lege*). In other words, *if an act is not provided for by criminal law, the judge cannot consider it a crime by analogy*, however reprehensible it may be – the legislative gap must be filled by Parliament by explicitly criminalizing that act. The courts may resort to analogy only *in favor of the defendant* (for example, extending a case of non-punishment to a similar unforeseen case), but they cannot create new crimes. This reservation highlights that not every loophole can be remedied by judicial means; ultimately, inter-institutional cooperation is essential: the identification of the loophole can be made by judges (or by other authorities or even by doctrine), but the definitive *elimination of the normative gap is achieved only by the act of Will of the legislator, in the official framework*.

In Romania, recent case law reflects this balance. The Constitutional Court, for example, has often been referred with exceptions of unconstitutionality alleging legislative omissions, basically asking the court to add to the law what is missing. The Constitutional Court has developed a consistent case law in which *it distinguishes between gaps affecting constitutionality and gaps within the exclusive competence of the legislator*. On the one hand, the court upheld

exceptions in which the legislative vacuum was such as to violate the Constitution, treating the omission as a vice of the law. On the other hand, the Constitutional Court declared inadmissible those requests *that sought to complete the law by means of constitutional review*, noting that the Constitutional Court cannot act as a positive legislator. In other words, if a legislative omission is claimed simply because the law does not contain a certain desired solution, the court can only find that it does not have the power to “fill” that gap by its own decision, the task of which belongs to Parliament. This attitude of *self-restraint* is shared by many European Constitutional Courts. The current trend, highlighted in the literature, is to find a balance: *constitutional courts are increasingly assisting the legislator, signaling legislative omissions, but trying not to violate his exclusive prerogatives*. Basically, the court can indicate through the recitals of its decision that there is a problem unresolved by law (sometimes setting a deadline for the legislator to intervene), but it will not directly dictate the content of the missing norm – precisely in order to comply with the separation of powers in the state.

5. Implications of legislative gaps on the judicial system

As is clear from the foregoing, the judicial system directly feels the effects of loopholes in the legislation. In the absence of clear rules, judges must make additional efforts *to clarify the law or even to create, by interpretative way, a new rule* applicable to the case. This can lead to non-uniform solutions and legal insecurity. If the courts interpret the same loophole differently – some resort to analogy, others reject the actions as unfounded for lack of legal basis-it leads to uneven practices, contrary to the principle of security of legal relations. In Romanian law there are mechanisms such as appeal in the interests of the law or prior decisions to solve some questions of law of the High Court of Cassation and Justice designed to unify the jurisprudence, but these usually intervene after *the diversity of solutions has already manifested itself*. That is why comprehensive and consistent legislation is essential to prevent excessive burden on the courts.

At the same time, legislative loopholes test the limits of the judge’s role. In the short term, the judge covers the gap to make justice in a concrete case-he becomes, to some extent, a co – author of the applicable norm. But in the long run, if such gaps persist, a “*jurisdictionalization*” of the normative process can be reached: the courts end up setting general rules by their decisions, partially substituting themselves for the legislator. This can be problematic from the perspective of democratic legitimacy, as judges are not elected to make laws. In addition, the work of judges becomes more difficult – they have to conduct more extensive research (including comparative at times) to find alternate solutions, creatively argue their decisions to make them acceptable, and ensure that they do not exceed their duties. Practice shows that judges generally treat loopholes with caution: they first look for clues in the existing system of law (principles, close analogies),

and hardly everything fails, they explicitly admit the existence of a legal vacuum.

Another effect of loopholes on justice is the risk of denial of rights or denial of justice for citizens. If a person cannot assert a right or obtain the defense of a legitimate interest because the law does not provide for the necessary substantial procedure or norm, a situation of inequity is created. For example, before the adoption of legislation on internet harassment prev. by art. 208 Romanian penal Code, victims of such behavior faced a legal vacuum: the facts were not framed anywhere, so their complaints were either dismissed or improperly resolved on general grounds. In such situations, *public confidence in the justice system can be eroded* because people perceive that justice does not provide them with a remedy. Therefore, the flagging of gaps by practitioners and doctrine also has the role of protecting the rights of citizens, putting pressure on the legislator to intervene. Mechanisms such as the exception of unconstitutionality in Romania allow the direct lifting, before the Constitutional Court of Romania (CCR), of the problem of a legislative vacuum that affects fundamental rights, precisely in order to force a solution (either declaring the obligation to legislate or at least officially highlighting the problem).

Thus, last but not least, from a practical perspective, the existence of gaps imposes on the judicial system an increased creative-interpretative component. The modern judge is no longer just “ *the mouth that utters the words of the law* ” (according to Montesquieu’s famous formulation), but also a participant in the evolution of law. Each court decision rendered in a context of legislative loophole becomes, implicitly, *a precedent* (de facto, even if not legally binding in our civil law system) and a message to the legislator. In some cases, innovative solutions given by courts to fill regulatory gaps directly inspired later legislative changes. Thus, a tacit dialogue is carried out between the judge and the legislator: *the first signals and temporarily solves the problem, and the second generally and permanently solves it by law*. This dialogue is beneficial as long as each power respects its sphere of competence – the judge does not force the Note beyond legal reasoning (avoiding imposing solutions that contradict the expressed legislative Will), and the legislator reacts promptly when Justice brings to light normative deficiencies.

Thus, the impact of legislative gaps on the judicial system is considerable: they test the ability of judges to ensure the act of justice in conditions of normative uncertainty, challenge the balance of powers and can affect the rights of citizens. The legal system maintains its balance and authority only by finding appropriate responses to these vacuums – either through *judicial interpretation* or, ideally, through *legislative correction*.

6. Conclusions

Gaps in legislation are an inevitable and complex challenge to any system of law. The dynamic nature of social relations and the imperfection inherent in the legislative process make situations that are not covered by the norms in force periodically arise. Although, in theory, the idea of a *complete and coherent law* was once aspired to, reality has shown that regulatory gaps exist and must be managed intelligently. Theoretical analysis shows that gaps can be defined and classified in various ways – true or false, primary or subsequent, intra legem or extra legem – but, from the practitioner’s perspective, it is especially important to *correctly identify a gap and choose the right method of covering it*.

The Romanian and comparative legal experience highlights two complementary levels of action. On the one hand, the legislator has the responsibility to constantly monitor and update the legislation, so that the identified gaps are eliminated by new rules or amendments of the existing ones. Good legislative technique, doctrinal consultation and attention to signals from practice are key tools for preventing and correcting legislative vacuums. On the other hand, the judiciary functions as a veritable “lifeline” when the law leaves room for gaps. Judges, being obliged not to refuse to carry out the act of Justice, resort to interpretation, analogy and general principles in order to give equitable solutions where the law is silent. In this process, the courts set the limits of what they can or cannot do: *they can fill in minor gaps without overturning the Legislative will, but they cannot cover by mere case law the absence of fundamental institutions or deliberate choices of the Legislature*.

As we have shown, legislative gaps have concrete effects on the act of justice – from difficulties in solving cases, to the risk of non-uniform practice and to the need for the intervention of constitutional courts to protect fundamental rights when gaps become intolerable. Therefore, the importance of the subject is not only theoretical: the way in which a legal system manages its gaps is *an indicator of its ability to adapt and its institutional maturity*. A rigid system, which would deny the existence of loopholes or leave their resolution to chance, would jeopardize citizens’ trust and the very idea of legal certainty. Instead, a flexible and self-critical system, in which the Legislature and the judiciary implicitly work together to fill the gaps in law, ensures the continuity and coherence of the law order.

In conclusion, the problem of gaps in the legislation reminds us that the right is a construction in permanent development, and its perfection is an ideal. The Important thing is that any loophole-inevitable in itself-*should be recognized in time and transformed into an opportunity for the development of law*, either through judicious interpretation or through better regulation. Only in this way can the legal system fulfill its purpose of effectively regulating social relations, while ensuring that no litigant remains without a response from law and Justice. The legislative gap, due to the defect of the law, can thus become the catalyst for legal progress – the condition being that there is the institutional will to fill it with fair and clear norms, for the benefit of the whole society.

The role of canon law in the history of romanian law

DIANA CÎRMACIU *

ABSTRACT

Canon law can be considered one of the essential normative matrices of Romanian law. Canon law represents not only a set of ecclesiastical norms, but a historical legal system with a normative vocation that influenced the configuration of the legal system in pre-modern European societies.

It is well known that, before the formation of modern states and the concrete separation of law, morality, and religion, canonical norms were important instruments for regulating social relations. Through these norms, legal solutions were offered for inheritance and family relations, for various disciplinary matters, etc.

KEYWORDS

History of law; canon law; nomocanon; norm.

As in many other countries, canon law has also influenced the sphere of private law, the regime of sanctions, and judicial procedures in our country, thus extending beyond the strictly ecclesiastical sphere. In the Middle Ages, legal norms distinct from canon law were incorporated into civil law. Over the centuries, the notion of “civil law” has been used to distinguish the norms of private law from those of public law¹. Canon law is not limited to regulating the internal relations of the Church, but has come to prefigure a normative model of general applicability that governs social and legal relations. The doctrine shows that, in the Byzantine tradition, the canons coexisted with the imperial norms, forming an integral part of the collections of nomocanonical time². It is recognized that not only Roman-Byzantine law influenced the legislation in the Romanian Principalities, but also Roman-Byzantine canonical norms which were consulted and

* University of Oradea, Faculty of Law.

¹ FLORINA MOROZAN, *Drept civil*, vol. 1, Publishing House of The University of Oradea, Oradea, 2014, p. 9.

² Therefore, in the Eastern tradition, canons coexist with civil norms, and the collections called nomocanonical have captured this cohabitation: a canonical part and a part of imperial (civil) laws applicable to ecclesiastical and community life. This structure favors a transition or migration of norms to the secular order, since norms already circulated in a mixed format (canon + “nomos”). In Romanian canon law doctrine, the idea that canonical norms are part of a normative system with its own mechanisms of interpretation and application is systematically addressed in the doctrine. See ANDREI RADULESCU, *Izvoarele dreptului civil si comercial roman. Tendinte romanesti spre dreptul italian*, Publishing House Curierul Judiciar, Bucharest, 1932, pp. 64-65.

applied to resolve certain legal disputes³.

Canon law is also important in the history of Romanian law because it provided elements of legal language (notions of kinship, impediment, guilt, correction), normative techniques (classifications, graduated sanctions, contextual interpretation), and criteria of legitimacy, so necessary for the application of the law in a traditional society⁴.

The transmission of canon law in Romanian space did not occur simply through received sources, through the direct and uniform reception of Byzantine sources, but through a broad process of cultural and institutional mediation that unfolded over several centuries. This included the distribution of texts, as well as the mobility of individuals and institutions that ensured the translation, adaptation, and application of canonical norms. Here we can identify a central critical channel of transmission through Slavic ecclesiastical culture, which, in the late medieval and pre-modern conditions of Southeastern Europe, served as the common language of religious and legal life in Southeastern Europe. Byzantine canonical texts circulated in Slavic translations, such as manuscripts, canonical collections, and nomocanons accessible to the clergy and educated people in the Romanian lands. Slavic was not merely a linguistic medium, but a cultural framework of interpretation that allowed for the incorporation of canonical norms into a familiar legal system adapted to local traditions. The ideas of marital impediment, spiritual kinship, or penance were imported as normative realities, not simply as religious rules⁵. Another important source of normative transfer was represented by ecclesiastical institutions and ecclesiastical elites. Hierarchies, monasteries, and monastic schools functioned as centers for the preservation and dissemination of canonical norms, ensuring the continuity of the Byzantine tradition in a fragmented political context. The circulation of many scholars—both through connections with Athos and through contacts with Southern Slavic or Greek centers—favored not only the transmission of texts, but also the methods of their interpretation. Canon law was not perceived as an inert text, but as a living whole or corpus, applicable in judicial and pastoral practice⁶.

Last but not least, it is worth highlighting the role of Byzantine canonical collections such as the *Syntagma Alfabeticum*, of Hieromonk Matthew Blastares, a Byzantine canonical collection that enjoyed widespread circulation in Slavic circles and Southeastern Europe. Scholarship has demonstrated that this work constituted one of the indirect sources of the Romanian canons, both for its thematic structure and its normative content. The presence of concepts and legal

³ For example, in a Moldavian document (*Anafora Mitropolitului Iacov Stamati al Moldovei*) it is stated that, in the motivation of the decision taken regarding a dispute of a succession nature, the Byzantine canonical norms (*Carja Arhiereilor*) are invoked. See VALERIU SOPROTA, *Introducere si bibliografie la Istoria Dreptului Roman*, Publishing House Carte Romaneasca, Cluj, 1937, p. 58.

⁴ IONA FLOCA., *Drept canonic ortodox. Legislatie si administratie bisericeasca*, vol. I, Publishing House of the Biblical and Mission Institute of the Romanian Orthodox Church, Bucharest, 1990, pp. 15-22

⁵ *Ivi*, pp. 33-41.

⁶ ANDREI RADULESCU, *op. cit.*, p. 77.

solutions specific to the *Syntagma* in the Romanian canons indicates a mediated normative transfer, achieved through manuscripts and interpretative tradition, not through literal translation.

The cultural and institutional chain of canon law, described above, demonstrates that its presence in Romanian lands was a process of selective assimilation, achieved through Slavic culture, the Church, and the great Byzantine canonical collections.

The transition from manuscript to printed form was a decisive moment in the consolidation of canon law as an enforceable legal norm. In the 17th century, printing not only enabled the multiplication of texts but also the fixation of normative content, reducing local differences and divergent interpretations.

In manuscript form, canonical norms often circulated in adapted, commented, or incomplete versions. Printing succeeded in transforming the norm into a stable textual authority, which could then be invoked before the courts and recognized as a reference superior to custom. The change brought had a significant legal effect: the printed norm became a criterion for the resolution of disputes and a tool for unifying judicial practice⁷ (Georgescu, V., 1992, pp. 101-102). Printing contributed to the consolidation of the authority of the norm in a double sense: as a legal authority (the norm is stable, verifiable, and shared) and as a symbolic authority (the law is “written” and legitimized by the sovereign and the Church). In this context, canon law enjoyed a structural advantage: being already the law of the text (canons), it easily adapted to print culture and extended its influence over secular law. We can observe that printing did not create canon law in the Romanian space, but it certainly played the role of amplifying its normative force, transforming it from a manuscript tradition into a central legal reference point of the premodern order.

The channels of dissemination of canon law in the premodern Romanian space provide evidence of a process of cultural and legal continuity, a process that explains why canon law could become a constitutive element of Romanian norms and, implicitly, of premodern Romanian law.

To illustrate the path from manuscript to printed book, we must consider three essential reference points: *The Pravila (Norm) of Govora*, *The Pravila (Norm) of Vasile Lupu*, and *The Rectification of the Law. The Pravila of Govora or Small Pravila* (1640) is a collection of civil and ecclesiastical norms of the medieval Wallachian state and the Romanian Orthodox Church, which holds an important place in the history of Romanian and canon law⁸. *The Pravila of Govora* achieves the following objectives: establishing norms of conduct and sanctions (in a context where the community and the parish function as control

⁷ VLAD GEORGESCU, *Istoria romanilor de la origini pana in zilele noastre*, terza edizione, Publishing House Humanitas, Bucharest, 1992, pp. 101-102.

⁸ BELEA SIMION „ *Tradizione giuridica latina e tradizione giuridica bizantina nella formazione della codificazione moderna in Romania* ” Paragraf . 5. Il ruolo della giustizia ecclesiastica nei territori romeni (sec. XV-XIX) Pag. 43, Luigi Pellegrini Editore srl – Cosenza – Italy,

mechanisms); a “juridization” of morality, also treating religious deviation as a deviation with consequences for the community order; and providing a normative language and a hierarchy of authority (clerical/secular) – essential aspects for the subsequent jurisdictional pluralism.

The Pravila of Vasile Lupu, known as *The Romanian Book of Teaching* (1646), was an important codification containing civil, customs, fiscal, and canon law norms, rules primarily used to protect the property and interests of feudal lords⁹. Matei Basarab’s *Rectification of the Law* (1652), or *Pravila*, is a corpus of canonical and civil norms essential to the development of medieval Romanian law. The work, structured into two parts, includes secular laws and aspects of canon law concerning marriage, betrothal, and agreements, as well as various canons (Nomocanons with God) such as those of the Holy Apostles and the Canons of Saint Basil¹⁰.

As we have already shown, canon law can be considered a determining factor in the formation of the institutions of pre-modern Romanian law, and we provide some examples below.

Starting from the fact that, in Eastern canon law the family is one of the most strictly regulated institutions, as it is considered not only a social reality, but also a sacramental and moral institution, with a direct impact on the community order. The canons regulate in detail the conditions for the validity of marriage, the impediments (blood relationship, affinity, spiritual kinship), as well as the legal consequences of their violation. This concept is directly adopted in the Romanian legal system, where canonical norms are not presented as simple moral recommendations, but as norms of substantive law, enforceable by the courts and producing concrete legal effects.

In *The Rectification of the Law* we find norms dedicated to marriage and impediments, which faithfully reflect the Byzantine canonical tradition¹¹. Aspects regarding impediments of kinship up to extended degrees; impediments of affinity; spiritual kinship (of the godfather-godson type), specific to canon law, but with direct legal effects on the validity of the marriage, are taken up again. These dispositions demonstrate that canon law provided the conceptual framework for pre-modern family law and that secular courts could not ignore decisions or legal

⁹ See also: https://bcub.ro/lib2life/Pravila%20lui%20Vasile%20Lupu_Longinescu%20Stefan_Bucuresti_1909.pdf, ȘTEFAN GH. LONGINESCU, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius*, Atelierele Grafice Socec&Co, București, 1909, website accessed on 01.09.2025. *The Pravila of Vasile Lupu* marks a moment of maturity, incorporating norms of canonical content (family, morality, relatives, impediments), placing them within a framework suitable for judicial application. *The Pravila of Vasile Lupu* establishes the idea of “written” law as a point of reference superior to custom (without eliminating it) and establishes a model of normative authority: Byzantine rule and legal tradition (implicitly also canonical).

¹⁰ See <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/67729>, website accessed on 01.09.2025.

¹¹ CARMEN OAMA, *Călătorie prin trecut și prezent. Căsătoria și regimurile matrimoniale, Despre (R)evoluții în Drept. Studii dedicate centenarului Vladimir Hanga*, Publishing House of The Romanian Academy, Publishing House Universul Juridic, Bucharest Ed. Academiei Române, Editura Universul Juridic, București, 2021, pp. 227-295.

qualifications formulated in canonical terms¹². Kinship is treated not only as a biological fact, but as a legal and moral category, with effects on marital capacity, succession, and even family responsibilities. *The Pravila of Vasile Lupu* takes up these rules and integrates them into language accessible to judges and parties, confirming their character as norms applicable in judicial practice.

Consequently, we can observe that canon law contributed to the formation of pre-modern Romanian family law, providing not only norms but also a coherent normative vision of family relationships.

Another important area of influence of canon law is inheritance law. In the canonical tradition, the transmission of patrimony is not a purely economic act, but is also endowed with moral significance.

In Romanian law, donations to churches and monasteries are recognized and regulated, being justified by canonical arguments: charity, commemoration of the deceased, and support for worship. These acts are integrated into the secular legal system, demonstrating a convergence between canon law and inheritance law¹³.

Canon law influences: the freedom to make wills, the protection of close relatives, and the limits of testamentary provisions contrary to Christian morality. *The Rectification of the Law* reflects these principles, enshrining a succession in which individual will is subordinated to a moral and communal order, legitimized by religion.

One conclusion is obvious: canon law contributed to the moralization of inheritance law, integrating acts of disposition into a normative framework that combines individual, communal, and religious interests.

Last but not least, we must also address the role of sanctions in canon law, as well as how the relationship between sanctions in this area and secular ones manifests itself. Therefore, it can be noted that sanctions have a primarily corrective and reintegrative function, not a repressive one in the modern sense. Penance (that canon-penalty) aims to correct the person and restore the moral order, but its effects go beyond the strictly spiritual level.

The application of penitential canons produces concrete consequences, including temporary exclusion from liturgical life, social stigmatization, and even the restriction of access to certain functions or positions in the community.

In pre-modern society, these effects amount to de facto legal sanctions, affecting the status of individuals and their legal relationships¹⁴.

The norms called *Pravila* show that the canon and the secular sanctions do not exclude one another, but they complete each other. For certain acts (incest,

¹² See also *Indreptarea legii*, edition coordinated by ANDREI RADULESCU, Publishing House of the Academy of the RPR, Bucharest, 1962. See <https://archive.org/details/radulescu-andrei-coord.-indreptarea-legii-1652-scan/Radulescu%2C%20Andrei%20%28Coord.%29%20-%20Indreptarea%20Legii%20%281652%29%20-%20scan/mode/2up>, website accessed on 03.09.2025.

¹³ VLAD GEORGESCU, *op. cit.*, pp. 173-180.

¹⁴ IONA FLOCA, *op. cit.*, pp. 312-325.

hard swearing), the canonical law must be included or appear in the preface of the intervention of the secular authority, which confirms the role of the canon law as a sanctioning subsystem to the general juridical order.

The canonical sanctioning regime serves as a tool of social and legal control, illustrating how canon law structures society's response to deviant behavior.

We can affirm that, by regulating family, inheritance, and sanctions, canon law shaped the basic structure of pre-modern Romanian law. Its influence is not marginal, but constitutive, as canonical norms were applied as material law, legitimizing legal solutions and providing a coherent framework for interpreting social behavior.

Canon law also played a crucial role as a language of legitimacy in pre-modern Romanian law. It provided vocabulary, symbols, and references that made the norm acceptable and binding in the collective consciousness.

We have also highlighted the continuity with the Eastern Christian order, demonstrating that the rules explicitly assert the Eastern Christian tradition, invoking canons, ecclesiastical authorities, and, to a greater extent, the Byzantine legacy. This continuity gave the norm a sense of stability and permanence. The law was not an arbitrary instrument of political power, but the expression of an ancient order, validated by the Church and time. For pre-modern communities, this dimension was essential: a norm was legitimate not only because it was imposed, but because it was perceived as "just" and "ordained" according to a higher order.

The Lord appears in the rules not only as a legislator, but as the warrant of Christian order. Through the patronage of the press and the adoption of the rules, the kingdom legitimized itself as the defender of true faith and justice.

Therefore, canon law contributed decisively to the rationalization of pre-modern Romanian law and indirectly paved the way for modern codifications.

Conclusions

Analyzing the aspects covered in this study, it can be concluded that canon law played a constitutive, not merely auxiliary role in the formation of pre-modern Romanian law, contributing to the creation of institutions, language, and normative techniques, especially in areas with a strong social impact (family, inheritance, etc.).

At the institutional level, canon law supported jurisdictional pluralism. In this model, the Church and secular authorities shared or competed for jurisdiction, and norms served as instruments of normative convergence. From the perspective of the modernization of Romanian law, canon law remains essential, even if subsequent modern codifications separate law from morality and religion.

Academic cooperation and countering religious intolerance and antisemitism

MARIA D'ARIENZO *

ABSTRACT

The paper analyzes the role of Italian and European universities in promoting a culture of respect for diversity and in combating religious intolerance. European and national strategies to fight antisemitism emphasize the importance of the educational role of universities and scientific cooperation among different higher education institutions, both for building societies capable of ensuring the effective protection of human rights and for countering the growing phenomenon of antisemitism, which has intensified after October 7, 2023.

KEYWORDS

Academic cooperation; religious intolerance; antisemitism

Education in respect for diversity constitutes, particularly in light of the progressive weakening of institutions and international systems tasked with protecting the inviolable rights of the human person¹, an effective antidote to the phenomena of hatred and religious intolerance, including antisemitism². Supranational and international documents – such as the *White Paper on Intercultural Dialogue*³ and the *UN 2030 Agenda for Sustainable Development*⁴ – likewise emphasize that education fostering a culture of respect for diversity serves as an immediate instrument for combating discrimination, especially

* University of Naples “Federico II”, Department of Law.

¹ Cf. AMNESTY INTERNATIONAL, *Report 2023-2024. Global analysis*, available at: <https://www.amnesty.it/rapporti-annuali/rapporto-2023-2024/analisi-globale/>.

² Report of the Inquiry Panel (Ottawa: Canadian Parliamentary Coalition to Combat Antisemitism, 2011), p. 40, available at <http://www.cp-cca.ca/pdf/Report%20of%20The%20Inquiry%20Panel-CPCCA.pdf>.

³ Cf. COUNCIL OF EUROPE, *White paper on intercultural dialogue. «Living together in equal dignity»*, Strasbourg, 7 May 2008, p. 18, available at https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_ItalianVersion.pdf.

⁴ Cf. UNITED NATIONS, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, available at <https://sdgs.un.org/2030agenda>, Target 4.7: «By 2030, ensure that all learners acquire the knowledge and skills needed to promote sustainable development, including, among others, through education for sustainable development and sustainable lifestyles, human rights, gender equality, promotion of a culture of peace and non-violence, global citizenship and appreciation of cultural diversity and of culture's contribution to sustainable development».

on religious grounds⁵, with a view to building societies capable of ensuring the effective protection of fundamental human rights⁶.

In this regard, the contribution of universities proves essential. Through international cooperation activities in particular, higher education institutions can concretely promote the dissemination of a “culture of respect” for differences, which is indispensable for the governance of complexity in contemporary multicultural societies⁷.

Within this framework, the role of law faculties assumes particular significance. They are called upon to accompany the transformation of law – from a system that has traditionally served to preserve the identity heritage of a specific legal order against the intrusion of different legal categories – into an effective instrument of mediation and genuine dialogue among diversities. Law faculties, in fact, educate professionals, civil servants, and jurists capable of promoting, in the application and interpretation of legal norms, the inclusion of diverse narratives of identity-based experiences, to the point of triggering cross-fertilization and a transformative process within the legal culture itself⁸.

The centrality of educational action in preventing and combating discrimination is strongly affirmed by international, European, and national strategies to counter antisemitism. The Guidelines “*Addressing Anti-Semitism through Education*”, published in 2018 jointly by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) and the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)⁹, urge universities to establish research centers dedicated to the study of religious intolerance, while promoting debate on the phenomenon through the organization of international conferences and the creation of postgraduate scholarships or student awards¹⁰.

Direct involvement of universities in the prevention of antisemitism and other forms of intolerance is also expressly envisaged by the *European Union Strategy on combating antisemitism*¹¹. In particular, the document seeks to enhance the potential of the Erasmus+ programme, considered – together with the activities of the European Solidarity Corps – instrumental in promoting civic education and youth participation in democratic life. The *Italian National Strategy on combating*

⁵ SIMION BELEA „*Pluralismul religios, o valoare a drepturilor omului în secolul XXI* ” Jurnalul Libertății de Conștiință, Editions IARSIC, 2024 București, Volumul 12, Pag. 139.

⁶ Cf. MARIA D'ARIENZO, *Pluralismo religioso e dialogo interculturale. L'inclusione giuridica delle diversità*, Luigi Pellegrini Editore, Cosenza, 2018, p. 17 ff.

⁷ *Ivi*, p. 25 ff.

⁸ Cf. MARIA D'ARIENZO, *Respect as a tool for dialogue between cultures and religions*, in *Diritto e Religioni*, 1, 2021, especially p. 331.

⁹ Cf. ODIHR, COUNCIL OF EUROPE, UNESCO, *Guidelines for Educators on Countering Intolerance and Discrimination against Muslims. Addressing Islamophobia through Education*, 28 October 2011, available at <https://www.osce.org/odihr/84495>.

¹⁰ *Ivi*, p. 60.

¹¹ Cf. EUROPEAN COMMISSION, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: 'EU Strategy on Combating Antisemitism and Fostering Jewish Life (2021–2030)'*, 5 October 2021, available at <https://eur-lex.europa.eu/>.

antisemitism, most recently updated in 2025¹², aims to foster relationships based on respect and mutual understanding capable of neutralizing stereotypes, fear, and xenophobia. To this end, it explicitly seeks to encourage, especially at the university level, the establishment of cooperation agreements and Italy–Israel exchange projects designed to implement joint educational initiatives and promote intercultural dialogue among students and faculty from different cultural and religious backgrounds.

It should nevertheless be noted that, following the massacre of 7 October 2023 and the subsequent Israeli military response in Gaza, a growing number of Italian universities have adopted motions introducing systematic mechanisms for reviewing ongoing scientific projects and research programmes involving Israeli universities, companies, and public or private institutions, with the aim of excluding any involvement in violations of international law. In other cases, certain Italian universities have decided to suspend the implementation of existing scientific and cultural cooperation agreements with Israeli institutions or to block the establishment of new partnerships¹³.

Such decisions, although conceived as a possible form of pressure on the Israeli authorities, stand in clear tension with both the European and national strategies to combat antisemitism. These strategies identify precisely the Erasmus+ programme and scientific and cultural cooperation agreements between European and Israeli universities as fundamental tools not only for combating antisemitism, but also for promoting education in respect for diversity and the protection of fundamental rights¹⁴.

In my view, isolating these voices by depriving them of the support of European academic partners would undoubtedly prove counterproductive with respect to the objective of contributing to the end of the conflict and to a fair resolution of the long-standing Israeli–Palestinian question.

Moreover, the adoption of differentiated policies – albeit within the framework of the autonomy of individual universities – risks further fragmenting the

¹² Cf. PRESIDENCY OF THE COUNCIL OF MINISTERS – NATIONAL COORDINATOR FOR THE FIGHT AGAINST ANTISEMITISM, *National Strategy for Countering Antisemitism Edition 2025*, 18 February 2025.

¹³ Most recently, the Academic Senate of the University of Padua approved, at its meeting of 1 July 2025, a motion committing the University ‘not to enter into new institutional agreements, nor to renew existing agreements, with Israeli institutions and entities that contribute to the perpetration of serious violations of international law and to the maintenance of the illegal occupation of the Palestinian Territory.’ Even more recently, the University of Pisa suspended the effectiveness of the two framework agreements signed with Reichman University and the Hebrew University of Jerusalem through a resolution of the Board of Directors dated 24 July 2025, which approved what had already been previously decided by the Academic Senate on 11 July 2025.

¹⁴ The action 5.5 of the National Strategy countering antisemitism, Edition 2025, suggest the development of ‘exchange projects between Italy and Israel, especially at university level, to support joint educational initiatives/programs and intercultural dialogue between young people and professors from different cultural and religious backgrounds, in order to build new relationships based on mutual respect and understanding and to eliminate stereotypes, fear and xenophobia». Cf. PRESIDENCY OF THE COUNCIL OF MINISTERS – NATIONAL COORDINATOR FOR THE FIGHT AGAINST ANTISEMITISM, *National Strategy for Countering Antisemitism Edition 2025*, 18 February 2025.

Maria d'Arienzo

European landscape, thereby undermining the very effectiveness of the European Strategy on combating antisemitism, as well as that of the national strategy.

I therefore submit, in conclusion, that – just as has already emerged during the ongoing Russo-Ukrainian crisis – the violation of human rights suffered by civilians during armed conflicts should instead represent an opportunity to reflect fully on the role that universities can play in fostering a sense of European unity grounded in solidarity.

PERSONALITY RIGHTS PROTECTED UNDER CIVIL LAW

UCU MIHAI FAUR *

ABSTRACT

Every person, as a human being, is recognized as having certain rights that serve to guarantee the foundations of their existence and their psychophysical development; these are known as human rights. Today, personality rights have gained such significance that they take precedence over property rights and contractual autonomy, and even influence the interpretation of legal norms. Alongside these fundamental human rights essential to personal development, there are other rights that, while protecting humanity in an abstract sense, are also classified as human rights. These are the right to a name, the right to one's image, and the right to family status. All of these are non-property rights that are absolute (erga omnes), inalienable, non-transferable, imprescriptible, and irrevocable.

KEYWORDS:

person, rights, dignity, constitution, protection, civil code.

1. Introduction

With the emergence of international law, the human person regains its original legal subjectivity and thus triumphs over the extremely harmful idolatry of statism¹ The general category of personality rights constitutes a field of research in legal scholarship. Personality rights arise at the moment a human being is born and are acquired automatically, without the need for any formal act or recognition² These are fundamental rights that protect physical integrity, health, reputation, and honor³. The idea that every human being has inherent⁴ and

* Asistent Universitar doctor la Universitatea „Dimitrie Cantemir”, Cluj-Napoca

¹ ANTONIO PAPISCA, Universal Declaration, Article 6 – No one is unknown. Commentary on the article.

² These rights are characterized by the inviolability of the person, which guarantees the protection of the individual's physical, moral, and existential sphere against any external interference, whether public or private.

³ CHIARELLA M.L., “La persona umana nell’ordinamento giuridico”, in I diritti della personalità, (a cura di) Ruscica S., 2013, Cedam.

⁴ SIMION BELEA,, *Recunoașterea drepturilor omului din punct de vedere juridic. Aplicarea prevederilor de organizațiile internaționale*” Data publicării 2024, Jurnalul Libertății de Conștiință Volumul 12, Numărul 2, Pag.87, Editions IARSIC.

inviolable rights is articulated in the philosophical doctrine of natural law, which gained historical prominence with the French Revolution (for example, the 1789 Declaration of the Rights of Man and of the Citizen).⁵ From a legal perspective, the distinct category of “personality rights”⁶ was first conceived and structured by German legal scholarship in the second half of the 19th century, where German philosophy, as early as the late 18th century, had developed, following the natural law school of thought, the conceptual framework upon which legal discourse regarding human rights and personality is based.

In the discourse of civil law specialists, the terms used in various European languages to refer to personality rights are commonly employed to denote a specific category of subjective rights, which have as their object the attributes of the physical and intangible personality and which, from a legal standpoint, are characterized by features opposite to those specific to property rights (inalienability, irrevocability, etc.). Although personality rights do not constitute an exhaustive list, we nevertheless observe that, as society, technology, and customs evolve, new ones are constantly emerging⁷. For example, the right to privacy emerged as a concept in the late 19th century (thanks to a famous American legal essay from 1890) and has since evolved significantly with the advent of the internet and artificial intelligence, in order to protect individuals’ digital identities. In modern democracies, continuous scientific and social progress leads to the constant recognition of new rights and aspects of human personality⁸.

2. Rights of Personality: (International and European Legal Framework).

At the international level, the legal framework is based on supranational treaties and conventions that impose on states the obligation to protect physical integrity, privacy, and dignity, establishing minimum standards of protection. In international law, rights of personality coincide with fundamental human rights.

a) The Universal Declaration of Human Rights, adopted by the United Nations General Assembly on December 10, 1948⁹.

⁵ The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, adopted in France on August 26, 1789, is the founding document of the French Revolution. It established the modern principles of liberty, equality, and national sovereignty, transforming the subjects of an absolutist regime into citizens with equal rights. Source

⁶ Rights of personality are rights that every state has a duty to guarantee.

⁷ N. BOBBIO, *L'età dei diritti*, Einaudi, Torino 1990, pp. 5 - 16

⁸ Although the individual is not the primary subject of the international legal order (that role being reserved primarily for states), today the individual is fully recognized as the holder of subjective rights that can be invoked directly before courts and supranational guarantee bodies.

⁹ The Universal Declaration of Human Rights, adopted by the United Nations General Assembly on December 10, 1948, is the first document in which the international community recognizes the rights that belong to every person by virtue of their humanity.

The document is the first legal text to enshrine fundamental human rights and is presented as a “common ideal to be achieved by all peoples¹⁰.” The regulatory framework for the protection of human rights is therefore highly complex, and these rights are guaranteed at the international level as well as by EU and national institutions. At the international level, it is worth noting the International Covenant on Civil and Political Rights, adopted on December 16, 1966, and which entered into force in 1976, as one of the fundamental treaties for the protection of the individual. Consequently, every individual may be subject to three distinct regulatory systems of different origins and legal force: the international system, the EU system, and the national constitutional system.

b) The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, signed in Rome on November 4, 1950¹¹.

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified in 1955 and amended by additional protocols (the most recent of which entered into force in 2010), known as the ECHR (European Convention on Human Rights), recognizes a core set of rights considered universal, as they transcend any cultural and political differences between societies, at least at the European level. The framework of rights and freedoms set forth in the Convention was incorporated into the International Covenant on Civil and Political Rights, adopted in New York on December 16, 1966.

c) The Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000),

Among the sources that give prominence to the category of dignity, the Charter of Fundamental Rights of the European Union¹², signed in Nice on December 7, 2000, is particularly relevant, as it devotes its first chapter to the value of dignity, placing it at the forefront of the catalog of fundamental human rights¹³. The preamble to the Charter affirms the centrality of the individual and of dignity, defined as “indivisible and universal.” The preamble also states that: “The peoples of Europe have resolved to share a future of peace founded on common values. Mindful of its spiritual and moral heritage, the Union is founded

¹⁰ N. BOBBIO, *L'età dei diritti*, cit., p. 24; F. Parente, La staticità normativa e la soggettività della persona fisica, in G. Lisella e F. Parente, *Persona fisica*, cit., p. 21.

¹¹ The ECHR (signed in Rome on November 4, 1950) does not explicitly list “personality rights” in a single article, but guarantees them through provisions protecting human rights and dignity. The key aspects of this protection focus on four fundamental guarantees as interpreted by the European Court of Human Rights.

¹² Article 2 (Right to Life): Protects physical inviolability and prohibits the intentional deprivation of life.

Article 3 (Prohibition of Torture): Protects physical and moral integrity, guaranteeing protection against inhuman and degrading treatment.

Article 8 (Respect for Private and Family Life): Constitutes the fundamental norm for the rights to personal identity, name, honor, privacy, and reputation.

Article 10 (Freedom of Expression): Defends the right to one’s own convictions and to the expression of thought, which includes the sphere of individual self-determination.

¹³ Prioritizing dignity confers upon it absolute importance, free from limitations and restrictions, incapable of being balanced against other interests, and exempt from any legal reservations.

on the indivisible and universal values of human dignity, freedom, equality, and solidarity. “The document places the individual at the center of its actions, establishing Union citizenship and creating an area of freedom, security, and justice.”. The recognition of human dignity as a fundamental value underpinning the Community legal order represents a crucial step in establishing an autonomous category of inviolable human rights and in enshrining the protection of the individual as a fundamental legal principle¹⁴. Dignity is a fundamental right for every person, regardless of their circumstances and the individual expressions and manifestations of that dignity¹⁵.

Article 1 of the Charter states: “Human dignity is inviolable. It must be respected and protected.” The obligation to act, which consists of creating the conditions necessary for human dignity to be a widely recognized value and establishing effective means of responding to its violation, is expressed by the phrase “must be protected”. The Charter also recognizes the right to life and the right to personal integrity. Chapter II, entitled “Freedom,” enshrines, among other things, the right to respect for private and family life and the home (Art. 7), the right to the protection of personal data (Art. 8), the right to marry and to found a family (Art. 9), and freedom of thought, conscience, and religion (Art. 10).

3. Rights of personality under domestic law

With the adoption of constitutions by various states and the renewed focus on the protection of the individual, it was only a matter of time before rights of personality were recognized as an autonomous and distinct category of private law. Rights of personality are rights that protect individuals with regard to their fundamental values, which the Constitution deems inviolable and guarantees both to the individual and within the social groups in which their personality is expressed¹⁶. Under national law, these rights are characterized by the fact that they are inalienable, non-transferable, and cannot be subject to a statute of limitations. Furthermore, these rights are not precisely defined by the legislature, but we observe that scientific progress and changing social customs are leading to a gradual expansion of the scope of human dignity that merits legal protection¹⁷.

¹⁴ SIMION BELEA „*Demnitatea și drepturile omului în cazul grupurilor expuse riscului de excluziune*” Jurnalul Libertății de Conștiință, 2021 Volumul 9, Numărul 1, Pagini 434-452 Editions IARSIC.

¹⁵ Dignity is a value that must be promoted and defended, as it is essential to the implementation of the principle of substantive equality.

¹⁶ SIMION BELEA „*Human Rights without Borders for Refugees and Asylum Seekers. Social and Jurisdictional Aspects*” *Journal: Journal for Ethics in Social Studies*, Issue Year: 5/2021 Issue No: 1 Page Range: 21-35.

¹⁷ SIMION BELEA „*Considerations regarding the constitutional protection of several social rights*” 2025 „Jurnal International Journal of Legal and Social Order Volumul 5 Numărul 1 Pagini 1-13.

a) The Constitution of Romania

In the Constitution of Romania, human dignity is enshrined as a supreme value of the state. It cannot be violated or restricted and forms the basis of the entire legal system, being directly protected by Article 1, paragraph (3).

According to Article 1, paragraph (3) of the Romanian Constitution, “Romania is a democratic and social state governed by the rule of law, in which human dignity, the rights and freedoms of citizens, the free development of the human personality, justice, and political pluralism are supreme values and are guaranteed¹⁸.”

Supreme Value: Along with citizens’ rights and freedoms and the free development of the human personality, dignity is guaranteed by the Constitution.

The right to life and to physical and mental integrity in the Constitution of Romania:

Art. 22 – The right to life and to physical and mental integrity.

(1) The right to life, as well as the right to physical and mental integrity, are guaranteed.

(2) No one shall be subjected to torture or to any form of inhuman or degrading punishment or treatment.

b) Romanian Civil Code: Protection of Physical and Mental Integrity:

The protection of physical integrity, reputation, and image is regulated in the New Civil Code as part of personality rights (Art. 58¹⁹–81). These articles guarantee non-property rights and provide legal remedies to stop abuses and seek compensation. Physical integrity: Governed by Articles 61–69, this guarantees the inviolability of the human body. Any medical intervention or act that infringes upon bodily integrity requires the person’s prior written consent; eugenic practices and acts of disposal regarding the human body that contravene public morality are prohibited²⁰.

The Right to a Name²¹: As provided for in Articles 79–84 of the New Civil Code, a name is an identifying attribute. “Every person has the right to the respect and protection of their name (including a pseudonym).” The law provides means to prohibit the unauthorized use of a name by third parties for commercial purposes or to create confusion. The right to a name may be protected through the recognition of two possible actions (claim and usurpation), without prejudice to the possibility of seeking compensation for the harm suffered.

¹⁸ This provision lays the foundation for the organization of the state and sets the direction in which public authorities must act. You can view the full text and the current version of the fundamental law directly on the Romanian Constitution.

¹⁹ Protected Rights (Art. 58): Every person has the right to the protection of life, health, physical and mental integrity, dignity, personal image, and privacy.

²⁰ Source: <https://www.codulcivil.ro/> Accessed November 20, 2025

²¹ The right to a name encompasses the right to use one’s own name and the right to the exclusive use of one’s own name.

Right of publicity: Regulated in Romania by Article 73 of the Civil Code, this right requires obtaining consent prior to photographing, filming, or recording. The right of publicity consists of a person's right to prohibit the unauthorized use of their own image. The subject of this right is the portrait, a concept that includes both figurative works of art and photography²².

Statutul familial : În drept, statutul familial (sau situația familială) se referă la poziția juridică a unei persoane în cadrul familiei sale. Este un drept fundamental protejat atât la nivel constituțional (art.48), cât și la nivel internațional și european, menit să garanteze unitatea familiei, recunoașterea legăturilor afective și sprijinul părintesc²³.

4. Conclusions:

From this perspective, personality rights are best protected when protective policies encompass all of them simultaneously. Personality rights are absolute and inviolable subjective rights intended to protect the human person and their essential values. Rights of personality are absolute and inviolable subjective rights intended to protect the human person and their essential values. Their fundamental characteristics, which highlight the central role they play in the legal system, include inalienability, imprescriptibility, and non-transferability. Numerous supranational regulatory texts have codified the principles that guide the development of individual national legal systems and have succeeded in aligning with universal fundamental human rights. Furthermore, the judicial enforcement of civil and political rights can be implemented in such a way as to have an impact on socioeconomic and cultural conditions.

²² Source: https://lege5.ro/gratuit/gezdmnrzge/art-73-dreptul-la-propria-imagine-codulcivil?dp=gqyt_snzsgetzto#google_vignette , accessed on November 20, 2025

²³ In the Romanian Constitution, the family is fundamentally regulated by Article 48. It establishes that the family is based on the freely consented marriage between spouses, on their equality, and on the right and duty of parents to ensure the upbringing, education, and training of their children. Source: Romanian Constitution, Art. 48.

Good Faith: the Foundation of Honest Communication

ELENA-ANA IANCU *

ABSTRACT

The first part of the article contains references to good faith as a principle applicable both in interpersonal, interinstitutional, and state relations, as well as in the field of law. Social, cultural, political, and economic realities generate communication applied to a given context, especially when paradigms shift, balance is restored, or disorder arises at the state, regional, and/or international levels. Advanced technologies accelerate the earthly rhythm of beings and determine the recalibration of dialogue. They can create the interdependence of things for the development of actions/inactions, and can induce the mutual interdependence between human and artificial intelligence. The second part presents some considerations on the need for good faith, public responsibility, and trust in communication in relation to the topic of migration and advanced technologies.

KEYWORDS

Principle of law; good faith; communication; legal norm.

SUMMARY: *1. Introduction – 2. Good faith in the use of artificial intelligence (AI) – 3. Relevance of good faith in the field of migration (emigration-immigration) – 4. Conclusion.*

1. Introduction

Irrespective of whether we believe that law¹ precedes realities (social, cultural, political, economic) or that life makes the law, respect for the divine law, the human law, the natural law which gives rise to common sense, to harmonious cohabitation, to morality, as well as the respect shown to human beings are a source of social peace.

Individual freedom is a unique social value, on which depend individual and collective happiness and welfare².

* “Aurel Vlaicu” University of Arad, Romania, Romanian Academy of Legal Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences.

¹ All legal norms (rules).

² SIMION BELEA, *From the Freedom of Conscience to the Conscientious Objection as a Human Right*, in *Journal of Freedom and Conscience*, 7, 2, 2019, p. 15.

The social condition gives humans a state of freedom that is different from the natural one. Social freedom also involves the necessity of constraints and limitations which the association of individuals, entities and states requires.

Creation reflects the opening towards the universal and human aspects of the personality that generates the order under which individuals live their lives. Thus, the encounter between individual, universal and determinants is becoming towards being³.

Throughout the evolution of humankind, challenges were derived from the pace at which states were built/established, from the roots of law and its belonging to a certain civilisational area⁴, as well as the pace of technological development.

The struggle for power and the struggle against power characterise human society. When these overlap with changes of political regime, territorial realignments of global order, different generations of mentors and/or leaders and/or discord, conflicts emerge, followed by instability, insecurity, and finally, the dissipation of harmony.

The comprehension of the axioms of communication applicable to physical society, the willingness to check information, both in the physical and in the virtual environments, the identification of the manipulative content increase the level of trust among participants in the act of communication.

Knowing the forms of communication, placing them in an integrated manner at the core of information analysis, regardless of the means by which communication is achieved, prevents the manipulation of recipients.

Intuition, inspiration and imagination, as well as visualisation, inner experiences of a mystical nature, meditation, all generate *constant dialogue*⁵ between two consciousnesses: *rational consciousness*, which is involved in the surrounding reality, in the sensory world that acts through thoughts and senses, and *spiritual consciousness*, which is able to enter the super-sensory world from which our own world arose, by connecting itself to information and energies from the universe⁶.

The freedom felt over the course of the constant dialogue depends on the extent to which a person manages to free themselves from discord, contradictions, addictions, vices accompanied by desires, to transform themselves, to evolve, to become a better human being who may inspire the people around them, through whom light is intensified and love is multiplied.

Putting the freedom of life at stake is a sign of lived experience⁷, more than merely of high principles. The value of freedom is felt, again and again, in many

³ MARIUS ANDREESCU, *Credința ortodoxă, Constituția și constituționalismul românesc contemporan (Orthodox Faith. Constitution and the Contemporary Romanian Constitutionalism)*, Ed. Sitech, Craiova, 2020, p. 121

⁴ IULIA BOGHIRNEA, *Teoria generală a dreptului (General Theory of Law)*, Ed. Sitech, Craiova, 2023, p. 62

⁵ OVIDIU PREDESCU, *Dialogul continuu (The Constant Dialogue)*, 2nd Edition, revised and expanded, Editura Neverland, Bucharest, 2011, p. 37.

⁶ *Ibidem*.

⁷ NICOLAE STEINHARDT, *Jurnalul fericirii*, Editrice Manastirii Rohia, 2005, p. 278.

ways, in relative time. If we delve into the assertion: “*what we don’t know is more relevant than what we know*”⁸ and, in fact, live earthly life, which is sometimes affected by significant shocks, that apparently occur without any planning, it is found that there are messages in the public domain that convey the power, the truth of the party which communicates, the justification of the objective side of material acts of result (action, inaction, action and/or inaction), of those commissive through omission.

In Ancient Rome, good faith was associated with trust (*fides*), a prerequisite for concluding agreements and fulfilling one’s obligations. In this way was formed the moral and legal basis for social relations⁹. *Bona fides* is not merely a technical concept of private law, it is the very foundation of legal order in general¹⁰.

2. Good faith in the use of artificial intelligence (AI).

When it comes to artificial intelligence (AI) and the technology related to it, our conscience is divided¹¹ between a feeling of optimism and one of reluctance. The opportunities created by the use of AI systems are accompanied by risks for individuals, as well as for society.

There are more and more studies that speak of a new digital order¹², in which international cooperation is aimed at ensuring the Union’s security, world security and knowing the protected areas in the space.

As digital technologies have evolved, the public space has been redefined, the risk of manipulation is on the rise and public debates lose their force, while their impact on the audience is diminishing. There are multiple possibilities of expressing oneself and of communicating, and vulnerabilities increase simultaneously with the diversification of the types of communication.

Good faith is one of the foundations of communication, but we must take into account the context in which a person is communicating, meaning that we need to take into consideration AI and the change of human behaviour. One fundamental idea that emerges from the doctrine¹³ in relation to AI is that it initiates a dialogue with the person who interrogates it/is searching for specific information by means of keywords.

⁸ NASSIM NICHOLAS TALEB, *Lebada neagra. Impactul foarte puțin probabilului* (translated by VIOREL ZAICU), 2° ed., Editrice Curtea Veche, Bucurest, 2010, p. 17.

⁹ VIKTORIIA SYDORENKO, *Features of the application of the principle of good faith in EU law. Social Development*, in *Economic and Legal Issues*, 10, 2025, pp. 3-7.

¹⁰ JAN PODKOWIK, ANNA CHMIELARZ-GROCHAL, MARCIN STĘBELSKI, JAROSŁAW SUŁKOWSKI, *Gleams of Good Faith in Constitutional Law*, Springer, New York, 2025.

¹¹ OVIDIU-ROLAND PREDESCU, *Inteligența artificială azi. O perspectivă a dreptului, a drepturilor omului, a eticii și numai*, 2a ed., Editrice Universul Juridic, Bucurest, 2025, pp. 51-52.

¹² *Ivi*, p. 62.

¹³ MIRCEA DUTU, OVIDIU PREDESCU, *IA: mutație civilizațională și revoluție juridică*, Editrice Universul Juridic, Bucurest, 2025, p. 200.

A lot of creators of advanced technologies are financially dependent on the pace at which such technologies are known, accepted and/or used in daily activities. Although their concern with being visible, competitive and number one in various fields of activity remains prevalent, a dependency is created, which, however, does not remove ethical accountability. Good faith is also essential in preserving morality, complying with legal norms and/or updating them in relation to the new trends and the dynamics of the preferences of human subjects. When creators prioritise interaction indicators over public welfare, they risk turning influence into exploitation. The increasing disparity between digital success and moral accountability raises serious questions about the future of online culture, of trust and the protection of public interest in the digital space¹⁴.

The condition of long-term practice in order to establish custom is no longer an essential requirement, especially with regard to multilateral diplomacy¹⁵. Each technology brings along challenges, some behaviours being tolerated in the public space depending on their frequency, degree of social danger, behaviours formed and good faith as a prerequisite for progress. A time range determined for each individual situation, as imposed by the necessity of an appropriate legal regulation¹⁶ forms the custom, a source of change or birth of the legal norm.

AI has become one of the most influential technologies of the 21st century, changing our lives significantly in various fields such as business, education and nursing. The relationship between technological development and education is obvious. The appearance of new technological changes has brought along new challenges, which led to transformation in the teaching and learning process¹⁷.

The taxpayer's behaviour is also a response to the fiscal policies brought forward by governors, therefore, to comply with the taxation of the former, the maxims of convenience, economy and tax efficiency, and respectively the principle of tax individualisation ought to be enforced and complied with on more than a merely declarative level¹⁸.

3. Relevance of good faith in the field of migration (emigration-immigration)

In the field of law, good faith is a principle that results from the legal norm, which also includes morality. It ensures harmony between individual interests and common goals of communities, between the Member States and the institutions

¹⁴ Cf. CARMEN UNGUR-BREHOI, *Like, Share, (In) Security in The Age Of Influencers*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025, p. 456.

¹⁵ Cf. IULIA BOGHIRNEA, *The Role Of Customs In Codification Of Diplomatic And Consular Law*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2024, p. 49.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Cf. CRISTINA L. ABRUDAN, *The Use Of Artificial Intelligence In Teaching English: Perspectives And Challenges*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025, pp. 1-2.

¹⁸ Cf. DIANA CIRMACIU, *Trends in the Romanian taxation*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2023, pp. 1-3.

of the European Union. At the same time, it is a principle that governs private law relations.

In the field of law, good faith is contained in the legal norm. The norm (rule) has a moral basis. In Romanian legislation, there are legal norms that emphasise the relevance of good faith from the perspective of the abstract content. Article 57 of the Romanian Constitution¹⁹ provides that the exercise of constitutional rights and freedoms should be done in good faith, without violating the rights and freedoms of other persons. In Article 14 of the Romanian Civil Code²⁰, the legislator puts conduct in relation with public order and morality which should not be prejudiced through the actions/inactions of those who exercise their rights and/or who fulfil their obligations²¹. As is also apparent from the civil legal norm in paragraph 2, good faith is presumed.

The acceleration of information mediation has an impact on the judiciary. The information is contained on various storage media, that are easily available, and apparently, unlimited. Depending on the relevance they may have in a given case and/or whether they are important to the public regardless of the means of communication used, they are turning into a real option in documenting the truth. The studies show that there are some disadvantages in the case of the so-called trial carried out by the media²².

In some studies²³ carried out on the topic of migration (emigration-immigration being equally analysed), there is an emphasis on the need for *communication* in good faith on the topic of migration. It ought to be improved and intensified within educational institutions which should provide early on, from the primary cycle of education, age-appropriate content, in words that are chosen in an honest manner, while being that the national interests of countries vary with regard to migration.

Considering that, “in the course of time, migration brought about positive transformations in the countries of origin and/or of destination, as well as challenges for the authorities, institutions, entities that are responsible for ensuring social order, public order, legal order, as well as for protecting fundamental human rights and freedoms, clear, concise messages given in good faith, that the participants to communication can understand, are essential.

¹⁹ Romanian Constitution, published in the Official Journal of Romania, Part I, no. 233 of 21 November 1991

²⁰ Law no. 287/2009 was published in the Official Journal of Romania, Part I, no. 511 of 24 July 2009, was amended by Law no. 71/2011 and rectified in the Official Journal of Romania, Part I, no. 427 of 17 June 2011 and in the Official Journal of Romania, Part I, no. 489 of 8 July 2011.

²¹ Published in the Official Journal of Romania.

²² LYANA FRANCOT, SOPHIE MOMMERS, *Picking Up The Pace – Legal Slowness And The Authority Of The Judiciary In The Acceleration Society (A Dutch Case Study)*, in *International Journal of the Legal Professional*, 3, 2017, pp. 277-278.

²³ Cf. ELENA ANA IANCU, *Criminal Law Challenges Caused By Migration For Work*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 1, 2025, pp. 205-222.

The premises of debates should be substantiated by documentation and the monitoring of statistical data that reflect the situation recorded, while bearing in mind that there are also unknown numbers that are not included in the statistics.

Communication may also induce a positive or negative state in relation to the various hypostases in which a human being may find themselves in the context of migration (as an emigrant or Immigrant)²⁴. At the same time, the various hypostases from which officials express opinions on the topic of migration, of persons from some social groups or the members of society, give undertones to messages, causing tension, clashes (disagreements) or, on the contrary, contributing to social harmony.

The identification of the hypostasis from which communication on the topic of migration might happen is important for linking information, sharing knowledge and forwarding it to other people. Here are some of these hypostases²⁵:

- a) specialist within an authority with duties in the line of migration, belonging to the fields of public order, public safety, national security;
- b) Romanian employer, Romanian employee, foreign employee, stateless person, former migrant (repatriate), emigrant, immigrant, future migrant, deportee, member of the family of the migrant (emigrant/immigrant);
- c) specialist in an educational institution that is a partner in academic, student mobility programs, professional networks of research, advanced innovation, as well as provider of educational services, in general;
- d) representative of an institution or entity responsible for the substantiation and preparation of national policies and strategies;
- e) participant in international assignments in diplomacy/theatres of military operations/special informative missions;
- f) specialist within entities dealing with the integration of persons who seek a form of protection or who have obtained a form of protection;
- g) athletes, actors, artists, the clergy;
- h) students included in international mobility programs;
- i) worker/operator within the entity authorised to place persons in the labour market;
- j) perpetrators who are trying to elude criminal liability or to avoid executing their punishments or who are trying to place assets in “safe areas”.

References to the type of migrant²⁶, correlated with alternative typologies of migration, contribute to understanding responses/statements even when they are taken out of context, as well as to identifying honest, clear, transparent

²⁴ SIMION BELEA „Comunicarea interculturală în context migraționist” Logos, Universality, Mentality, Education, Novelty. Section Social Sciences, Editura Lumen, Asociația Lumen, Volume: II Number: 1, Pag. (43-55) 2013, ISSN: 2284-5747

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*. Here are some examples in this respect: colonizers, contract workers, professionals, experts, transnationally posted workers, clandestine workers, repatriates, international protection applicants (asylum seekers), refugees.

communication in the public space, in the social micro-groups amidst which we live our private lives and/or in which we carry out our professional activities.

The alternative typologies of migration can be determined by multiple factors, among which I mention: legal stability, economic stability and political stability in the issuing countries and the receiving countries. As a result, if these are known, the answers formulated on this topic, the opinions and/or urges transmitted via various means of communication could be better decoded, while the reduction in manipulation and the protection of individuals could be ensured more effectively.

Good faith in wording and transmitting answers, in promoting messages in the public space, is essential in the field of migration as well, so that solidarity is materialised in measures which are implemented at an internal level, but cannot be separated from emigration-immigration, having a pronounced transnational/trans-continental nature.

Ensuring personal safety means knowing the ways of life of people, and in relation to the operative time in interventions and/or in the process of crime investigation, it means preserving the lives of participants involved in the events in progress. The distribution of security among various groups, law enforcement, the achievement of law and the reduction of crime rates are different facets of security and may justify a political system at the expense of the natural state²⁷. It is necessary for a moral foundation to exist so that interventions in law enforcement processes should be carried out through lawful and legal tactics. The lack of mutuality from the members of a community, deficiencies in mutual relations established in the case of law enforcement emphasise the need for good faith both in relation to citizens and to the intervening specialists.

4. Conclusion

A genuine or fake (simulated) smile is imprinted on the face of the person in front of you in the various hypostases they may find themselves in throughout existence, during which they will intercept other energies as well, and on the other hand, it will be decoded in association with other non-verbal signs provided during communication as a whole.

In addition to what we know about the types of communication from an internal and/or external perspective, knowledge is also transmitted, good faith being essential as a prerequisite for social order and legal order.

It is up to human beings to feel the creative energy, to offer some of their own lived experience, to give love, to cultivate hope, to enrich their environment through the knowledge they enunciate and/or share.

Good faith in our earthly life, which is lived and directed towards finding out the truth, living its essence and revealing the connection between skies and earth is the path of assumed search, means social responsibility and individual responsibility.

²⁷ Cf. LUKE W. HUNT, *Buna credința ca fundament normativ al activității politienesti*, in *Criminal law and philosophy*, 17, 2023, pp. 635–651.

The repatriation of Dacian royal treasures and the Lex Troesmensium tablets. Romanian-Italian judicial cooperation

AUGUSTIN LAZAR^{*}

ABSTRACT

International judicial cooperation is an indispensable resource for combating crime and protecting cultural heritage, strengthening trust in European justice. States, institutions, and communities have a moral and legal duty to defend their cultural heritage, as it represents the expression of their identity and a bond of national cohesion. A state is well defined by the care it gives to its cultural heritage.

At the European level, judicial cooperation, through mechanisms such as the European Investigation Order, enhances the efficiency and credibility of the judicial system. Examples of the recovery of emblematic cultural heritage items (monetary treasures and jewelry, tablets of Roman municipal laws, etc.) confirm the essential role of independent justice in protecting democratic values.

KEYWORDS

Dacian royal treasures; Lex Troesmensium; cultural heritage; judicial cooperation.

SUMMARY: *1. Introduction – 2. Legal framework – 3. International judicial cooperation and heritage protection – 4. The European Investigation Order was introduced by Directive 2014/41/EU, applicable since 2017 – 5. Conclusions and perspectives*

1. Introduction

Cultural heritage represents the living expression of a nation's identity, crystallized over the centuries through material and immaterial creations that give coherence to collective memory. Cultural assets – historical monuments, archaeological sites, works of art or traditions – constitute emblematic and identity landmarks, bearers of universal and national values. Protecting heritage requires a concerted effort by the state, institutions and communities, in a world where globalization and organized crime endanger the very identity of societies

^{*} 1st December² University of Alba Iulia.

2. Legal framework

At European level, the protection of cultural heritage is based on directives and recommendations aimed at harmonizing the legislation of the Member States. Directive 2014/60/EU on the return of cultural objects illegally removed from the territory of a Member State provides an essential legal framework for the recovery of stolen or trafficked works. This is complemented by UNESCO initiatives and international conventions dedicated to heritage and judicial cooperation. At national level, Romania has a relatively complete legislative framework. Law no. 182/2000 on the protection of national movable cultural heritage and Law no. 422/2001 on the protection of historical monuments define the obligations of the state and of the owners. Its effective application depends on the financial resources and administrative capacity of the institutions involved.

3. International judicial cooperation and heritage protection

At European level, the European Union has built a solid legal framework based on the mutual recognition of judicial decisions. Instruments such as the European Arrest Warrant, the European Evidence Warrant or the European Investigation Order have become indispensable in combating cross-border crime [Directive 2014/41/EU].

The protection of cultural heritage is an area in which these mechanisms have proven effective. Examples of the recovery of emblematic cultural assets, such as the hoards of royal Dacian gold bracelets or the Koson coins, show how European justice contributes not only to punishing criminals, but also to protecting cultural identity.

3.1. The Monza case

In 2013, Romanian and Italian authorities collaborated to recover 40 works of art stolen from Italian churches and illegally introduced into Romania, including the painting „Ecce Homo”, internationally wanted since 1978. The cultural goods were expertly examined, confirming their Italian origin, and the case ended with their restitution and the transfer of the criminal procedure to Italy, constituting an example of efficient cooperation in protecting European heritage.

3.2. The Torino case

In 2014, cooperation with the T.P.C. Carabinieri Operative Units in Rome and Turin allowed the identification and repatriation of a batch of 27 gold Koson coins, belonging to the Dacian royal treasury, movable cultural assets that are part of the national cultural heritage of Romania.

3.3. The Sarmizegetusa Regia case

In the years 1990–2000, hoards of Dacian gold bracelets and coins were stolen from the UNESCO site of Sarmizegetusa Regia and illegally exported, reaching the international antiquities market. [Interpol, “Stolen Works of Art Database”]. Through international judicial cooperation and the intervention of the Romanian authorities, some of the artifacts were identified, seized and returned to Romania, as the country of origin. According to experts, the royal gold bracelets represent the symbol of the Dacian Wolf - the flag displayed on Trajan’s Column - and are emblematic assets for the identity of the Romanians. They belong to the treasury of the ancient Kingdom of Dacia, about which Dio Cassius writes in book no. 68 of Roman History, regarding the conquest of Dacia by Emperor Trajan. The moment of the capture of the Dacian Kingdom’s treasure of about 165 tons of gold, in the military campaign of 105-106 AD, is exhibited on Trajan’s Column in scene no. 307. Trajan’s Column attests to the Roman victory in Dacia, an event that contributed to the process of Romanization of the Dacians, the basis for the formation of the Romanian people¹.

3.4. The London case: the Koson coin hoard and the Lex Municipalis Troesmensium tablets

In 2013 -through a seizure order and a request for the return of evidence-, the Romanian authorities obtained the repatriation of 145 gold Koson coins, seized at the British Museum in London, which were handed over to the National Museum of History of Romania. In May 2015, through the same cooperation mechanism, two bronze tabulae containing the Lex Municipalis Troesmensium, stolen from the archaeological site of Troesmis, were also returned to Romania. Experts placed these legal texts - issued during the reign of Emperor Marcus Aurelius (2nd century AD) - in the rare gallery of Roman municipal laws, alongside those discovered in Spain.

Table A regulates municipal diplomatic missions and establishes the incompatibilities for their exercise. Table B concerns the electoral procedure, eligibility for public office and the sanctions applicable to electoral fraud. (He who, (...) by deceit (dolo malo) will have the elections validated will have to pay the citizens of Troesmis, 10,000 sesterces, a fine, from his own money). The law provides for the persons authorized to recover the sanction for the municipal budget and the procedure to be followed, through a legal action (this money anyone who wishes will be allowed by this law to claim through a legal action)².

¹ AUGUSTIN LAZAR, *The 1995 UNIDROIT Convention and the access to justice – Lex municipalis Troesmensium*, UNIDROIT 2023. 25 years later-the 1995 Convention, Rome, 2023, pp. 266-295.

² *Ibidem*.

The Lex Troesmensium reflects the high level of sophistication and rigor of Roman law. Its norms illustrate the durability of Roman legal principles, which have influenced European civilization to this day. Among these is the dictum “si vis pacem, para iustitiam”, which emphasizes the connection between peace and the existence of effective justice.

4. The European Investigation Order was introduced by Directive 2014/41/EU, applicable since 2017.

It allows a member state to request another state to obtain evidence expeditiously, replacing the old slow letters rogatory with a unitary, efficient, binding and rapid mechanism.

4.1. The repatriation, in 2024, of prehistoric gold bracelets, discovered at an auction in Monte Carlo, recovered by Romania from Belgium - is a recent example confirming the practical efficiency of the European investigation mandate. The prehistoric jewels, dated by experts to ca. 1500 BC, are deposited in the collections of the National Museum of History of Romania.

4.2. At the European level, Operation Pandora 2024, coordinated by Europol, Interpol and the Spanish Civil Guard, recovered 6,400 pieces, including Scythian gold artifacts valued at 60 million Euros.

4.3. Theft from the Drents Museum, Assen, Netherlands. On the morning of January 25, 2025, an organized crime group stole, from the exhibition „Dacia - Empire of Gold and Silver” of the Drents Museum in Assen, Netherlands, archaeological artifacts emblematic of Romanian culture, worth 5.7 million euros. The missing masterpieces of art are: the Coțofenești helmet (~450 BC) and three Dacian royal gold bracelets (~50 BC), among those recovered, on loan from the National Museum of History of Romania.

The investigation targets 7 participants, of which 3 main suspects are arrested, but the artifacts have not yet been recovered. The action was carefully planned and executed in 3.55 minutes, using a pyrotechnic device and other breaking tools, to enter the museum equipped with armored display cases and state-of-the-art security systems.

It was hypothesized that the unidentified suspects or sponsors had hidden the stolen goods, hoping to use them later. A plausible hypothesis assumes that the organized criminal group had been hired to commit the act as agents of hybrid warfare (frequent acts in recent times), „under a false flag”, in order to produce strong emotion in the turbulent electoral context in Romania. Moreover, the theft targeted emblematic goods - the bracelets having already been put on the wanted list through the Interpol OIPC - which could not be used, being easily identifiable.

The judicial cooperation actions regarding the recovery of the first 13 Dacian royal bracelets are notorious, being presented in the documentary film „The Hunt for Transylvanian Gold”, Kogainon Films, Boston, Massachusetts.³

To recover the assets, catch and punish the criminals, the authorities in Romania and the Netherlands are cooperating, having formed a joint investigation team (JIT) which has considerable resources.

European jurisprudence on international judicial cooperation, repatriation of recycled cultural goods, identified in the trafficking of antiquities has positively paraphrased an old Roman saying „Pecunia non olet”, attributed to the emperor Vespasian, demonstrating that, on the contrary, „Pecunia Olet”. The study of jurisprudence shows that money/the proceeds of crime leave identifiable dirty traces that allow the recovery of stolen goods. The popular expression „dirty money has a smell, a taste and a color” emphasizes that their illicit origin is identifiable from the investigation of the dirty traces left by the money.

The common expression „*follow the money*” suggests following the money trail to discover: the criminal’s motivation, who benefited financially from the sale of stolen items; how the money from the crime was „*laundered*”; who brokered the transactions to hide the illegal origin of the goods; who is responsible for the theft or trafficking of antiques.

In other words, even if stolen and trafficked antiquities have passed through many hands, the financial trail leaves traces — anonymous accounts created on the website www.ebay.com, payments, invoices, bank accounts, commissions, etc. By investigating these traces, investigators can reconstruct the criminal chain: from the thief, to the trafficker, to the recycler, to the auction house, and to the final buyer. The expression “money never lies” emphasizes that, unlike statements by individuals, which can be subjective, financial evidence is objective: money certainly “shows” the path to the truth, if you know where to look.

5. Conclusions and perspectives

International judicial cooperation is an indispensable resource for combating crime and protecting cultural heritage, strengthening trust in European justice.

States, institutions and communities have a moral and legal duty to defend their cultural heritage, as it represents the expression of their identity and a bond of national cohesion. A state is best defined by the care it takes of its cultural heritage.

The Latin phrase Pecunia non olet has been paraphrased in contemporary judicial investigations as Pecunia olet – “money smells” – and remains relevant: behind every crime against patrimony there are obscure financial and political interests, which leave visible traces. By investigating these traces, the trails of money, stolen artifacts and criminals can be discovered.

³ See https://www.youtube.com/results?search_query=the+hunt+for+transylvanian+gold+netflix, in German <https://youtu.be/LNYALr3FbNk>.

Augustin Lazar

Romania is one of the states that had an ancient civilization on its territory that it must protect against criminal networks. It has significant resources: high-level specialists, consolidated legislation, relevant jurisprudence, as well as remarkable expertise in recovering cultural property in international cooperation (e.g. the judicial cases immortalized in the documentary films *The Dacian Gold Rush* or the episode *The Treasure of Troesmis – Lex Troesmensium*). However, the consolidation of coherent and updated legislation – through a Cultural Heritage Code – remains essential to respond to contemporary challenges. Similar models already exist in states with advanced protection of cultural heritage, such as France and Italy.

In conclusion, cultural heritage is not only a legacy, but also a collective responsibility. It must be defended with lucidity and determination, as part of a national identity that can neither be negotiated nor substituted.

Theoretical intervention models in social assistance for the elderly

MARIUS NECHITA *

ABSTRACT

Within contemporary social assistance, social care is a central concept for understanding how society responds to the complex needs generated by aging, dependency and social vulnerability, while also being the expression of a certain philosophy of social protection and intergenerational solidarity. Social care cannot be analyzed in a reductionist manner, as a simple provision of services or as a punctual intervention, but must be understood as a dynamic, long-term process, which involves continuous adaptation to changes in the health status, functional capacity and social context of the elderly person.

KEYWORDS

Health; care; methods; elderly; social

SUMMARY: *1. Introduction – 2. Psychosocial factors involved in the decision-making process – 3. The correlation between inclusion, social participation and quality of life*

1. Introduction

Intervention in social work with elderly persons is grounded in a set of theoretical models that guide professional practice, structure the assessment process, and inform decision-making regarding forms of support and care. In the context of demographic ageing and the diversification of elderly people's social needs, the application of coherent theoretical models becomes essential for ensuring effective, ethical, and person-centred interventions. These models should not be understood as rigid schemes, but as flexible conceptual frameworks adaptable to concrete life situations¹.

Specialised literature emphasises that social work with the elderly requires an integrated approach that correlates the biological, psychological, and social dimensions of ageing. In this regard, Simona I. Bodogai highlights that social intervention in elderly care must be based on a comprehensive assessment of needs

* Technical University of Cluj-Napoca, faculty of Arts, CUNBM.

¹ See DORU BUZDUCEA (ed.), *Asistența socială a grupurilor de risc*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 201.

and resources, avoiding fragmented or purely remedial interventions². This orientation justifies the complementary use of multiple theoretical models, depending on the context and specificity of each case.

A first relevant model is the needs-based model, which starts from identifying and hierarchising the individual's fundamental needs. Inspired by classical theories of human needs, it is frequently used in assessing the elderly, as it allows rapid identification of areas requiring intervention: functional autonomy, material security, social relationships, access to services, and emotional support³. However, its exclusive application may lead to an excessively deficit-oriented approach, neglecting the individual's residual capacities.

In contrast, *the strengths-based model* shifts the focus toward identifying individual, family, and community resources. As highlighted by Miley, O'Melia and DuBois, "every person possesses resources that can be mobilised in the intervention process"⁴. This model contributes to maintaining autonomy and enhancing the sense of control over one's life.

Another essential model in social intervention with the elderly is the systemic model, which analyzes the individual in relation to the systems of which he or she is a part: family, community, institutions and society. From this perspective, the problems of the elderly are not considered exclusively as individual, but as results of interactions between different social systems. Romanian literature highlights the fact that systemic intervention is particularly relevant in situations where the care decision involves several actors, such as the family, service providers and local authorities.⁵ This model allows the social worker to act as a mediator and coordinator of interventions, facilitating communication and reducing conflicts.

Closely related to the systemic approach is the case management model, considered one of the most effective intervention frameworks in social assistance for the elderly. Case management involves a complex assessment of the beneficiary's situation, intervention planning, service coordination and continuous monitoring of the case's evolution. Nicoleta Neamțu emphasizes that this model is indispensable in working with the elderly, as it allows the integration of medical, social and community services into a coherent intervention plan.⁶ In the context of assisted decision-making, case management ensures the active involvement of the beneficiary and respect for the right to self-determination.

² See SIMONA I. BODOGAI, *Asistența socială a persoanelor vârstnice. Metode actuale și construcție planificată*, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 2020, p. 61.

³ See OCTAVIAN APAHIDEANU, *Asistența socială a persoanelor de vârstă a treia*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2002, p. 47.

⁴ KARLA KROGSRUD MILEY, MICHAEL O'MELIA, BRENDA DUBOIS, *Practica asistenței sociale*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 93.

⁵ See ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 184.

⁶ See NICOLETA NEAMȚU, *Managementul de caz în asistența socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, p. 78.

A theoretical model of particular relevance in the analysis of residential care is the institutional model, which examines the impact of the institutional environment on the identity and autonomy of the person. Classic sociological analyses, such as those carried out by Erving Goffman, highlight the risk that institutions produce processes of depersonalization and loss of autonomy, especially when rules and routines are rigid.⁷ In the current context of services for the elderly, this model draws attention to the need for person-centered interventions that reduce the negative effects of institutionalization and promote the participation of beneficiaries in institutional life.

In addition, the *person-centered care model* is gaining more and more ground in the practice of social assistance for the elderly. This model emphasizes respecting the preferences, values and life history of the beneficiary, promoting his active involvement in all stages of the intervention. Social policy documents and international strategies emphasize the fact that “*person-centered care is a fundamental principle in ensuring the quality of services for the elderly*”⁸. Applying this model contributes to increasing beneficiary satisfaction and maintaining personal dignity.

Last but not least, the community intervention model plays an important role in the social assistance of the elderly, especially in the context of preventing institutionalization. This model promotes the development of community services, the mobilization of local resources and the consolidation of informal support networks. Romanian literature emphasizes that community intervention is essential for maintaining the elderly in their living environment and for reducing dependence on residential services⁹. Through this model, the social worker contributes to the creation of inclusive communities, which value the role and experience of the elderly.

In conclusion, theoretical models of intervention in social assistance for the elderly provide indispensable conceptual frameworks for professional practice. Their complementary use allows the adaptation of the intervention to the real needs of the beneficiary and supports informed, ethical and person-centered decision-making. These models constitute the theoretical foundation necessary for the analysis of psychosocial factors involved in the decision-making process, which will be addressed in the following subchapter.

⁷ ERVING GOFFMAN, *Aziluri*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 48.

⁸ In these words ORGANIZAȚIA MONDIALĂ A SĂNĂTĂȚII (OMS), *Îmbătrânirea activă. Un cadru de politici*, 2002, p. 29.

⁹ See INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, București, p. 52.

2. Psychosocial factors involved in the decision-making process

The decision-making process in the case of older people is a complex process, deeply influenced by a multitude of psychological and social factors, which interact in a dynamic manner and are often difficult to delimit. The decision regarding the form of care, the living environment or the acceptance of institutional support is never a purely rational act, but the result of a negotiation process between the subjective perceptions of the older person, the pressures exerted by the family, the available resources and the institutional framework in which this decision is made¹⁰. In the context of social assistance, understanding the psychosocial factors involved in this process is essential for building ethical, person-centered interventions that are respectful of the beneficiary's autonomy.

From a psychological perspective, one of the most important factors influencing decision-making is the *perception of loss of autonomy*. For many older people, accepting support or a form of formal care is associated with a sense of loss of control over their lives and a decrease in social status. Tinca Crețu emphasizes that aging is often accompanied by successive experiences of loss - of social roles, physical capacities, independence - which can generate resistance to change and difficulties in assuming major decisions.¹¹ In this context, the decision is not only a pragmatic choice, but also a deep emotional process, marked by anxiety, ambivalence and fear of stigmatization.

Another relevant psychological factor is *personal identity and the meaning of life*. Studies on the quality of life in old age show that elderly people tend to evaluate major decisions by referring to the biographical meaning of their own existence and the values that have guided their lives. Viorel Olivian Pașcanu highlights the fact that maintaining a sense of usefulness and identity continuity has a direct impact on the ability to adapt and the willingness to accept significant changes.¹² Thus, decisions about care are often filtered through questions of dignity, autonomy, and personal worth, not just functional or economic criteria.

At a social level, the family is a determining factor in the decision-making process of the elderly. In the Romanian context, the family is not only the main provider of informal care, but also the main actor involved in making decisions regarding care. Family relationships can function both as a resource of support and as a source of pressure or conflict. Sociological literature shows that decisions regarding care are frequently influenced by the dynamics of intra-family relationships, power relations and the distribution of responsibilities between family members¹³. In some situations, the family's desire to protect the elderly person can lead to paternalistic decisions that ignore the beneficiary's real preferences.

¹⁰ See SIMONA I. BODOGAI, *Asistența socială a persoanelor vârstnice*, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 2020, p. 81.

¹¹ See TINCA CREȚU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 273.

¹² See VIOREL OLIVIAN PAȘCANU, *Bătrânețea și calitatea vieții*, Editura Antet, Prahova, 2007, p. 84.

¹³ See ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 189.

A particularly important psychosocial factor is the *social pressure and cultural norms associated with aging*. In Romanian society, caring for the elderly is often perceived as a moral obligation of the family, and resorting to institutional services can be stigmatized. This perception influences both the decisions of the elderly person and the family, generating feelings of guilt, shame or failure. ICCV analyses highlight the fact that negative social representations of institutionalized care can constitute a major obstacle to accessing social services, even when they are necessary¹⁴.

Socio-economic context also plays a significant role in the decision-making process. Income levels, access to services, housing conditions and community resources directly influence the options available to the older person. Social policy studies show that decisions about care are often constrained by the lack of viable alternatives, especially in rural or disadvantaged areas¹⁵. Under these conditions, the choice is not always the result of a genuine preference, but of a forced adaptation to the structural limitations of the social protection system.

Another relevant psychosocial factor is *previous experience with institutions* and the level of trust in the social system. Older people who have had negative experiences with institutions tend to be reluctant to formal services and avoid their involvement in their lives. Erving Goffman shows that institutions can generate feelings of alienation and loss of identity, especially when the rules are rigid and relationships are impersonal.¹⁶ This perspective is relevant to understanding resistance to institutionalization and highlights the importance of building person-centered services.

In the decision-making process, *the relationship with professionals*, especially with the social worker, also plays an important role. The quality of communication, the level of empathy and the ability to explain the available options significantly influence the way the elderly person perceives the decision. The specialized literature emphasizes that the relationship of trust between the beneficiary and the professional is a key factor in facilitating assisted decision-making¹⁷. In the absence of this relationship, the decision risks being perceived as imposed, which can generate resistance and non-compliance.

Finally, *the emotional state* of the elderly person - marked by loss, grief, loneliness or depression - profoundly influences the ability to make informed decisions. Psychological studies show that negative emotions can reduce decision-making clarity and amplify the tendency to avoid difficult decisions.¹⁸ Therefore, social intervention must include not only information, but also emotional support, to create the necessary conditions for a responsible decision.

¹⁴ On this topic, see INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, cit., p. 41.

¹⁵ SIMONA STĂNESCU, *Politici sociale comparate*, Editura Polirom, Iași, p. 97.

¹⁶ See ERVING GOFFMAN, *Aziluri*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 24.

¹⁷ See NICOLETA NEAMȚU, *Managementul de caz în asistența socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, p. 61.

¹⁸ See TINCA CREȚU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 268.

In conclusion, the decision-making process in the case of older people is the result of the interaction between psychological, social, economic and institutional factors. Understanding these factors allows the social worker to build adapted interventions, to support assisted decision-making and to avoid paternalistic practices. This theoretical framework provides the necessary basis for the analysis of the relationship between inclusion, social participation and quality of life, which will be addressed in the following subchapter.

3. The correlation between inclusion, social participation and quality of life

In contemporary social work, social inclusion, social participation and quality of life are closely interlinked concepts that provide an essential analytical framework for understanding the situation of older people and for underpinning social interventions. These concepts go beyond strictly welfare-based approaches and place the elderly person at the centre of social policies, as an active subject of their own lives, with rights, resources and capacities to participate. In the context of care decisions, the relationship between inclusion, participation and quality of life becomes a fundamental criterion for assessing the adequacy of the forms of support offered.

The concept of *social inclusion* is used in the specialized literature to designate the degree to which individuals have real access to the economic, social, cultural and symbolic resources of society. In the case of the elderly, social inclusion implies not only access to social and health services, but also the maintenance of social relations, community roles and a sense of belonging. Elena Zamfir emphasizes that “*social inclusion is not reduced to formal integration into protection systems, but implies the active participation and social recognition of the individual*”.¹⁹ This perspective is particularly relevant in the analysis of elderly care, as it highlights the risk that certain forms of protection may paradoxically lead to isolation and marginalization.

Social participation represents the active dimension of inclusion and refers to the involvement of the person in community life, in making decisions that concern them and in maintaining meaningful social relationships. Sociological studies conducted in Romania show that the decrease in social participation is one of the main factors contributing to the decrease in the quality of life in old age. The Institute for Research on the Quality of Life highlights the fact that “*the social participation of older people is closely linked to their health status, level of autonomy and access to community services*”²⁰. This finding highlights the importance of developing services that stimulate participation, not just provide basic care.

¹⁹ These are words by ELENA ZAMFIR, *Politici sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 156.

²⁰ See INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Calitatea vieții populației vârstnice din România*, București, 2020, p. 34.

From a social policy perspective, the social participation of older people is considered an indicator of active ageing and the quality of social interventions. National and international strategic documents underline the need to create contexts favourable to the involvement of older people in community life, even in conditions of functional dependency. The World Health Organization states that “*continued participation in social, economic, cultural and civic activities contributes significantly to maintaining the quality of life as people age*”²¹. This approach contradicts stereotypes that associate old age exclusively with withdrawal and passivity.

The concept of *quality of life* occupies a central place in the analysis of the situation of elderly people, being used as a synthetic indicator of individual and social well-being. In the specialized literature, quality of life is defined as the result of the interaction between objective living conditions and the individual’s subjective evaluations of his or her own existence. Viorel Olivian Pașcanu emphasizes that “*the quality of life in old age is influenced not only by the state of health, but also by social relations, autonomy and the feeling of social utility*”²². This definition highlights the multidimensional nature of quality of life and justifies integrated approaches in social assistance.

The correlation between inclusion, social participation and quality of life is particularly evident in the analysis of forms of care provided to older people. Home care and community services are frequently associated with higher levels of social participation and a better perception of quality of life, as they allow the maintenance of social relationships and community roles. In contrast, residential care can generate risks of isolation and passivation, if not organised in a participatory way. ICCV analyses show that “*institutionalisation does not inevitably lead to a decrease in quality of life, but the risk of social isolation increases in the absence of community participation and integration programmes*”²³.

From a psychosocial perspective, social participation has a protective role, contributing to maintaining self-esteem, preventing depression and strengthening the sense of belonging. Tinca Crețu highlights the fact that involvement in social activities and maintaining meaningful interpersonal relationships are essential factors of positive adaptation to old age.²⁴ In this sense, social intervention must aim not only to meet care needs, but also to create real opportunities for participation.

Another important element in analyzing the correlation between inclusion and quality of life is *access to quality social services*. Nicoleta Neamțu emphasizes that social services must be evaluated not only from the perspective of administrative

²¹ See ORGANIZAȚIA MONDIALĂ A SĂNĂTĂȚII (OMS), *Îmbătrânirea activă. Un cadru de politici*, 2002, p. 18.

²² VIOREL OLIVIAN PAȘCANU, *Bătrânețea și calitatea vieții*, Editura Antet, Prahova, 2007, p. 84.

²³ So INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII (ICCV), *Politici sociale și îmbătrânire*, București, p. 41.

²⁴ See TINCA CREȚU, *Psihologia vârstelor*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 268.

efficiency, but also from the impact on the lives of beneficiaries. She shows that “*quality social services are those that contribute to increasing autonomy and social participation, not just to managing dependency*”²⁵. This perspective is essential for the analysis of the care decision, as it highlights that the choice of a form of support must be related to the effects on social inclusion.

In the context of assisted decision-making, inclusion and social participation become essential criteria for evaluating the available options. A decision that ensures physical safety, but drastically reduces social participation and autonomy, can have a negative impact on the quality of life in the long term. Therefore, the social worker has the responsibility to integrate these dimensions into the counseling and assessment process, facilitating an informed decision adapted to the real needs of the beneficiary.

In conclusion, social inclusion, social participation and quality of life form a fundamental conceptual triangle for social assistance for the elderly. The correlation between these dimensions highlights the need for integrated interventions that go beyond the logic of minimal protection and promote the active involvement of the elderly in social life.

²⁵ Statement by NICOLETA NEAMȚU, *Managementul serviciilor de asistență socială*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2015, p. 118.

Romanian–Italian Cooperation – Current State and Future Challenges for Protecting the Rights of Future Generations

CARMEN UNGUR-BREHOI, DIANA CÎRMACIU *

ABSTRACT

In a context marked by climate change, cross-border mobility and global economic pressures, law is called upon to integrate a long-term perspective, oriented towards the interests of all – current and future generations. In this framework, cooperation between states takes on essential importance. Romania and Italy, linked by a consolidated bilateral framework and by their common membership of the European Union, develop a multilevel legal cooperation, in which bilateral, constitutional and European norms complement each other. This paper analyzes the current state of Romanian-Italian cooperation and the challenges of the future from the perspective of protecting the rights of future generations, with an emphasis also on the legal dimension.

KEYWORDS

Bilateral legal framework; Rights of future generations; Areas of cooperation; Challenges.

SUMMARY: *1. Introduction – 2. Considerations on the Rights of Future Generations – 3. Legal Framework of Romanian-Italian Bilateral Cooperation – 4. Economic Exchanges and Investments – 5. The Romanian-Italian Socio-Cultural Link – 6. Conclusions.*

1. Introduction

The two peoples have a history dating back over two millennia, given their common Latin origin. The first Genoese colonies on the territory of present-day Romania were established in the Middle Ages at the mouths of the Danube and the Black Sea. During the Renaissance, Romanian chroniclers, like Italian travelers to the Romanian Lands, noticed the linguistic similarities between the Latin origin and the unity of the two peoples. A series of cultural contacts were also born in the

* University of Oradea.

18th century, when the sons of boyars and rulers studied at universities in Italy, such as the University of Padua, and during the interwar period, the Romanian Academy was opened in Rome and the Institute for Humanistic Research in Venice. At the beginning of the 19th century, the first Italian consulates and vice-consulates appeared in Iași, Bucharest, Braila, Galati and Sulina. In 1873, a Romanian diplomatic agency was opened in Rome. The diplomatic relationship between Romania and Italy began in 1879¹, being elevated to the rank of embassy in 1964.

In 2024, Romania and Italy celebrated 145 years since the establishment of diplomatic relations and 60 years since the establishment of embassy-level relations.² On this occasion, took place the official visit to Romania of the President of the Italian Republic, Sergio Mattarella³, (June 18-19th, 2024)⁴ and the third Italy-Romania Intergovernmental Summit⁵, held in Rome (February 15th, 2024)⁶, events that reconfirm the importance of the Enhanced Strategic Partnership and the intense collaboration at the Euro-Atlantic level in the areas of “defense, police cooperation, justice, startups, cooperation in the nuclear energy sector, cybersecurity, tourism, civil protection, training of civil servants”⁷.

¹ «On December 6th, 1879, the first envoy and minister plenipotentiary of Italy, Giuseppe Tornielli, presented his letters of accreditation to King Carol I. Two months later, on February 15th, 1880, the first envoy and minister plenipotentiary of the young Romanian national state, Nicolae Kretzulescu, presented, in turn, his letters of accreditation to King Umberto I», <https://www.rrr.ro/panoramice/enciclopedia-rrr/145-ani-de-relatii-diplomatice-romania-italia-id839609.html>, web site accessed on 09.07.2025.

² The year 2026 is the “Romania-Italy Cultural Year”, which will involve an extensive program of cultural, artistic and heritage promotion events, the official launch of which was scheduled for December 1st, 2025, on Romania’s National Day, in Rome.

³ He stated that «Romania is an extremely important partner for Italy on a bilateral, European and international level» and that «he wants Italy to ask the European Council to eliminate land borders, so that Romania can fully enter the Schengen area», being «a condition that we attach great importance to and that we request very much», <https://stirileprotv.ro/stiri/international/sergio-mattarella-zitalia-tine-foarte-mult-ca-romania-sa-intre-pe-deplin-in-spatul-schengen.html>, web site accessed on 22.08.2025.

⁴ «The official visit represents a continuation of the dialogue at the highest level, marked by the historic moment of the state visit that the President of Romania made to the Italian Republic in 2018, the first after 45 years, but also by the third joint Romanian-Italian government meeting, held in Rome, between February 14-15th, 2024», according to a press release from the Presidential Administration, <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/presedintele-italiei-vine-in-romania-sergio-mattarella-va-fi-primit-de-klaus-iohannis-si-marcel-ciolacu-2831697>, web site accessed on 22.08.2025.

⁵ On this occasion, a Joint Declaration was signed by the Prime Ministers of the two countries, Marcel Ciolacu and Giorgia Meloni, on the development of the Consolidated Strategic Partnership. The Prime Minister of Italy, Giorgia Meloni, stated that «the document increases the potential for collaboration between the two countries, creates new objectives and new common priorities», while Prime Minister Marcel Ciolacu indicated that thus «Romania and Italy are entering a new stage of development of this partnership», <https://www.rador.ro/2024/02/15/declaratie-comuna-privind-dezvoltarea-parteneriatului-strategic-consolidat-semnata-la-roma-de-premierii-ciolacu-si-meloni-2/>, web site accessed on 02.09.2025.

⁶ The first was also organized in Rome, in 2008, and the second in Bucharest, in 2011.

⁷ <https://www.rainews.it/articoli/2024/02/vertice-italia-romania-meloni-e-ciolacu-a-villa-pamphile-09ec6a-94f7-442d-9a8a-7934ce783112.html>, web site accessed on 10.08.2025.

2. Considerations on the Rights of Future Generations

The often-used concept of “rights of future generations” is not limited strictly to classical subjective rights, but designates a set of legal obligations of the state and other subjects, aimed at protecting the long-term public interest. In Romanian Constitutional Law, this foundation is provided by the enshrinement of the right to a healthy environment, expressly provided for in the Constitution⁸, as well as by the obligation of the state to create the necessary legislative framework for the realization of this right. In Italy, the intergenerational dimension of environmental protection was consolidated by the 2022 Constitutional Reform, which explicitly introduced the reference to the interest of future generations in the text of the fundamental law⁹.

This development reflects a trend towards constitutionalising responsibility towards the future, providing a clearer legal basis for public policies and for the constitutional control of legislation with a long-term impact.

At international level, the principle of sustainable development enshrines the idea that the needs of present generations must be met without compromising the ability of future generations to meet their own needs¹⁰. This principle directly influences the interpretation of domestic and European rules.

For Romania and Italy, European Union law constitutes the decisive regulatory framework in the field of protecting intergenerational interests. Union environmental policy, enshrined in the Treaty on the Functioning of the European Union¹¹, aims at a high level of protection and is based on principles such as precaution and preventive action.

European climate legislation sets the objective of climate neutrality and imposes clear long-term legal obligations on Member States¹², transforming the protection of the future into a nowadays legal responsibility.

A particularly relevant instrument is the EU Directive 2024/1760 on corporate sustainability due diligence¹³, which extends the legal responsibility of

⁸ Art. 35 of the Romanian Constitution. For more comments on the right to a healthy environment, GHEORGHE BUZESCU, *Drepturile colective centenare ale omului*, <https://www.ilegis.ro/universul-juridic/universj/comentariu/163496>, web site accessed on 20.08.2025.

⁹ Art. 9 para. 2 of the Constitution of the Italian Republic establishes the obligation to protect the natural landscape (environment), the “historical and artistic heritage of the nation”, https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/COST_ROMENO.pdf, web site accessed on 20.08.2025.

¹⁰ See also Rio Declaration on Environment and Development, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf, web site accessed on 21.08.2025.

¹¹ Art. 191 of The Treaty on the Functioning of the European Union https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_2&format=PDF, web site accessed on 21.08.2025.

¹² Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (“European Climate Law”), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1119>, web site accessed on 21.08.2025.

¹³ Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/ALL/?uri=CELEX:32024L1760>, web site accessed on 21.08.2025.

companies for the impact of their activities on human rights and the environment. The European Commission's explanatory documents underline the role of this directive in preventing long-term harm.

The protection of the rights of future generations requires the existence of effective enforcement mechanisms. Judicial cooperation between Romania and Italy is mainly based on the European Union instruments.

In criminal matters, the European arrest warrant is an essential tool for combating serious crimes with a major social impact, being based on the principle of mutual recognition. This mechanism indirectly contributes to protecting the interests of future generations by sanctioning acts that seriously affect society.

In the civil and administrative field, the European Union regulations on jurisdiction and recognition of judgments facilitate the resolution of cross-border disputes, under the control of the case law of the Court of Justice of the European Union (legal relations of private law with elements of foreignness are regulated by several Regulations) (Morozan, F., 2014, pp.24-25).

3. Legal Framework of Romanian-Italian Bilateral Cooperation

The traditions of friendship, collaboration, cultural-spiritual affinities between Romania and the Italian Republic have been the subject of legal regulation over time. We can exemplify as follows: the Consular Convention of August 8, 1967¹⁴, the Convention of November 11, 1972 between the Socialist Republic of Romania and the Italian Republic on legal assistance in civil and criminal matters¹⁵, the Cooperation Protocol of December 19, 2006 between the Ministry of Administration and Interior of Romania and the Ministry of Interior of the Italian Republic¹⁶, Government Decision no. 955/2008 on the approval of the financing of the activities of Romanian associations in the Italian Republic¹⁷, the Convention of April 25, 2015 between Romania and the Italian Republic for the avoidance of double taxation with respect to income taxes and the prevention of tax evasion¹⁸.

Romanian-Italian relations have been based on principles of trust, mutual respect, cooperation, sovereignty and territorial integrity, respect for human dignity and all fundamental human rights and freedoms¹⁹.

¹⁴ *Buletinul Oficial* no. 91/10 July 1968.

¹⁵ *Buletinul Oficial* no. 77/02 June 1973.

¹⁶ *Monitorul Oficial al României* no. 240/06 April 2007.

¹⁷ *Monitorul Oficial al României* no. 622/26 August 2008.

¹⁸ *Monitorul Oficial al României* no. 217/24 March 2016.

¹⁹ The rule of priority of international conventions over domestic law should also be taken into account. See also FLORINA MOROZAN, *Drept civil*, vol 1, *Introduce în dreptul civil*, Editura Universității din Oradea, 2014, p. 80 - The Romanian Civil Code enshrines the rule of priority of international conventions and European Union law over domestic law. In these cases, the law applicable to the legal relationship will be determined according to these normative acts and not according to the Civil Code.

Romanian-Italian legal cooperation is also based on the Treaty of Friendship and Collaboration signed in 1997, which constitutes the framework instrument of bilateral relations²⁰. Although the treaty does not expressly refer to the protection of future generations, it establishes areas of cooperation with an indirect impact on them, such as education, research, social protection and sustainable development.

An important role is played by bilateral agreements on migration, including the agreement on the readmission of persons in an illegal situation. From a legal perspective, these instruments regulate administrative procedures and guarantees, with implications for social cohesion and the protection of families.

Bilateral cooperation in the field of the protection of Romanian minors on Italian territory was also of particular relevance²¹. The specific agreement on the protection of unaccompanied minors or minors in difficulty established at that time cooperation mechanisms between the authorities of the two states, in accordance with the obligations assumed by the UN Convention on the Rights of the Child²².

The relationship between Romania and Italy has evolved from a formal strategic partnership, established in 1997²³, to a consolidated strategic partnership, reaffirmed and expanded in 2008, reflecting the maturation and deepening of cooperation between the two states. We note that, on January 9th, 2008, the Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Romania and the Italian Republic on the Romanian-Italian Consolidated Strategic Partnership was signed. The consolidated strategic partnership covers a wide range of essential areas – from politics, security and justice, to the economy, environment, education and the social field – and is supported by concrete institutional mechanisms, such as joint government meetings.

From a legal and institutional point of view, we observe the transition from a predominantly declarative bilateral relationship to a structured and operationalized one. Strengthening the partnership does not only entail reaffirming political principles, but also creating a stable framework for sectoral cooperation, capable of generating coordinated public policies and joint decisions.

²⁰ The Treaty of Friendship of July 23rd, 1991, published in the *Monitorul Oficial al Romaniei* no. 65/ April 13, 1992, treaty ratified by Law no. 34/1992.

²¹ The Agreement of June 9th, 2008, between the Government of Romania and the Government of the Italian Republic on cooperation in the field of protection of unaccompanied Romanian minors or those in difficulty on the territory of the Italian Republic, published in the *Monitorul Oficial al Romaniei* no. 623/27 August 2008. The agreement was repealed by the Order of the Ministry of Foreign Affairs no. 1421/2015 on the termination of certain international treaties. On the best interests of the child, see also CARMEN OANA MIHĂILĂ, *Child-Protection Systems – Romanian Perspective*, in NÓRA JAKAB, MÁRTA BENYUSZ (edited by), *International and Comparative Children's Rights*, CEA Publishing, Budapest-Miskolc, 2025, p. 164, <https://doi.org/10.71009/2025.njmb.cps>, CARMEN OANA MIHĂILĂ, MIHAELA IOANA TEACA, *The best interests of the child. Analysis of the concept in the case of parental divorce*, in *International Journal of Legal and Social Order*, 2025, pp. 14-15, <https://ijlso.cedsara.ro/international-journal-of-legal-a/article/view/254/200>.

²² The 1989 Convention on the Rights of the Child, republished in *Monitorul Oficial al Romaniei* no. 314/13 June 2001.

²³ <https://www.mae.ro/node/5182>, web site accessed on 21.08.2025

The establishment of joint government meetings represents an instrument of advanced bilateral governance, which allows for the harmonization of positions, monitoring of commitments undertaken and adapting cooperation to new regional and European challenges. Logically, this institutional architecture strengthens the capacity of the two states to act in concert in areas with a direct impact on society and on long-term interests, including on future generations.

4. Economic Exchanges and Investments

Romanian-Italian bilateral relations are prosperous in many areas, especially in terms of economy. Italy remains Romania's second largest partner in terms of exports and imports. Trade is "continuously growing" so that, at the end of 2022, it reached the level of about 20 billion Euros²⁴. In Romania, there is an extensive Italian business community, with over 23,000 active companies, a percentage "equal to 21 percent of all foreign companies"²⁵, which is measured in approximately 130 thousand jobs.

Romanian exports to Italy in 2024 amounted to approximately 9.57 billion USD, mainly machinery and equipment, auto parts, textiles, but also agri-food products. In 2023, Romania exported agricultural and food products worth 952 million Euros to Italy, a decrease of 6.2% compared to 2022. Romania's most exported product categories are cereals, oilseeds, tobacco, animal and vegetable fats and oils, meat and meat by-products²⁶, but also berries (especially blueberries) or delicacies, such as porcini mushrooms and truffles. 2025 is considered by Italians to be a "golden year" for truffle hunters in Romania. The forests in the Iasi area offer an abundance of this luxury product, which, once harvested, ends up on the plates of Italian restaurants²⁷.

Italian investments in Romania are significant, with joint projects based on successful Italian-Romanian collaborations. For example, the Italian group Prysmian, a producer of energy and telecommunications cables, which operates its largest fiber optic cable factory in Slatina, started a new production line for medium-voltage electrical cables in 2024, the investment being valued at

²⁴ The statement belongs to Alfredo Maria Durante Mangoni, the Italian ambassador to Bucharest during the period 2021-2025, <https://www.agendaconstructiilor.ro/stiri/afaceri-juridic-finante-impozite/schimburi-comerciale-dintre-italia-si-romania-au-atins-20-miliarde-euro>, web site accessed on 25.08.2025.

²⁵ <https://www.agenzianova.com/ro/news/italia-romania-a-roma-il-terzo-vertice-intergovernativo-per-rafforzare-il-partenariato-strategico-2/>, web site accessed on 20.08.2025.

²⁶ Italy is the main destination for Romanian exports in this category (a third of these exports are processed foods and beverages), <https://artaaalba.ro/it/La-Romania-è-il-15°-mercato-dei-prodotti-agroalimentari-in-Italia/>, web site accessed on 26.09.2025.

²⁷ The 2025 production is considered a record, at 5,000 kg, compared to 3,500 kg in 2024, according to estimates by the Forestry Directorate of Iasi County. Most of the harvest was exported to Italy, where Romanian truffles are highly appreciated by luxury restaurants and continue to represent a profitable resource for local producers, <https://www.b1tv.ro/eveniment/>; <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290574>, web sites accessed on 24.08.2025.

23 million Euros²⁸. In 2025, Prysmian, delighted with the collaboration with Romanian employees and wanting to reduce labor costs, decided to move the entire cable production from the factory in the UK to Romania²⁹ and launched the construction of a ship used in offshore wind farms at the VARD Tulcea shipyard³⁰. Another Italian company that continues to invest in Romania is Ariston Thermo Romania, a subsidiary of the Italian Group Ariston and the Romanian market leader in the field of thermal power plants and water heaters. It has experienced significant growth in the last decade, with turnover tripling from 109 million RON (approximately 21 million Euros) in 2014 to 425.7 million RON (approximately 84 million Euros) in 2024, and net profit increasing ninefold, from 2.7 million RON (approximately 533,000 Euros) to 24.5 million RON (approximately 4.8 million Euros) in 2023, the best result ever recorded³¹.

In the financial sector, the major Italian banking groups also have a consolidated presence in Romania, including UniCredit Bank, with an extensive network in the country, and Intesa Sanpaolo. Intesa Sanpaolo Romania, which acquired First Bank on the local market, recorded a net profit of 13 million Euros in the first half of 2025, an increase of 18% compared to the same period in 2024³². There were also reconfigurations of some Italian companies, such as Enel SpA. Enel, one of the largest energy suppliers in Romania, has been active here since 2005, serving over 3 million customers, with over three thousand employees. In 2023, Enel decided to withdraw from the Romanian market³³, selling 70% of the Enel group's shares in Romania to the Greek company Public Power Corporation, for the sum of 1.26 billion Euros³⁴.

²⁸ The total investment in the Prysmian IT Center of Excellence amounts to approximately 40 million Euros over a period of 6 years. Of these, 7.5 million Euros are part of a state aid from the Romanian state, obtained in 2022, <https://www.profit.ro/insider/companii/prysmian-investeste-inca-23-milioane-euro-in-romania-21552803>, web site accessed on 24.07.2025.

²⁹ <https://stirileprotv.ro/stiri/social/un-gigant-mondial-vrea-sa-si-mute-productia-din-marea-britanie-in-romania-englezii-acuza-compania-de-lacomie.html>, web site accessed on 24.07.2025.

³⁰ <https://www.zf.ro/companii/italienii-de-la-prysmian-au-lansat-la-santierul-var-d-tulcea-22520081>, web site accessed on 24.07.2025.

³¹ <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290131>; <https://www.profit.ro/10-ani>, web sites accessed on 28.08.2025.

³² <https://www.zf.ro/banci-si-asigurari/>; <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/290031>, web sites accessed on 28.08.2025.

³³ <https://www.reuters.com/markets/deals/italys-enel-sell-romanian-assets-greek-ppc-13-bln-2023-03-09>, web site accessed on 29.08.2025.

³⁴ <https://hotnews.ro/ce-se-va-ntmpla-cu-clientii-enel-dupa-ce-compania-si-a-vndut-operatiunile-din-romnia-grecilor-de-la-ppc-36770>; <https://stirileprotv.ro/stiri/financiar/enel-pleaca-in-2023-din-romania-ce-afaceri-au-italienii-in-tara-noastra.html>; https://www.economica.net/enel-a-semnat-acordul-cu-grecii-de-la-ppc-pentru-vanzarea-activitatilor-din-romania-pentru-126-miliarde-euro_652949.html, web sites accessed on 01.09.2025.

5. The Romanian-Italian Socio-Cultural Link

Officially Romanians represent the largest foreign community in Italy³⁵, with over one million residents registered on January 1st, 2024³⁶, that is, over 21% of the total foreign residents³⁷, the new generations of Romanians being born and raised directly in Italy. In terms of the distribution by region of the community, a massive presence is still observed in the north³⁸, and the rest of the community is in the south of the country and on the islands of Sardinia and Sicily. Romanians in Italy are employed in various sectors, such as construction, tourism, agriculture, the food industry, services, and in recent years in IT, engineering and medicine, contributing significantly to the Italian economy. Moreover, in Italy there are several tens of thousands of successful Romanian entrepreneurs, almost 25,000 economic companies and almost 50,000 individual companies, operating in various fields, from services to construction, with support from institutions such as The General Consulate of Romania in Milan or The Italian-Romanian Chamber Of Commerce Camera di Commercio Italo Romena (CCIRO)³⁹. Almost 150,000 students of Romanian origin attend Italian schools, often perfectly integrated, but bearing a double cultural heritage. Among foreign graduates of higher education in northern Italy, Romanians are among the top three nationalities, with a significant increase compared to previous years.

The integration of this community has a direct impact on bilateral cooperation (labor market, social protection, education), highlighting the development, cultural richness and opportunities offered by the contribution of the Romanian migrant presence, which is constantly evolving from a social point of view. Inclusive policies in Italy for the Romanian diaspora are mainly based on Romania's accession to the EU (2007), guaranteeing Romanian citizens equal treatment in the workplace with Italians and free movement, and are integrated with national

³⁵ Demographic trends in Italy are not encouraging, with a very low birth rate (1.14 children/woman in 2024) and an increased number of young Italians emigrating (over one hundred and fifty thousand in 2024), <https://www.istat.it/wp-content/uploads/2024/10/Natalita-in-Italia-Anno-2023.pdf>, web site accessed on 22.08.2025.

³⁶ By comparison, in 2017, the Romanian community in Italy was approximately 1,168,000 people, according to the Romanian Embassy in Italy. According to official data from the Italian Ministry of Internal Affairs, the number of Romanians residing in this country has increased constantly over the last 10 years, from 531,826 in 2014 to 1,137,728 in 2024. Other data show a number approaching two million Romanians in Italy.

³⁷ ANTONIO RICCI, *Ricerca: romeni In Italia. Al di là del muro: 30 anni di migrazioni dalla Romania*, in BENEDETTO COCCIA, ANTONIO RICCI (edited by), *Radici a Metà. Trent'anni di immigrazione romena in Italia*, Edizioni IDOS, Roma, 2022, pp. 10-37

³⁸ For example, in Florence - Tuscany, there are over 18,000 Romanian residents – the largest number among European and non-European communities – and in Arezzo, with over 11,000 residents, they are the areas with the largest Romanian population, out of a total regional population of almost 75,000 Romanian residents. This well-established community has almost 47,000 registered workers and over 2,500 Romanian pensioners, <https://www.toscana-notizie.it/-/romeni-italiani-nuovi-europei.-le-radici-di-una-comunità#>, web site accessed on 25.08.2025.

³⁹ <https://milano.mae.ro/it/local-news/2718>, web site accessed on 22.06.2025.

integration measures (sanitariums, employment support) and specific initiatives (including those of the Romanian government, such as the Diaspora Strategy) for maintaining cultural identity⁴⁰, although the challenges of social and professional integration often remain sensitive issues. In order to address the problems of Romanian historical communities abroad, both the authorities in Bucharest and the diplomatic missions and consular offices act according to their specific problems, to preserve a Romanian identity by promoting the Romanian language, culture and civilization in historical communities.

The Romanian-language press in Italy represents “a source of information for the Romanian community, especially regarding the situation in the country and useful news for the diaspora”, which also has the role of “forming the community, in the sense of increasing its cohesion around projects of common interest”. The main representative of the Romanian press is the permanent correspondent of *Radio Romania in Italy*, with whom both the embassy and the consular offices frequently collaborate. There are also independent Romanian journalists who collaborate with *Antena 1*, *Hotnews* or *Europa FM*. *Gazeta Romaneasca*⁴¹ is the best-known news portal for Romanians in Italy, *Orizonturi culturale* is a bilingual magazine that is already a tradition for Romanians in Italy⁴², and among the television channels we mention *Vocea Romaneasca*, *Emigrantul*, *Dacia TV*.

Italians in Romania are going through a similar journey⁴³, and their contribution is not limited to the economic one⁴⁴. Currently, the Italian minority numbers more than ten thousand people, being “an active and well-integrated community”. In addition to them, a new wave of Italian migrants has been observed in the last two decades, numbering “several thousand people” and who are “well integrated into Romanian reality and respected in the jobs they carry out, many of whom return periodically to Italy”⁴⁵.

⁴⁰ Romania’s inclusive policies for the Romanian diaspora aim to maintain ties with the country of origin, facilitate integration into the labor market, through support programs (including offering financial incentives for opening businesses), support for access to health services, education and the creation of online and offline connection platforms, recognizing the economic and cultural contributions of these citizens and capitalizing on new skills acquired abroad. These efforts include streamlining bureaucracy and providing support for entrepreneurship, capitalizing on the experience and human capital of Romanians abroad, <https://roma.mae.ro/it/romania-news/3632#:~:text=Romania%20con%20le%20comunità%20romene%20all'estero%2C%20sono,diaspora%2C%20Cristian%20David%2C%20alla%20Riunione%20regionale%20consolare;www.agerpres.ro>, web sites accessed on 24.06.2025.

⁴¹ Among the topics most frequently addressed are the presence of Romanians in Italy, but also criminal cases involving Romanian citizens, http://www.orizonturiculturale.ro/ro_studii_Comunitatea-romaneasca-din-Italia.html, web site accessed on 27.08.2025.

⁴² *Orizonturi culturale* was created in 2010.

⁴³ ANTONIO RICCI, *Quando a partire eravamo noi: l'emigrazione italiana in România tra il XIX e il XX secolo*, in FRANCO PITTAU, ANTONIO RICCI, ALESSANDRO SILJ (edited by), *Romania. Immigrazione e lavoro in Italia. Statistiche, problemi e prospettive*, Caritas Italiana, Roma, 2008, pp. 20-33.

⁴⁴ Italian businessmen have established over 20,000 active companies with Italian capital, spread throughout Romania.

⁴⁵ <https://roasit.ro/scurtistoric/#:~:text=Italia%20a%20fost%20dintotdeauna%20o%20țară%20de,sculptorii%2C%20arhitecții%20italieni%20au%20lăsat%20semne%20ale>, web site accessed on 02.07.2025.

Many have become cultural mediators, educators and practitioners of intercultural dialogue, contributing to building bridges between the two societies⁴⁶. The two communities, of the Italian minority and that of business people, live together and work together in Romania to “maintain and promote the language, culture and traditions of their Italian ancestors”. The geographical area preferred by new investors is the north-west of Romania, the cities of Timișoara, Oradea and Arad⁴⁷. Regarding the Italian language, one of the notable achievements of the Italian minority in Romania is the reintroduction of the Italian language as a compulsory subject in mother tongue classes. Italian is studied both at university level, with Italian language departments in several of the country’s major university centers⁴⁸, and at high school and primary school levels⁴⁹. The Italian minority is active in Romania, organized in various associations⁵⁰, which carry out projects together with other institutions in Italy and Romania, such as the Italian Embassy in Bucharest, the Italian Institute of Culture, the Institute of Foreign Trade, Confindustria, and The Italian Cultural Center of Oradea.

6. Conclusions

The main legal challenge in protecting the rights of future generations lies in the gap between normative enshrinement and effective implementation. Reports by the European Commission highlight persistent difficulties in the enforcement of environmental legislation.

Another challenge is the transposition and uniform application of EU law, especially in the field of corporate sustainability, where infringement proceedings may arise.

Looking ahead, strengthening Romanian-Italian cooperation requires the development of more efficient legal mechanisms for coordination and control, so that the protection of the interests of future generations becomes a legal reality and not just a declarative objective.

⁴⁶ <https://www.dossierimmigrazione.it/romania-e-italia>, web site accessed on 27.09.2025

⁴⁷ SABIN DRĂGULIN, *Fenomenul migrator în România. Studiu de caz: italienii (1868-2010)*, in *Sfera politică*, n. 158, 2011, <https://revistasferapoliticii.ro/sfera/158/art02-Dragulin.php>, web site accessed on 28.08.2025.

⁴⁸ In Bucharest, Iasi, Timisoara, Cluj, Oradea, Targu Mures, Galati, Braşov.

⁴⁹ At the Don Orione High School in Oradea and the Dante Alighieri High School in Bucharest, where Italian is studied at both primary, secondary and high school levels

⁵⁰ For example, the Association Italiani in Bihor, Asociația Italienilor din România – RO.AS.IT.

